

mtatkki

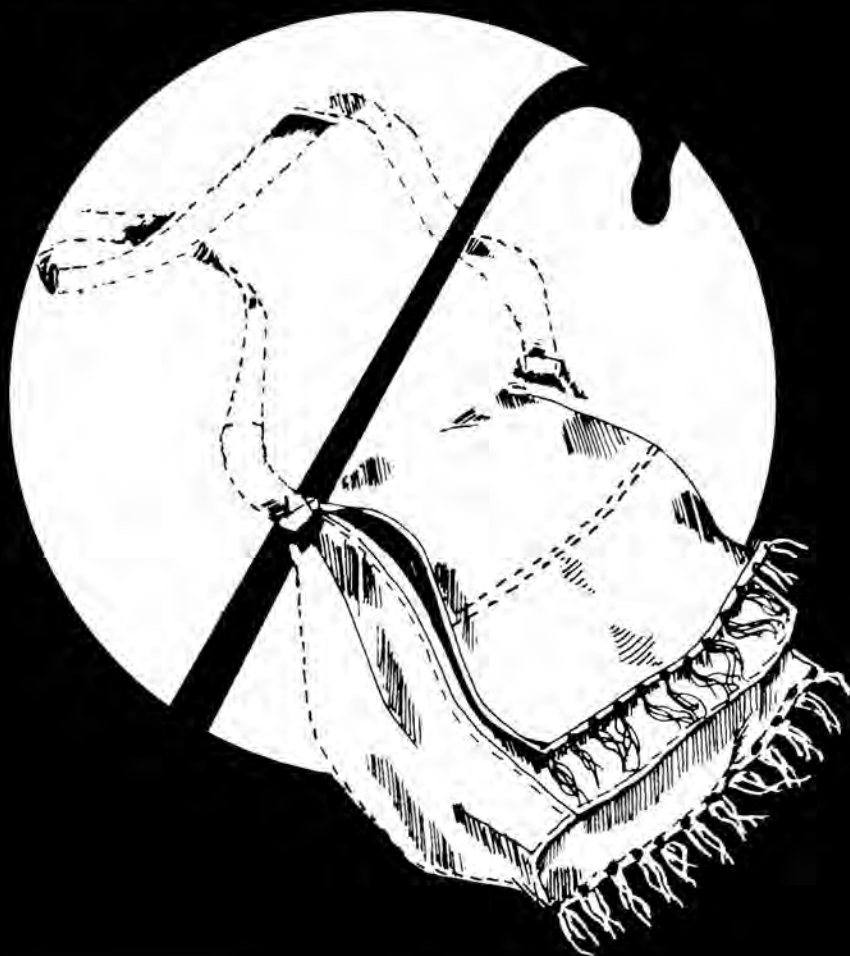
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Menni vagy maradni?

Kedvezménytörvény
és migrációs várakozások

MENNI VAGY MARADNI?

Menni vagy maradni?

**Kedvezménytörvény
és migrációs várakozások**

Budapest, 2003

Sorozatszerkesztő: Sik Endre

A kötetet szerkesztette: Örkény Antal

**A kötet megjelenését
a BM Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal,
az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság,
az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium és
a „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány
támogatása segítette**

Copyright © Fleck Gábor, Gagy József, Hárs Ágnes, László Mónika, Nagy Kata, Oláh Sándor,
Örkény Antal, Sik Endre, Simonovits Bori, Sorbán Angella, Szabó Ákos, 2003

A kiadásért felel az MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és
Menekültügyi Kutatóközpont igazgatója, Budapest, 2003
1014 Budapest, Országház u. 30.
☎ 224-6700, 224-6790; fax: 224-6793

ISBN 963 508 380 7

Tartalom

<i>Örkény Antal: Előszó</i>	7
A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL KUTATÁSA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	
<i>Sik Endre: A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai</i>	15
<i>Örkény Antal – Sik Endre – Simonovits Bori: A kutatás és a minta leírása</i>	19
ELSŐ UTAZÁS	
<i>Oláh Sándor: Székelyföld – Homoródalmás és Lövéte</i> A két falu vendégmunkás-potenciálja	27
VÁNDORLÓ MAGYAROK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	
<i>Sik Endre – Simonovits Bori: A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a Kárpát-medencei magyarok körében</i>	43
<i>Hárs Ágnes: A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra</i>	67
<i>Sik Endre: A bérekkel kapcsolatos várakozások szociodemográfiai jellemzői a Kárpát-medencei magyarok körében</i>	98
MÁSODIK UTAZÁS	
<i>Sorbán Angella – Nagy Kata: Partium – Nagyszalonta</i> Elvándorlás és vendégmunka a határ menti településeken	111
A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK VÁRHATÓ MUNKAERŐ-MOZGÁSÁNAK SZOCIOLÓGIAI MECHANIZMUSAI	
<i>Fleck Gábor: A munkavállalási és az otthonmaradási szándék okai a Kárpát-medencei magyarok körében</i>	121
<i>Simonovits Bori: A Kárpát-medencei magyarok munkaerő-migrációjának tervezett irányai</i>	134
<i>Simonovits Bori: A migrációs burok hatása a migrációs potenciálra a Kárpát-medencei magyarok körében</i>	143
<i>Örkény Antal: A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében</i>	150
<i>Sik Endre – Örkény Antal: A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa</i>	188

HARMADIK UTAZÁS

Gagyi József: Székelyföld – Cstkpálfalva

A község migrációs potenciálja (1990–2002)

203

A KÁRPÁT-MEDENCEI ROMÁK MUNKAVÁLLALÁSI ÉS KIVÁNDORLÁSI TERVEI

Fleck Gábor: A Kárpát-medencei romák migrációs tervei

215

Örkény Antal: A roma migrációs potenciál szociodemográfiai és etnikai okai

223

*Sik Endre: A bérekkel kapcsolatos várukozások szociodemográfiai jellemzői
a Kárpát-medencei romák körében*

230

NEGYEDIK UTAZÁS

Szabó Ákos: Vajdaság – Kishegyes és Feketics

Vendégmunka és migrációs potenciál a két településen

241

„HAZAI KONTEXTUS”: A MAGYARORSZÁGI MIGRÁCIÓS TERVEK

László Mónika–Sik Endre–Simonovits Bori: A migrációs potenciál

Magyarországon 1993 és 2002 között

259

FÜGGELÉK

1. függelék. *A kutatás kérdőíve*

283

2. függelék. *Az Omnibusz-kérdőív (részlet)*

291

3. függelék. *A térségi minták kialakítása*

293

4. függelék. *A migrációs potenciál mérése a háztartások vizsgálata alapján
(Sik Endre)*

296

IRODALOM

305

Előszó

A magyar Országgyűlés 2002. június 19-én fogadta el „A szomszédos országokban élő magyarokról” szóló törvényt (2001. évi LXII. törvény). A 2002. január 1-jén hatályba lépett törvény és a végrehajtását elősegítő tucatnyi rendeletből és más jogszabályból álló csomag legfőbb célja az volt, hogy kedvezményeket és támogatásokat biztosítson a határon túl élő és (majd) magyarigazolvánnyal bíró, magyar nemzetiségű személyeknek és családtagjainak. Az eredetileg státustörvénynek, majd később kedvezménytörvénynek nevezett csomag már a terv megszületésének pillanatától megosztotta a politikai életet és a társadalmi nyilvánosságot, és súlyos bel- és külpolitikai vihart kavart. Ezek a konfliktusok pedig idővel nemhogy csökkentek volna, inkább növekedtek, ami mindmáig lehetetlenné tette a rendelkezések teljes körű, tényleges érvényesítését. A törvény jövője pedig egyre kétségesebb.

A törvény egyik fontos – és különösen vitatott – része a határon túli magyarok magyarországi munkavállalásának könnyítését célozta: „Az e törvény hatálya alá tartozó személy a Magyar Köztársaság területén engedély alapján foglalkoztatható. Az engedélyezési eljárás során a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezésére vonatkozó általános szabályokat azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy az engedély naptári éveként összesen három hónap időtartamra a munkaerő-piaci helyzet vizsgálata nélkül adható ki. Külön jogszabály hosszabb időtartamra szóló engedély kiadását is lehetővé teheti ugyanilyen módon” (15. §). A laikusoknak talán sokat ígérő kedvezmény csak igen csekély előnyt adott a többi külföldihez képest a magyarországi munkavállalásban, hiszen a meglehetősen szigorú és merev engedélyezési eljárásban csupán néhány feltétel teljesítése alól mentesítette őket. A kormányzati kommunikációban a pontos szabályokat azonban nem ismertették, így mindez növekvő munkaerő-migrációt vetített előre. Később, a törvény diszkriminatív elemeinek eseti – kizárólag Romániára érvényes – korrekcióját célzó Orbán–Nástase-megállapodás, amelyet 2001 decemberében írt alá a két miniszterelnök, csak látszólag és formálisan oldotta meg a problémát, miközben további magyar belpolitikai vitákat kavart.

A munkavállalás kapcsán adott kedvezmények egyszerre szolgáltak nemzet- és identitáspolitikai, illetve gazdasági és munkaerő-politikai célokat. A nemzeti és nacionalista szempontok a migráció tényleges mértékével és változásával alig számolnak, és alapvetően a szimbolikus és politikai következményekre helyezik a hangsúlyt. Ha mégis bekövetkezik, amit a törvény lehetővé tesz, azaz megjelennek a határon túli magyarok a hazai munkaerőpiacon, ennek árát a magyar társadalomnak kell megfizetni. A gazdasági és munkaerő-politikai szempontok azonban közvetlenül is érintik a piaci elveken nyugvó magyar gazdaságot, így a migráció tényleges mértéke és hatása a magyar munkaerőpiacra tervezhető és kalkulálható.

A gazdasági szempontok közül a jobboldali kormányzat két fontos érvet hangsúlyozott a törvény parlamenti és társadalmi vitájában: egyrészt arra számítottak, hogy a régióból érkező és köztudottan magas fekete munkavállalás így törvényes útra terelhető, másrészt, hogy a közeljövőben várható és a kormányzat által egyre súlyosabbnak ítélt magyar bel-földi munkaerőhiányt a régióból érkező idegen munkaerővel fogják kompenzálni. Annak eldöntése, hogy a kedvezménytörvény vajon mennyiben alkalmas a fenti két gazdasági cél megoldásához – ha egyáltalán elfogadjuk, hogy a két probléma létezik, és veszélyezteti a magyar gazdaság egyensúlyát –, nehezen eldönthető kérdés. A gazdasági szempontok másodlagos szerepét azonban a kedvezménytörvény megalkotásában mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a tervezet kialakításának időszakában, sőt a törvény meghozatala után sem volt birtokában a gazdasági vezetés azoknak az információknak, amelyek alapján kalkulálni lehetett volna a kedvezménytörvény tényleges munkaerő-piaci következményeit, illetve a várható migráció méreteit és jellemzőit. Jóval később – 2002 őszén – került csak sor arra a felkérésre, amelynek keretében a jelen kötetben bemutatott kutatás elkészült, vizsgálva a kedvezménytörvény munkaerő-piaci és migrációs következményeit.

Mindezek alapvetően fontosak annak a kutatásnak a megértéséhez, amelynek eredményeit az Olvasó a kezében tartja. A vizsgálat természetesen arra nem vállalkozhatott, hogy a jövőbe látva megjósolja a kedvezménytörvény következményeit a Magyarország felé irányuló munkaerő-vándorlás szempontjából. Mivel a vizsgálat a migrációs szándékot és késztetést tudta csak mérni, sem a terepmunka, sem a feldolgozás során nem volt tudásunk arról, vajon mekkora valóságos migrációs hatást gerjesztett a kedvezménytörvény. A kutatás eredményeit összefoglaló tanulmánykötetünk szerkesztésekor azonban már jóval pontosabb ismereteink vannak arról, hogy a törvény életbelépését követő első fél évben hányan váltották ki a magyarigazolványt és hányan éltek a felkinált munkavállalási lehetőségekkel.

Íme a legfontosabb statisztikai adatok.

1. táblázat

A magyarok száma és a közigazgatási hivatalokhoz 2002. január és június között érkezett kérelmek száma a magyarigazolvány kiváltására, ezer fő

Ország	A magyarok száma a hivatalos népszámlálási adatok alapján	Magyarigazolvány iránti kérelem
Románia	1435	211
Szlovákia	520	41
Ukrájna	156	78
Jugoszlávia	339	71
Horvátország	16	3
<i>Összesen</i>	<i>2466</i>	<i>404</i>
Forrás: <i>Népszabadság</i> , 2002. július 4. és 5.		

2. táblázat

A munkavállalási engedélyek száma állampolgárság szerint, 1998–2001

Állampolgárság	1998	1999	2000	2001. első fél év
Cseh	47	68	81	81
Lengyel	1 057	641	357	188
Román	11 862	16 982	19 774	11 954
Szlovák	803	1 254	3 509	1 875
Volt jugoszláv	1 114	1 431	1 602	1 454
Volt szovjet	3 544	4 896	5 783	3 331
<i>Összesen</i>	<i>18 427</i>	<i>25 272</i>	<i>31 106</i>	<i>18 883</i>
Forrás: Foglalkoztatási Hivatal, <i>Népszabadság</i> , 2002. július 3.				

A Foglalkoztatási Hivatal adatai szerint 2002 első fél évében 22 820 munkavállalási engedélyt adtak ki Magyarországon külföldiek számára, szinte ugyanannyit, mint a hasonló év azonos időszakában. A magyarigazolvány birtokosai közt viszont eddig szinte alig található olyanok, akik a kedvezménytörvény adta munkavállalási lehetőséggel jöttek volna dolgozni Magyarországra. 2002-ben közel 40 ezer külföldinek volt érvényes munkavállalási engedélye, ami az engedélyezett éves 81 ezres kerettől jelentősen elmaradt.

Amikor azonban az Olvasó megismerkedik majd a mi kutatási eredményeinkkel, ezzel szöges ellentétben lévő és inkább a magyarigazolványt kiváltók arányához közel álló képet fog kapni. Hol van tehát az ellentmondás magyarázata?

Az első magyarázat a tudományszociológia felől érkezik. Mindenekelőtt ritkán adódik ennyire szép példa arra, hogy milyen hatalmas távolság húzódik meg az attitűdkutatások és az ún. struktúrakutatások között. E különbség persze nem hitelteleníti egyik megközelítés jogosságát sem, legfeljebb arra figyelmezteti a szociológust, hogy mindig pontosan ismernie kell adatainak és elemzésének érvényességi körét. Ha most a mi esetünket nézzük, az ellentmondás mögött felfedezhetjük, hogy egy elvitathatatlan és erős elvágyódás találkozik egy realizálatlan cselekvéssel. Az első tételt (az elvágyódást) csupán az attitűdök és érzületek szociológiai-társadalomlélektani rekonstrukciója képes a felszínre hozni, míg a második tétel (a meg nem valósult migráció) magyarázatához az emberi viselkedés és cselekvés bonyolult összefüggéseit kellene feltárnia a szociológiai kutatásnak. Természetesen még utólag sem lehet pontosan megmondani, hogy már eleve sem valódi migrációs szándék vezette a megkérdezetteket, amikor kérdéseinkre úgy válaszoltak, ahogy azt az Olvasó majd látni fogja, vagy csak utólag lehetetlenült el a Magyarországon való munkavállalás terve. Ennek pontos tisztázására költséges és bonyolult longitudinális elemzésre volna szükség, ám ennek megvalósulására az esély csekély.

Mivel kutatásunk módszertani korlátai csupán az első tétel, az elvágyódás és a migrációs terv magyarázatát tették lehetővé, a migráció kérdésének további értelmezése is főképp erre irányul. Mindenekelőtt hipotetikusan azt állítjuk, hogy a kedvezménytörvény által felkínált munkavállalási kedvezmények – éppen a törvény szellemét meghatározó nemzeti/etnikai kontextus miatt – kevésbé az egyéni élethelyzetekből és életstratégiából következő migrációs

szándékot mozgósítják. Sokkal inkább értelmezhető úgy, mint az identitásnak egy racionálisnak tűnő előnyé konvertáló magatartáseleme, ami akkor is működik, ha soha nem következik be. Sőt ekkor sikeres csak igazán, hiszen úgy nyílik valamire lelkileg lehetőség, hogy valójában nem is kell vele élni. A törvényben felkinált (korlátozott) munkavállalás lehetősége és az ebből következő migrációs szándék a kollektív identitáskonfliktus egyfajta metaforája, semmint racionális választás. Amennyiben ez a tételünk igaz, akkor az általunk leírt migrációs potenciál lényegileg különbözik a hagyományos migrációs folyamatoktól. (Annyiban pedig már eleve különbözik, hogy ez a fajta migráció nem áttelepülés, hanem munkaerő-migráció, továbbá hogy egy transznacionális közösség és a globalizálódó Európa részeként eleve oda-vissza mozgást tételez fel.)

Am kereshetjük az ellentmondásra a választ sokkal földhözragadtabb dimenziókban is. Mindenekelőtt elképzelhető, hogy a törvény elfogadását követő folyamatos bizonytalanság tartotta vissza válaszadóinkat terveik valóra váltásától. Egy másik kézenfekvő magyarázat az lehet, hogy éppen a törvényalkotó eredeti céljával ellentétesen, a törvény nem volt képes valódi alternatívát teremteni a feketemunka kockázatos, mégis „nagy” haszonnal kecsegtető lehetőségével szemben. Az is lehet, hogy mivel a kormányzat nem számolt döntése valódi következményeivel, amikor szembesült a probléma súlyosságával, ellentmondásos és zavaros üzeneteket küldött a határon túl élő és munkát vállalni akaróknak. (Ilyen megnyilatkozás volt például, amikor bagatellizálták a munkaerő-piaci következményeket, és azt hangoztatták, hogy a fennálló – és szigorú – szabályok továbbra sem veszítették el hatályukat.) A munkavállalási engedély kiadásának rendje eleve a hatóság mérlegelésére épül, beleértve az eljárás hosszát vagy végeredményét is – s akkor még nem említettük a hivatalos procedura önmagában is erős visszatartó hatását. Mindezek feltehetően meghátrálásra készítették az amúgy is bizonytalankodókat, a papírmunkától idegenkedőket vagy azokat, akiknek a kedvezményre jogosultsága egy picit is kérdéses lehetett, mint például a romákat.

A tényleges évközi migrációs statisztikai adatok és a mi eredményeink közötti szakadék egy másik szempontból sem csökkentheti kutatásunk érvényességét és hasznosságát. Vizsgálatainknak ugyanis csupán egyik célja volt az, hogy a határon túli magyarság körében becsléseket tegyünk a kedvezménytörvény várható migrációs következményeiről. Legalább ennyire fontos kérdés volt az is, hogy a várható migráció legfontosabb szociológiai hátterét feltárjuk, amire egy ilyen típusú, „véleménykérdéseket” tartalmazó felmérés kiváló lehetőséget nyújtott.

Kötetünk nem a Kárpát-medence migrációs folyamatainak átfogó, monografikus összegzése, hanem sokkal inkább egy kutatás részletes és alapos feldolgozásának a bemutatása. A kötet szerkesztésekor arra törekedtünk, hogy az Olvasó, aki szándékaink szerint a szociológiával és a témával most ismerkedő fiatal szakember, bepillantást nyerjen a téma kutatásának menedzselésébe és az adatelemzés módszertanába. Ennyiben összeállításunk inkább egy tankönyv, semmint egy tanulmánykötet jellegét mutatja.

A kutatócsoportnak – a kutatás nemzetközi összehasonlító és etnikai hovatartozást érintő jellege miatt – számos fontos definíciós problémával kellett megküzdenie. Mindenekelőtt tisztázni kellett a régió fogalmát, és az ehhez kapcsolódó elnevezéseket. A terepmunka négy térségre (ország részre) terjedt ki, mint olyan területekre, amelyekre a kedvezménytörvény egyértelműen kihat. Az elnevezésüknél arra törekedtünk, hogy a politikailag legsemlegesebb, de a közbeszédben gyakran előforduló és elfogadott terminológiát vegyünk át. Így döntöttünk a *Dél-Szlovákia*, a *Kárpát-Ukrajna*, az *Erdély*, illetve a *Vajdaság* nevek

mellett. Hasonló problémákat vetett fel a teljes szintér elnevezése. Bár a közbeszédben a „*határon túli magyarok*” kifejezés a leggyakoribb, pontatlansága és politikai felhangja miatt mi inkább a „*Kárpát-medencei magyarok*” kifejezés mellett döntöttünk. Annyiban persze ez a szóhasználat is pontatlan, hogy ebbe beletartozna egyrészt Magyarország, másrészt több további szomszédos ország is, ám a megnevezés értéksemlegessége miatt emellett tettük le a voksunkat. Hasonló okok miatt használjuk a *roma* kifejezést a közbeszédben amúgy sokkal elterjedtebb *cigány* elnevezés helyett.

A kötet szerkesztésekor a kutatás logikáját követtük. Először a kutatás során használt migrációs alapfogalmakkal ismertetjük meg az Olvasót, és foglalkozunk a kutatás legfontosabb módszertani problémáival és dilemmáival. A második nagyobb rész a kedvezménytörvény által kiváltott migrációs potenciál mértékét elemzi a Kárpát-medencei magyarok körében, kitérve a migrációnak a magyarországi munkaerőpiacra becsült következményeire, illetve a munkát vállalni szándékozókna a jövedelmekkel kapcsolatos várakozásaira. A harmadik nagyobb blokk tanulmányait a migrációs szándék keletkezésének szociológiai mechanizmusait, okait elemző írások teszik ki. Ezt követik a régió roma lakosságának munkavállalási stratégiáit elemző írások. A kötet zárófejezete egyfajta tükörképét adja a kárpát-medencei magyarok és romák migrációs stratégiájának. Ebben a részben azt nézzük meg, hogy a magyarországi lakosság milyen migrációs terveket dédelget, és miképp változtak a tervek 1993–2002 között. Az empirikus fejezeteket szociológiai-antropológiai esettanulmányok választják el egymástól. Ezek az „*etűdők*” mintegy megszemélyesítik mindazokat a társadalmi jelenségeket és összefüggéseket, amelyek a számokká transzformált emberi sorsokból és tervekből a száraz statisztikai elemzés során megmutatkoztak.

Végül szólni kell a kutatás támogatóiról. A vizsgálat két finanszírozója a Gazdasági Minisztérium (magyar minta) és a Nyitott Társadalom Alapítvány (OSI) (roma minta) volt. Külön köszönettel tartozunk Bárdi Nándornak, aki hozzásegített bennünket a kötetben található esettanulmányokhoz. Ezek a tanulmányok a Teleki László Intézet felkérésére készültek a „*Kisebbségek régi és új szerveződése*” című projekten belül a „*Helyi társadalom és vendégmunka*” altéma keretében.

Budapest, 2003. február

Örkény Antal

**A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL KUTATÁSA
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai

Migrációs potenciálnak nevezzük azt a szándékot, hogy valaki külföldön vállaljon munkát vagy kivándoroljon. Számunkra a migrációs potenciál mértéke csak szociológiai értelemben érdekes.¹ Azt akarjuk tudni, hogy a népességen belül mekkora azok köre, akik migrációt terveznek,² s milyen társadalmi-gazdasági tényezők növelik, illetve csökkentik egy társadalom (illetve annak valamely csoportja) migrációs potenciálját.

A migrációs potenciál fogalmán belül az elemzés érvényességi köre és megbízhatósága, valamint az ezeken alapuló becslés módja alapján különböztetünk meg típusokat (*1. táblázat*).

1. táblázat

A migrációs potenciál típusainak rendszere

Általános				Speciális			
Nyers		Tisztított		Nyers		Tisztított	
Teljes körű	Releváns népesség	Teljes körű	Releváns népesség	Teljes körű	Releváns népesség	Teljes körű	Releváns népesség

A migrációs potenciálnak két alapvető típusa van:

- *az általános migrációs potenciál* a teljes népességre az adott pillanatban jellemző migrációs potenciál mértékét mutatja;³

¹ A migrációs potenciál mértéke egy pszichológus számára azt fejezné ki, hogy mennyire erős ez a szándék és hogyan függ össze a személyiségvonásokkal, egy közgazdász viszont a döntés költség-haszon viszonya iránt mutatna érdeklődést.

² A fenti egyszerű definícióban nem véletlenül szerepel egyszer a „szándék”, mászor a „terv” kifejezés. Mint később látni fogjuk, a migrációs potenciál mértéke nagymértékben attól függ, hogy milyen megfogalmazással élünk a kérdés során. A migrációs „szándék” vagy „terv” meglétére való rákérdezés a lehetséges kérdezési technikák (mondjuk, a „gondolt-e már arra” vagy a „szívesen menne-e” típusú kérdezési technikához képest) szigorúbb változata.

³ Ilyen kutatás például az NDB (New Democracies Barometer) vagy az IOM (International Organization for Migration) nemzetközi összehasonlító elemzései (Wallace, 1998).

• *a speciális migrációs potenciál* a migrációs potenciál elemzésének érvényességi körét korlátozza. Ily módon a mérés megbízhatósága nagyobb, mert noha csupán a társadalom egy kisebb csoportjának migrációs várakozásairól lesz tudásunk, annak mélysége nagyobb lesz. A speciális migrációs potenciál kutatása szűkíthető

– a társadalom egyes csoportjaira, például a fiatalokra (Diósi, 1999) vagy a Kárpát-medence lakosaira (ők jelen kutatásunk alanyai);

– a világ egy önkényesen kiválasztott részére (például a CEORG-kutatás csupán az EU-országokba irányuló migrációs potenciált vizsgálta (CEORG, 2001);

– egy, a migrációs potenciálra feltehetően ható politikai intézkedés (esetünkben a kedvezménytörvény bevezetése, illetve a CEORG-kutatás esetében az Európai Unióhoz való csatlakozási tárgyalások nekilendülése) hatásának kutatására.

A migrációs potenciál két alaptípusán belül a mérés megbízhatósága alapján különböztetjük meg a *nyers* és a *tisztított* migrációs potenciált. Erre azért van szükség, mert a migrációs potenciál mérésének bizonytalan voltát (jogosan) kritizálók legerősebb érve az, hogy egy kérdezési szituációban az emberek sokkal könnyebben fejeznek ki migrációs szándékot, mint ahogy ezt a valóságban megteszik. A nyers és a tisztított migrációs potenciál megkülönböztetése arra irányul, hogy az egyszerűsített és az alaposabban kidolgozott kérdés eredményeként született migrációs potenciálok közötti eltérést megragadhatóvá tegyük. Másként, ennek a tipizálásnak az a célja, hogy a migrációs szándék komolyságát eltérő gondossággal közelítő méréseket megkülönböztessük egymástól.

• *A nyers migrációs potenciál* mérése során az emberektől egyenesen – szigorúbb vagy lazább technikával – kérdezzük meg, hogy vannak-e migrációs szándékaik, s az így kapott válaszokat, minden további korrekció (tisztítás) nélkül, teljes értékű információként kezelve elemezzük.⁴

Nyers migrációs potenciálra kapunk adatot az olyan kérdezési technikával is, amelynek során a migráció többféle időtávjára kérdezzük rá. A külföldre távozás ekkor már nem általánosságban szerepel a kérdésben, hanem eltérő migrációs helyzeteket – esetünkben rövid és hosszú távú munkavállalást, illetve kivándorlást – különböztetünk meg (például Sik 1993; 1999c). Ez a technika már alkalmas arra, hogy elkülöníthetővé tegye a munkavállalási és a kivándorlási szándékot, sőt az előbbin belül a munkavállalás időtávját is képes durván becsülni, de annak eldöntéséhez nem elégséges, hogy mennyire komoly a válaszadó migrációs szándéka.⁵

• *Tisztított migrációs potenciálról* akkor beszélhetünk, ha a kérdés során többféle (rejtett) kísérlet irányul arra, hogy a migrációs szándék komolyságának mértékét megismerje a kutató. A mérési technika többféle lehet: például érdeklődhetünk a migrációs szándék ideje, a tervezett munka helye, jellege, (munkavállalás esetén) az elvárt bér mértéke, a migráció indoka felől, illetve a már megtett beruházások (információszerzés, nyelvtanulás, kapcsolatépítés) ténye vagy hiánya utalhat a szándék komolyságára. Az ilyen közvetett eszközök segítségével való mérés során a kutató azt feltételezi, hogy a „valamikorra”,

⁴ Például: „Akar Ön külföldön dolgozni?” vagy „Tervezi, hogy külföldön éljen?” (Brym, 1993).

⁵ Hacsak azt nem feltételezzük, hogy a rövid távú munkavállalással kapcsolatban a megkérdezettek őszintebben nyilatkoznak, mint a hosszú távú munkavállalásról, a kivándorlást pedig végképp eltitkolandó tevékenységnek tartják. E helyütt megjegyezzük: a migrációs potenciál megbízhatóságát kritizálók köre csak azt tudja elképzelni, hogy vannak olyanok, akik nem valóságos migrációs tervekről számolnak be a kérdés során. Am azzal, hogy a kérdés során a migrációs szándékot el is lehet tagadni, ezek a kritikák nem foglalkoznak.

„valahová”, „majd valahogyan”, „akármilyen munka akármennyi bérért” megközelítés, vagyis a „kalandvágyból” elkövetett migráció bekövetkezésének valószínűsége kisebb, mint amikor a válaszadó konkrét és átgondoltságot sejtető válaszokat ad a migrációs döntéseket háttérét kutató kérdésekre.

Végül a migrációs potenciál tipizálásának harmadik dimenziója a migrációs potenciál alapján készülő becslés módját veszi górcső alá. *A teljes népességre* vonatkoztatott migrációs potenciál ugyanis olyan társadalmi csoportokra is kiterjeszti a becslést, amelyek sem elméletileg, sem az empirikus adatok szerint nem képesek migrálni (például idősek, iskolázatlanok). Az ő kiszűrésükre vezetjük be a *releváns népesség* fogalmát, ami lehetővé teszi, hogy a makroszintű becslés csak a népesség migrációs potenciál szempontjából értelmes részére vonatkozzon (Sik, 1999c; Habcicsek–Tóth, 2001).

A 2. táblázatban azt mutatjuk be, hogy hol helyezkedik el kutatásunk az előbbi három dimenzió által kijelölt tipológiában, illetve azt, hogy ezeken kívül milyen dimenziókat láttunk hasznosnak az elemzés megtervezése során.

2. táblázat

A migrációs potenciál típusainak kutatásunk során alkalmazott rendszere

Teljes körű			
Általános		Speciális	
Nyers		Nyers	Tovább tisztított
Az egész világ / a „Nagyvilág”/Magyarország			
Rövid távú munkavállalás	Középtávú munkavállalás	Kivándorlás	
Kombinált		Kumulált	

A táblázat első két sorában látható, hogy a kutatás csak a teljes népességre vonatkozó migrációs potenciál becslésére alkalmas,⁶ ezen belül viszont mind az általános, mind a speciális (a kedvezménytörvény várható migrációs hatásait bemutató) migrációs potenciál vizsgálható.

A táblázat harmadik sorából kiderül, hogy az általános migrációs potenciál esetében nem került sor a mérés tisztítására. Ennek oka az, hogy alkalmazott kutatásról lévén szó, a megbízó nem igényelte a tisztításhoz vezető kérdezői és elemzési megoldásokat.⁷

⁶ A teljes népességre vonatkozó becslés torzító hatásának kiszűrésére korábbi kutatási tapasztalatainkra támaszkodtunk (Sik, 1999c). Mivel a munkaképes kornál fiatalabbak és az annál idősebbek esetében egyaránt csökken a migrációs potenciál mértéke, kutatásunk mintavételét a 18–55 év közöttiekre szűkítettük mind az általános, mind a speciális migrációs potenciál vizsgálatokor. Így eljárásunk nem tekinthető a releváns népesség pontos becslésének, hiszen a feltételezést, hogy a nem munkaképes korúak migráció esélye gyakorlatilag elhanyagolható, csak valószínűsítjük, de pontos számításokkal nem igazoljuk.

⁷ Mivel a kutatást a magyar Gazdasági Minisztérium rendelte meg, az sem volt magától értetődő, hogy egyáltalán kell-e a határon túli munkaerő-piaci szereplőknek az egész világra vonatkozó migrációs terveit vizsgálni. A kutatás tervezése során azért döntöttünk úgy, hogy az általános migrációs potenciállal kezdjük a kérdezőt, mert ebben a lehető legáltalánosabb keretbe ágyazva gondoltuk csak érvényesen vizsgálhatónak a Magyarországra irányuló migrációs szándékok felmérését.

A speciális migrációs potenciál esetében két lépésben tettünk kísérletet a migrációs potenciál tisztítására. Az első lépésben a potenciális migránsok közül kiválasztottuk azokat, akik azonnal (már 2002-ben) munkát terveznek vállalni Magyarországon. A második lépésben azokat is kiszűrtük közülük, akik a különféle szabályozások hatására mégsem akarnak Magyarországon munkát vállalni.

A 2. táblázat további részében látható, hogy teljes körű, általános, nyers migrációs potenciál esetében három további dimenzióban teszünk kísérletet a jelenség részletesebb elemzésére: az egyik a migrációs potenciál regionális kiterjedtségének, a másik kettő a migráció három időtávjának (rövid és hosszú távú munkavállalás, kivándorlás) elkülönített, majd egymáshoz kapcsolódó típusainak elemzését jelenti.

Ha a migrációs potenciál mértékét az egész világra vonatkoztatva akarjuk értelmezni, akkor a világ valamennyi országának azonos esélyt kell kapnia arra, hogy a migráció célállomásaként nevezze meg a kérdezett. Mivel azonban mind a megbízó érdeklődése, mind minden korábbi tapasztalatunk arra ösztönzött minket, hogy kiemeljük a világ egészéből Magyarországot, ezért az „egész világ” kategóriát a Kárpát-medencei magyarok migrációja szempontjából két régióra bontottuk: Magyarországra és a „Nagyvilágra”.⁸ E bontás eredményeképpen az általános, nyers migrációs potenciálon belül három migrációs stratégiát tudunk megkülönböztetni: a csak Magyarország és a csak a „Nagyvilág” felé irányuló migrációs potenciált, valamint ezek keverékét.

Végül, mivel a kérdőív a három időtáv esetében külön-külön vizsgálta a migrációs potenciál bekövetkezésének esélyét, ezért ezek elkülönített és összekapcsolt elemzése egyaránt lehetséges. A vizsgált három időtáv összekapcsolódásának két formáját különböztettük meg: a kombinációt, amikor a migrációs potenciál három elemének bármelyike a többivel bármely kombinációban előfordulhat (ezt nevezzük a migráció *kombinált* potenciáljának), illetve amikor a három elem kumulálódva van jelen az egyén migrációs terveiben (ezt nevezzük a migráció *kumulált* potenciáljának).

⁸ Lásd Simonovits tanulmányát kötetünkben (134–142. o.).

A kutatás és a minta leírása

A Gazdasági Minisztérium és a Nyílt Társadalom Alapítvány felkérésére 2001–2002 telén végeztünk kutatást azzal a céllal, hogy felmérjük a kedvezménytörvénynek a magyar munkaerőpiacra gyakorolt hatását. A vizsgálat módszere kérdőíves felmérés volt,¹ és a kutatás több mint 3500 magyar és több mint 1000 roma személyre terjedt ki. Az adatfelvétel mintáját² a Balázs Ferenc Intézet (BFI) készítette el, és ők végezték az adatfelvételt is.

Tekintve, hogy még az Orbán–Nástase-megállapodás előtt sor került az adatfelvételre, beszámolóink még csak nem is érinti a szlovák, román stb. nemzetiségűek megjelenési esélyét a magyarországi munkaerőpiacon. Az adatfeldolgozást 2002 tavaszán végeztük.

A kutatás alappopulációja a Románia, Szlovákia, Ukrajna és a volt Jugoszlávia területén élő, az utolsó népszámláláskor magukat magyarnak, illetve cigánynak³ valló, 18–55 éves közötti személyek köre. A térségbeli magyar részminták tervezett és megvalósult elemszámait az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

A magyar részminták tervezett és megvalósult elemszámai térségenként

Térség	Tervezett elemszám			Megvalósult elemszám		
	Magyar	Értelmiségi*	Összesen	Magyar	Értelmiségi*	Összesen
Dél-Szlovákia	600	50	650	573	59	632
Erdély	2000	0	2000	1972	0	1972
Kárpát-Ukrajna	500	50	550	499	45	544
Vajdaság	500	50	550	485	56	541
<i>Összesen</i>	<i>3600</i>	<i>150</i>	<i>3750</i>	<i>3529</i>	<i>160</i>	<i>3689</i>
* A BFI, korábbi gyakorlatának megfelelően, a felsőfokú végzettségű alapsokaság alacsony aránya miatt a dél-szlovákiai, a kárpát-ukrajnai és a vajdasági magyar mintát 50-50 felsőfokú végzettségű személlyel egészítette ki.						

¹ A kérdőívet lásd az 1. függelékben (283–290. o.).

² A térségi minták kialakításának leírását lásd a 3. függelékben (293–295. o.).

³ A magukat cigánynak vallók közül csak azokkal készült interjú, akik képesek voltak a kérdésre magyarul válaszolni.

A MEGKÉRDEZETTEK KIVÁLASZTÁSA⁴

A Balázs Ferenc Intézet eddigi felmérései során a megkérdezettek kiválasztásához kvótautasításokkal látta el kérdezőbiztosait, így a magyar minta esetében mi is kidolgoztuk a kvótákat a nem, az életkor és az iskolai végzettség alapján. A nem és az iskolai végzettség mind a négy térségben azonos értékeket vehetett fel:

- nem: férfi vagy nő;
- iskolai végzettség: általános iskola, szakiskola, érettségi, egyetem/főiskola. (A különböző technikumokat végzeteket az érettségizettek közé soroltuk.)

Mivel a vizsgálatba csak a 18 és 55 éves közötti személyek kerülhettek be, életkor szerint a kisebb térségekben (Kárpát-Ukrajnában és a Vajdaságban) két korcsoportot alakítottunk ki (18–34 és 35–55 éves). Dél-Szlovákiában és Erdélyben lehetőség volt négy korcsoportra osztani a mintát: 18–24, 25–34, 35–44, 45–55 éves.

A kvótákat kérdezőbiztosaink településekre lebontva, ún. kvótalapokon kapták meg. A kvótalapok elkészítésekor a teljes térségekre vonatkozó adatokat vettünk figyelembe. A nemek és a korosztályok tekintetében az utolsó népszámlálási adatokra alapoztunk.

A meglévő adatokat statisztikai számítások alapján aktualizáltuk. Figyelembe kellett vennünk ugyanis, hogy közel tízéves adatok frissítésre szorultak. Ezért az eredeti 18–55 éves közötti korcsoportokat tíz évvel eltoltuk, hogy a megkérdezettek körébe az adatfelvétel pillanatában 18–55 évesek kerülhessenek.

A súlyozást a mintakeretet jelentő (tehát a mintavétel alapjául szolgáló) három dimenzióra (nem, életkor, iskolai végzettség) együttesen kellett volna elvégezni, de egyfelől ilyen táblázat (a BFI-től kapott információk szerint) a népszámlálási adatokból nem állítható elő minden térségben, másfelől kétségesnek tűnt, hogy egy tíz évvel korábbi népszámlálási adat elvileg alkalmas lenne egy kisebbségi mintakeret kijelölésére. Ezért – részben kényszerből (hiszen nem volt más mód a súlyozás kialakítására), részben mert nem esett nehezünkre eltekinteni a népszámlálási mintakerettől – azzal az eljárással kísérleteztünk, hogy más adatfelvételek eredményeihez hasonlítottuk kutatásunk alapadatait.

Három lehetséges viszonyítási pont kínálkozott: a BFI 2000. és 2001. évi adatfelvételei, illetve a Kárpát-project keretében végzett kutatás adatai (Csepeli, Örkény és Székelyi, 2000).

Természetesen ezektől az összehasonlításoktól nem vártunk megbízható súlyozásra alkalmas mintakeretet (egyfelől, mert ezek maguk is kis elemszámú adatfelvételek, másfelől, mert általunk nem ismert alapon létrehozott mintakeret felhasználásával készültek). De mivel a mi kutatásunktól részben független kutatásokról volt szó (amennyiben a BFI kutatásairól feltételeztük, hogy a miénkhez „valamennyire” hasonló módon készültek), ezért kíváncsiak voltunk, hogy az alapadatok megoszlása (és háromdimenziós összetétele) mennyiben tér el a mi súlyozatlan és súlyozott adataink hasonló eredményeitől.

Az összehasonlítást két részmintán szemléltetjük (Erdélyben és Dél-Szlovákiában, azokban a térségekben, ahol az adatfelvételek elemszáma a legnagyobb volt). Az erdélyi és a dél-szlovákiai adatok alapmegoszlásainak a kutatásunk hasonló adataitól való eltérései láthatók a 2. és a 3. táblázatban.

⁴ A BFI beszámolója alapján.

2. táblázat

A 18–55 éves közötti erdélyi magyar lakosság alpmegoszlásai kutatásunkban és az összehasonlításra alkalmas mintavételekben, százalék

Szociodemográfiai változó	2002. évi Tárki-BFI kutatás (súlyozott)	2002. évi Tárki-BFI kutatás (súlyozatlan)	2000. évi BFI kutatás (súlyozott)	2001. évi BFI kutatás (súlyozott)	Kárpát-project, 1997–1998 (súlyozott)
Nem					
Férfi	50	50	50	48	47
Nő	50	50	50	52	53
Korcsoport					
18–34 éves	51	47	46	47	57
35–55 éves	49	53	54	53	43
Iskolai végzettség					
Alapfokú	38	23	62	62	15
Középfokú	57	66	34	34	65
Felsőfokú	5	11	4	4	20

3. táblázat

A 18–55 éves közötti dél-szlovákiai magyar lakosság alpmegoszlásai kutatásunkban és az összehasonlításra alkalmas mintavételekben, százalék

Szociodemográfiai változó	2002. évi Tárki-BFI kutatás (súlyozott)	2002. évi Tárki-BFI kutatás (súlyozatlan)	2000. évi BFI kutatás (súlyozott)	2001. évi BFI kutatás (súlyozott)	Kárpát-project, 1997–1998 (súlyozott)
Nem					
Férfi	53	54	48	49	47
Nő	47	46	52	51	53
Korcsoport					
18–34 éves	44	42	41	37	49
35–55 éves	56	58	59	63	51
Iskolai végzettség					
Alapfokú	25	20	50	50	9
Középfokú	70	68	46	46	77
Felsőfokú	5	12	4	4	14

A nemek szerinti megoszlásban nincs lényeges eltérés a négy vizsgált adatfelvételen.

A korcsoportok súlyozott megoszlása Erdélyben és Dél-Szlovákiában is mutat eltéréseket. Míg a Tárki-BFI súlyozott adatfelvétel szerint Erdélyben kiegyensúlyozott a két korcsoport aránya, a BFI 2000. és 2001. évi adatfelvétele alapján az idősebb korosztály aránya meghaladja a fiatalabbat, a Kárpát-project eredményei szerint pedig a fiatalabb korosztály aránya haladja meg az idősebbet. Dél-Szlovákiában mind a négy adatfelvétel szerint az idősebb korosztály aránya haladja meg a fiatalabbat, de ennek mértéke különböző. A legnagyobb eltérést a 2001. évi BFI adatfelvétel mutatott ki: eszerint a 18–55 éves közöttiek 37 százaléka került ki a 18–34 évesek közül, és 63 százaléka a 35–55 évesek köréből.

A Tárki-BFI-adatfelvétel eredményeitől legmarkánsabb az iskolai végzettség szerinti megoszlások térnek el. A BFI súlyozási eljárásából következik, hogy a két adatfelvétel iskolai végzettség szerinti súlyozott megoszlása megegyezik: Erdélyben 62 százalék az alacsonyfokú, 34 százalék a középfokú és 4 százalék a felsőfokú végzettségűek aránya (Dél-Szlovákiában ezek az arányok rendre: 50, 46, 4 százalék) Ezeket a megoszlásokat összevetve a Tárki-BFI eredményeivel, azt állapíthatjuk meg, hogy a BFI jelentősen felülmérte az alacsonyfokú végzettségűek arányát. A Tárki-BFI adatfelvételének súlyozatlan megoszlása szinte megegyezik a Kárpát-project súlyozott megoszlásával, Erdélyben és Dél-Szlovákiában egyaránt. A számottevő eltéréseket tehát a különböző mintavételi eljárások mellett a súlyozási eljárások másságában is kell keresnünk.

Végül kutatásunk adatbázisának ellenőrzésére előállítottuk az összes 18–55 éves háztartástagot tartalmazó nagy elemszámú adatbázist, és ennek alapsúlyozásait összevetettük a minta alapsúlyozásaival. Eljárásunk azért tekinthető alkalmas kontrollnak, mert egy két és félszeres tömegű adatbázist hoztunk létre, amely megfelel az alapsúlyozással megegyező kórkritériumnak (azokra a háztartástagokra kérdeztünk rá, akik 18–55 évesek közöttiek).

A 4. táblázatban lévő minta és a háztartások súlyozott megoszlásai gyakorlatilag megegyeznek, mivel ugyanaz a háromdimenziós megoszlás volt a súlyozás alapja.

A súlyozatlan adatok összehasonlításából látható, hogy a megoszlások igen hasonlóak, eltérés csak az iskolai végzettségben mutatható ki. Az alapsúlyozásban valamivel több az alacsonyfokú végzettségűek aránya, mint a háztartásokból képzett mintában. Ez azt a feltételezést támasztja alá, miszerint valamelyest felülmértük az alacsonyfokú végzettségűek arányát. Ha a háztartásminta súlyozatlan adatait összevetjük a minta súlyozott adataival, akkor a torzítás még erőteljesebb. Azt a következtetést vonhatjuk le tehát, hogy a felsőfokú végzettségűek alul-, az alacsonyfokúak pedig felülreprezentáltak a súlyozott mintánkban a valós arányokhoz képest.

Az erdélyi és a dél-szlovákiai részminták esetében a mintakeret kijelölésére szolgáló három szociodemográfiai változó összevont változatainak háromdimenziós megoszlásait is összevetettük. Az összefüggések megerősítették az alapsúlyozások esetén tapasztaltakat: a súlyozásnak egyedül az iskolai végzettség esetében van jelentős hatása. A súlyozás ugyanis „elrontja” az iskolai végzettség változót, amennyiben elfedi a valós felsőfokú iskolai végzettség arányát. A további kutatások során célszerű lehet eltekinteni a súlyozástól, amíg megbízhatóbb mintakeretekre nem lehet szert tenni.

4. táblázat

A 18–55 éves Kárpát-medencei magyarok és háztartásaik 18–55 éves tagjai
mintájának szociodemográfiai jellemzői,
súlyozott és súlyozatlan alapmegoszlások, százalék

Szociodemográfiai változó	Minta		Háztartástagok	
	Súlyozatlan	Súlyozott	Súlyozatlan	Súlyozott
Elemzsám (N)	3689	3588	8943	8620
Nem				
Férfi	50	50	50	52
Nő	50	50	50	48
Korcsoport				
18–34 éves	44	48	45	47
35–55 éves	56	52	55	53
Iskolai végzettség				
Alapfokú	27	37	22	38
Szaktunskáképző	26	24	28	24
Középfokú	35	34	38	33
Felsőfokú	12	5	12	5
Térség				
Dél-Szlovákia	17	17	19	19
Erdély	53	55	52	50
Kárpát-Ukrajna	15	14	15	16
Vajdaság	15	14	14	15

A ROMA MINTA KIALAKÍTÁSA

A kutatás során a roma alappopulációt a Szlovákia, Románia, Ukrajna és Jugoszlávia területén élő, az utolsó népszámláláskor magukat cigánynak valló, 18–55 éves közötti személyek köre alkotta. A négy Kárpát-medencei térségben a roma minta tervezett és megvalósult elemszámait az 5. táblázatban láthatjuk.

A roma mintát a magyar minta területi arányainak leképezésével hoztuk létre. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a roma mintának ugyanakkora része jutott az egyes kutatási körzetekre, mint a magyar minta esetében. Ettől az elvtől akkor térünk el, ha a körzetben az átlagosnál több roma élt. A szórványokat és a nagyvárosokat kizártuk az adatfelvételtől.

A mintavétel módszerének részletes leírását az Erdélyben kialakított eljárásn keresztül mutatjuk be. Elsőként le kell szögeznünk, hogy nem törekedhettünk az erdélyi romák reprezentatív mintájának kialakítására, mivel erre vonatkozóan semmiféle mintakeret nincs birtokunkban. A népszámlálási adatokban lévő statisztikákra alapvetően két okból nem

A roma minta tervezett és megvalósult elemszámai térségként

Térség	Tervezett elemszám	Megvalósult elemszám
Dél-Szlovákia	150	158
Erdély	600	589
Kárpát-Ukrajna	150	155
Vajdaság	100	112
<i>Összesen</i>	<i>1000</i>	<i>1014</i>

támaszkodhattunk. Egyrészt, mert ezek az adatok nem adnak semmilyen felvilágosítást arra nézve, hogy a romaként megjelenők közül kik beszélnek magyar nyelven, másrészt a roma populáció körvonalai, határai meglehetősen bizonytalanok. A roma szervezetek hárommillió, az 1992-es népszámlálási adatok négyszázezer romániai romáról beszélnek.

A municípiumi és városi rangú településeken a magyar mintának megfelelő arányban kérdeztünk, a falvak esetében pedig vállaltuk, hogy egy faluban legfeljebb 10-11 kérdőív kerül lekérdezésre. A mintába területileg így Hargita, Maros, Kovászna, Szatmár, Bihar és Szilágy 52 települése került.

Technikailag a romák megkérdezésére kétféle lehetőség nyílt.

Ha a magyar lakosságra reprezentatív minta lekérdezése közben a megadott utasításoknak megfelelően eljáró kérdezőbiztos magyarul beszélő romát talált, akkor elvégezte a lekérdezést. (A kérdezőnek érdekében állt lefolytatni az interjút, mivel a roma kérdőívekért többet fizettünk.) Ez olyan, többségében magyarok lakta településeken fordulhatott elő, ahol a biztosok léptékes eljárással választották ki a megkérdezetteket. (A kvótás eljárás esetén a romák mintába kerülési esélye a minimálisra csökkent.) Az ily módon kiválasztott romák képviselik a kisebbik részt: a mintába bekerült 595 roma 5 százalékát (29 fő), ami a teljes magyar minta 1,5 százaléka, illetve 2,2 százaléka a minta olyan megyékre eső részének, ahol gyaníthatóan tudnak a romák magyarul.

A nagyobbik részt a külön roma mintára szerződött kérdezők keresték fel. A kiválasztás egyetlen szempontja az maradt, hogy a kérdezővel az interjú lefolytatható legyen magyarul. Ezt figyelembe véve a magyar mintába bekerült megyék közül hatban vállaltuk, hogy magyarul beszélő romának minősíthető személyeket kérdezzünk. Ebben a hat megyében (Bihar, Szatmár, Szilágy, Maros, Hargita és Kovászna) egyébként a magyar anyanyelvűek száma magasabb a magyar nemzetiségűekénél. A kiválasztott megyékben mintegy a már meglévő minta kiegészítéseként kérdeztünk: az egyes megyékben a magyar mintákkal arányosan osztottuk el a „roma” kérdőíveket. A roma kérdeztettek esetében is érvényes volt a szabály, hogy egy háztartásban egy kérdőív használható fel. A kérdeztettek elvben a lakásán kellett megkeresni, de ezt az utasítást munkatársaink több esetben megszegték (9 esetben). Magyaráztaképpen arra hivatkoztak, hogy a szegregáltan élő romák lakhelyükön való felkeresése túl veszélyes, illetve fáradságos. Ezzel szemben a település magyar lakta részébe (településközpont, kocsma) bejövő romákat viszonylag kis költséggel tudták megkérdezni.

ELSŐ UTAZÁS

A falvak
aktív lakosai
2001 tavaszán
pözezésre
középen
a Székelyföldön

A megújult
személyzet
ságt, de
latban. A
viszonylag
utóbbi
falvakból
(főleg a

A két falu
rurális
késze, a
Az egy
minutiv
gálatól
ugyan
nyok
csökke

A két falu
szempont
sági visz
termel
miatt a
köttek
már, leg

Székelyföld – Homoródalmás és Lövete

A két falu vendégmunkás-potenciálja

A tanulmányban két szomszédos székelyföldi község – Homoródalmás és Lövete – aktív lakosságának magyarországi munkavállalását vizsgáljuk. A két Hargita megyei faluban 2001 tavaszán végeztünk helyszíni adatgyűjtést a vendégmunka elterjedtségének feltérképezésére. Mivel hasonló vizsgálatokat mindkét településen már az 1990-es évek elején és közepén is végeztek, a felmérések eredményeit összevetve érvényes megállapítások tehetők a Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka-jelenség változási trendjeiről.

A megállapítások székelyföldi társadalmi érvényessége arra alapozható, hogy bár két szomszédos község anyaországi munkavállalási gyakorlatát hasonlítjuk össze, ezek gazdasági, demográfiai jellemzői lényegesen különböznek: Homoródalmás (a köznapi szóhasználatban Almás) fogyó népességű, elöregedő lakosságú, közepes méretű falu, míg Lövete viszonylag stabil népességű, kiegyensúlyozott demográfiai szerkezetű nagyközség. Noha az utóbbi településtípusból jóval kevesebb van Székelyföldön, mint az elöregedő népességű falvakból, jelentőségük nagy, hiszen meghatározzák egyes székelyföldi kistájak arculatát (főleg a város közeli övezetekben, például a Csíki- és Gyergyói medencében).

ÁLTALÁNOS HELYZET

A két falu – székelyföldi viszonyok között is – periferikus, rossz közlekedési helyzetű, rurális kistrégióban fekszik. A gazdasági, társadalmi fejlődés áramlatai ide mindig csak késve, gyenge hatásfokkal értek el.

Az egészében hátrányos helyzetű depressziós kistérséget – a korábbi évtizedek diszkriminatív területpolitikájának következményeként elmaradott infrastruktúrájú, fejletlen szolgáltatói szektorú településfüzér alkotja. Az 1990-es években központi alapokból tettek ugyan kísérleteket a kommunális fejlesztések több évtizedes elmaradásából származó hátrányok csökkentésére, de a szűkösen osztott, majd elapadó forrásokból kevés dologra futotta.

A két faluban a legfőbb megélhetési forrás az agrárium volt. A vidék agrárgazdasági szempontból kedvezőtlen természeti adottságai, a termelőszervezetek társadalmi-gazdasági viszonyai (szétaprózott birtokszerkezet, elmaradott technológiák, munkaerő-igényes, kis termelékenységű gazdálkodás) és nem utolsósorban a népesség demográfiai viselkedése miatt a falvak – mint a Székelyföld más tájain – állandó belső munkaerő-felesleggel küszködtek. A földművelés és az állattenyésztés mellett a megélhetéshez mindig szükség volt más, leginkább természeti erőforrásokon alapuló mellékfoglalkozások (például mész- és

szénégetés, sófuvarozás, hamuzsir- és rúdvaskészítés, deszkametszés, gyapjúványolás) jövedelmeire is. A jövedelemkiegészítő mellékfoglalkozások sok háztartásban a mezőgazdasági munka nem túl munkaigényes időszakaiban főfoglalkozássá léptek elő (például az almásiak mészégetése és a Mezőség-től az Ojtozi-szorosig terjedő területen való szétfuvarozása, vagy a lövétei só szállítása Fogarasig, Brassóig).

A túlnépesedés és a belső munkaerő-felesleg következményeként másfél évszázada általános gyakorlat volt a családi gazdaságon kívüli külső munkavállalás. Az első világháború előtt a Monarchia területén Budapest, Brassó, Kolozsvár volt fontos vonzásközpont, de Ó-Románia városaiba, bojári birtokaira, később Amerikába is elvándorolt a falvakban megélni nem tudó – vagy a helyi életlehetőségekkel elégedetlen, „jobban élni” akaró – nép-főléleg. A két világháború között főleg Brassó és a közelebbi bányavidékek nyújtottak munkalehetőséget az almási és a lövétei fiataloknak. Általános volt a házasság előtti családon kívüli munkavállalás, de fiatal házások is szereztek pénzt föld, állatok és gazdasági felszerelések vásárlására városi munkavállalással.

A szocialista korszakban teljessé vált a foglalkoztatás, megnyílt a lehetőség a szakmaszerzésre és a lakóhely-változtatásra. Az 1950–60-as években sokan költöztek Brassóba, a bányavidékekre, távoli építőtelepekre, később a gyors ütemben fejlesztett székelyföldi kisvárosokba. A napi ingázással elérhető állami munkahelyek (a Szentegyházához közeli településeken, 10–15 km-es körzetben) a lakóhelyen maradó népességnek is megélhetést nyújtottak, illetve módot adtak az ipari és a mezőgazdasági munka összehangolására. Almáson a termelőszövetkezeti gazdálkodás, Lövétén a magángazdaság volt túlsúlyban. A két faluból az ötvenes-hatvanas években elvándorolt családok közül sokan hazatértek.

Az 1990-es évek elejétől romló gazdasági körülmények, a vidék két húzóágazatának, a bánya- és fémiparnak elmélyülő válsága, valamint a tökehiány következtében az aktív lakosság jelentős csoportjai kiszorultak a állami munkaerőpiacról. A közel negyedszázados stabilitás, az életlehetőségek kiszámíthatósága után jelentős társadalmi csoportok életérzése újra a létbizonytalanság lett. A regionális munkaerőpiacról kiszorulóok létszáma csak a szentegyházi üzem alkalmazottai közül meghaladta a kétezer főt, de tömeges elbocsátások voltak a hargitafüredi kaolinbányából, a csíkszeredai, székelyudvarhelyi vállalatoktól is. Az állami szférában foglalkoztatottak helyzete is rosszabbodott, csökkent a keresetek reálértéke, megnövekedtek az ingázók utazási költségei. A beszűkült munkaerőpiac a felnövekvő generációknak se kínál a lakóhely közelében vonzó lehetőségeket. A magyarországi vendégmunka kereseti csábítóbbak az ingázással elérhető székelyudvarhelyi, csíkszeredai munkahelyek (főleg a könnyűipari vállalatok vettek fel munkaerőt az elmúlt években) bérviszonyainál, nem beszélve az ingázás nehézségeiről. Több fiatal egyéni életútját ismerjük, akik pár hónapos itthoni, magánvállalatoknál tett munkavállalás után elégedetlenek voltak a munkabérekkel, és inkább választották a magyarországi vendégmunkát.

A VENDÉGMUNKÁVAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK

A két falu lakossága nem idegenkedik a vendégmunka gondolatától. A családtól való huzamosabb távollét nemzedékek leülepedett tapasztalata, a vendégmunka helyi társadalmi jóváhagyással folytatott jövedelemszerzési stratégia. Hasonló minta szerint éltek az elődök: a szülők, amikor négy-öt évtizeddel korábban az ország különböző építőtelepein,

távoli bányavidékeken dolgoztak, a nagyapák, nagyanyák, amikor városi polgári családoknál szolgálóként vagy bolti kisegítőként kerestek pénzt, amiből a faluba visszatérve földet, gazdasági eszközöket, „stafíringot” vásároltak.

A magyarországi vendégmunkát ma általános konszensus övezi, sőt a vállalására ösztökélő beállítódás is felbukkan. Egy negyvenéves háztartásbeli nő, akinek férje elégedett a családi gazdaság jövedelmével, és nem hajlandó külső munkavállalásra, ingerülten mondta:

„Más összeszedi magát, elmegy Magyarországra, dolgozik egy-két hónapot, s pénzt hoz. S az nem ezzel az itthoni kicsi tejpénzzel hasonlítható össze. Ha valaki kimegy, jól tesz, ezt az itthoni gazdaságot azután is megkapja.”

Az a tévedés kockázata nélkül kijelenthető, hogy a magyarországi munkavállalásnak a két faluban visszatartó mentális akadályai nincsenek. Más dolog, hogy a benne résztvevők többféle álláspontot képviselnek. Vannak, főleg a családos, 30–50 éves közötti férfiak körében, akik évek óta többet tartózkodnak idegenben, mint otthon a családdal; ők helyzetüket igen hosszúra nyúlt átmeneti állapotnak tekintik, és szívesen maradnának falujukban, ha volna elfogadható kereseti lehetőség. A fiatal korosztályok felfelé törekvő, függetlenségre vágyó tagjai csak a kinti munkalehetőségeket tartják számon.

MÓDSZERTANI KITÉRŐ

Településszintű vizsgálatunk célja a munkaerő-vándorlás hátterében álló törekvések, orientációs minták, kulturálisan közvetített felfogások, gyakorlatok megismerése. A mai hivatali ügyvitelben az állami alkalmazásban nem lévő munkaerő területi mozgása semmiféle hivatalos nyilvántartásból nem dokumentálható. A munkánélküli-segélyre már nem jogosult személyek jövedelemszerző tevékenységeiről, térbeli mozgásáról nincsenek adatok, mint ahogy az aktív korba belenövő, a munkaerő-piaci részvételre már érett, de formális intézményekkel munkaviszonyban nem lévő fiatalokról sincsenek. Ezért elkerülhetetlen volt, hogy a helyi viszonyokat, a személyes életsorsokat jól ismerők tudására támaszkodjunk a vendégmunkások településenkénti alapsokaságának felderítésében, szociológiai jellemzőik megismerésében.

A községi polgármesteri hivatalok 2000. évi nyilvántartásai alapján a helyi születésű, itt dolgozó hivatalnokok, értelmiségiek segítségével falvanként azonosítottuk a vendégmunkára járó személyeket.¹ A vendégmunka-vállalói kategóriába Almáson 77, Lövétén 440 fő tartozott. Az így azonosított alapsokaságot kor és nem szerint csoportosítottuk, majd egy 10 kérdést tartalmazó, zárt kérdőívvel kerestük meg (Almáson 50–70, Lövétén 20–22 százalékos mintavétellel). A kérdések a munkavállalók családi állapotára, képzettségére, itthoni munkaviszonyaira, a vendégmunkán töltött időre, a jövedelemfelhasználásra, a jövőbeni munkavállalási stratégiákra, a kapcsolathálózatokra terjedtek ki.

A megkérdezendők térbeni szóródása csak a közvetett ismeretszerzésre volt lehetőség (75–80 százalékban): a magyarországi vendégmunkán tartózkodókat ugyanis nem érhettük

¹ Köszönetet mondunk Józsa Jolán, Nagy Olga, Nagy István és Sorban Vencel homoródalmási, továbbá Miklós Ida, Mihály János és Mihály Margit lövetei lakosoknak a terepmunkánk során nyújtott segítségükért.

el, csak az éppen itthon lévők (mivel a felmérésre 2001 húsvétján került sor, és az ünnepre sok vendégmunkás hazautazott, többekkel személyesen is találkozhattunk). A két falu mikrotársadalmi sajátosságai – sűrű személyközi, családi kapcsolattartás, az egymás szeme előtt zajló élet – révén érvényesnek fogadhatjuk el a családtagok, közeli ismerősök ismereteit a személyesen nem megkérdézhető vendégmunkásokról.

MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS AZ 1990-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Homoródalmáson 1990–1993-ban az összes lakosság több mint 10 százaléka, az aktív lakosság közel negyede fordult meg vendégmunkán. A munkavállalók közel ötöde volt nő. A vendégmunka ideje alatt 30 fő munkaviszonyban állt itthoni vállalattal, ők az évi pihenőszabadságuk alatt dolgoztak magyarországi vendégmunkán, amit esetleg fizetetlen szabadsággal is megtoldottak (az amúgy is munkaerő-felesleggel küzdő vállalatok ehhez szívesen hozzájárultak).

Az almási munkavállalók kétharmada szakképzett munkásként, egyharmada szakképzetlenként próbált szerencsét a magyarországi munkaerőpiacon. A szakképzettek – az építőiparban dolgozók kivételével – kint ritkán dolgoztak tanult szakmájukban.

Az 1990-es évek első felében itt több alkalommal vizsgáltuk a magyarországi munkavállalás jelenségének részmozzanatait, egyéni és településszinten.² Megállapítottuk, hogy

- szociális szempontból heterogén összetételű csoportok fordultak meg vendégmunkán;
- a külföldi munkavállalás az anyagi körülmények, a foglalkozás, az iskolázottság, az életciklus, a családi helyzet, a jövedelmek, a megélhetési stratégiák, a mentalitás, az érvényes kulturális minták bonyolult összjátékának eredménye;
- a munkavállalást helyi szinten általános társadalmi jóváhagyás övezi, nem ütközik mentális akadályokba;
- a munkavállalásban a fő cél a létfenntartás, de emellett a társadalmi versengés is fontos hajtóerő, motivációs tényező;
- a jövedelemfelhasználásban három típust különíthettük el: a pazarló fogyasztást; a kereset beosztó felélését, illetve tartalékolását; valamint a befektetés célú jövedelemszerzést.

Lövétén 1996-ban a Stúdium Alapítvány Társadalomkutató Műhelye Sorbán Angéla vezetésével végzett felmérést. E vizsgálat eredményei szerint ekkor a faluban élő 1141 család közül 106-ból, azaz a családok 9 százalékából 127 személy járt magyarországi vendégmunkára, az aktív lakosság mintegy 5 százaléka.³ A munkavállalók 76 százaléka férfi, 24 százaléka nő volt, képzettség szerint többségük szakiskolát végzett (57 százalék), de jelentős volt az érettségizettek aránya is (32 százalék).

A vendégmunkások nem, kor és családi állapot szerinti megoszlását – a homoródalmási 1990–1993-as, illetve a lövétéi 1996-os felmérés adatai alapján – az *1. táblázatban* össze-sítettük.

² Lásd Oláh, 1994, 1996; Gagyi–Oláh, 1997.

³ A felmérés eredményeit felhasználta András Gabriella, az egeri Eszterházi Károly Tanárképző Főiskola szociálpedagógia szakon végzett hallgatója a *Vendégmunkás szülők gyerekeinek társadalmi beilleszkedése* című dolgozatában.

Jól láthatók az azonosságok és a különbségek: a 30 éves alattiak szinte megegyező arányú vándorlása és a középkorosztályok, de különösen az idősebbek (az 50 éves felettiék) részvételének eltérései.

1. táblázat

A vendégmunkások megoszlása a két faluban, fő

Szociodemográfiai jellemző	Homoródalmás, 1990–93	Lövéte, 1996
Elemzés (N)	159	127
Nem		
Férfi	129	97
Nő	30	30
Korcsoport		
15–20 éves	17	18
20–30 éves	60	63
30–40 éves	32	24
40–50 éves	27	22
50–60 éves	19	–
60 év felett	4	–
Családi állapot		
Családos	106	41
Független	41	86

A MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS NAPJAINKBAN

Az 1990-es években végzett vizsgálatok óta Homoródalmásról 13 fiatal telepedett ki Magyarországra; Lövétéről 48-50 fő, többségükben fiatalok (két családban 40 éves felettiék a kitelepedett szülők).

A két faluban a vendégmunkára járók száma ellentétes irányban változott: 2000–2001-re Almáson a felére csökkent a magyarországi vendégmunkát vállalók száma az 1990-es évek első feléhez viszonyítva, Lövétén viszont az 1996. évi több mint négyszeresére emelkedett (2. táblázat). A munkaerő-piaci részvételt az aktív lakossághoz viszonyítva megállapíthatjuk, hogy az almásiak 12, míg a lövéteiek 24 százaléka (Lövéte) dolgozik Magyarországon vendégmunkásként.

A női munkavállalás mértéke a két faluban megközelítően azonos arányú: 25 százalék az almásiak és 23 százalék a lövéteiek körében. A vendégmunkára vállalkozó nők többsége fiatal, családot még nem alapítottak.

A Magyarországon vendégmunkát vállalók többsége a fiatal középkorosztályból kerül ki: az almási munkavállalók 63 százaléka, a lövéteiek közel 83 százaléka 40 éves alatti.

2. táblázat

A vendégmunkások korcsoportok szerinti megoszlása a két faluban, fő

Korcsoport	Homoródalmás		Lövété	
	1990–93	2001	1996	2001
Elemzszám (N)	159	77	127	440
15–20 éves	17	3	18	32
20–30 éves	60	24	63	197
30–40 éves	32	21	24	136
40–50 éves	27	16	22	48
50–60 éves	19	7	–	23
60 év felett	4	6	–	4

Az almásiak között feltűnően kevés a munkavállaló a 15–20 éves korosztályból, és a 21–51 éves közöttiek korcsoportjaiban megközelítően felére csökkent a vendégmunkások száma.

A munkaerő-piaci részvétel adatainak összevetése azt mutatja, hogy a két település eltérő kibocsátáspolitikával reagál a helyzetében beálló változásokra. Ezek persze nemcsak a helyi életlehetőségek és beállítódások, hanem a magyarországi munkaerő-piaci feltételek és a kinti létezés (étkezés, szállás, hatósági ellenőrzések) körülményeinek változásaiból is adódnak.

Tereptapasztalataink alapján úgy véljük, hogy a jelenlegi székelyföldi munkavállalási gyakorlat mértékének *településszintű* változataiban (honnan, milyen létszámú munkaerő-migráns csoportok vállalnak külföldi vendégmunkát), a két falu különböző vendégmunkás gyakorlata az összes helyi változatokat magába foglaló képzeletbeli skála két szélső végpontján helyezhető el. Továbbra is vannak települések, ahol az aktív lakosság jelentős, esetenként évről évre növekvő aránya gyakorolja a vendégmunkát mint az életvitel szinten tartásának, esetenként a túlélésnek vagy az anyagi gyarapodásnak egyik lehetséges eszközét. Más településeken csökkenő tendenciákat mutat a külföldi munkavállalás mértéke.

Egy munkavállalói vélemény szerint:

„...sokan kíváncsiságból is kimentek, kipróbálták ezt a kereseti lehetőséget, aztán egy-két próbálkozás után abbahagyták. Ugye, ha nincs tartózkodásija, akkor kockázatni kell, ki van téve a veszélynek, hogy bepecsételnek az útlevelébe, olyan is előfordult, hogy a rendőrnek fizetni kellett, hogy elengedjék, ha elkapták.” (46 éves kőműves)

Véleményünket, miszerint sok településen alábbhagyott a kezdeti évek munkavállalási lendülete, a két Homoród menti, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Kőhalom környéki falvak viszonyainak részleges ismeretére alapozzuk. Más falvakban, mint ahogy Lövété példája is igazolja, az utóbbi években növekedett a munkavállalók aránya. Azt pedig, hogy e változási folyamatok végső összegződése milyen részvételt jelent az anyaországi munkaerőpiacon, a jelenleginél jóval nagyobb léptékű kutatás tisztázhatná.

A két falu ellentétes munkavállalási tendenciái és gyakorlata mindenképpen indokoltá teszik – településszinten is – a háttértényezők vizsgálatát. A külső munkavállalás mérté-

kének jövőbeni alakulása, a következő évek várható székelyföldi migrációs potenciálja nem jósolható meg a helyi gazdasági, társadalmi viszonyokban gyökerező *taszító*, illetve *visszatartó* tényezők hatásainak ismerete nélkül.

Akárcsak az országban, a szóban forgó vidéken is romlottak a gazdasági körülmények az 1990-es évek közepe óta. Sokaknak az is itthon marasztaló tényező, hogy az anyaországi munkahelyeken kialakítható munkabérek (például az építőiparban) nem emelkedtek a kiutazás és kint tartózkodás költségeivel arányos mértékben. Sokan azért is választották a vendégmunka helyett az itthoni szerény jövedelmet nyújtó bér munkát, mert mellette a családi gazdaságban saját szükségletre termelnek.

A munkavállalási hajlandóság csökkenésének megértéséhez megvizsgáltuk, hogy a már évek óta vendégmunkát nem vállaló almásiak hol helyezkedtek el a hazai munkaerőpiacon. Az 1990-es évek első felében rendszeresen vendégmunkát vállalók közül 82 fő hagyott fel a magyarországi munkavállalással. Közülük 63-nak sikerült azonosítani a mai munkaerőpiaci helyzetét:

- állami munkahelyen alkalmazott 9 fő, többségüknek a vendégmunka idején is volt munkaviszonya;
- saját vállalkozást indított 9 fő, többségük kiskereskedelmi tevékenységet folytat;
- magánvállalkozásnál alkalmazott, bér munkás a faluban vagy szomszédos településen 10 fő;
- az 1990-es évek közepétől 15 fő telepedett ki a faluból, közülük 11 fő volt vendégmunkás az első vizsgálatunk idején;
- saját családi gazdaságban gazdálkodik 7 fő;
- már nem munkaerő-piaci szereplő 17 fő (kiöregedettek, betegek, elhunytak, családot alapított nők a háztartásban).

A MUNKAVÁLLALÁS OKAI

A vendégmunka célja a jövedelemszerzés. A két faluban tapasztalható eltérő munkavállalói beállítódás megértéséhez a befolyásoló tényezők egy csoportját a települési háttér erőforrás-különbségeiben véltük megtalálni: a kibocsátó környezet eltérő társadalmi-gazdasági feltételrendszere ugyanis más életvitelt tesz lehetővé a két faluban élőknek. De hangsúlyozzuk, hogy nem kizárólagosan az anyagi feltételrendszernek van szerepe; a helyi társadalmi viszonyokban – a belső hierarchizáltságban, a presztízsharcokban, a versengésekben – gyökerező motivációk is fontos tényezői a munkaerő-vándorlásnak.

Tehát azt állítjuk, hogy a külföldi munkavállalás nem egyszerűen a lakókörnyezetben elérhető jövedelemszerzési lehetőségek szűkösségéből értelemszerűen következő magatartásmód. Vannak szegény vagy éppen elszegényedő falvak, ahonnan alig egy-két vendégmunkás jár Magyarországra.

A székelyföldi munkavállalásról eddigi kutatásainkban megfogalmazott sajátosság, hogy e szociokulturális környezetben az egyéni döntésekre rendkívül erőteljesen hat a környezet: a döntések családi, rokoni, baráti kapcsolatok közegében születnek. A saját életvilágból való időszakos kilépés elhatározása valójában közösségi szintű jelenség.

A szóban forgó két falu vendégmunkás-potenciáljának változásait összevetve elsősorban azokat a tényezőket kell röviden áttekintenünk, amelyek a családok otthoni jövedelem-

szerzésében töltenek be szerepet: a helyi erőforrásokat, az ezekhez való hozzájárulás esélyeit, az elosztásukból való családi, egyéni részesedés mértékét jelzik. A létfenntartáshoz, a családi életvitel szinten tartásához használható helyi erőforrások mennyiségi különbsége fontosabb tényezője az eltérő migrációs viselkedésnek. A két település társadalmi-gazdasági feltételrendszerének összehasonlításában csak azokat a sajátosságokat említjük, amelyeknek hipotézisünk szerint a településről való munkavándorlásban szerepük van.

Demográfiai tényezők

Homoródalmás a XVII. század első felétől unitárius felekezeti falu, Lövéte népessége viszont katolikus. Feltehetően a felekezeti különbség az egyik jelentős tényező a két falu eltérő gyermekvállalási hajlandóságának alakulásában: Almáson már a XX. század húszas-harmincas éveitől a családonkénti két-három gyermek volt az elfogadott modell, míg Lövétén a nagycsaládos modell (a négy-hat gyermekes családok a közelmúltig általánosak voltak. (A beköltözések következményeként ma az almási lakosság kb. 10 százaléka katolikus vallású.)

Homoródalmáson 1941–1956 között kezdett csökkenni a lakosság lélekszáma; Lövétén ez a folyamat valamikor 1977–1992 között következett be.⁴ A csökkenő létszámú iskolai korosztályok világosan jelzik a gyermekvállalási szokásokban bekövetkezett változásokat (Lövétén még az 1960-as években is négy-öt párhuzamos osztály volt évfolyamonként az általános iskolában, az utóbbi években csak egy).

Társadalmi különbségek

Lövéte – a gyerekvállalási hajlandóság csökkenése ellenére, déli szomszédjával ellentétben – még mindig kiegyensúlyozott korszerkezetű település. Az idősebb nemzedék társadalmi viselkedést szabályozó kontrollja a közelmúltig jóval szigorúbb volt, mint Almáson. Ez a kontroll azonban a 1990-es években – éppen a vendégmunka egyik következményeként – látványosan meggyengült. Felőtt a jórészt családon kívül nevelődött nemzedék, amelynek jelentős csoportjai ma már csak fogyasztani járnak haza a faluba – magukkal hozva az idegen világ fogyasztási, szórakozási, kapcsolattartási formáit. A hagyományos értékrend bomlása nemzedékek közötti konfliktusokban, feszültségekben mutatkozik. Az idősebb nemzedék a társadalmi viselkedés új normáit (a fogyasztásban megnövekedett igényeket, a kétgyerekes családmódot, a fiatalok függetlenedési törekvéseit, a párválasztást övező tabuk megsértését) nehezen fogadja el.

Lövétén sűrűbb a település társadalmát behálózó kapcsolatok, kötelékek, kölcsönösségek, a helyi társadalmi kohézió, mint a szomszédos Almáson (vizsgálatunk idején éppen gyűjtést szerveztek a faluban egy tüzkárt szenvedett, de a faluból már évtizedekkel korábban városba költözött családnak). A társadalmi kötelékek e sajátossága a vendégmunkán tartózkodóknak egyik haza vonzó tényező: biztonságos otthoni bázis.

⁴ Kutatásunkban nem térhettünk ki a természetes szaporulat csökkenésének, illetve a vándorlási veszteség mértékének településenkénti vizsgálatára.

A lövétei mintában szereplők legnagyobb része a 1990-es évek közepének viszonyaihoz hasonlóan továbbra is szakmunkás (54 százalék), de a líceumot végzett, szakma nélküli fiatalok aránya is hasonlóan magas (31 százalék). Többségük a közeli Szentegyházán érettségizett, felsőfokú tanintézetbe nem jelentkezett, az itthoni munkaerőpiacon elhelyezkedni nem tudó fiatal. A szakiskolát végzettek többsége korábban már állami vállalatoknál munkaviszonyban lévő, az itthoni munkaerőpiacról kiszoruló csoport tagja.

Egyáltalán nincsenek értelmiségi vendégmunkások. Az 1990-es évek elején néhány középfokú képzettségű falubeli (egészségügyben alkalmazott, technikus) a szabadsága alatt dolgozott Magyarországon – ma már nem járnak vendégmunkára.

A 1990-es évek első felének munkavállalási gyakorlatához képest fontos változás, hogy az utóbbi években már nem, vagy nagyon ritkán vállalnak magyarországi vendégmunkát az itthon munkaviszonyban álló személyek. Míg korábban általános volt a pihenőszabadság alatti munkavállalás – sőt ezt még lehetőség szerint megtoldották fizetetlen szabadsággal is – a vendégmunkának ezzel a formájával felhagytak. Ennek oka részben az, hogy akiknek sikerült munkaviszonyban maradni a faluból elérhető munkahelyeken, azok igyekeznek pozíciójukat megőrizni. Ráadásul a vállalatok munkaerő-politikája is szigorodott.

A gazdasági erőforrások különbségei

A sűrű népességű Lövétén a természeti erőforrásokból egy lakosra természetesen kevesebb jut, mint Almáson, így a lövéteiek már egy jó évszázada nagyobb térbeli mobilitásra kényszerültek, mint az almásiak.

A közelmúlt társadalmi-gazdasági viszonyainak fontos különbsége, hogy míg Almás egészében kollektivizált falu volt, Lövétén csak a családi gazdaságok 3-4 százalékát tudták bekényszeríteni a közös termelőszervezetbe. Almásról nagyobb arányú volt helyi lakosság végleges elvándorlása, míg a lövéteiek a kis magánbirtokukon folytatott mezőgazdasági termeléssel szűkösön ugyan, de kiegészíthették a napi ingázással elérhető ipari munkahelyeken szerzett jövedelmüket.

A munkavállalási hajlandóság eltérő trendjeit a természeti, gazdasági feltételek különbségei is befolyásolják. Az almási családoknak az agrártermelés kedvezőbb feltételei adottak: a falu lélekszáma alig 39 százaléka a lövéteinek, ugyanakkor mezőgazdasági területe majdnem azonos kiterjedésű, így egy főre több mezőgazdasági terület, erdővagyon, takarmányozható haszonállat és mezőgazdasági termék jut.⁵ A területnek azonban kis része szántó, és az is gyenge termőképességű, szétdarabolt kisbirtok. Más kérdés, hogy a földhöz és más természeti javakhoz való hozzájutásban a falvak családjainak nem egyenlők az esélyei, nem egyenlő részesedés illeti őket.

A létfenntartásra, jövedelemszerzésre használható javak mennyiségéből megállapítható, hogy a két falu között a gazdasági feltételrendszer és az erőforrások tekintetében jelentős különbségek vannak. Emiatt a 1990-es években az állami munkaerőpiacról kiszoruló munkaerőnek Lövétén súlyosabb taszító tényezőkkel kellett szembesülnie, mint Almáson.

⁵ Látszólag nem kevés a mezőgazdasági terület, ha arra gondolunk, hogy a negyvenes évek elején Venczel József számításai szerint a székelyföldi viszonyok között egy termelőnek legkevesebb két katasztrális hold szükséges a megélhetéshez (Venczel, 1942).

A megkérdezettek válaszaiból, illetve a jövedelemfelhasználásból, pénzköltési formákból kiderül, hogy a lakóhelyen kívüli jövedelemszerzés kiemelkedő motivációs tényezője a tartós fogyasztási javak megszerzésének vágya. A fontosabb megszerzendő javak: a ház és az autó.

Lövétén nem jut minden családnak saját ház. A családok 11 százalékában több generáció, két-három nemzedék él együtt egy telken, egy házban. Az utóbbi évtizedben lakást csaknem kizárólag a magyarországi vendégmunkán szerzett pénzből építettek. Hogy hány házat építettek, hány lakásfelújítás, lakásbővítés volt, azt nehéz lenne kideríteni, a polgármesteri hivatal egyik alkalmazottja szerint a faluban hivatalos jóváhagyások, engedélyek nélkül építkeznek. Az egy főre jutó lakóterület szintén a lövéteiek esetében alacsonyabb.

A lövétei családok személygépkocsi- és kábeltévé-ellátottsága viszont jobb, mint az almásiaké. Ezeknek a kiemelten fontos vagyontárgyoknak a használati értékük mellett nagy a presztízsértékük, ezért is törekednek oly nagyon a birtoklásukra. A javak jelentős részét szintén az elmúlt évek vendégmunkával szerzett jövedelméből vásárolták a lövétei családok, sokan nem is itthon, hanem Magyarországon (például autót a használtautó-kereskedésben).

A vágyott javak megszerzésnek igénye vendégmunka vállalására sarkalló, a lakóhelyről hosszabb, rövidebb időszakra kimozdító tényező.

Foglalkoztatottság

Az aktív lakosság helyi és regionális munkaerő-piaci részvételéről a hivatalos statisztikák egyformán alacsony foglalkoztatottságot jeleznek mindkét faluban. A kedvezőbb közlekedési helyzetű Lövétén – innen napi ingázással székelyudvarhelyi, csíkszeredai munkahelyekre lehet bejárni – is az aktív lakosság alig 15 százalékának van állami vagy magánvállalatokkal munkaviszonya. Almáson a rosszabb közlekedési adottságok, a helyi munkalehetőségeket nyújtó intézmények kisebb száma, szűkösebb keretei következtében 10 százalék alatti az aktív lakosságon belül a foglalkoztatottak aránya.

TÁRSADALMI KÖTELEKEK ÉS KAPCSOLATI HÁLÓZATOK A MUNKAVÁLLALÁSBAN

A lakóhely elhagyásáról meghozott egyéni döntésben kétségtelenül szerepe van a kortársi, baráti, falutársi kapcsolatoknak. Nyilvánvaló, hogy ha a közvetlen kapcsolatkörnyezetben általános egy társadalmi viselkedési minta, szokás, magatartásmód – esetünkben a magyarországi munkavállalás –, akkor ennek hatása beépül az egyéni döntésekbe is. Ma már Lövétén az általános iskola felső tagozatain tanulóknak is követendő orientációs minta a „kimenni magyarba”, olyannyira, hogy a jövőtervezésben jelentőségét veszti a továbbtanulás, esetleg a főiskolára, egyetemre készülési célja.

A kezdeti időkhöz képest a munkavállalás szervezésének, az idegen környezetben való létezés feltételei megteremtésének ma megvannak a kialakult, jól bejáratott formái. Az utazástól kezdve a szállás- és a munkalehetőségek megtalálásáig kapcsolatláncolatok segítik a vendégmunkára kiutazókat. Azt mondhatjuk, hogy a 1990-es évek elejének munkakereső

gyakorlatához képest ma egyáltalán nem fordul elő cél nélküli kilépés (lövétei és almási munkakeresők nincsenek a Moszkva téren jó szerencséjüket várók között). Az először kiutazók is ismerőssel vagy az anyaországban általuk korábban megszerzett kapcsolatok támogatásával jutnak munkához és szálláshoz. Az is előfordul, hogy a magyarországi vállalkozók érkeznek Erdélybe, és szervezik, utaztatják a szükséges munkaerőt, vagy munkacsoportokat toboroztatnak itthoni megbízottaikkal.

A munkalehetőségek keresésében legfontosabb szerepe az itthoni kapcsolatoknak, ismeretségi körnek van. A munkavállalók több mint fele itthoni ismerőstől szerzett információkat a kinti munkalehetőségről. De nagy szerepe van a korábbi években kint szerzett ismeretségi körnek is. Különösen a lakáskarbantartás, kertművelés, felügyeleti munkakörökbe adják „kézről kézre” a már ismerős munkavállalókat.

Az információszerzés mellett a munkakeresés és -vállalás is többnyire falubeli társsal vagy csoportosan valósul meg, nem egyéni „akciózgatás” folyik, hanem valójában csoportos együtt vándorlás. Az egyszerű lakóhelyi kapcsolat lehet információforrás, támogató segítségforrás az idegen környezetben. Nem elhanyagolható az anyaországi ismeretségi kör szerepe a munkalehetőségek közvetítésében. Akik falustársak nélkül dolgoznak, azoknak rendszerint olyan állandó felügyeleti munkakörük van (házvezetők, felügyelnek családi házra, kertre, állatokra), ahova évek óta visszajárnak, és e munkahelyeken korlátozott a foglalkoztatás.

Nem csak a munka megszerzésében, hanem a munkavégzés időszaka alatti szabad idő eltöltésében is fontos szerepe van az itthoni személyközi kapcsolatoknak. A helyi kapcsolatszerkezet, az itthonról vitt társadalmi kötelek támogató erőt jelentenek az idegen környezetben. Almás esetében a vendégmunkán lévők magas együttes kapcsolattartási arányát némiképp torzítja, hogy a falu összlakosságán belül mintegy 10-11 százalékos roma lakosság a vendégmunkára járók arányában jóval felülreprezentált: közel 50 százalékos. Ez a magas arány elfedi az almási individualizáltabb lokális csoportviszonyokat, lazább társadalmi kapcsolatkötések.

KAPCSOLATOK A KIBOCSÁTÓ KÖRNYEZETTEL

Az egyéni kilépés-visszatérés szüntelen, folyamatos, időbeni pulzáló mozgás, az egyénre egyszerre hatnak a szülőhelyről taszító és bizonyos idő elteltével haza vonzó tényezők.

A munkavállalás időtartamát tekintve háromféle kilépési modell különíthető el: vannak, akik havonta, mások két-három havonta, megint mások félévente vagy még ritkábban utaznak haza. Ennél hosszabb időszakok a féléves vagy ennél is hosszabb kint tartózkodások. Több tényező szabályozza a távollét és a hazatérés váltakozását, így például a kinti munkavállalási körülmények: van-e a munkavállalónak tartózkodási engedélye, milyen a végzett munka jellege (például évszakokhoz kötött mezőgazdasági munkák esetében), ágazati, települési jellemzői. A vidéki mezőgazdasági munkán dolgozó vendégmunkások nagyobb eséllyel kockáztathatják az engedély nélküli tartózkodást, mint például azok, akik egy fővárosi építkezésen dolgoznak. A családi állapot fontos szabályozó tényező: a kint dolgozó családfenntartók két-három hónapnál hosszabb időt ritka esetben maradnak távol folyamatosan a családtól.

A hazatérések időzítésében fontos szerepe van a helyi társadalmi élet eseményeinek vagy a hagyományos ünnepeknek: karácsony, húsvét, halottak napja előtt a kint dolgozók

nagy többsége hazatér a faluba. Családi, rokonsági események (lakodalmak, keresztelők, katonabúcsúztatók) szintén meghatározzák a hazatérések időzítését.

A lövétei mintában vannak legtöbben (83 százalék) a három hónapnál rövidebb időszakra kilépők. A helyi kapcsolatrendszer, a családi kötelek, a már említett társadalmi kohézió rövidebb távú kinttartózkodási időszakokat szab meg, mint az almási kint tartózkodók esetében. A ma már viszonylag kényelmes utazási körülmények, a járatok sűrűsége – hetente háromszor menettérti járat indul a faluból Budapestre – megkönnyíti a falu és a magyarországi munkahelyek közötti ingázást. Az almási vendégmunkások között nagy esetszámban fordulnak elő a 4-12 hónapot kint töltő munkavállalók (53 százalék), ami szintén a roma lakosság magas munkavállalási arányát tükrözi. E csoport többségét a három népes, egymással rokonságban álló cigány család alkotja, akik évek óta dolgoznak mezőgazdasági munkán Kecskemét környékén.

HOL DOLGOZNAK A VENDÉGMUNKÁSOK?

A munkavállalási esetek összességét tekintve az ágazati megoszlásban az építőipar áll az első helyen, de a mezőgazdasági munkavállalás is jelentős arányú. Az építőiparban munkát vállalók közül sokan tartózkodási engedéllyel dolgoznak, de ebben az ágazatban is vannak – különösen vidéken – olyanok, akik engedély nélkül dolgoznak. A mezőgazdasági munkavállalók egy része rövidebb időszakokra utazik ki, közöttük még gyakoribbak a tartózkodási engedély nélkül kockázatot vállalók. Az utóbbi években a lövéteiek közül egyre többen, főleg az érettségizett fiatalok találnak munkalehetőséget a szolgáltatásokban: a kereskedelemben és a vendéglátásban.

A vendégmunkások itthoni szakképzettsége ritkán hasznosítható a magyarországi munkahelyeken. Ez a helyzet a szocialista korszakban kialakult foglalkoztatási szerkezet öröksége, az állami vállalatoknál alkalmazottak körében a fémipari, bányaiipari szakmák voltak túlsúlyban. A képzési szerkezet késve alakult a megváltozott piaci viszonyokhoz.

Az építőipari szakmákban képesítettek a mesterségükben dolgoznak (más kérdés, hogy új ismereteket kell elsajátítaniuk, hiszen az itthoni gyakorlatukban ismeretlen munkaeszközökkel, építőanyagokkal dolgoznak).

JÖVEDELEMFELHASZNÁLÁS

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi munkavállalás célja a pénzkeresés. A jövedelemfelhasználás formáit tekintve a vendégmunkások differenciált társadalmi csoportjáról beszélhetünk. Legalább három keresetfelhasználási stratégia különíthető el a napi gyakorlatban.

Vannak, akik *kizárólag egyéni, családi fogyasztásra* fordítják keresetük egészét: a család élelmiszer-szükségletére, ruházatra, a következő kiutazás költségeire. Ez a stratégia a jelenre orientált, a jövedelemfelhasználásban nincsenek a jövő bebiztosítására utaló elemek. E családoknak nincs vagy nagyon szerény a háztartásgazdasága, csaknem kizárólag a migráns munkaerő az egyetlen létező jövedelemforrás. A pénzhasználat pazarló, hivalkodó jellege is megfigyelhető (például a községek italtoltjaiban). Különböző személyi, családi vagy kulturális okok, motivációk érvényesülhetnek ebben a jövedelemfelhasználási for-

mában, például az eltartottak száma, a pénzkezelési szokások. Speciális eset a roma lakosság eltérő kulturális gyakorlata a pénzkezelésben, fogyasztásban.

Egy másik jövedelemfelhasználási mód a kereset beosztó felélése és a tartalékolás. Ennek mértékéről csak sejtethető, hogy szerényebb összegek megtakarításáról, családi biztonsági tartalékokról van szó, amelyek átmeneti jövedelemkiesés idejére biztosíthatják a család életvitelének szinten tartását, hogy megkíméljék a családot a váratlan nehézségektől.

Végül vannak, akik a Magyarországon szerzett pénzt a *létfenntartás mellett befektetésekre is használják*. A befektetések azonban a legtöbb esetben nem a termelésbe, hanem holt tőkébe áramlanak. Ebből a kategóriából a legtöbben házat építettek (vagy bővítettek) és autót vásároltak. Néhányan a 1990-es évek első felének vendégmunkásaiból vállalkozásokba fektették magyarországi keresetüket: van, aki szállítási vállalkozást indított, mások kiskereskedelmi cégeket, fafeldolgozó egységet működtetnek, húsboltot, kocsmát autoalkatrész-üzletet nyitottak. Az utóbbi években egy lövétei fiatalember, aki Magyarországon kertészetben dolgozott, hozzáfogott a palántatermesztéshez, árúját azonban nem a piacon forgalmazza, „hanem kiírja a kapujára, mikor mi kapható, és onnan háztól elviszik.” (Az eladásnak ez a módja összefügg azzal a helyi beállítódással, hogy a szombati hetipiacon lövétei ember soha semmit nem árusít, ez szégyen lenne).

Befektetésen autóvásárlást, házépítést értünk. Lövétén magas a jövedelmüket házépítésre, vagy felújításra, bővítésre fordítók aránya; ezt a beállítódást a két falu között az egy főre jutó lakóterület közötti különbség is magyarázza.

A VENDÉG-MUNKA LOKÁLIS HATÁSAI

Természetesen Lövétén tapasztalhatók a magyarországi munkavállalás markánsabb hatásai, Almáson a kisebb mértékű kijárásnak nincs a lövéteihez mérhető társadalmi súlya. A sokrétű hatásokra a mikroviszonyok szintjén (például családi szerepek, pozíciók változásai, a nemzedékek viszonyának alakulása stb.) nem fordíthatunk figyelmet. András Gabriella 1997-ben 38 lövétei családban vizsgálta a vendégmunka hatásait a családi életre. Következtetései árnyalt képet mutatnak: nincsenek egyértelműen negatív és pozitív hatások. A szülők véleménye szerint a jobb anyagi helyzet mellett a gyerekevelésben hátrányos az egyik szülő távolléte. A gyerekek viselkedését követő pedagógusok viszont a vendégmunka pozitív hatásait emelik ki, mint például a magabiztosság, az önállóság, az idegen világban szerzett jártasságok. A vendégmunka hatásait a fiatalok és idősek viszonyában már említettük. Az új viselkedési minták, szórakozási formák, öltözködési szokások az idősebb nemzedék társadalmi ellenőrző szerepének térvesztésére utalnak.

A vendégmunka egyik következménye, hogy a helyi munkaerőpiacon éppen az a szakmunka drágult, amire a vendégmunkáspiacon a legnagyobb a kereslet.

Lövétén az 1989 előtti években több helyi szakmunkásból verbuválódott építőcsoport is dolgozott Ma hivatalos engedéllyel működő kőműves nincs a faluban. Az építőmesterek az itthoni kereseti viszonyokhoz képest jobban fizető anyaországi piacon dolgoznak,

„...ahol megszokták a sok pénzt, s ha itthon munkával kínálják, olyan árat kérnek, amihez az idevaló emberek hozzá se tudnak szólni. Ma már nem úgy építenek, hogy egy vállalkozó kivállalja a munkát alaptól tetőig – ezt nem lehetne megfizetni.

Most pedig megfogadnak egy szakembert, aki az egészet levezeti, és azt pénzzel megfizetik. A többi meg kalákamunka. Segítenek a rokonok, szomszédok, barátok.” (44 éves hivatalnok)

ELŐREJELZÉS

A két székely falu vendégmunkás-potenciáljának a közeljövőben várható alakulása több változótól függő társadalmi jelenség. Az aktív lakosság választásainak alakulásában szerepe lehet a vidék gazdasági szerkezetében bekövetkezhető változásoknak, az állami és magánszféra gazdasági szervezeteiben a munkaerőigény esetleges növekedésének. Nincs kizárva, hogy erre valamiféle esély is adódhat a szentegyházai vasüzem várható privatizációja után. De ma nem láthatók jelei annak, hogy a napjainkban ingázókat (a két faluból több mint ötszáz fő) itthon tarthatnák a kedvezően alakuló munkaerő-piaci viszonyok.

A vágyott gazdasági fellendülés egyelőre nem körvonalazódik, a helyi környezetben a taszító tényezők hatása továbbra is változatlanul érvényesül. Bár sokakban az „elég volt” hangulata érzékelhető, vélhetően nem változtatnak a közeljövőben életformájukon. A jövő bizonytalanságokkal teli.

„Itthon volna jó. Most úgy lehet az életet egyensúlyban tartani, ha kint keresünk és itthon költünk. Itt alacsonyok a fizetések. A spórolt pénzzel sincs nagyon mit kezdeni, mibe lehetne fektetni. Nincs jövő. Magyarországon a megbecsülés munka szerint van, nem tapasztalok megkülönböztetést.” (29 éves férfi)

Az nagy valószínűséggel mondható, hogy a két falu jelenlegi vendégmunkás-potenciáljának alakulásában az elmúlt néhány évben elkezdődött folyamatok trendjei még nem állapodtak meg.

Homoródalmás esetében további csökkenés várható, igaz, jóval kisebb ütemű, mint az elmúlt öt évben.

Lövétén a következő években sem csökken a magyarországi vendégmunka jelentősége, elképzelhető, hogy a kint dolgozók létszáma még növekedni is fog. Újabb korosztályok lépnek az aktív munkavállalási korba, akik továbbra se találnak otthoni környezetben foglalkoztatást. Pontosabban: a munkaerő-piaci elhelyezkedésben az erős mintakövető viselkedés jellemző, és ez a kortárs csoportokban érvényesülő norma szabályozza a vendégmunka melletti döntést.

Egy másik lehetséges jövőbeni alternatíva a vendégmunkások végleges kitelepedése. Nehéz pontosan meghatározni, hogy egyéni szinten milyen feltételek, motivációk vezetnek a végleges kitelepedés eldöntéséhez. Úgy véljük, legfontosabb visszafogó tényezőként a szülőhely szociális kötelekeit kell említenünk.

A Székelyföld változó természeti, társadalmi, gazdasági, közlekedési viszonyaiból következően kistájanként, mikrorégióként változnak a munkaerő-piaci feltételek, a jövedelmi viszonyok. Úgy gondoljuk, hogy munkavállalási gyakorlat e tanulmányban bemutatott változatainak székelyföldi léptékű társadalmi súlya van. A munkavállalói beállítódások érvényességi hatókörét, a befolyásoló tényezők szerepét, a vendégmunkát vállalók várható létszámát további kutatások alapján lehetne felbecsülni.

**VÁNDORLÓ MAGYAROK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a Kárpát-medencei magyarok körében

A tanulmányban előbb a Kárpát-medencei magyarok általános, majd speciális (a kedvezménytörvényhez kapcsolódó) migrációs potenciáljának jellemzőit, továbbá az erre vonatkozó szakirodalom főbb megállapításait tekintjük át. Ezután következik a migrációs potenciál társadalmi bázisának rövid, leíró jellegű bemutatása.

A Kárpát-medencei magyarok valamivel kevesebb mint fele tervez rövid távú, körülbelül negyede hosszú távú külföldi munkavállalást, és mintegy ötöde foglalkozik a kivándorlás gondolatával (1. táblázat).

1. táblázat

Az általános nyers migrációs potenciál mértéke térségenként, százalék

Térség	N*	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Dél-Szlovákia	591	36	23	9
Erdély	1982	45	29	23
Kárpát-Ukrajna	493	49	25	23
Vajdaság	495	30	20	13
<i>Összesen</i>	<i>3570</i>	<i>42</i>	<i>26</i>	<i>19</i>

* Az elemszám a válaszmegtagadók eltérő arányai miatt némileg eltérő a migráció három formájában.

A Kárpát-medencei magyar népesség általános nyers migrációs potenciálja az erdélyiek és a kárpát-ukrajnaiak körében magasabb, a dél-szlovákiaiak és a vajdaságiak esetében alacsonyabb az átlagosnál. A rövid távú munkavállalást tervezők aránya különösen alacsony a vajdaságiak, a kivándorolni szándékozók aránya a dél-szlovákiaiak körében.

Az általános nyers migrációs potenciál elsődleges célszövege Magyarország. A Kárpát-medencei magyarok körülbelül harmada tervez rövid, ötöde hosszú távú munkavállalást Magyarországon, s mintegy hetedik-hatodik szándékozik bevándorolni (2. táblázat). A kárpát-ukrajnai magyarok számára Magyarország nem csupán elsődleges célszöveg – szinte az egyetlen ország, ahová mehetnek.

Németország mindhárom migrációs formában a második legnépszerűbb célállomás. Ausztria és Csehország felé leginkább a dél-szlovákiaiak figyelme irányul.

2. táblázat

Az általános nyers migrációs potenciál legjellemzőbb irányai (célországai*)
térsegenként, százalék**

Térseég	N	Magyarország	Németország	Ausztria	Csehország
Rövid távú munkavállalás					
Dél-Szlovákia	591	27	11	9	4
Erdély	1982	38	12	2	0
Kárpát-Ukrajna	493	46	3	1	1
Vajdaság	495	23	11	3	0
<i>Összesen</i>	<i>3570</i>	<i>35</i>	<i>11</i>	<i>3</i>	<i>1</i>
Hosszú távú munkavállalás					
Dél-Szlovákia	591	17	7	5	0
Erdély	1982	22	8	2	0
Kárpát-Ukrajna	493	22	3	1	0
Vajdaság	495	13	7	3	0
<i>Összesen</i>	<i>3570</i>	<i>20</i>	<i>7</i>	<i>2</i>	<i>0</i>
Kivándorlás					
Dél-Szlovákia	591	5	1	0	0
Erdély	1982	17	3	0	0
Kárpát-Ukrajna	493	20	0	0	0
Vajdaság	495	8	3	0	0
<i>Összesen</i>	<i>3570</i>	<i>14</i>	<i>2</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
<p>* A táblázat csak azokat a célországokat tartalmazza, amelyek felé a Kárpát-medencei magyarok legalább egy csoportja legalább 5 százalékos migrációs potenciált mutat. A rövid távú migrációs potenciál célországaként szerepel még Olaszország és Spanyolország (az erdélyi magyarok 3 százaléka), az USA (az erdélyi magyarok 4 százaléka, a kárpát-ukrajnai magyarok 3 százaléka), valamint – 1-2 százalék közötti értékekkel – Anglia, Franciaország és Kanada.</p> <p>** Mivel a megkérdezettek három választ adhattak, a százalékok összege eltérhet a 100 százaléktól.</p>					

Tekintsük át összefoglalóan a Kárpát-medencei magyarok általános nyers migrációs potenciáljának mértékét a migráció tervezett iránya és tervezett időtávja szerint (3. táblázat). A táblázatból láthatjuk, hogy

- a „csak a »Nagyvilág«” felé irányuló migrációs potenciál mértéke alacsony, és az időtáv szerinti három típus aránya alig tér el egymástól;
- a „csak Magyarországra” irányuló migrációs szándékok közül a rövid távú munkavállalási tervek aránya mintegy kétszerese az egyébként közel azonos arányú hosszú távú munkavállalási és kivándorlási terveknek;
- „a Magyarország és a »Nagyvilág«” együttesen leginkább a munkavállalási célú migrációs tervekben jelenik meg, a kivándorlási szándékok aránya kicsi.

3. táblázat

Az általános nyers migrációs potenciál mértéke a migráció iránya és időtávja szerint a Kárpát-medencei magyarok körében (N = 3583), százalék

A migráció iránya	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Az egész világ	40	24	17
Csak a „Nagyvilág”	5	4	3
Csak Magyarország	21	11	10
Magyarország és a „Nagyvilág”	14	9	4

Mivel a háromféle időtávú migrációs cél (rövid és hosszú távú munkavállalás, kivándorlás) egyidejűleg is foglalkoztathatja a Kárpát-medencei magyarokat, érdemes megvizsgálni a migrációs potenciál mértékét a halmozott (kombinált és kumulált) migrációs tervek figyelembevételével (4. táblázat).

4. táblázat

A Magyarországra (is) irányuló kombinált és kumulált nyers migrációs potenciál mértéke térségenként, százalék*

Térség	N	Kombinált		Kumulált	
		migráció*	munkavállalás**	migráció*	munkavállalás**
Dél-Szlovákia	591	29	28	3	15
Erdély	1982	45	42	10	19
Kárpát-Ukrajna	493	57	50	8	18
Vajdaság	495	30	27	3	9
<i>Összesen</i>	<i>3570</i>	<i>41</i>	<i>38</i>	<i>8</i>	<i>17</i>

* A kétféle munkavállalás és a kivándorlás együttesen.
** Csak a rövid és a hosszú távú munkavállalás.

A Kárpát-medencei magyarok több mint harmada tervezi, hogy vagy így, vagy úgy (a háromféle migráció, illetve a kétféle munkavállalás bármelyik módját választva), de Magyarországra jön. Ennél sokkal kisebb körre jellemző, hogy mindenképpen (a lehetséges három, illetve két megoldás mindegyikét tervezve) törekszik Magyarországra jönni.

A nyers migrációs potenciál kombinált és kumulált kapcsolódási típusainak elterjedtségét térségenként vizsgálva a következő összefüggéseket találjuk:

- az erdélyi magyarokra az átlagosnál valamivel nagyobb kombinált és kumulált migrációs és munkavállalási potenciál jellemző;
- a kárpát-ukrajnai magyarokat az átlagosnál sokkal nagyobb arányú kombinált, de csupán átlagos kumulált migrációs és munkavállalási potenciál jellemzi;
- a dél-szlovákiai és a vajdasági magyarok kombinált és kumulált migrációs potenciálja egyaránt alacsony.

A SPECIÁLIS NYERS, TISZTÍTOTT ÉS TOVÁBB TISZTÍTOTT MIGRÁCIÓS POTENCIÁL MÉRTÉKE

A Kárpát-medencei magyarok magyarországi munkavállalását a kedvezménytörvényben foglalt ún. magyarigazolvány hivatott elősegíteni. A magyarigazolványt a megkérdezettek többsége tervezi is kiváltani, s mintegy felük ezt munkavállalási szándékkal teszi (5. táblázat).¹

5. táblázat

A magyarigazolványt kiváltani, s annak révén munkát vállalni szándékozók
(a speciális nyers migrációs potenciál) aránya térségenként, százalék

Térség	N	A magyarigazolványt kiváltja	...és annak révén munkát akar vállalni
Dél-Szlovákia	591	74	36
Erdély	1982	84	48
Kárpát-Ukrajna	493	93	56
Vajdaság	495	86	35
Összesen	3570	84	45

A magyarigazolvány kiváltásának szándéka az átlagosnál valamivel kisebb a dél-szlovákiai magyarok körében. A dél-szlovákiai és a vajdasági magyarok esetében a legalacsonyabb azok aránya, akik a kiváltandó magyarigazolványt munkavállalási célra akarják használni. A vajdaságiakra jellemző, hogy a magyarigazolványt az átlagosnál többen váltanák ki, de az átlagosnál kevesebben használnák fel munkavállalás céljából.

A magyarigazolványt kiváltani és annak révén munkát vállalni szándékozók aránya tehát e speciális szempont szerint definiált nyers migrációs potenciál mértékét mutatja. Az ily módon tervezett migráció *időzítése* alapján további két típust különítettünk el: azonnali és későbbi („nem rögtön”, „majd valamikor”, „nem tudja, mikor”) migráció. E felosztás alapján képeztük a *speciális tisztított migrációs potenciál mutatót (TMP)*. Eszerint csak azok a munkavállalók a potenciális migránsok, akiknek konkrét és rövid távon (esetünkben 2002-ben) megvalósítandó migrációs terveik vannak.

A 6. táblázatból kitűnik, hogy az erdélyi, a dél-szlovákiai és a kárpát-ukrajnai magyarok mintegy fele, a vajdaságiak több mint harmada rögtön (még 2002-ben) vagy folyamatosan (már 2002-ben is) munkát vállalna Magyarországon. A tisztított migrációs potenciál mértéke a kárpát-ukrajnaiak körében a legmagasabb.

¹ A magyarigazolvány kiváltására és az ezen alapuló munkavállalási tervre két egymás után következő, de egymástól független kérdés vonatkozott (lásd a 3. és a 4. kérdést az 1. függelékben, 284. o.). Tehát attól is megkérdeztük, hogy szándékozik-e munkát vállalni a magyarigazolvány révén, aki az előző kérdésre adott válaszában tagadta, hogy ilyen igazolványt ki akarna váltani. A kutatói logikától való tudatos elszakadásunk oka az volt, hogy feltételeztük: a magyarigazolvány kiváltása és a munkavállalás csak a formális logika szerint függ szorosan össze, a valóságban az emberek elszakadhatnak ettől a logikától. Adataink szerint azon magyarok közül, akik munkát vállalni szándékoznak a magyarigazolványra hivatkozva, egyaránt egy kisebbség (3 százalék) nem gondolt arra, hogy ehhez ki is kellene váltani a magyarigazolványt.

6. táblázat

A magyarigazolvánnyal való munkavállalás időzítése térségenként
(a magyarországi munkavállalást tervezők körében), százalék

Térség	N	Rögtön (már 2002-ben) munkát vállalna*	Folyamatosan (de már 2002-től) munkát vállalna*	Később vagy még nem tudja mikor vállalna munkát
Dél-Szlovákia	192	47	1	52
Erdély	943	49	2	49
Kárpát-Ukrajna	276	51	5	44
Vajdaság	166	32	9	59
<i>Összesen</i>	<i>1576</i>	<i>47</i>	<i>3</i>	<i>50</i>
* Speciális tisztított migrációs potenciál (TMP).				

A TMP alapjául szolgáló migrációs terv komolyságát három olyan megszorító feltételre való rákérdezéssel teszteltük, amelyeket a még bevezetés előtt álló kedvezménytörvény gyakorlatához közel állónak ítélték a szakemberek. Feltételeztük, hogy a munkavállalás szándékát csökkentheti – hiszen a korábban is elterjedt feketemunka jövedelmeihez és (kétes) szabadságához képest kisebb jövedelem érhető el és több a költés –, ha

- a fizetésből a közterheket levonják;
- a munkavállalás időtartama nem lehet hosszabb három hónapnál; és
- ha a munkavégzést be kell jelenteni a munkaügyi hatóságoknál.

A 7. táblázat adatai arra utalnak, hogy feltételezésünk nem volt helyes: a Kárpát-medencei magyarok túlnyomó többsége e három korlátozó tényező ellenére készen áll arra, hogy belépjen a magyar munkaerőpiacra.

7. táblázat

A korlátozó szabályok ellenére munkát vállalni szándékozók aránya térségenként
(a tisztított migrációs potenciállal rendelkezők körében), százalék

Térség	N	Akkor is dolgozna, ha...		
		levonnak a béréből	legfeljebb három hónapig maradhat	be kell jelentkezni a munkaügyi hatóságoknál
Dél-Szlovákia	182	91	87	93
Erdély	818	94	90	94
Kárpát-Ukrajna	272	93	88	92
Vajdaság	148	89	79	91
<i>Összesen</i>	<i>1421</i>	<i>93</i>	<i>88</i>	<i>93</i>

Ebből következik, hogy a TMP értékét tovább csökkenti az, ha az előbbi három korlátozó tényező hatását is figyelembe vesszük. Az ily módon kiszámolt ún. *speciális tovább*

tisztított migrációs potenciál (TTMP) tehát csak azokat tekintí potenciális migránsoknak, akik a magyarigazolvány révén – mindhárom korlát ellenére – 2002-ben Magyarországon akarnak dolgozni.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medencei magyarok nyers, tisztított és tovább tisztított migrációs potenciálja rendre 45, 22 és 18 százalék (8. táblázat).

8. táblázat

A nyers, a tisztított és a tovább tisztított migrációs potenciál mértéke térségenként, százalék

Térség	Nyers	Tisztított	Tovább tisztított
	migrációs potenciál		
Dél-Szlovákia	36	16	12
Erdély	48	24	20
Kárpát-Ukrajna	56	31	23
Vajdaság	35	13	11
Összesen	45	22	18

A táblázatból az is kitűnik, hogy miközben a „tisztítás” során a potenciális migráció mértéke valamennyi térségben csökken, a közöttük lévő rangsor nem változik: a kárpát-ukrajnai migrációs potenciálja a legmagasabb, s őket csökkenő sorrendben követik az erdélyiek, a dél-szlovákiaiak és a vajdaságiak.

Végül, az általános nyers és a tovább tisztított migrációs potenciál változóinak összekapcsolásával a Kárpát-medencei magyar lakosság hazai munkaerőpiacon való megjelenésének mértékét és szerkezetét összefoglaló tipológiát alkottunk. Ennek révén bemutatjuk, hogyan kapcsolódik össze a Magyarországra irányuló általános és a magyarigazolványhoz kötődő speciális migrációs potenciál. Másiként, olyan tipológiát alakítottunk ki, amely a várható migránsok munkaerő-piaci magatartását egy duális munkaerőpiacon teszi megragadhatóvá. Ha feltételezzük ugyanis, hogy az általános gyakorlat idáig a feketemunka volt, akkor az is jogos feltételezés lehet, hogy a Magyarországra irányuló általános migrációs potenciál is e korábbi gyakorlat, tehát a feketemunka folytatását jelenti. Ezzel szemben a kedvezménytörvény kiváltotta speciális migrációs potenciál a formális munkaviszony létesítését feltételezi.

Az előbbi két feltételezés alapján kettéosztva a munkaerőpiacot, a következő potenciális migrációs típusokhoz jutunk el:

- vannak, akik csak az általános nyers, kombinált munkavállalás formájában jönnének Magyarországra. Ők az informális munkaerőpiac leendő feketemunkásai;
- vannak, akik csak a magyarigazolványra alapozva terveznek munkavállalást. A csak a TTMP szerint munkát vállalni törekvők a formális gazdaságban fognak elhelyezkedni. Ők a leendő „fehérmunkások”;
- végül azok, akik számára mindkét munkavállalási forma szóba jöhet, a „színvakok”. Ők nem tesznek különbséget a fekete és a fehér (az illegális és a legális) foglalkoztatás között, akár fehéren, akár feketén, de mindképpen Magyarországra akarnak jönni dolgozni.

A migránsok várható munkaerő-piaci magatartását, vagyis a migrációs potenciál intézményi típusait foglaljuk össze a 9. táblázatban.

9. táblázat

A migrációs potenciál intézményi típusai a Kárpát-medencei magyarok körében, százalék

Kárpát-medencei magyarok	<i>N</i>	Fekete- munkás	Fehér- munkás	Színvak	Nem dolgozna itt	Összesen
Összes magyar	3570	23	2	15	60	100
Potenciális magyar migráns	1421	57	6	37	*	100
* Lehetetlen típus						

A munkaerő-piaci részvétel szándékát illetően a Kárpát-medencei magyarok 15 százaléka nem tesz különbséget fekete vagy fehér foglalkoztatás között, de mindképpen Magyarországon akarnak dolgozni. A potenciális migránsokra szűkítve a mintát kisebb mértékben ugyan, de ugyanez tapasztalható: 37 százaléuk színvak.

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK MIGRÁCIÓS POTENCIÁLJA AZ ÖSSZEHAONLÍTÓ ADATOK TÜKRÉBEN

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának mértékét, irányának szerkezetét és társadalmi bázisát háromféle viszonyítási alapon lehet mérlegelni:

- abból a feltételezésből kiindulva, hogy a Kárpát-medencei magyarok munkaerő-kínálata a hazai munkaerőpiac szerves folytatása, legalábbis kínálati oldalról² [a nyelvtudás és a korábbi (fekete)munkaerő-piaci kapcsolatok (Bíró, 1994; Oláh, 1994; Sik, 1999a, 1999c) okán] adódik a korábbi magyar migrációs-potenciál-vizsgálatokkal való összehasonlítás lehetősége;

- ha azt feltételezzük, hogy a szomszédos országok munkaerőpiacai magukban foglalják az ott élő magyarokat is, ami lehetőséget ad a romániai, a jugoszláviai, a szlovákiai és az ukrainai migrációs-potenciál-adatokkal való összehasonlításra;

- végül a már közzétett korábbi migrációs-potenciál-kutatásokkal való összehasonlítás révén hozzávetőleges képet kaphatunk arról, hogyan változott a Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciálja az elmúlt években.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy a sorra kerülő összehasonlítások csak tájékoztatásra alkalmasak, mivel (a korábbi magyar migrációs-potenciál-kutatások kivételével) az eltérő technikával készülő migrációs-potenciál-adatokat nem lehet megbízhatóan összevetni.

² Amelynek értékét csökkenti, hogy a szakirodalom szerint a migráció folyamatait sohasem a kínálati oldal határozza meg, hanem elsősorban a keresleti oldal, valamint a nemzetközi, illetve nemzetállami (és nem állami) szervezetek szabályozó tevékenysége (Massey és mások, 2001).

A Kárpát-medencei és a magyarországi magyarok migrációs potenciáljának összevetése

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciálja a Magyarországon élőkéhez képest magas. Ezt a kutatásunkkal azonos, illetve attól eltérő módszerekkel nyert adatok egyaránt bizonyítják.³

A magyarországi migrációs potenciál a rövid és a hosszú távú külföldi munkavállalás esetében 3-4 százalék, a kombinált migrációs potenciál (a kivándorlást is beszámítva) körülbelül 6 százalék volt (Sik, 1999b), 2000-ben és 2001-ben az EU felé irányuló migrációs potenciál mértéke⁴ 11-13 százalékot tett ki (Sik-Simonovits, 2002).

A Kárpát-medencei és a magyarországi magyarok migrációs potenciáljának iránya – természetesen attól eltekintve, hogy az előbbieket esetében Magyarország az elsőrendű célállomás – nagyon hasonló: legfontosabb célállomás – éppúgy, mint valamennyi más kelet- és közép-európai ország munkavállalói számára – Németország.

Ami a migrációs potenciál társadalmi bázisát illeti, a migráció általános szabályszerűségei a Kárpát-medencei és a magyarországi magyarok esetében egyaránt érvényesek: a migrációs potenciál mértéke az átlagosnál magasabb a férfiak, a fiatalok, a munkanélküliek és a tanulók, az erősebb migrációs burokbans⁵, valamint a nagyobb településeken élők körében. Két lényeges eltérés tapasztalható a Kárpát-medencei magyarok Magyarország felé, illetve a magyarországiak kifelé irányuló migrációs potenciáljának társadalmi összetételében. Míg a Magyarországról kifelé irányuló migrációs potenciál mértéke a legalacsonyabb iskolai végzettségűek és a nincstelenek között alacsony, addig a Magyarország felé törekvők esetében a migrációs potenciál (kismértékben) az alacsonyabb iskolai végzettségűek és (nagyobb mértékben) a nincstelenek között magasabb az átlagosnál.

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának jellemzői a kibocsátó ország migrációs jellemzőinek tükrében

Az 1990-es évek elején végzett nemzetközi összehasonlító migrációs potenciál-vizsgálatok finoman szólva kezdetlegesek voltak. A hat országban (1991-ben) feltett kérdés azt tudakolta, hogy a megkérdezett „szeretne-e családjával együtt néhány hónapra (egy-két évre, több évre, végleg) egy fejlett nyugati országba menni” (Brym, 1993).

Ehhez a kivándorlási, s kevésbé munkavállalási szándékú kérdéshez hasonló kérdést tettek fel egy 1991-es romániai kutatás során is (Sik, 1993). Ezen belül nemzetiség szerinti bontásban ugyan nem elemezhetők az adatok, de a vallási alapú bontás segítségével (azzal a feltételezéssel élve, hogy aki nem ortodox vallású, az magyar, német vagy zsidó nemzeti-

³ A mostani kutatással megegyező módszert alkalmazó 1993 és 1997 közötti kutatások eredményeiről lásd Berencsi, 1994; Berencsi-Sik, 1995; Sik, 1994a, 1994b; az eltérő módszerű 2000. és 2001. évi kutatásokról László-Sik-Simonovits tanulmányát kötetünkben (259-280. o.).

⁴ E mutató a nyers kombinált migrációs potenciál azon változatához hasonlít, amely csak a munkavállalás két időtávját foglalja magában. Am e kutatásban csak az EU-országok szerepeltek potenciális célállomásként, a kérdés pedig nem a munkavállalás tervezésére, hanem annak esetleges szándékára irányult.

⁵ A migrációs burok az adott személy korábbi külföldi munkavállalásai során felhalmozott, valamint külföldi és hazai migránsokkal való kapcsolati tőkéjének erejét jelenti (Sik, 1999b).

ségü⁶) azt találtuk, hogy a nem román kivándorlási potenciál körülbelül háromszorosa volt a román nemzetiségűek migrációs potenciáljának.

A migráció társadalmi bázisát tekintve nem volt lényeges eltérés az országok között: mindenhol a legnagyobb arányban a szakirodalomban is rendre említett társadalmi csoportok (a férfiak, a fiatalok, a jelenükkel és jövőbeli kilátásaikkal elégedetlenebbek) terveztek kivándorolni (Brym, 1993; Sik 1993).

Ami a kivándorlás gyakorlatát illeti, az 1990-es évek elejéről származó romániai adatok alapján (Rădulescu, 1991; Banciu, 1991) főleg a németek és részben a magyarok távozását lehet nyomon kísérni, de mivel ezek az adatok vagy a népszámlálások, vagy az útlevelet igénylők (tehát a formálisan kivándorolni szándékozók) adatai alapján készültek, a potenciális migránsok számának becslésére alkalmatlanok. Az etnikai összetétel és a kivándorlás irányai mégis fontosak számunkra, mert ezekből a migrációs utakból fakad a későbbi potenciális migráció kapcsolati tőkéje. Az adatok azt mutatják, hogy a romániai migrációs mozgásra az erdélyi városokból a németek és a magyarok (Németországba, illetve Magyarországra irányuló) kivándorlása volt a jellemző.

Az 1990-es évek végén két nemzetközi összehasonlító migrációs potenciál-kutatásra került sor (Wallace, 1998 és NDB, 1998). Az általunk is vizsgált országok esetében a migrációs potenciál mértéke e két vizsgálatban a következőképpen alakult:

- Magyarországhoz képest valamennyi szomszédos ország migrációs potenciálja magasabb;

- s noha a kérdezés technikája, s ezért a mért migrációs potenciál-értékek is eltérőek voltak, a rangsor azonos mindkét felvétel szerint: Szerbia (Jugoszlávia), Szlovákia, Románia, Ukrajna.⁷

A 2001. évi migrációs potenciálról az általunk vizsgált kibocsátó országok közül csak Románia adatát ismerjük.⁸ Eszerint a romániai migrációs potenciál továbbra is sokkal magasabb a magyarországi migrációs potenciálhoz képest.

Ami a munkavállalás és kivándorlás irányait illeti, a 1998-as IOM-adatokból látható, hogy Németország dominanciája a Kárpát-medencei magyarokénál nem kisebb egyik poszt-szocialista országban sem (10. táblázat).

Ukrajnát kivéve, ahonnan bárhova körülbelül azonos mértékben mennének dolgozni a megkérdezettek (csak kerüljenek el otthonról), Magyarországról és Szlovákiából Németország után leginkább Ausztriába mennének a megkérdezettek (és Szlovákiából sokan Csehországba), s mindenhol – ha kismértékben is – az USA-ba.

A 11. táblázat adatai megerősítik, hogy Németország elsődleges célországi funkciója 2001-ben sem kétséges.

Magyarország és Csehország esetében Ausztria és Anglia (s az utóbbi esetben – kisebb mértékben – Franciaország), Románia esetében inkább a mediterrán országok és Franciaország jön szóba még mint célország.

⁶ S tudván tudva, hogy ebben az időben németek és zsidók már egyre kevesebben éltek Romániában.

⁷ Lásd az 1. és a 2. ábrát kötetünk 260., illetve 261. oldalán.

⁸ Lásd a 3. ábrát kötetünk 261. oldalán.

10. táblázat

Hol szeretne dolgozni?, százalék

Ország*	Jugoszlávia	Magyarország	Románia	Szlovákia	Ukrajna
Németország	9	25	12	17	32
Ausztria	2	13	1	8	19
Anglia	3	3	1	4	20
Csehország	0	0	0	5	20
Franciaország	3	2	1	2	18
Magyarország	1	X	0	0	18
Skandinávia	4	2	1	1	19
Szlovákia	0	0	1	X	18
USA	6	5	6	6	20

* Azok az országok (vagy országcsoportok), ahová egyik országból legalább 5 százalék akar dolgozni menni.
 Forrás: Wallace, 1998.

11. táblázat

Melyik EU-tagországban szeretne dolgozni?, százalék

Ország*	Csehország	Magyarország	Románia
Németország	43	40	27
Ausztria	11	24	5
Anglia	14	10	4
Franciaország	6	3	8
Olaszország	3	3	22
Spanyolország	3	2	10

* Azok az országok, amelyekbe egyik országból legalább 5 százalék akar dolgozni menni.
 Forrás: CEORG, 2001.

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának jellemzői a korábbi migrációspotenciál-vizsgálatok tükrében

A Kárpát-medencei magyarok magyarországi munkavállalásának jellemzőit részben esettanulmányokból⁹, részben a „megtörtént” vendégmunka antropológiai és szociológiai elemzéseiből¹⁰ ismerhetjük meg. A jelenség történelmi-kulturális hátterét pedig elsősor-

⁹ Lásd Hárs, 1992; Hunyadi, 1992; Riba, 2000; Tíbori Szabó, 2001a, 2001b; Romhányi, 2002.

¹⁰ Lásd Bíró, 1994; Oláh, 1994; Szakáts, 1999, é. n.; valamint a kötetünkben szereplő esettanulmányok. A romániai romákról lásd még Vajda-Prónai, 2002.

ban az *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön* című tanulmánykötet világítja meg (Bodó, 1996).

Nagyobb mintán alapuló migrációs-potenciál-felvételt a Kárpát-medencei magyarok körében az elmúlt években a Balázs Ferenc Intézet (BFI) végzett. Ezek eredményeit a mi alapadatainkkal összevetve megállapítható, hogy noha az összehasonlíthatóság érvényesítése korlátozott (mivel a BFI a jelenleg, a Tárki az elmúlt évben Magyarországon dolgozó családtagok előfordulása felől érdeklődött), az eredmények nagyságrendjükben és térségenkénti sorrendjükben hasonlóak (12. táblázat).

12. táblázat

A Magyarországon vendégmunkát végző családtagok előfordulási aránya térségenként, százalék

Térség	1997 (BFI)	1999 (BFI)	2000 (BFI)	2001 (Tárki)
Dél-Szlovákia	n. a.*	n. a.*	7	10
Erdély	21	13	14	19
Kárpát-Ukrajna	24	21	28	33
Vajdaság	7	6	8	6

* A BFI Dél-Szlovákiát 2000-ben vonta be az elemzésbe.
Forrás (BFI): Csata, 2001; Dobos, 2001.

A vizsgált időszakban a vendégmunkát végző családtagok előfordulási aránya az erdélyi és a kárpát-ukrajnai válaszolók körében némileg csökkent, majd ismét emelkedett, és a Vajdaságban lényegében nem változott. A Dél-Szlovákiában élők családtagjai a vajdaságiakhoz hasonló arányban végeztek vendégmunkát. Mind a négy évben egyaránt Kárpát-Ukrajnából került ki a legnagyobb, a Vajdaságból a legkisebb arányban vendégmunkásként dolgozó családtag.¹¹ Ez a rangsor megfelel a jelen tanulmányban használt nyers általános és tisztított migrációs potenciál térségek szerinti rangsorának.

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK MIGRÁCIÓS POTENCIÁLJÁNAK TÁRSADALMI BÁZISA

A következőkben a különböző migrációs típusok társadalmi bázisait hasonlítjuk össze. Azt vizsgáljuk, hogy a Kárpát-medencei munkavállalók szociodemográfiai jellemzőinek függvényében tapasztalunk-e eltéréseket

¹¹ A BFI 2001-es eredményei szerint az erdélyi magyarok 45, a dél-szlovákiai magyarok 37, a kárpát-ukrajnai magyarok 56 és a vajdasági magyarok 34 százalékának dolgoznának családtagjai Magyarországon magyarigazolvánnyal (Dobos, 2001). A magyarországi munkavállalásra vonatkozó kérdés azonban más megfogalmazásban szerepelt: „Van-e a családjának olyan tagja, aki a határon túli magyarigazolvánnyal a határok lezárása után is munkát vállalna Magyarországon?”

- a kombinált magyarországi és a „nagyvilági” migráció;
- a rövid és a hosszú távú munkavállalás;
- a státusmigráció (a speciális nyers és a tovább tisztított migrációs potenciál);
- a migrációs potenciál intézményes kombinációi (feketemunkások és színvakok) között.

Közérthetőbben fogalmazva:

- mások jönnének-e Magyarországra, mint a „Nagyvilágba”;
- mások jönnének-e rövid, illetve hosszú távra dolgozni Magyarországra;
- van-e eltérés a nyers és a tisztított migrációs szándékok társadalmi összetételében;
- eltérő-e a társadalmi háttere a csak feketemunkára, illetve a bármilyen intézményes

módon szerveződő munkára számítóknak.

A felhasznált statisztikai mutatók segítségével megállapíthatjuk, hogy egyrészt a különböző szociodemográfiai változók kategóriái szignifikánsan alul-, illetve felülreprezentáltak-e¹² a migrációt tervezők között, másrészt hogy az egyes táblázatokon belül szignifikáns-e a független és a függő változó közötti kapcsolat¹³. (A mutatók például a „nem” változó esetében megmutatják, hogy egyrészt a férfiak és a nők szignifikánsan alul-, illetve felülreprezentáltak-e a migrációt tervezők között, másrészt hogy a nem és a migrációs potenciál közötti kapcsolat statisztikailag szignifikáns-e.)

A kombinált magyarországi és „nagyvilági” migrációs potenciál

A nem (férfi vagy nő) szociodemográfiai változó erőteljesebben fejt ki a hatását a „nagyvilági” tervekre, mint a magyarországiakra. Mindkét hatás szignifikáns ugyan, de míg a magyarországi tervek esetében a férfiak és a nők kombinált migrációs potenciálja közti eltérés néhány százalékpont, addig a „nagyvilági” esetében a férfiak kombinált migrációs potenciálja a nőknél mért érték kétszerese (13. táblázat).

Az életkor mindkét irányú kombinált migrációs potenciált meghatározza. Mind a Magyarországra, mind a „Nagyvilágba” tartók legnagyobb arányban a legfiatalabb és legkisebb arányban a legidősebb korcsoportokból kerülnek ki. Az egyetlen korcsoport, amely eltérően vélekedik a „nagyvilági” és magyarországi migrációról, a 35–44 évesek csoportja: ez a korcsoport az átlagosnál szignifikánsan kisebb mértékben dolgozna csak Magyarországon, és átlagos mértékben csak a „Nagyvilágban”.

Az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás csak a magyarországi terveket befolyásolja. Míg a legfeljebb 8 általánost végzettek az átlagosnál nagyobb, addig a felsőfokú végzettségűek az átlagosnál kisebb arányban helyezkednének el *csak* Magyarországon. A két középfokú végzettségű csoport kombinált magyarországi migrációs potenciálja átlagosnak tekinthető.

¹² Az *adjusted residual* értéke, amely azt mutatja, hogy szignifikáns-e a független változó kategóriái közötti különbség: ha az értéke -2 -nél kisebb vagy $+2$ -nél nagyobb, akkor szignifikáns az eltérés. Minél nagyobb az abszolút értéke, annál nagyobb alul-, illetve felülreprezentáltságról van szó.

¹³ A Pearson-féle *chi-négyzet*-statisztika szignifikanciaszintje, amely azt mutatja meg, hogy szignifikáns-e a független és a függő változó közötti kapcsolat. Az általános gyakorlat szerint, ha ez az érték 0 és $0,05$ közé esik, akkor a független és a függő változó közötti kapcsolat szignifikáns.

A gazdasági aktivitás tekintetében az adatok arra utalnak, hogy a munkanélküliek kiemelkedően, viszont a gazdaságilag aktívak (vállalkozók és munkavállalók) az átlagosnál kisebb mértékben terveznek kombinált formában migrációt Magyarországra.

13. táblázat

A kombinált magyarországi és „nagyvilági” migrációs potenciál
a főbb szociodemográfiai változók szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Kombinált magyarországi migrációs potenciál	Kombinált „nagyvilági” migrációs potenciál
<i>Összesen</i>	3583	28	8
Nem			
Férfi	1792	29 (2,2)	11 (6,3)
Nő	1791	26 (-2,2)	5 (-6,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,025	0,000
Korcsoport			
18–24 éves	661	33 (3,7)	12 (4,4)
25–34 éves	1065	31 (2,5)	10 (3,0)
35–44 éves	855	24 (-2,4)	7 (-0,8)
45–55 éves	1002	24 (-3,4)	4 (-6,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Iskolai végzettség			
Legfeljebb 8 általános	1340	30 (2,0)	8 (-0,1)
Szaktanulmányok	837	29 (0,8)	7 (-0,8)
Érettségi	1214	26 (-1,6)	8 (0,7)
Felsőfokú	193	20 (-2,5)	8 (0,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,012	0,850
Gazdasági aktivitás			
Aktív	2040	24 (-5,9)*	8 (-1,2)*
Munkanélküli	636	43 (9,4)*	9 (0,6)*
Egyéb inaktív	849	26 (-1,7)*	9 (0,8)*
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,476
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Míg a településnagyság csak a nagyvilági, addig a településen élő magyarok aránya a magyarországi és a „nagyvilági” kombinált migrációs potenciált is befolyásolja (14. táblázat).

14. táblázat

A kombinált magyarországi és „nagyvilági” migrációs potenciál a településnagyság és a településen élő magyarok aránya szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Kombinált magyarországi migrációs potenciál	Kombinált „nagyvilági” migrációs potenciál
Összesen	3583	28	8
Településnagyság			
1000 fő alatti	476	32 (2,3)	5 (-2,4)
1000–9999 fő közötti	1410	27 (-0,9)	6 (-3,4)
10 000 fő feletti	1588	27 (-0,7)	11 (5,0)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,072	0,000
A településen élő magyarok aránya			
40 százalék alatti	1192	28 (0,4)	10 (3,5)
40–85 százalék közötti	1136	25 (-2,8)	10 (2,8)
85 százalék feletti	1149	30 (2,3)	4 (-6,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,011	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Az 1000 főnél kisebb települések lakói az átlagosnál nagyobb arányban dolgoznának csak Magyarországon, és az átlagosnál kisebb arányban csak a „Nagyvilágban”. Az 1000–10 000 fő közötti településeken élők – hasonlóan a legkisebb településréteghez – alulreprezentáltak, ezzel szemben a nagyvárosok lakói felülreprezentáltak a kombinált „nagyvilági” migrációs potenciált tervezők között. A településen élő magyarok aránya ellentétes irányban hat a magyarországi és a „nagyvilági” kombinált migrációs potenciálra: a homogén magyar környezetben élők felülreprezentáltak a csak Magyarországra tartók között, és alulreprezentáltak a csak a „Nagyvilágba” orientálódók csoportjában. Ha a településen a magyarok aránya 40–85 százalék közötti, akkor fordított a tendencia: e településcsoport lakossága a csak a „Nagyvilágba” tartók között található az átlagosnál nagyobb arányban, és a csak Magyarországra tartók között az átlagosnál kisebb arányban. Az etnikai szempontból leginkább heterogén települések lakóinak magyarországi kombinált migrációs potenciálja nem tér el az átlagostól, a csak „nagyvilági” kombinált migrációs potenciáljuk pedig meghaladja az átlagot.

Az anyagi helyzet mutatói jól szemléltetik a csak Magyarország és csak a „Nagyvilág” felé orientálódók közötti különbséget. Míg a nincstelenség csak magyarországi célokat valószínűsít, addig a jól ellátottság csak „nagyvilágiakat”. Ugyanezt az összefüggést támasztják alá a szubjektív anyagi helyzet mutatói (15. táblázat).

15. táblázat

A kombinált magyarországi és „nagyvilági” migrációs potenciál az objektív és a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Kombinált magyarországi migrációs potenciál	Kombinált „nagyvilági” migrációs potenciál
<i>Összesen</i>	3583	28	8
Objektív anyagi helyzet			
Nincstelen	742	38 (7,3)	4 (-4,9)
Közepesen ellátott	1641	31 (4,3)	9 (1,4)
Jól ellátott	1199	16 (-10,8)	10 (2,7)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Szubjektív anyagi helyzet			
Szegény	818	32 (3,3)	6 (-2,2)
Átlagos	2425	27 (-1,0)	8 (-0,2)
Gazdag	327	20 (-3,3)	13 (3,5)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,001
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Az általános nyers, rövid és hosszú távú, Magyarországra irányuló migrációs potenciál

Hasonlítsuk össze az általános nyers, rövid és hosszú távú, Magyarországra irányuló migrációs potenciál társadalmi bázisait! A 16. táblázat első adatsora a magyar minta egészében mért arányokat mutatja, ehhez hasonlítjuk az egyes kategóriák arányait.

Mind a négy vizsgált demográfiai mutató szignifikáns kapcsolatban áll mind a rövid, mind a hosszú távú migrációs potenciállal. A nemek esetében a férfiak jelentős mértékű felülreprezentáltságáról beszélhetünk a mindkét időtávú magyarországi munkavállalást tervezők között.

A kor szintén hat a rövid és a hosszú távú magyarországi munkavállalásra: legnagyobb arányban a legfiatalabb korcsoport, legkisebb arányban a legidősebb korcsoport tervez magyarországi munkavállalást. Míg a két fiatalabb korcsoport felül-, a két idősebb korcsoport alulreprezentált a potenciális rövid és hosszú távú munkavállalók között

Korábban kimutattuk (Sik–Simonovits, 2002), hogy az iskolai végzettség eltérően befolyásolja a migrációs potenciál két mutatóját: míg a rövid távú munkavállalási szándék esetében a választóvonal az érettségi és a felsőfokú végzettség között húzódik, addig a hosszú távú munkavállalás esetében a választóvonalat az érettségi megléte, illetve hiánya jelenti. Rövid távon a potenciális munkavállalók között statisztikai értelemben egyedül a szakmunkásképzőt végzettek csoportja szignifikánsan felülreprezentált és az egyetemet végzettek

16. táblázat

Az általános nyers, rövid és hosszú távú magyarországi munkavállalási potenciál a főbb szociodemográfiai változók szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Rövid távú magyarországi munkavállalás	Hosszú távú magyarországi munkavállalás
<i>Összesen</i>	3583	35	20
Nem			
Férfi	1792	41 (6,7)	23 (4,9)
Nő	1791	30 (-6,7)	17 (-4,9)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Korcsoport			
18–24 éves	661	48 (7,3)	31 (7,9)
25–34 éves	1066	40 (3,5)	25 (4,9)
35–44 éves	855	30 (-3,5)	16 (-3,6)
45–55 éves	1003	27 (-6,6)	11 (-8,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Iskolai végzettség			
Legfeljebb 8 általános	1340	36 (0,7)	21 (1,6)
Szaktunskáképző	837	38 (2,1)	22 (1,7)
Érettségi	1214	34 (-0,9)	1 (-2,4)
Felsőfokú	193	24 (-3,4)	16 (-1,5)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,002	0,019
Gazdasági aktivitás			
Aktív	2040	31 (-6,6)	18 (-3,9)
Munkanélküli	636	54 (10,9)	31 (7,6)
Egyéb inaktív	850	32 (-2,2)	17 (-2,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

csoportja alulreprezentált. Ezzel szemben hosszú távon egyedül az érettségizettek alulreprezentáltsága szignifikáns.

A gazdasági aktivitás mindkét vizsgált mutatóra erőteljesen és azonos irányban hat. Míg a munkanélküliség radikálisan növeli, addig az aktivitás jelentősen, az inaktivitás pedig mérsékelten csökkent a rövid és a hosszú távú munkavállalási hajlandóságot.

A település nagysága a rövid távú magyarországi munkavállalásra nem hat számottevően, csak a hosszú távúra (17. táblázat). A hosszú távú munkavállalást tervezők már az 1000 fő feletti településkategóriák lakói között felülreprezentáltak, míg rövid távú magyarországi

17. táblázat

Az általános nyers, rövid és hosszú távú magyarországi munkavállalási potenciál
a településnagyság és a településen élő magyarok aránya
szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Rövid távú magyarországi munkavállalás	Hosszú távú magyarországi munkavállalás
<i>Összesen</i>	3583	35	20
Településnagyság			
1000 fő alatti	477	34 (-0,7)	19 (-0,8)
1000–9999 fő közötti	1411	34 (-1,5)	18 (2,8)
10 000 fő feletti	1588	37 (2,0)	22 (3,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,143	0,004
A településen élő magyarok aránya			
40 százalék alatti	1192	40 (4,2)	26 (6,0)
40–85 százalék közötti	1135	32 (-2,5)	18 (-1,9)
85 százalék feletti	1149	33 (-1,8)	16 (-4,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

munkavállalásra a 10 000 főnél nagyobb településeken élők is az átlagnál kissé nagyobb arányban jönnek dolgozni.

A településen élő magyarok aránya egyaránt meghatározó jelentőségű a rövid és a hosszú távú magyarországi munkavállalási potenciál szempontjából. Mindkét időtáv esetében a heterogén térségek (a magyarok aránya 40 százalék alatti) lakóinak migrációs potenciálja emelkedik ki. Míg a rövid távú potenciális munkavállalók között a 40–85 százalék közötti magyar arányú térségek lakói, addig a hosszú távú potenciális munkavállalók között a homogén térségek lakói (85 százalék feletti a magyarok aránya) találhatók az átlagosnál szignifikánsan kisebb arányban.

Az objektív anyagi helyzet úgy a rövid, mint a hosszú távú magyarországi munkavállalási potenciált meghatározza, a szubjektív anyagi helyzet viszont csak a rövid távú munkavállalásra hat szignifikánsan (18. táblázat).

Az objektív anyagi helyzet egyes kategóriáinak hatását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nincstelenség erősebben, a közepesen ellátottság pedig gyengébben, de mindkettő pozitívan hat a rövid távú munkavállalási hajlandóságra. Ezzel szemben a jól ellátottság határozottan csökkenti a rövid távú munkavállalási hajlandóságot. A hosszú távú, stratégiai szempontból jelentős munkavállalási potenciál esetében már gyengébb a hatás: a nincstelenség gyakorlatilag nincs összefüggésben a munkavállalási potenciállal, a tartós fogyasztási javakkal való közepesen ellátottság pozitívan, a jól ellátottság pedig negatívan hat az egyén munkavállalási hajlandóságára.

18. táblázat

Az általános nyers, rövid és hosszú távú magyarországi munkavállalási potenciál az objektív és a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Rövid távú magyarországi munkavállalás	Hosszú távú magyarországi munkavállalás
<i>Összesen</i>	3583	35	20
Objektív anyagi helyzet			
Nincstelen	743	44 (5,3)	21 (0,9)
Közepesen ellátott	1641	38 (3,0)	22 (2,6)
Jól ellátott	1199	27 (-7,7)	17 (-3,5)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,002
Szubjektív anyagi helyzet			
Szegény	818	40 (2,9)	22 (1,7)
Átlagos	2425	35 (-0,9)	20 (-0,7)
Gazdag	327	28 (-2,8)	17 (-1,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,001	0,132
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

A szubjektíven érzékelt szegénység növeli, a gazdagság pedig csökkenti a rövid távú munkavállalási hajlandóságot. A hosszú távú munkavállalási potenciál esetében egyik szubjektív anyagi helyzet kategória sem tér el érdemlegesen az átlagostól.

A speciális nyers és tovább tisztított migrációs potenciál

A fő kérdés a következő: van-e jelentős eltérés a nyers és tovább tisztított migrációs potenciál társadalmi bázisai között? Másrészt, a stratégiai szempontból komolyabb és megfontoltabb terveket készítő szociodemográfiai összetétele különbözik-e a kevésbé átgondolt tervek készítőitől?

Elsőként a főbb szociodemográfiai mutatók mentén tapasztalható különbségeket hasonlítjuk össze (19. táblázat).

Megállapíthatjuk, hogy mind a négy vizsgált mutató szignifikáns kapcsolatban áll a nyers és a tovább tisztított migrációs potenciállal.

A férfiak nyers és tovább tisztított migrációs potenciálja is jelentősen meghaladja a nőké.

Az egyes korcsoportokat vizsgálva egy számottevő eltérést találunk a nyers és a tovább tisztított migrációs potenciál között. A legfiatalabb korosztály tagjainak nyers migrációs potenciálja kiemelkedően magas, a tovább tisztított migrációs potenciáljuk viszont az átlagos körüli. Ez arra utal, hogy a fiatal korcsoport tervei között nagy súllyal szerepel a külföldi munkavállalás, de ez nem jelent stratégiai szempontból komoly és megfontolt terveket.

19. táblázat

**A speciális nyers és tovább tisztított migrációs potenciál
a főbb szociodemográfiai változók szerint, százalék***

Szociodemográfiai változó	N	Speciális nyers migrációs potenciál	Tovább tisztított migrációs potenciál
<i>Összesen</i>	3583	45	18
Nem			
Férfi	1791	52 (7,7)	24 (9,0)
Nő	1791	39 (-7,7)	12 (-9,0)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Korcsoport			
18–24 éves	660	62 (9,5)	20 (1,9)
25–34 éves	1066	50 (3,3)	21 (3,2)
35–44 éves	856	41 (-3,2)	16 (-1,3)
45–55 éves	1002	34 (-8,6)	14 (-3,6)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Iskolai végzettség			
Legfeljebb 8 általános	1339	48 (2,3)	20 (3,2)
Szakmunkásképző	837	51 (3,3)	20 (2,0)
Érettségi	1214	42 (-2,9)	15 (-3,4)
Felsőfokú	193	28 (-5,0)	8 (-3,5)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Gazdasági aktivitás			
Aktív	2040	40 (-6,8)	14 (-7,0)
Munkanélküli	636	68 (12,6)	40 (15,9)
Egyéb inaktív	849	40 (-3,5)	11 (-6,2)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Az iskolai végzettség szerinti csoportokat összevetve a már megszokott tendenciát láthatjuk: mindkét vizsgált mutató esetében a két alacsonyabb iskolai végzettségű csoport az átlagosnál nagyobb, a két magasabb iskolai végzettségű az átlagosnál kisebb arányban vállalna munkát Magyarországon.

A gazdasági aktivitás hatását vizsgálva a két speciális migrációs potenciál-mutatóra az eddigi tendencia megismétlődését tapasztaljuk: a munkanélküliek kiemelkedő arányú, továbbá a gazdaságilag aktívak és az egyéb inaktívak kisebb arányú nyers és tovább tisztított migrációs potenciálját mutatják az adatok.

A településnagyság – a statisztikai mutatók szerint – egyáltalán nem függ össze a nyers és a tovább tisztított migrációs potenciállal (20. táblázat). A településen élő magyarok aránya a nyers migrációs potenciált befolyásolja: a heterogén települések lakói között az átlagosnál nagyobb a nyers migrációs potenciál mértéke.

20. táblázat

A speciális nyers és tovább tisztított migrációs potenciál a településnagyság és a településen élő magyarok aránya szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Speciális nyers migrációs potenciál	Speciális tovább tisztított migrációs potenciál
Összesen	3583	45	18
Településméret			
1000 fő alatti	476	47 (0,7)	21 (1,9)
1000–9999 fő közötti	1411	44 (–1,8)	17 (–1,2)
10 000 fő feletti	1588	47 (1,3)	18 (–0,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,493	0,134
A településen élő magyarok aránya			
40 százalék alatti	1191	48 (2,1)	19 (0,7)
40–85 százalék közötti	1135	45 (–0,4)	18 (0,3)
85 százalék feletti	1148	44 (–1,8)	17 (–1,0)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,592
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Az objektív és a szubjektív anyagi helyzet erőteljesen meghatározza az egyén nyers és tovább tisztított migrációs potenciálját (21. táblázat). Az összefüggés a már megszokott: a nincstelenség növeli, a jómód csökkenti a nyers és tovább tisztított migrációs potenciált. (A közepes ellátottság csak a nyers mutatóra hat szignifikánsan és pozitívan.)

A szubjektív anyagi helyzet hatásának iránya megegyezik az objektívével. Árnyalatnyi különbség a két migrációs mutató társadalmi bázisa között, hogy az átlagosnak érzékelt anyagi helyzet csökkenti az egyén tovább tisztított migrációs potenciálját, és nem változtatja a nyers migrációs potenciált. Másként fogalmazva: ha egy háztartás tartós fogyasztási javakkal való ellátottsága közepes, akkor a benne élők migrációs potenciálja megnő; ugyanakkor a magukat „közepes” helyzetűnek érzők migrációs potenciálja az átlagos alatt marad.

A speciális nyers és tovább tisztított migrációs potenciál az objektív és a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Speciális nyers migrációs potenciál	Speciális tovább tisztított migrációs potenciál
<i>Összesen</i>	3583	45	18
Objektív anyagi helyzet			
Nincstelen	742	57 (7,0)	26 (6,6)
Közepesen ellátott	1641	48 (3,0)	19 (1,8)
Jól ellátott	1199	34 (-9,2)	11 (-7,6)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
Szubjektív anyagi helyzet			
Szegény	818	51 (3,5)	23 (4,7)
Átlagos	2425	45 (-0,5)	17 (-2,6)
Gazdag	327	34 (-4,4)	12 (-2,8)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

**A migrációs potenciál két intézményi típusa:
a feketemunkások és a színvakok**

E tanulmány utolsó kérdésfelvetése, hogy eltérnek-e a magyarországi informális munkaerőpiac leendő munkavállalói azoktól a potenciális munkavállalóktól, akik nem tesznek különbséget fekete vagy fehér foglalkoztatás között, de mindképpen Magyarországon akarnak dolgozni.

A vizsgált szociodemográfiai mutatók mentén számos eltérést tapasztalunk a fekete és színvak munkavállalók társadalmi bázisaiban (22. táblázat).

Míg a feketemunkások között ugyanakkora arányban találunk nőket és férfiakat, addig a színvakok között a férfiak aránya kiemelkedő.

A két vizsgált csoport kormegoszlásában is találunk eltéréseket. A legfiatalabb korosztály fekete migrációs potenciálja kiemelkedő, ezzel szemben a színvakok között átlagos az arányuk. A 25–34 éves közöttiek körében fordított a helyzet: köztük a színvakok vannak túlsúlyban, és átlagos a feketemunkások aránya. A 35 éven felüli két korcsoport alulreprezentált a feketemunkások között, a 45 éven felüliek pedig már a színvakok között is kisebb arányban fordulnak elő.

Az iskolai végzettség csak a színvakok munkavállalási hajlandóságát befolyásolja: az alacsony iskolai végzettség növeli, az érettségénél magasabb végzettség csökkenti a színvak munkavállalási forma valószínűségét.

22. táblázat

A feketemunkások és a színvakok migrációs potenciálja
a főbb szociodemográfiai változók szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Feketemunkások	Színvakok
<i>Összesen</i>	3583	23	15
Nem			
Férfi	1792	23 (-0,1)	19 (7,7)
Nő	1791	24 (0,1)	10 (-7,7)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,899	0,000
Koresoport			
18–24 éves	660	34 (7,3)	16 (0,9)
25–34 éves	1065	24 (0,3)	17 (2,9)
35–44 éves	855	21 (-2,3)	14 (-0,9)
45–55 éves	1002	18 (-4,5)	12 (-2,9)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,004
Iskolai végzettség			
Legfeljebb 8 általános	1339	23 (-0,6)	16 (2,2)
Szaktanulmányok	836	24 (0,5)	16 (1,3)
Érettségi	1214	24 (0,6)	13 (-2,0)
Felsőfokú	192	20 (-1,1)	8 (-2,8)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,628	0,003
Gazdasági aktivitás			
Aktív	2040	23 (-0,3)	12 (-5,9)
Munkanélküli	636	20 (-2,0)	33 (13,7)
Egyéb inaktív	850	26 (-2,1)	9 (-5,5)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,036	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

A gazdasági aktivitás mindkét vizsgált mutató szempontjából releváns magyarázó változónak bizonyult, hatása azonban ellentétes irányú a fekete és a színvak munkavállalási formára. Míg a feketemunkások között nagyobb arányban találunk egyéb inaktívakat és kisebb arányban munkanélkülieket, addig a színvakok körében éppen fordítva: a munkanélküliek aránya kiemelkedő, az aktívak és az inaktívak aránya mérsékelt.

A település mutatói kizárólag a fekete migrációs potenciált magyarázzák (23. táblázat). A legkisebb településen élők közül az átlagosnál kisebb, a legnagyobb településen élők közül pedig az átlagosnál nagyobb arányban kerülnek ki feketemunkások.

23. táblázat

A feketemunkások és a színvakok migrációs potenciálja a településnagyság és a településen élő magyarok aránya szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Feketemunkások	Színvakok
<i>Összesen</i>	3583	23	15
Településméret			
1000 fő alatti	476	19 (-2,7)	17 (1,7)
1000–9999 fő közötti	1411	22 (-1,3)	14 (-1,5)
10 000 fő feletti	1588	26 (3,1)	15 (0,3)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,002	0,142
A településen élő magyarok aránya			
40 százalék alatti	1191	28 (4,2)	16 (1,2)
40–85 százalék közötti	1136	21 (-2,3)	14 (-1,2)
85 százalék feletti	1148	22 (-1,9)	15 (-0,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,000	0,390
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

24. táblázat

A feketemunkások és a színvakok migrációs potenciálja az objektív és a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szociodemográfiai változó	N	Feketemunkások	Színvakok
<i>Összesen</i>	3583	23	15
Objektív anyagi helyzet			
Nincstelen	742	24 (0,4)	22 (6,3)
Közepesen ellátott	1641	26 (2,8)	16 (1,6)
Jól ellátott	1200	20 (-3,3)	9 (-7,1)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,003	0,000
Szubjektív anyagi helyzet			
Szegény	817	23 (-0,3)	19 (4,0)
Átlagos	2426	24 (1,1)	14 (-1,8)
Gazdag	327	20 (-1,3)	9 (-3,0)
<i>Chi-négyzet-szignifikancia</i>		0,362	0,000
* A zárójelben szereplő <i>adjusted residual</i> érték és a Pearson-féle <i>chi-négyzet-szignifikancia</i> magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetekben.			

Azokon a településeken, ahol 40 százalék alatti a magyar lakosság aránya, ott átlagon felüli, ahol 40–85 százalék közötti, ott átlag alatti a potenciális feketemunkások aránya.

Az anyagi helyzet két mutatója némileg eltérően hat a fekete és a színvak migrációs potenciálra (24. táblázat). A nincstelének a színvakok között, a közepesen ellátottak pedig a feketemunkások között felülreprezentáltak. A jól ellátottak a fekete és a színvak munkavállalással kapcsolatban is az átlagosnál kisebb hajlandóságot mutatnak.

A szubjektív anyagi helyzet csak a színvak munkavállalási formát befolyásolja számottevően. A szegények az átlagosnál nagyobb, a gazdagok pedig az átlagosnál kisebb arányban vannak a színvakok között.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a rövid és hosszú távú munkavállalási potenciál társadalmi bázisa lényegében azonos, árnyalatnyi eltéréseket az iskolai végzettség, a településméret és az anyagi helyzet hatásaiban tapasztaltunk.

A magyarországi és a „nagyvilági” kombinált migrációs potenciál társadalmi bázisait összehasonlítva számos tekintetben találtunk eltéréseket: a szociodemográfiai mutatók mindegyike különböző mértékben hat. A településméret és a településen élő magyarok aránya pedig nemcsak eltérő mértékben, de esetenként ellentétes irányban is hat a magyarországi és a „nagyvilági” munkavállalási tervekre. Az anyagi helyzet mutatói megerősítik a csak Magyarország és csak a „Nagyvilág” felé tartók közötti társadalmi különbségeket.

A nyers és tovább tisztított migrációs potenciál társadalmi bázisát összevetve nem találtunk számottevő eltéréseket. A legmarkánsabb eltéréseket a fekete és színvak munkavállalók társadalmi bázisában tapasztaltunk. A szociodemográfiai tényezők, a település és az anyagi helyzet mutatói egyaránt azt támasztják alá, hogy a potenciális feketemunkásokat és színvakokat eltérő társadalmi csoportok alkotják.

A kedvezménytörvény várható hatása a magyar munkaerőpiacra¹

AZ ELEMZÉS MÓDSZERE, ÉRVÉNYESSEGE

A tanulmányban a kedvezménytörvény várható hatását vizsgáljuk a magyar munkaerő-piacra. A megkérdezettek a kérdőívek alapján valójában migrációs várankozásaikat (vágyaikat) fogalmazhatták meg, válaszként a körvonalazódó lehetőségekre. Elemzésünk tehát annak vizsgálatára szorítkozik, hogy a kedvezménytörvény milyen munkaerő-piaci kínálatot gerjeszhet a Kárpát-medencei magyar térségekből a magyarországi munkaerőpiac irányába.²

A magyarországi munkaerőpiac leírására a KSH munkaerő-felmérésének 2001. évi adatait, a magyarországi bérek vizsgálatához pedig a Foglalkoztatási Hivatal 2001. évi bértarifafelvételének adatait használjuk. Számszerűen egybevetjük a Kárpát-medencei magyarok munkavállalási hajlandóságát – mint a kedvezménytörvény által gerjesztett munkaerő-kínálatot – a magyarországi munkaerő-piaci szerkezettel. Nem foglalkozunk azonban a magyar munkaerőpiac korlátozó intézkedéseivel mint munkaerő-piaci korláttal.³ Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a magyar munkaerőpiac a kedvezménytörvény hatására mekkora elvi pótlólagos munkaerő-piaci kínálattal számolhat a Kárpát-medencei magyarok köréből. A Magyarországon elérhető bérekkel kapcsolatos várankozásokat a megfelelő struktúrájú hazai bérekkel összevetve pedig a Kárpát-medencei magyarok rezervációs béreiről kaphatunk képet, arról tehát, hogy a várt béreknek megfelelő munkalehetőséget találnak-e a munkát kereső Kárpát-medenceiek.

A tanulmányban először számszerű becslést adunk a várható migrációs nyomás nagyságáról, szerkezetéről. Megvizsgáljuk, hogy a pótlólagos munkaerő-kínálat mennyiben hasonlít a magyar munkaerő-piac szerkezetére, illetve mennyiben tér el attól. Ezután a Kárpát-medenceiek munkaerő-kínálatának várható foglalkozási és regionális összetételét, majd a korábbi magyarországi munkatapasztalatot szerzett munkavállalók munkaerő-piaci

¹ A munkában részt vett Megyeri Kriszta.

² A megkérdezések 13 százalékára 2001. november utolsó harmadában, 66 százalékára decemberben, 21 százalékára 2002 januárjában került sor, éspedig térségenként is eltérően. Kárpátalján és Dél-Szlovákiában a megkérdezések novemberben és decemberben történtek, a Vajdaságban decemberben, Romániában a válaszolók kétharmadát decemberben, míg egyharmadát 2002 januárjában kérdezték meg. A 2001. december végén élesedő vita (Orbán–Nástase-megállapodás) hatását tehát érdemben nem tükrözheti a vizsgálat, annak zöme még az azt megelőző időszakra esett.

³ A magyar foglalkoztatási törvény szerint a munkaügyi (gazdasági) miniszter a kiadható foglalkoztatási engedélyek számát maximalizálhatja. A korábban nem alkalmazott jogosítvány alapján a kedvezménytörvény hatására feltételezhetően jelentősen megnövekedő munkaerő-piaci kínálat korlátozására mintegy 80 ezer főben maximalizálták a bármilyen jogcímen – így többek között a kedvezménytörvény alapján munkát vállalóknak – kiadható munkavállalási engedélyek számát.

magatartását elemezzük. Választ keresünk arra a kérdésre, hogy a kedvezménytörvény életbelépése változást hoz-e a kedvezménytörvény keretein kívül és azon belül munkát vállalni szándékozók összetételében. Végül megvizsgáljuk a Kárpát-medencei magyaroknak a hazai munkaerőpiacra vonatkozó bérvárakozásait, s azokat a hazai bérekkel összehasonlítva megítéljük a kedvezményezettek munkavállalási hajlandóságát.

A VÁRHATÓ MIGRÁCIÓS NYOMÁS

A magyarigazolvány kiváltása – számos további gazdasági, kulturális, emocionális stb. kedvezmény, nyereség mellett – lehetőséget nyújt a legális magyarországi munkavállalásra. Megkérdeztük az érintetteket: tervezik-e, hogy a magyarigazolvány birtokában munkát vállaljanak Magyarországon? A munkavállalásra csak az igazolványt kiváltók mintegy fele gondol, ami arra utal, hogy igen jelentős az igazolvány kiváltásának eszmei és a munkavállalástól eltérő egyéb gyakorlati haszna. Térsegenként számottevő a különbség: a kárpátaljaiak 41, az erdélyiek 47 a dél-szlovákiaiak 58, míg a vajdaságiak 62 százaléka nem akar munkát vállalni, bár a magyarigazolványt kiváltja.

A munkát vállalni szándékozók körén belül a munkavállalási szándék komolyságát a munkavállalás tervezett időpontja alapján ítéljük meg. Ennek alapján a következő kategóriákat különböztethetjük meg:

- *lehetséges (potenciális) munkavállalók* azok, akik azt tervezik, hogy a magyarigazolvány birtokában (valamikor, valahogyan) munkát vállalnak Magyarországon;
- *a bizonytalan munkavállalási szándékúak* az előbbiektől azok, akik a bizonytalan jövőben, s nem rögtön, amint lehetséges lesz, jönnének Magyarországra dolgozni;
- *a komoly munkavállalási szándékúak* a lehetséges munkavállalók közül azok, akik rögtön, amint lehetséges lesz, illetve ha lehet, akkor minden évben dolgoznának Magyarországon;
- a kedvezménytörvény hatására valóban munkát vállalni hajlandók (a továbbiakban *valós munkavállalási szándékúak*) pedig a komoly munkavállalási szándékúak közül azok, akik akkor is vállalnának munkát, ha szembesülniük kell a kedvezménytörvény adminisztratív korlátozásaival, azaz tudomásul veszik, hogy (1) a fizetésüket levonások terhelik (adó, tb-járadék stb.); (2) a munkavállalási engedély csupán három hónapra szól és (3) a munkavállaláshoz be kell jelentkezni a munkaügyi hatóságoknál.⁴

Vizsgálódásunk első lépéseként a Magyarországon munkát vállalni szándékozók nagyságrendjét a munkavállalás komolyságának kategóriái szerint becsüljük meg. A potenciális Kárpát-medencei magyar munkavállalók létszámbecslése a dél-szlovákiai, az erdélyi, a kárpátaljai és a vajdasági magyarok létszámának becslésén alapul. Ehhez az egyes országok népszámlálása alapján továbbvezetett (becsült) lélekszám (pontosabban annak meghatározó többségét jelentő mintavételi keret) ad alapot.⁵ A kedvezménytörvény által gerjesztett munkaerő-piaci kínálat számszerű becslését az 1. táblázatban foglaljuk össze.

⁴ Összhangot teremtve a kutatás alapfogalmait ismertető fejezettel: az első csoport megfelel a nyers migrációs potenciálnak, a második a tisztított migrációs potenciálnak, míg a harmadik a tovább tisztított migrációs potenciálról, hanem (várható) kínálatról beszélünk, ahol ez a megértést könnyíti, a párhuzamra ismétlődően felhívjuk az olvasó figyelmét.

⁵ Lásd erről részletesen Sik-Simonovits, 2002.

1. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok köréből várható munkaerő-kínálat
létszámbebecslése térségenként, ezer fő

Térség	Népesség (mintavételi keret)	Kiváltja a magyar- igazolványt	A magyarigazolványt birtokában		
			szándékozik munkát vállalni*	komolyan szándékozik munkát vállalni**	valóban szándékozik munkát vállalni***
Dél-Szlovákia	304,4	224,9	109,3	47,8	31,3
Erdély	847,8	713,9	407,0	203,5	161,1
Kárpátalja	77,5	72,3	43,6	23,7	17,7
Vajdaság	147,0	126,3	50,7	19,6	16,2
<i>Összesen</i>	<i>1376,7</i>	<i>1137,3</i>	<i>610,5</i>	<i>294,5</i>	<i>226,3</i>

* A kutatás során nyers migrációs potenciálnak is neveztük.
** A kutatás során tisztított migrációs potenciálnak is neveztük (TMP).
*** A kutatás során tovább tisztított migrációs potenciálnak is neveztük (TTMP).

A 2. táblázat azt mutatja be, hogy a munkavállalási korú (18–55 éves) Kárpát-medencei magyar népesség mekkora része véli úgy, hogy kiváltja a magyarigazolványt, és annak birtokában belép a magyar munkaerőpiacra. A munkavállalók csoportjait itt is a munkavállalási szándék komolysága szerint különböztetjük meg.

2. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok köréből várható munkaerő-kínálat népességbeli
aránya térségenként, népesség (mintavételi keret) = 100%

Térség	Kiváltja az igazolványt	A munkavállalás szándéka		
		lehetséges	komoly	valós
Dél-Szlovákia	74	36	16	10
Erdély	84	48	24	19
Kárpátalja	93	56	31	23
Vajdaság	86	35	13	11
<i>Összesen</i>	<i>84</i>	<i>45</i>	<i>21</i>	<i>16</i>

Az adatokból látható, hogy a Kárpát-medencei magyar népesség 84 százaléka tervezi kiváltani a magyarigazolványt (átlagosnak mondható az erdélyiek és a vajdaságiak ilyen irányú szándéka, a kárpátaljaiak körében az átlagosnál többen, a dél-szlovákiaiak körében az átlagosnál kevesebben élnének a lehetőséggel). Ami a munkavállalási szándékot illeti: a Kárpát-medencei magyar népesség 45 százaléka jönne Magyarországra dolgozni (közülük a legnagyobb arányban a kárpátaljaiak, a legkisebb arányban a vajdaságiak), de már

csak 21 százaléku munkavállalási szándéka minősíthető komolynak, valósnak pedig mindössze 16 százalékué (a két utóbbi csoportban a dél-szlovákiaiak és a vajdaságiak aránya különösen alacsony).

Fontos információhoz jutunk, ha az adatokat a magyar munkaerőpiac szempontjából rendezzük, vagyis abból a nézőpontból, hogy a munkaerő-kínálat várhatóan milyen összetételben jelenik meg a magyar munkaerőpiacon (3. táblázat).⁶

3. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok köréből várható munkaerő-kínálat összetétele térségenként, százalék

Térség	Népesség (mintavételi keret)	Kiváltja a magyar- igazolványt	A magyarigazolványt birtokában		
			szándékozik munkát vállalni	komolyan szándékozik munkát vállalni	valóban szándékozik munkát vállalni
Dél-Szlovákia	22	20	18	16	14
Erdély	62	63	67	69	71
Kárpátalja	6	6	7	8	8
Vajdaság	11	11	8	7	7
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A legnagyobb lélekszámú erdélyi magyarság adja a magyar munkaerőpiacon (várhatóan) megjelenő külföldiek csoportjának meghatározó többségét, arányuk a komoly és a valós munkavállalási szándékúak között még magasabb is, mint lélekszámuk alapján várható lenne: a Kárpát-medencei népesség 62 százalékát kitevő erdélyiek aránya a határozott (komoly, illetve valós) szándékú munkavállalók körében már 69, illetve 71 százalék. A többi térség aránya – az itt élő magyarok alacsonyabb lélekszáma miatt – egészében jóval szerényebb, és lélekszámuk arányától jelentősen eltér a munkavállalásban való részvételi szándék szerinti arányuk. Míg a vajdaságiak részaránya a potenciális munkavállalók között elmarad a lélekszámuk alapján lehetségestől, s még inkább ez a helyzet a dél-szlovákiai magyarokkal, a kárpátaljai magyarok szerény lélekszámukat meghaladó arányban szándékoznának megjeleneni munkavállalóként a magyar munkaerőpiacon.

A MUNKAERŐ-KÍNÁLAT VÁRHATÓ HATÁSA A HAZAI FOGLALKOZTATOTTAK LÉTSZÁMÁRA, ÖSSZETÉTELÉRE

Az eddigiekben a Kárpát-medencei potenciális magyar munkavállalók abszolút létszámára vonatkozó egyszerű becslést mutattuk be. Ennek alapján becslést készíthetünk arra is, hogy az ily módon definiálható pótlólagos munkaerő-kínálat a magyar munkaerő-

⁶ Az egyes Kárpát-medencei térségekből származó munkaerő szociodemográfiai összetétele, munkavállalási hajlandósága jelentősen eltér. Lásd erről részletesen Örkény tanulmányát kötetünkben (150–187. o.).

piacon milyen *elvi* növekedést jelenthet azt feltételezve, hogy a munkát keresők mindegyike valóban találhat is munkát.⁷

A Kárpát-medencei magyar népesség közel fele fontolgatja a munkavállalás lehetőségét Magyarországon. Mint már említettük, ez az arány átlagosan 44 százalék (Kárpátalján a népesség több mint fele, Erdélyben közel a fele, de Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban is meghaladja az arányuk az egyharmadot, vö. 2. táblázat). Ennek a mintegy 600 ezer főnek a magyar munkaerő-piacra gyakorolt hatását vizsgálva meglehetősen „sokkoló” – s kétségtelenül valóságidegen – következtetésekre jutnánk. Ezért egyfelől mint valóságidegent elvetjük azt a feltételezést, hogy a munkát vállalni szándékozók mindegyike nem találhat munkát, másfelől tekintetbe vesszük, hogy a potenciális munkavállalók csupán szűkített köre alkotja a tényleges munkaerő-piaci kínálatot

A továbbiakban – korábbi definícióinkkal összhangban – a munkavállalás szándékát *komolyan* fontolgatók, illetve a kedvezménytörvény hatására *valóban* munkát vállalni szándékozók hatását vizsgáljuk a magyar munkaerőpiacra. A szigorúbb kritériumoknak is megfelelő komoly munkavállalási szándék alapján jelentkező munkaerő-piaci nyomás jóval szerényebb, mint ami a munkavállalás lehetőségét megfogalmazók száma alapján feltételezhető, de még mindig tetemes – mintegy 300 ezer fős – pótlólagos kínálatot jelentene a magyar munkaerőpiacon. A 4. táblázatban a kedvezménytörvény gerjesztette pótlólagos munkaerő-kínálat várható magyarországi hatásait foglaljuk össze nemek szerint.

A 15–54 éves magyarországi foglalkoztatottak 8 százalékának a munkahelyét veszélyeztetheti a komoly munkavállalási szándékúak belépése a magyar munkaerőpiacra, éspedig – tekintettel körükben a férfiak és a nők hazaitól eltérő arányára – ez a férfiak 10, a nők 6 százalékát érintheti. A teljes magyar foglalkoztatotti létszámnak valamivel kisebb arányát (8 százalékát) érintheti a megjelenő pótlólagos munkaerő-kínálat, a férfiak 9, a nők mintegy 6 százalékát.

A kedvezménytörvény adminisztratív korlátozó kereteit is tudomásul vevő, azaz valós munkavállalási szándékkal érkezők 226 ezren lehetnek, ami a 15–54 éves magyar foglalkoztatottak 6 százalékának veszélyeztetheti a munkahelyét (a férfiak 8, a nők 5 százalékát). A teljes foglalkoztatott állományra vetítve a növekedés 6 százalék (a férfiak 7, a nők 4 százalékát érintheti).

Figyelemre méltó, hogy a férfiak munkavállalási szándéka sokkal komolyabbnak tűnik, mint a nőké. A magyarországi munkavállalást mindenképpen elutasítók 44 százaléka férfi és 56 százaléka nő, a lehetőséget fontolgatók fele-fele arányban oszlanak meg a két nem között. A komolyan munkát vállalni kész, de az adminisztratív kötöttségeket mégsem vállalók 58 százaléka férfi, s a kedvezménytörvény hatására valóban munkát vállalni szándékozóknak már kétharmada férfi (5. táblázat).

⁷ Mivel a mintavétel a 18–55 évesekre vonatkozott, így a magyar munkaerőpiac teljes terjedelme mellett a korosztályhoz külön is viszonyítjuk a pótlólagos munkaerő-kínálat méretét és szerkezetét. A KSH munkaerő-felmérésének 2001. évi adatait használjuk, s mivel a magyar nyilvántartás 15–19 éves korcsoportjában a 15–17 évesek kis létszámban szerepelnek, a korcsoportok eltérése itt elhanyagolható. A KSH munkaerő-felmérés szokásosan a 15–74 évesekre közöl adatot, a korcsoportos bontásban pedig a 15–54 évesekre.

4. táblázat

A magyarországi foglalkoztatottak, valamint a komoly és a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok megoszlása nemek szerint

Foglalkoztatás	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Összesen
	ezer fő			%		
<i>Magyar foglalkoztatottak, 15–54 évesek</i>	1945,5	1627,8	3573,3	54	46	100
<i>Magyar foglalkoztatottak, 15–74 évesek</i>	2130,6	1728,9	3859,5	55	45	100
Komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok	194,9	99,6	294,5	66	34	100
Együtt (15–54 évesekkel)	2140,4	1727,4	3867,8	55	48	100
Együtt (15–74 évesekkel)	2325,5	1828,5	4154,0	56	44	100
Potenciális növekedés a 15–54 évesekhez, %	10	6	8			
Potenciális növekedés a 15–74 évesekhez, %	9	6	8			
Valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok	149,5	76,8	226,3	66	34	100
Együtt (15–54 évesekkel)	2095,0	1704,6	3799,6	55	45	100
Együtt (15–74 évesekkel)	2280,1	1805,7	4085,8	56	44	100
Potenciális növekedés a 15–54 évesekhez, %	8	5	6			
Potenciális növekedés a 15–74 évesekhez, %	7	4	6			

5. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok nemenkénti megoszlása a munkavállalási szándék komolysága szerint, százalék

Munkavállalási szándék	Férfi	Nő	Összesen
<i>A népességben (mintakéretben)</i>	50	50	100
Nem vállalna munkát	44	56	100
Bizonytalan munkavállalási szándékú	50	50	100
Komoly, de nem valós munkavállalási szándékú	58	42	100
Valós munkavállalási szándékú	66	34	100

Felmerül a kérdés: sokan vagy kevesen vannak-e a Kárpát-medencei magyarok körében azok, akik legalább komoly munkavállalási szándékkal jönnének Magyarországra? Ha a magyar munkaerőpiacra belépni szándékozó kedvezményezettek számát egy másik, a magyar munkaerőpiacra belépni kész csoporttal, mégpedig a magyar munkanélküliekkel vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a magyar munkanélkülieknél *számtottevően többen* vannak a Kárpát-medencei komoly munkavállalási szándékúak (6. táblázat).

A férfiak esetében a 15–54 éves magyar munkanélküliek közel másfélszeresét (143 százalékát), a nők körében mintegy 110 százalékát, összességében pedig 131 százalékát

tennek ki. A teljes munkanélküli állományra számítva ez az arány 126 százalék (a férfiakra 136, a nőkre 110 százalék).

A kedvezménytörvény korlátozásai ellenére a munkavállalás lehetőségével élni kívánók száma szűkül, a valós munkavállalási szándékúak száma nagyjából megegyezik a hazai munkanélküliekével, a férfiaké magasabb, a nőké alacsonyabb.

A magyar munkaerőpiacon a munkanélküliek között magasabb a férfiak aránya, mint a foglalkoztatottak között (60, illetve 54 százalék), s összességében a munkát kereső Kárpát-medenceiek kétharmada is férfi.

6. táblázat

A magyarországi munkanélküliek, valamint a komoly és a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok megoszlása nemek szerint

Foglalkoztatás	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Összesen
	ezer fő			%		
Magyarországi munkanélküliek, 15–54 évesek	135,9	88,6	224,5	60	40	100
Magyarországi munkanélküliek, 15–74 évesek	142,7	90,2	194,5	61	39	100
Komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok	194,9	99,6	294,5	66	34	100
Potenciális növekedés a 15–54 éves magyar munkanélküliekhez, %	143	112	131			
Potenciális növekedés a 15–74 éves magyar munkanélküliekhez, %	137	110	126			
Valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok	149,5	76,8	226,3	66	34	100
Potenciális növekedés a 15–54 éves magyar munkanélküliekhez, %	110	87	101			
Potenciális növekedés a 15–74 éves magyar munkanélküliekhez, %	105	85	97			

Összegezve az eddigieket a következőket mondhatjuk a Kárpát-medencei munkaerő-kínálat nemek szerinti alakulásáról:

- a komolyan – s még inkább a kedvezménytörvény keretében rövid időre s minden feltétel ellenére is valósan – munkát vállalni kész Kárpát-medencei magyarok nemek szerinti megoszlása megfelel a migrációs irodalomban olvashatóknak: a munkaerő-migránsok zöme férfi;
- a magyarországi munkanélküliekével azonos pótlólagos Kárpát-medencei munkaerő-kínálat a férfi álláskeresők számát jelentősen növeli, mint a nőké.

A munkavállalási lehetőséget kereső Kárpát-medencei magyarok korösszetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az eltér a hazai munkaerőtől: körükben lényegesen magasabb a nagyon fiatalok aránya. Míg a hazai foglalkoztatottak 13 százaléka 25 év alatti, ez az arány a komoly, illetve a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medenceiek körében

már 22, illetve 21 százalék. Ebben a korosztályban nincs lényeges eltérés a nemek között. A fiatal középkorosztályban (25–34 évesek) a nők aránya lényegesen magasabb a munkát vállalni szándékozók, mint a hazai foglalkoztatottak körében, a férfiak esetében ilyen kirívó különbség nem figyelhető meg; összességében azonban a 25–34 éves komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medenceiek aránya meghaladja a foglalkoztatott hazaiakét. Az idősebbek aránya viszont a potenciális Kárpát-medencei munkavállalók körében jóval alacsonyabb, mint a hazai foglalkoztatottak körében: míg a hazai 15–54 éves foglalkoztatottak 60 százaléka 35 évnél idősebb, a komoly és a valós munkavállalási szándékot megfogalmazó Kárpát-medencei magyarok között ez az arány mindössze valamivel több, mint 40 százalék.

A munkavállalási szándék komolysága korcsoportonként eltérő (7. táblázat). A nagyon fiatalok (18–24 évesek) munkavállalási készsége egyre visszafogottabb, de mindenképpen magasabb, mint a népesség egészében. A fiatal középkorosztályban (25–34 évesek) a komoly és a valós munkavállalás szándéka erősebb, mint a bizonytalan elképzelések megfogalmazása. A 35–44 éves korosztályban a munkavállalás hajlandósága nagyjából megegyezik a létszamarányuk alapján várt átlagos mértékkel. Az idősebbek bizonytalan vagy nagyon is valós munkavállalási szándéka erősebb, mint a komoly, de nem a kedvezménytörvény keretében végzendő munka vállalására való szerény a hajlandóságuk.

7. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok megoszlása korcsoportonként a munkavállalási szándék komolysága szerint, százalék

Munkavállalási szándék	18–24 éves	25–34 éves	35–44 éves	45–55 éves	Összesen
<i>A népességben (mintakeretben)</i>	18	30	24	28	100
Nem vállalna munkát	13	28	26	34	100
Bizonytalan munkavállalási szándékú	29	29	20	22	100
Komoly, de nem valós munkavállalási szándékú	25	40	24	10	100
Valós munkavállalási szándékú	21	35	22	22	100

Ezután vessük össze a munkanélküliekkel – a hazai munkaerőpiacon jelen lévő másik fontos munkaerő-kínálati csoporttal – a Kárpát-medencei magyarok munkaerő-kínálatát (8. táblázat).

Láthatjuk, hogy a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok létszáma számottevően meghaladja a munkanélküliek létszámát, míg a valós munkavállalási szándékúaké nagyjából megegyezik vele. Ugyanakkor a három csoport életkori szerkezete szinte azonos. Figyelemre méltó sajátosság a fiatal középkorosztályhoz tartozó Kárpát-medencei nők viszonylagosan kiemelkedő (40 százalék) munkavállalási készsége. Nem várható tehát, hogy a munkát kereső Kárpát-medenceiek megjelenése érdemben módosítaná a hazai munkanélküliek egyes életkori csoportjainak helyzetét, noha felerősítheti az amúgy is felülreprezentált fiatal korcsoportok munkaerőpiacra belépésének nehézségeit.

A magyarországi munkanélküliek, valamint a komoly és a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok megoszlása nemenként, korcsoportok szerint, százalék

Korcsoport	Magyar munkanélküliek			Komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medenceiek			Valós munkavállalási szándékú Kárpát-medenceiek		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
24 éves alatti	26	24	25	21	23	22	20	22	21
25–34 éves	33	33	33	34	40	36	34	37	35
35–44 éves	22	22	22	24	20	22	23	20	22
45 éves feletti	19	21	20	21	17	20	23	21	22
Együtt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Összesen, ezer fő	135,9	88,6	224,5	194,9	99,6	294,5	149,5	76,8	226,3

Összegezve a következőket mondhatjuk a Kárpát-medencei várható pótlólagos munkaerő-kínálat életkori sajátosságairól:

- a szakirodalomnak megfelelően a migránsok jelentős része fiatal, bár a komoly munkavállalási szándékúak között számottevő a középkorosztályhoz tartozók aránya is;
- a komoly, illetve a valós munkavállalási szándékúak életkori szerkezete nagyjából megegyezik a magyarországi munkanélküliekével. Mindkét csoportban a fiatalok aránya jelentős, ami tovább nehezíti a hazai fiatal munkanélküliek belépését a munkaerőpiacra.

A MUNKAERŐ-KÍNÁLAT VÁRHATÓ HATÁSA A HAZAI FOGLALKOZÁSI SZERKEZETRE

A Magyarországon remélt munkalehetőségek közül a Kárpát-medencei magyarok bizonyos munkafajták iránt kitüntetett érdeklődést mutatnak. A törvényben biztosított évi három hónapos munkalehetőség is értelemszerűen csak bizonyos munkafajtákra nyújt lehetőséget. Vizsgáljuk meg részletesebben, milyen foglalkozások felé moznának leginkább a munkaerő-migránsok.

Az elemzéshez a foglalkozások magyarországi osztályozási rendszerének kategorizálását használtuk, s a kétjegyű FEOR-besorolásokból összevont csoportokat képeztünk, az elemzés céljait tartva szem előtt. A keresett foglalkozások közül egy csoportba soroltunk minden nem fizikai tevékenységet (FEOR 1–4 foglalkozási főcsoport), önálló csoportként kezeljük a szolgáltatás jellegű tevékenységeket (FEOR 5 foglalkozási főcsoport), valamint a mező- és erdőgazdálkodási foglalkozásokat (FEOR 6 foglalkozási főcsoport). Az ipari és építőipari foglalkozásokat különválasztottuk, az ipari foglalkozások csoportja eszerint az építőipari foglalkozásokon kívül az összes ipari foglalkozást magában foglalja, valamint ide soroltuk a gépkezelők, összeszerelők, járművezetők viszonylag szerény létszámú csoportját is (FEOR 71–75 foglalkozási csoport és FEOR 8 foglalkozási főcsoport). Önálló csoportot képeztünk a különösen keresett építőipari foglalkozásokból (FEOR 76 foglal-

kozási csoport), valamint a szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozásokból (FEOR 9 foglalkozási főcsoport).⁸

A 9. táblázatban a férfiak és a nők foglalkozási preferenciáit mutatjuk be, összefüggésben a munkavállalási szándék komolyságával.

9. táblázat

A munkát vállalni szándékozó Kárpát-medencei magyarok foglalkozási preferenciái nemenként, százalék*

Milyen munkát vállal el?	A munkavállalás szándék								
	Bizonytalan			Komoly			Valós		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Elemszám (N)	393	394	786	511	280	790	398	211	609
Bármit elvállal	20	32	26	24	36	29	24	36	28
Nem fizikai	13	17	15	6	13	8	5	13	8
Szolgáltatás	7	22	15	5	12	7	3	14	7
Mezőgazdasági fizikai	4	2	3	4	6	5	3	6	4
Ipari fizikai	25	10	18	22	9	17	24	8	18
Építőipari fizikai	19	0	10	29	1	19	30	1	20
Szakképzetlen	3	4	4	5	14	8	5	13	8
„Nem tudja”, nem mondja meg	8	13	10	7	9	8	7	10	8
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
* Az „Elsősorban milyen munkát vagy munkákat tervez végezni Magyarországon?” kérdésre adott válaszok alapján.									

Mindenekelőtt szembetűnő a bármiféle munkát elvállalók magas aránya: átlagosan a munkát keresők több mint negyede számára közömbös a munkavégzés fajtája. A nők közül minden harmadik, a férfiak közül minden negyedik-ötödik vélekedik így, sőt a komoly munkavállalási szándékot megfogalmazók esetében az arány rendre magasabb.⁹ A komoly munkavállalási szándékot megfogalmazó férfiak, ha megnevezik a keresett foglalkozást, akkor legnagyobb arányban építőipari, ennél valamivel kisebb arányban ipari fizikai munkát keresnek. A nők viszont leginkább szakképzettséget nem igénylő munkákat, továbbá nem fizikai munkákat és szolgáltató tevékenységeket végeznének.

⁸ Érdemes megemlíteni, hogy kezdetben – az előzetes feltételezések alapján – külön kívántuk választani az egyszerű szolgáltatási feladatokat és a szakképzettséget nem igénylő mező- és erdőgazdálkodási foglalkozásokat, de utóbbiak elemszáma elhanyagolhatónak bizonyult. Az összehasonlások ellenére fontos megjegyeznünk, hogy az egyszerű mezőgazdasági foglalkozásokat a keresett foglalkozások között nagyon szerény számban említették meg a megkérdezettek.

⁹ Figyelembe véve a nem válaszolókat, illetve a választ megtagadókat nagy számát, a fenti arány valójában még magasabb, hiszen az utóbbi nemleges válaszok egy része is fedheti a „bármit”.

A férfiak esetében nem tér el számottevően a bizonytalan és a komoly munkavállalási szándék mellett preferált munkafajták aránya, a szándék komolyságával a bármilyen munkát, valamint az építőipari munkát végezni készek aránya növekedik, a nem fizikai és a szolgáltatási jellegű tevékenységek aránya csökken. A nők esetében a bármit elvégzők amúgy is nagyon magas aránya a szándék komolyságával növekedik, s a szakképzetlen és a mezőgazdasági fizikai munka preferáltsága is nő, míg az összes további foglalkozásokat nagyobb arányban említik a bizonytalan, mint a komoly munkavállalási szándékúak.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan befolyásolhatja a Kárpát-medencei magyarok munkavállalása a magyar munkaerőpiac foglalkozási szerkezetét. Ehhez ismét a potenciális munkavállalók létszámának becslésére van szükségünk, ezúttal a keresett foglalkozások szerint. A becslést a kutatás célcsoportjára, a kedvezménytörvény hatására *valós munkavállalói szándékot* megfogalmazók körére mutatjuk be.

Tekintettel arra, hogy rendkívül magas volt a mintában azok aránya, akik nem fogalmaztak meg tényleges foglalkozási preferenciát, elemzésünkben különböző scenáriók megfogalmazásával kísérjük meg a hiányzó válaszok vélt tartalmát megbecsülni. Először azt nézzük meg, hogy a bármit elvállalók és a preferenciát meg nem fogalmazók nélkül mekkora és milyen szerkezetű nyomás nehezedne a munkaerőpiacra. Az eredményt a 10. táblázatban mutatjuk be.

10. táblázat

A valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok munkavállalásának hatása a hazai foglalkozási szerkezetre nemenként*

Az elsősorban tervezett foglalkozás Magyarországon	Valós munkavállalási szándékúak becslült száma,** ezer fő			Hazai foglalkoztatottak, ezer fő			Kárpát-medenceiek a megfelelő hazai foglalkoztatottak arányában, %		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Bármit elvállal	34,8	28,1	62,9						
Nem fizikai	7,1	9,9	17,1	564,8	917,7	1482,5	1	1	1
Szolgáltatás	5,7	9,6	15,3	271,9	328,6	600,5	2	3	3
Mezőgazdasági fizikai	5,7	4,6	10,3	95,4	37,6	133,0	6	12	8
Ipari fizikai	34,5	6,4	40,9	794,7	281,4	1076,1	4	2	3
Építőipari fizikai	44,8	0,7	45,5	221,2	2,0	223,1	20	35	20
Szakképzetlen	7,5	9,9	17,4	131,2	156,5	287,7	6	6	6
Egyéb (fegyveres erők)				51,4	5,1	56,6			
„Nem tudja”, nem mondja meg	9,9	7,1	17,1						
<i>Összesen</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>	<i>226,3</i>	<i>2130,6</i>	<i>1728,9</i>	<i>3859,5</i>	<i>7</i>	<i>4</i>	<i>6</i>

* A foglalkozási szerkezet vizsgálatokor a teljes 15–74 éves hazai foglalkoztatott létszámmal számolunk, a megfelelő korcsoportra (15–54 évesek) bontás nem is lehetséges, nem is szükséges.

** A létszámtérítéseket a korábbi táblázatoktól a becslés alapjául szolgáló válaszok valamelyest eltérő összetétele okozza.

Láthatjuk, hogy amennyiben a határozott foglalkozási preferenciát megjelölők mind-egyikének megvalósulna a munkavállalási szándéka, úgy az építőipari foglalkozások munkaerő-kínálata 20 százalékkal növekedne a férfiak körében, s még ennél is lényegesen nagyobb arányban (noha rendkívül alacsony szintről) a nők körében (35 százalék). A férfi ipari fizikai foglalkozások munkaerő-kínálata mintegy 4 százalékkal növekedne. Emellett a mezőgazdasági fizikai foglalkozásokban a női munkaerő-kínálat növekedne jelentősebben (12 százalékkal, ugyanitt a férfiaké 6 százalékkal). A szakképzetlen munkaerő-kínálat pedig 6 százalékkal növekedne.

Nem tekinthetünk el attól, hogy megkíséreljünk annak becslését, mekkora a határozott foglalkozási preferenciát meg nem fogalmazók hatása a hazai foglalkozási szerkezetre. Ezért különböző scenáriókat fogalmazunk meg mindazon potenciális valós munkavállalók feltételezhető foglalkozási preferenciáira, akiknek vagy nem volt foglalkozási preferenciájuk, vagy nem mondták meg azt. Ily módon a valós munkavállalási szándékúak több mint egyharmadának (a férfiak mintegy 30, a nők 46 százalékának) mi tulajdonítunk foglalkozási preferenciát.

1. scenárió: a meg nem nevezett foglalkozási preferenciák megoszthatók a megnevezett foglalkozási preferenciák arányában.

A becslés azzal a legegyszerűbb feltételezéssel él, hogy azok foglalkozási preferenciáit, akiknek mindegy, hogy milyen munkát végeznének, illetve nem tudják vagy nem akarják megmondani a foglalkozási preferenciájukat, a többiek preferenciáival azonosnak tételezzük fel. Ezt az átszámítást mutatjuk be a 11. táblázatban.

11. táblázat

A lehetséges és a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok foglalkozási preferenciái és a hazai foglalkoztatottak foglalkozási szerkezete nemenként, százalék

Foglalkozási csoportok	A lehetséges munkavállalási szándékúak foglalkozási preferenciái			A valós munkavállalási szándékúak foglalkozási preferenciái			Hazai foglalkoztatottak (15–74 évesek) foglalkozása		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Elemzés (N)	913	647	1560	402	206	608			
Nem fizikai	12	28	18	7	24	12	27	53	38
Szolgáltatás	8	33	17	5	23	10	12	19	16
Mezőgazdasági fizikai	6	6	6	5	11	7	4	2	3
Ipari fizikai	33	17	27	33	16	28	38	16	28
Építőipari fizikai	35	1	22	43	2	31	10	0	6
Szakképzetlen	6	15	9	7	24	12	6	9	8
Egyéb							2	0	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Láthatjuk, hogy a hazai foglalkoztatottsági szerkezet és a Kárpát-medenceiek munkaerő-kínálata között jelentős különbség van. Egyrészt – érthető módon – a hazai nem fizikai foglalkoztatottak arányától messze elmarad a Kárpát-medencei munkaerő-kínálaton belül a nem fizikaiak aránya. A bizonytalan szándékú munkavállalók körében ez az arány még magasabbnak tűnik, de a munkavállalási szándék komolyságával visszaszorul. A női szolgáltatási jellegű foglalkozások aránya a Kárpát-medencei magyar nők körében meghaladják a hazai arányokat, míg a férfiak esetében elmaradnak attól. A mezőgazdasági foglalkozások aránya a női munkaerő-kínálatban jóval meghaladja a hazait, s ez összességében az átlagos szintben is érvényesül. A keresett ipari foglalkozások szerkezete nagyjából megegyezik a hazai munkaerőpiacéval, míg az építőiparban a férfiak, a mezőgazdaságban a nők foglalkozási preferenciája sokszorosa a hazai foglalkozási szerkezetben betöltött helyüknek.

Végül megadhatjuk a becslés eredményét az 1. scenárió feltételezésével élve (12. táblázat): a foglalkozások jelentős (mintegy 30 százalékos) munkaerő-kínálatának bővülése az építőiparban várható, és pedig a férfiak körében. A valós várakozások alapján mintegy egynegyedével (23 százalék) bővíthetne a mezőgazdasági női foglalkoztatottság, s igen jelentősen (10 százalék körüli mértékben) a szakképzetlen foglalkozások munkaerő-kínálata.

12. táblázat

A valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok munkavállalásának hatása a hazai foglalkozási szerkezetre nemenként – 1. scenárió

Foglalkozási csoportok	Valós munkavállalási szándékúak becsült száma, ezer fő			Hazai foglalkoztatottak, ezer fő			Kárpát-medenceiek a megfelelő hazai foglalkoztatottak arányában, %		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Nem fizikai	10,1	18,4	26,4	564,8	917,7	1482,5	2	2	2
Szolgáltatás	8,1	17,8	23,6	271,9	328,6	600,5	3	5	4
Mezőgazdasági fizikai	8,1	8,6	15,9	95,4	37,6	133,0	9	23	12
Ipari fizikai	49,1	11,9	63,2	794,7	281,4	1076,1	6	4	6
Építőipari fizikai	63,8	1,3	70,3	221,2	2,0	223,1	29	65	32
Szakképzetlen	10,7	18,4	26,9	131,2	156,5	287,7	8	12	9
Egyéb (fegyveres erők)				51,4	5,1	56,6			
<i>Összesen</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>	<i>226,3</i>	<i>2130,6</i>	<i>1728,9</i>	<i>3859,5</i>	<i>7</i>	<i>4</i>	<i>6</i>

2. scenárió: a meg nem nevezett foglalkozási preferenciák megoszthatók a korábbi magyarországi munkatapasztalatokkal bírók foglalkozási preferenciáinak megfelelően.

A valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok által keresett munkáktól lényegesen eltérnek azok foglalkozási preferenciái, akik már korábban is dolgoztak Magyarországon. Amennyiben tapasztalataikat a magyar munkaerő-piaci kereslet indikátorának tekintjük, úgy feltételezhetjük, hogy ők a tapasztalatlanokhoz képest inkább tudják, milyen munkákra számíthatnak, noha körükben is jelentős a bármiféle munkát elvállalók

aránya. A férfiak emellett jórészt építőipari, a nők pedig szakképzetlen foglalkozásokat keresnének, a valós munkavállalási szándékúak hasonló preferenciáit jóval meghaladó arányban (13. táblázat).

13. táblázat

A korábbi magyarországi munkatapasztalatokkal bíró és a valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok foglalkozási preferenciái nemenként, százalék*

Foglalkozási csoportok	Van korábbi munkatapasztalat		Valós munkavállalási szándékúak	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Elemzsám (N)	188	73	398	211
Bármit elvállal	21	(21)	24	36
„Nem tudja”, nem mondja meg	17	(25)		10
Ipari fizikai foglalkozások	40		30	
Szakképzetlen foglalkozások		(21)		13
A többi foglalkozás együtt	21	(34)	46	42
Összesen	100	100	100	100
* „A kérdezett az elmúlt 12 hónapban dolgozott-e Magyarországon?” kérdésre igennel válaszolók aránya. () Az elemszám 50 és 100 között van.				

A becslés menete ezek után a következő: az egyes foglalkozási csoportokat összevontuk a leggyakrabban megnevezett foglalkozási csoportokkal, a férfiak esetében az építőipari fizikai és a „többi együtt” foglalkozásokkal, a nők esetében pedig a szakképzetlen és a „többi együtt” foglalkozásokkal, majd az ezeket megnevezők preferenciájának arányában osztjuk meg a két csoport között a preferenciát nem említőket, illetve a nem válaszolókat is (14. táblázat).

A becslés eredményét a 15. táblázatban adjuk meg. A foglalkozások összevont csoportjait tekintve a magyar munkaerőpiacon a férfiak az építőipari tevékenységekben teremtenek jelentős pótlólagos kínálatot (44 százalék), a nők pedig a szakképzetlen tevékenységek területén (19 százalék).

A 2. scenárió összevont adatai alapján kapott becslés eredménye megegyezik a kedvezménytörvény várható munkaerő-piaci hatásaival kapcsolatos előzetes feltételezésekkel (így a felvetődött publicisztikai vélekedésekkel). Természetesen becslésünk a korábbi magyarországi munkatapasztalatokkal bírók preferenciáira épít. Amennyiben úgy véljük, hogy a magyar munkaerő-piaci keresletet jobban ismerik azok, akik korábban már dolgoztak Magyarországon, akkor a feltevésünk jogos és eredményeinket igazaknak minősíthetjük. Amennyiben azonban azt tételezzük fel, hogy a kedvezménytörvény a legális munkalehetőség újabb csatornáját nyitja meg a Kárpát-medencei magyarok munkavállalása előtt, és ebből fakadóan a foglalkozási szerkezet eltér a korábbi – más intézményi feltételek mellett végzett – munkatapasztalatoktól, akkor azt látjuk, hogy a törvény által kedvezményezett foglalkozási szerkezete inkább az 1. scenárió szerinti becslésnek felel meg.

14. táblázat

Beeslés a 2. scenárióhoz

Foglalkozási csoportok	A valós munkavállalási szándékúak becsült száma, ezer fő		A „bármit elvállal” és a „nincs válasz” megosztása, %		A valós munkavállalási szándékúak becsült száma a megosztás után, ezer fő	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Bármit elvállal	33,0	16,0				
„Nem tudja”, nincs válasz	25,5	18,3				
Együtt	58,5	34,3				
Építőipari fizikai foglalkozások	60,0		66		98,3	
Szakképzetlen foglalkozások		16,0		38		29,2
A többi együtt	31,5	26,0	34	62	51,6	47,2
<i>Mind együtt</i>	<i>91,4</i>	<i>42,0</i>	<i>100</i>	<i>100</i>		
<i>Összesen, ezer fő</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>	<i>58,5</i>	<i>34,3</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>

15. táblázat

A valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok munkavállalásának hatása a hazai foglalkozási szerkezetre nemenként – 2. scenárió

Foglalkozási csoportok	A valós munkavállalási szándékúak becsült száma, ezer fő		Hazai foglalkoztatottak (15–74 évesek), ezer fő		Kárpát-medenceiek a megfelelő hazai foglalkoztatottak arányában, %	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Építőipari fizikai foglalkozások	98,3		221,2	2,0	44	
Szakképzetlen foglalkozások		29,2	131,2	156,5		19
A többi együtt	51,6	47,2	1778,2	1570,4	3	3
<i>Összesen, ezer fő</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>	<i>2130,6</i>	<i>1728,9</i>	<i>7,0</i>	<i>4,4</i>

Kiegészítő megjegyzés: a keresett foglalkozás preferenciája összefügg az otthoni foglalkozással, illetve munkaerő-piaci státussal.

Noha a szakirodalom – s mintánkban a korábbi munkatapasztalatokkal bírók szerény csoportjának foglalkozási preferenciái – alapján laza kapcsolatot tételezhetünk föl a migráns munkavállalók otthoni és célországbeli munkavégzése között, adataink mégsem egyértelműen erősítik ezt a feltevést. Úgy tűnik, az otthoni foglalkozások és a magyarországi foglalkozási várakozások között szorosabb a kapcsolat.

Mint láttuk, azok körében is rendkívül magas a foglalkozási preferenciát nem megfogalmazók aránya, akiket egyébként a kedvezménytörvény hatására valós munkakeresőknek tekinthetünk. Megvizsgáltuk, hogy van-e valamilyen határozott különbség azok között, akik megneveznek preferált foglalkozásokat, s akik nem. Ehhez a preferált (első helyen megadott) magyarországi foglalkozásokat és az otthoni tevékenységeket (illetve annak hiányában a munkaerő-piaci státust) vetettük egybe. Adataink összefüggést mutatnak az otthoni és a keresett magyarországi tevékenységek között (16. táblázat). A kicsi elemszámok természetesen csak arra nyújtanak lehetőséget, hogy a preferált foglalkozások „sűrűsödési pontjait” mutassuk meg. Mindenekelőtt a bármit elvállalók 40 százaléka otthon munkanélküli, további 15 százalék inaktív (tanuló, nyugdíjas, illetve háztartásbeli). Nem igaz tehát, hogy tökéletesen véletlenszerű, milyen munkát keresnek a kedvezményezett Magyarországon. Zömében azok keresnek „bármilyen” munkát, akik az otthoni munkaerő-piaci státusuk alapján nem kötődnek az otthoni munkaerőpiachoz.

Összességében a munkát keresők körében nagyon magas az otthon munkanélküliek aránya, különösen a kevesebb szakértelmet igénylő mezőgazdasági fizikai és a szakképzetlen foglalkozásokat keresők körében. Egyébként a keresett foglalkozások jellege az otthoni foglalkozások jellegével egybeesik, elsősorban a szakértelmet igénylő nem fizikai, szolgáltatás jellegű, ipari, építőipari foglalkozások esetében (a tevékenységeket összevonva, FEOR-főcsoportonként vizsgálva).

Végül összehasonlítottuk a magyar munkanélküliek utolsó foglalkozásuk szerinti összetételét a pótlólagos Kárpát-medencei munkaerő-kínálat várható foglalkozási szerkezetével (az 1. scenárió szerint).¹⁰ A valós munkavállalási szándékú férfiak munkaerő-kínálata jelentősen (27 százalékkal) meghaladja a hazai munkanélküliek lélekszámát, a nők kevésbé (mindössze 13 százalékkal).

Eltéréseket tapasztalunk a foglalkozási szerkezetben is (a munkanélküliek esetében a megelőző foglalkozást vettük figyelembe). A Kárpát-medencei férfiak jelentős része (háromnegyede) ipari és építőipari foglalkozásokat keres, szemben a hazai munkanélküliekkel, akiknek mintegy fele végzett ilyen jellegű munkát korábban. Ugyanakkor a hazai munkanélküliek egyötöde szakképzetlen foglalkozásokat végzett a munkanélkülivé válása előtt; ilyen foglalkozásokat a Kárpát-medenceiek jóval kisebb arányban keresnek. A nők esetében kisebb a foglalkozási szerkezetben mutatkozó eltérés. Megemlíthetjük, hogy noha a Kárpát-medencei valós munkakereső nők több mint 10 százaléka részesítené előnyben a mezőgazdasági fizikai foglalkozásokat, a hazai munkanélküli nők nagyon kicsi része végzett ilyen jellegű munkát. Az ipari és építőipari foglalkozások a hazai munkanélküli nők körében gyakoribbak, mint a munkát kereső Kárpát-medencei nők körében. Az előbbi megállapítás éppen fordítva igaz: ezeket a szakképzetlen munkákat inkább keresik, mint ahányan ilyen foglalkozásokból váltak munkanélkülivé.

Amennyiben korábbi foglalkozásaikat keresnék a munkanélküliek, úgy ez a férfiak körében kevésbé, a nők esetében nagyobb mértékben esne egybe a Kárpát-medencei munkakeresők remélt foglalkozásaival. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a pótlólagos munkaerő-kínálat a hazai munkanélküli nők elhelyezkedési esélyeit inkább ronthatja, mint a férfiakét.

¹⁰ Mivel nincsenek adataink arról, hogy a munkanélküliek közül korábban hányan voltak építőipari foglalkoztatottak (csak a FEOR-csoportonkénti összevont adatokat ismerjük), ezért itt – a tanulmány egyéb helyeitől eltérően – az ipari és építőipari foglalkozásokból munkanélkülivé váltak adatait összevontan közöljük.

16. táblázat

**A valós munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok
és a hazai munkanélküliek foglalkozási szerkezete
nemenként, százalék**

Foglalkozási csoportok	Valós munkavállalási szándékúak			Hazai munkanélküliek*		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Nem fizikai foglalkozások	7	24	12	9	28	16
Szolgáltatás jellegű foglalkozások	5	23	10	12	25	17
Mezőgazdasági fizikai foglalkozások	5	11	7	5	3	4
Ipari és építőipari fizikai foglalkozások	75	17	59	51	26	41
Szakképzetlen foglalkozások	7	24	12	23	19	21
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
<i>Összesen, ezer fő</i>	<i>149,9</i>	<i>76,4</i>	<i>226,3</i>	<i>118,1</i>	<i>67,9</i>	<i>186,0</i>

* Csak a korábban foglalkoztatott munkanélküliek.

Összegezve a kedvezménytörvény hatására várható pótlólagos munkaerő-kínálat foglalkozási szerkezetéről – összefüggésben a hazai munkaerőpiac szerkezetével – a következőket mondhatjuk:

- a munkaerő-kínálat jelentős bővülése az építőiparban várható, éspedig a férfiak körében (mintegy 30 százalék). Emellett a mezőgazdasági női foglalkoztatottság közel egy-negyedével nőne, s a szakképzetlenek nők foglalkoztatása mintegy 10 százalékkal bővülne (1. scenárió);

- a migráns munkavállalók – a szakirodalommal egyezően – erőteljesen koncentrálódnak a befogadó ország munkaerőpiacának egyes szegmenseiben: a férfiak pótlólagos munkaerő-kínálata az építőiparban 44 százalékos, a nőké a szakképzetlen tevékenységek területén közel 20 százalékos (2. scenárió). A koncentráció az első scenárió szerinti-nél jóval erőteljesebb;

- az otthoni és a magyarországi munka jellege közötti összefüggés az 1. scenárió feltételezéseit erősíti meg. A Kárpát-medencei munkaerő-kínálat vizsgálata alapján nem tekinthetjük kizárólagosnak a korábbi – egyes tevékenységekre koncentráló – foglalkozási szerkezetet. Azt mondhatjuk, hogy a korábbi, nem intézményesített munkavállalási formák mellett a kedvezménytörvény valamelyest új foglalkozási szerkezetű, pótlólagos munkaerő-kínálatot teremthet a magyar munkaerőpiacon;

- a kedvezményezett foglalkozási preferenciája a férfiak esetében eltér a hazai munkanélküliek korábbi foglalkozási szerkezetétől, a nők esetében inkább hasonlít ahhoz.

A MUNKAERŐ-KÍNÁLAT VÁRHATÓ REGIONÁLIS HATÁSA

A Magyarországon munkát vállalni szándékozó Kárpát-medencei magyarok regionális preferenciái (földrajzi eloszlását) vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a regionális preferenciák meglehetősen stabilak, és nem függenek a munkavállalás szándékának komolyságától. A munkavállalást fontolgatók több mint egyharmada úgy véli, hogy bárhol dolgozna (még a komoly munkavállalási szándékúak is így vélekednek).¹¹ A Kárpát-medenceiek több mint 30 százalékának Budapest, közel 10 százalékának Észak-Magyarország, illetve az Alföld tűnik vonzóknak, a maradék az egyéb, nem besorolt területet mellett a Dunántúlt részesítené előnyben (17. táblázat).

17. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok munkavállalásának regionális preferenciái összefüggésben a munkavállalási szándék komolyságával, százalék

Régió	A munkavállalás szándéka		
	Bizonytalan	Komoly	Valós
Elemzésám (N)	765	775	623
Teljesen mindegy	37	38	37
Budapest	30	30	30
Észak-Magyarország	9	11	12
Alföld	11	11	11
Dunántúl	8	9	8
Egyéb (nem besorolt)	5	1	2
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Mivel a megkérdezettek több mint egyharmadának (37 százalék) „teljesen mindegy”, hogy hol dolgozna, három scenáriót fogalmazunk meg a feltételezett regionális preferenciákra. Ily módon tárjuk fel, hogy várhatóan hova mennek azok, akik semmilyen preferenciát nem jelöltek meg.

A becslések eredményét végül együtt közöljük (lásd később a 18. táblázatban).

1. scenárió: a migrációs irányokat a kapcsolati hálók határozzák meg.

A regionális preferenciákat megfogalmazók elsődleges úti célja nagyjából egybeesik a várakozással:¹² a potenciális munkavállalók mindenekelőtt Budapestre jönnének. Persze azok is találnak célt, akik azt állítják, hogy számukra mindegy, hol dolgoznak. Ők ugyanis másokkal együtt jönnek, vagy mások tanácsait, tapasztalatait követik, azaz a migráció gya-

¹¹ Elemzésünkben nem foglalkozunk azokkal az esetekkel, amikor az illető több preferált régiót is megemlít. A többes válaszok igen kicsi aránya miatt torzítana a második, esetleg harmadik válaszok elemzése.

¹² A szakirodalomból tudjuk, hogy a munkaerő-vándorlás inkább a nagyvárosok, az ipari centrumok felé irányul, s a hazai kutatások is hasonló eredményeket mutattak.

korlatában jól ismert kapcsolati hálók révén találnak munkát. Így valójában az ő regionális preferenciájuk a többiek követése lesz.

A becslés során azokat, akiknek nem volt regionális preferenciájuk, a célt megjelölők arányában osztottuk meg az egyes régiók között.

2. szcenárió: a migrációs irányokat a fogadó ország munkaerő-piaci kilátásai határozzák meg.

Feltételezhetjük, hogy azok, akiknek teljesen mindegy, hol vállalnak munkát, elsősorban olyan régióba jönnek, ahol kedvezőbbek a munkaerő-piaci kilátások. Egy-egy régió elhelyezkedési kilátásait a 2001. évi regionális munkanélküliségi rátákkal közelíthetjük. Belátható, hogy könnyebb munkát találni ott, ahol alacsonyabb a munkanélküliségi ráta. Akinek tehát mindegy, hogy hol keres munkát, az inkább az alacsonyabb munkanélküliségi rátájú régiókat veszi célba. A munkanélküliségi ráta Budapesten (Közép-Magyarországon), a Közép-Dunántúlon és a Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb.¹³ A gondolatmenet alapján azt feltételezzük, hogy a regionális preferencia nélkül munkát keresők – az álláskeresés sikerességének elősegítésére – a három említett, legkisebb munkanélküliségi rátájú régió között egyenletesen (egyharmad arányban) oszlanak meg.

3. szcenárió: a regionális preferenciát nem megfogalmazók a régiók közötti egyenlően oszlanak meg.

Most azzal az egyszerű feltételezéssel élünk, hogy akinek nincs regionális preferenciája, az bárhova, Magyarország bármelyik részére jöhet, azaz őket az egyes régiók között egyenletesen szétoszthatjuk.

A három szcenárió alapján becsült adatokat, összefüggésben a munkavállalási szándék komolyságával, a 18. táblázatban foglaltuk össze. A becsült munkaerő-kinálatot a hazai regionális foglalkoztatottság arányában fejezzük ki.¹⁴ A becslés tanulságai figyelemre méltóak. A foglalkoztatottak jelentős hányadát koncentráló Budapesten nagyon magas a Kárpát-medencei potenciális többletmunka aránya, jóval meghaladja az átlagot (több mint kétszeres) minden szcenárió esetében. Amennyiben a regionális preferenciát nem megfogalmazó munkavállalók az országban egyenletesen oszlanának el – amint ezt a 3. szcenárióban feltételeztük –, úgy Budapest hagyományos túlsúlya természetesen kevésbé érvényesülne, s a többi régió jelentősége valamelyest felértékelődne (hiszen ezt tételezzük fel). Ám az egyes régiók fontossági sorrendje ekkor sem változik meg, csupán arányaiban tolódik el.

A többi régió közül Észak-Magyarország vonzereje kiemelkedő, a Dunántúl és az Alföldé szerény. Ez utóbbi megállapítás azért is meglepő eredmény, mert ellentmondani látszik annak a szokásos feltételezésnek, miszerint a szezonális munkát végző, ingázó, rövid idejű munkát vállalók inkább a határ közelében vállalnak munkát. A legnagyobb lélekszámú és számottevő munkavállalási hajlandóságot mutató erdélyi magyarok éppen az alföldi régióval határos vidéken élnek.

¹³ A magyarországi munkanélküliségi ráta átlagosan 5,7. A szélső értékek: Budapesten 4,3, Észak-Magyarországon 8,5.

¹⁴ Mivel a hazai regionális foglalkoztatottak létszámára nincsenek korosztályonkénti adataink, a 15–74 éves népességre számított adatokat vesszük alapul.

18. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok munkavállalásának regionális hatása a hazai munkaerőpiacon összefüggésben a munkavállalási szándék komolyságával, I–3. scenárió, az adott régióban foglalkoztatott magyarok százalékában

Régió	A munkavállalás szándéka								
	Bizonytalan			Komoly			Valós		
	Scenárió								
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Budapest	21	18	15	19	17	14	15	13	111
Észak-Magyarország	12	7	11	13	8	12	10	6	9
Alföld	4	2	5	4	2	4	3	2	4
Dunántúl	4	9	7	4	8	6	2	6	5
Összesen	8	8	8	8	8	8	6	6	6

A MUNKAVÁLLALÁS KERETEI ÉS A KORÁBBI MAGYARORSZÁGI MUNKATAPASZTALATOT SZERZETTEK MUNKAERŐ-PIACI MAGATARTÁSA

A valós szándékkal munkát kereső Kárpát-medencei kedvezményezettek nem szükségképpen lesznek szereplői a magyar munkaerőpiacnak. Amennyiben nem találnak munkalehetőséget, úgy munkanélkülivé sem válhatnak. A szándékuk egyszerűen nem valósul meg, tehát nem jelennek meg a magyar munkaerőpiacon – legalábbis a *legális* magyar munkaerőpiacon nem. Vizsgálódásunk alapvetően a *kedvezménytörvény hatására legális munkát* kereső, valós munkavállalási szándékot kinyilvánítók körét érinti.

A Kárpát-medencei potenciális munkaerő *egy része* azonban már korábban is jelen volt a magyar munkaerőpiacon, így ők valójában nem jelentenek ténylegesen „pótlólagos munkaerőt”. Az ő munkavállalásuknak korábban is voltak legális keretei,¹⁵ egy részük nyilván ilyen formában dolgozott Magyarországon. A legális munkavállalás lehetőségén túl számottevő a Magyarországon más módon (feketén) munkát keresők érdeklődése a magyar munkaerőpiac iránt. Kérdés, hogy a korábbi magyarországi munkatapasztalatokkal bírók érdeklődnek-e az új munkavállalási lehetőség iránt, fennmarad-e a korábbi munkavállalási kedv is, azaz a kedvezménytörvény keretein kívüli munkavállalás iránti érdeklődés.

Vizsgálatunk lehetőséget ad annak megítélésére, hogy

- mekkora a kedvezménytörvény hatására munkát keresők körében azok aránya, akik már korábban is dolgoztak Magyarországon, kik ők, eltér-e a többiekétől a munkavállalási elképzelésük, várákozásuk;

¹⁵ A munkavállalási engedéllyel Magyarországon dolgozó mintegy 20-40 ezer külföldi állampolgár között is számottevő – időben változóan – a Kárpát-medencei magyarok aránya.

- mekkora a munkát keresők körében azok aránya, akik kívül kívánnak maradni a kedvezménytörvény kínálta munkavállalási lehetőségek keretein;
- mennyiben tér el a két csoport összetétele egymástól.

Mit tudhatunk azokról, akik már korábban is dolgoztak Magyarországon? A mintába bekerült Kárpát-medencei magyaroktól a kérdés során azt is megtudakoltuk, hogy dolgoztak-e a megelőző 12 hónapban Magyarországon. Arról nincs ismeretünk, hogy milyen munkát, hol és milyen formában végeztek korábban, de az e csoportba sorolhatók bizonyos szociodemográfiai sajátosságaikban, munkavállalási hajlandóságukban határozottan eltérő csoportot alkotnak társaiktól.

A megkérdezett Kárpát-medencei magyarok 7 százaléka már korábban is dolgozott Magyarországon, ezen belül az erdélyiek 8, a kárpátaljaiak 15 százalékanak volt korábbi magyarországi munkatapasztalata.¹⁶ A korábbi munkatapasztalatot szerzett munkavállalók közel kétharmada erdélyi, több mint egynegyede kárpátaljai; arányuk jóval meghaladja a lélekszám szerinti arányukat.

Fordítsuk figyelmünket a magyarországi munkatapasztalattal bírók szociodemográfiai jellemzőire! Míg a megkérdezettek körében fele volt a férfi, s az összes potenciális munkavállaló körében a férfiak aránya 57 százalék volt, a közelmúltban magyar munkatapasztalatot szeretteknek már közel háromnegyede (72 százalék) férfi.

A népesség (a mintakeret) egészének 18 százaléka volt 24 évesnél fiatalabb, a lehetséges munkavállalók között arányuk már 26 százalék, s hasonlóan sok a nagyon fiatal a magyarországi munkatapasztalattal is bírók között. A fiatal felnőttek arányát vizsgálva viszont már azt látjuk, hogy az összes megkérdezett közel fele (48 százalék) 34 év alatti, a lehetséges munkavállalók 58 százaléka fiatal felnőtt, s még fiatalabbak azok, akik korábban már dolgoztak Magyarországon, több mint kétharmaduk (68 százalék) fiatalabb 34 évesnél.

Meglepően kicsi viszont az eltérés az iskolázottság szintjében. Nem érzékelhető különbség a korábbiakban már Magyarországon munkatapasztalatot szerettek, a lehetséges munkavállalók s a minta egészének iskolázottságában (19. táblázat).

19. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok megoszlása iskolai végzettség szerint, százalék

Iskolai végzettség	Van közelmúltbeli magyarországi munkatapasztalat	Lehetséges munkavállalók	Teljes minta
Elemzszám (N)	259	1543	3524
8 általános vagy kevesebb	37	39	37
Szaktanulmányképző	25	26	24
Érettségi	35	32	34
Felsőfokú	4	3	5
Összesen	100	100	100

¹⁶ A vajdasági és a dél-szlovákiai „igen” válaszok csekély aránya miatt az adatok nem értékelhetők.

Vessük össze a magyarországi munkatapasztalatok megléte, illetve hiánya szerint alkotott csoportok otthoni foglalkozását (illetve munkaerő-piaci státusát)! Míg a teljes minta 17 százaléka volt munkanélküli, a kedvezménytörvény hatására magyarországi munkalehetőséget fontolgató lehetséges munkavállalóknak már 27 százaléka, a munkatapasztalatot szeretteknek már a fele (48 százaléka) munkanélküli volt otthon. Azok között, akik az elmúlt 12 hónapban már dolgoztak Magyarországon, számottevő még az inaktívak (főleg a tanulók, a nyugdíjasok) aránya, ámbar közöttük az inaktívak aránya összességében alacsonyabb, mint a népesség (a minta) egészében. A munkanélküliek és az inaktívak népes csoportja mellett a lehetséges munkavállalók otthoni foglalkozásuk szerint főleg ipari fizikai munkások, a már magyarországi munkatapasztalattal bírók jelentős része pedig építőipari fizikai munkás (20. táblázat).

20. táblázat

A korábbi munkatapasztalattal bíró Kárpát-medencei magyarok foglalkozási szerkezete, százalék

Foglalkozás	Van közelmúltbeli magyarországi munkatapasztalat	Lehetséges munkavállalók	Teljes minta
Elemzszám (N)	257	1530	3514
Munkanélküli	48	27	17
Inaktív	16	21	24
Kvalifikált	4	10	13
Szolgáltatás	5	10	13
Mezőgazdasági fizikai	1	2	2
Ipari fizikai	7	17	15
Építőipari fizikai	13	6	5
Szakképzetlen	4	5	6
Ismeretlen	1	3	5
Összesen	100	100	100

Vajon azok, akik korábban már dolgoztak Magyarországon, a jövőben jönnének-e ide újból munkát vállalni? A válaszokból kiderül, hogy igen: a 2001-ben Magyarországon munkát vállalók háromnegyede (73 százaléka) folyamatosan, azonnal, amint lehetséges ismét vállalna munkát Magyarországon.

A kérdés ezután az, hogy a komoly munkavállalási szándékot megfogalmazók milyen keretek között képzelik el a jövőbeni munkavállalásukat. Másként fogalmazva: vállalják-e, hogy a kedvezménytörvény adminisztratív kötelezéseit betartva lesznek a magyar munkaerőpiac szereplői, vagyis minősíthetők-e valós munkavállalási szándékúaknak?

A 21. táblázat adatai arra utalnak, hogy a Kárpát-medencei magyarok komoly munkavállalási szándéka nem feltétlenül esik egybe a kedvezménytörvény kínálta lehetőségekkel. A korábban már Magyarországon dolgozott munkavállalók sokkal inkább gondolják

azt, hogy komolyan vállalnának munkát, mint azt, hogy ezt a kedvezménytörvény adminisztratív kööttségeit betartva tegyék. A közelmúltban magyar munkatapasztalatot szerzettek egy része is inkább a kedvezménytörvény keretén kívül keresne munkalehetőséget, de sokkal kisebb arányban, mint azok, akik már dolgoztak Magyarországon.

21. táblázat

A korábbi magyarországi munkatapasztalat összefüggése a munkavállalási szándék komolyságával térség szerint, százalék

Térség	A közelmúltban már dolgozott Magyarországon		A közelmúltban nem dolgozott Magyarországon		Együtt	
	Komoly	Valós	Komoly	Valós	Komoly	Valós
	munkavállalási szándékúak aránya					
Elemzszám (N)	190	162	588	467	778	629
Dél-Szlovákia	73	56	18	11	22	12
Erdély	74	64	19	16	24	20
Kárpátalja	73	61	23	16	30	22
Vajdaság	67	53	15	10	16	11
Összesen	73	62	18	14	22	18

A munkavállalás lehetőségét fontolgatók minden csoportjában nagy a bármiféle munkát elvállalni készek aránya (22. táblázat). Különösen magas ez az arány a komoly, de nem a kedvezménytörvény keretében megvalósítandó munkavállalási szándékúak között (32 százalék). A korábbi magyarországi munkatapasztalatot szerzett munkavállalók körében viszont különösen sokan nem tudják, avagy inkább nem akarják megmondani, hogy milyen munkát keresnének. Ez arra utalhat, hogy ők inkább korábbi kapcsolataikra alapozzák munkavállalási terveiket (helyeiket, formáikat), s mindezt titokban szeretnék tartani. Ha megnevezik a keresett foglalkozást, akkor elsősorban építőipari fizikai munkát keresnek (29 százalék). A kedvezménytörvény keretében munkát remélők jelentős része ipari és építőipari foglalkozásokat keres, nagyjából ugyanolyan arányban (18 és 20 százalék). A munkavállalás szándékát csak bizonytalanul megfogalmazók sokkal több foglalkozást említenek.

A munkát keresők nagy része (37 százaléka) úgy véli: számára teljesen mindegy, hogy az ország melyik régiójában talál munkát (23. táblázat). Kevésbé (bár még mindig jelentős, 31 százalékos arányban) vélekednek így azok, akik korábban már dolgoztak Magyarországon; ők elsősorban Budapesten dolgoznának (39 százalék). A többi régióban a Kárpát-medenceiek mintegy egyharmada keresne munkát.

Felmerül a kérdés, hogy a befogadó magyar munkaerőpiacon a jövőben kik találnak nagyobb valószínűséggel munkalehetőséget: azok, akik korábban, vagyis akik már dolgoztak Magyarországon, vagy a Kárpát-medencei munkavállalók struktúrája változni fog a kedvezménytörvény hatására. Erre a kérdésre a későbbiekben, a bérek vizsgálata során még visszatérünk.

22. táblázat

A munkavállalás komolysága és a korábbi magyarországi munkatapasztalat összefüggése a foglalkozási preferenciák szerint, százalék

Foglalkozás	Munkavállalási szándék			Van korábbi magyarországi munkatapasztalat
	Bizonytalan	Komoly, de nem valós	Valós	
Elemzés (N)	781	148	629	260
Bármit elvállal	26	32	28	21
Nem fizikai	15	12	7	5
Szolgáltatás	15	9	6	4
Mezőgazdasági fizikai	3	4	5	5
Ipari fizikai	18	11	18	7
Építőipari fizikai	10	15	20	29
Szakképzetlen	4	10	8	10
Nem mondja meg, nincs válasz	11	7	8	19
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

23. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok regionális preferenciája és a korábbi magyarországi munkatapasztalat összefüggése, százalék

Régió	A közelmúltban már dolgozott Magyarországon	A közelmúltban nem dolgozott Magyarországon	Együtt
Elemzés (N)	232	1296	1528
Teljesen mindegy, hol talál munkát	31	38	37
Budapesten szeretne munkát találni	39	29	30
Többi régióban szeretne munkát találni	30	33	33
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A KEDVEZMÉNYTÖRVÉNY HATÁSÁRA MUNKÁT VÁLLALÓ KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK BÉRVÁRAKOZÁSAI

Vajon milyen elképzeléseik vannak a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyaroknak a Magyarországon elérhető kereseti lehetőségekről? A vizsgálatban a bérvárákosokra vonatkozóan két kérdés szerepelt: „Havonta körülbelül hány forintot szeretne keresni?”, illetve „Mennyi az a legkevesebb havi pénz, amennyiért még megérné Önnök a magyarországi munkavállalás?” Az első kérdésre adott válasz alapján a *feltételezett*

(vagy remélt) *bér*, a második kérdésre adott válasz alapján a *minimálisan elvárt bér* nagyságát ítélnéljük meg. Az utóbbi másképpen fogalmazva azt mutatja, mekkora a Kárpát-medencei magyar munkakeresők *rezervációs bére* a magyar munkaerőpiacon.

Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy a Kárpát-medenceiek bérvárakozásainak *átlagos szintje* elmarad a hazai átlagos jövedelemszinttől (24. táblázat).¹⁷

24. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok bérvárakozása a hazai alapbérek és teljes keresetek tükrében, százalék

Bér	A Kárpát-medencei magyarok bérvárakozása			Hazai alapbérek			Hazai teljes keresetek		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Elemzszám (N)	475	252	727	81 637	55 171	136 808	81 637	55 171	136 808
40 ezer Ft alatt	14	34	21	19	25	22	11	13	11
60 ezer Ft alatt	53	78	62	48	56	51	29	39	33
80 ezer Ft alatt	81	93	85	67	72	69	48	59	52
100 ezer Ft alatt	95	100	96	80	100	80	63	100	67
Átlag, forint	66 936	54 124	62 496	86 786	78 865	83 592	110 864	94 922	104 435
Szórás, forint	25 088	23 114	25 157	91 584	70 248	83 728	112 216	85 888	102 714

Az összes Kárpát-medencei potenciális munkavállaló közel kétharmada legfeljebb havi 60 ezer forintos bért vár el, ami a hazai alapbérek fele, a teljes keresetek mindössze egyharmada.¹⁸ A Kárpát-medencei férfiak bérvárakozása magasabb, de jórészt (mintegy 80 százalékban) nem éri el a havi 80 ezer forintot: ez a hazai bérek kétharmada, a keresetek mindössze fele. A Kárpát-medencei nők közel 80 százaléka havi 60 ezer forint alatti bért vár: a hazai női munkavállalók alig több mint a felének a havi bére esik e határ alá, s a hazai nők mintegy 40 százalékának ilyen alacsony a keresete.

Abból, hogy a Kárpát-medencei munkakeresők átlagos bérvárakozásai alacsonyabbak, mint a hazai munkavállalóké, még nem következik, hogy a megfelelő nemek és foglalkozási csoportok alapján vizsgált bérvárakozásaik is alacsonyabbak a hazai béreknél. Ezért megvizsgáltuk, hogy a magyarországi bérek szintje és a feltételezett, valamint a minimálisan elvárt bérek ágazonként és nemenként hogyan viszonyulnak egymáshoz. Első megközelítésben azzal a leegyszerűsítő feltételezéssel éltünk, hogy a Kárpát-medenceiek bérvárakozásait a *magyarországi besorolási alaphérekkel* hasonlítjuk össze, azt feltételezve, hogy a Kárpát-medencei munkavállalók ezzel a minimális – minden pótléktól és kiegészítő jövedelemtől mentes – keresettel vetik össze saját bérvárakozásaikat.¹⁹

¹⁷ A magyar béreket a Gazdasági Minisztérium 2001. évi bértarifa-adatfelvétele alapján vizsgáljuk. Az ún. tarifabérekre vonatkoztatott számítások eredményei természetesen eltérhetnek a munkaerő-felmérésből származó adatok alapján korábban bemutatott arányoktól.

¹⁸ A héren alapbért értünk, a (teljes) kereset egyéb jövedelmeket is magában foglal.

¹⁹ Interjúk tanúsága szerint a hazai fekete munkaerőpiacon a Kárpát-medencei magyarok a hazaiak béreinek mintegy felét érik el.

Az összehasonlítás során a korábbiakban már használt FEOR szerinti foglalkozási csoportosítást követjük. A nem fizikai foglalkozások közül az összehasonlításba – mintánkhoz és a keresett foglalkozásokhoz aránytalanul magas béreik miatt – nem vontuk be a felsőfokú végzettséget igénylő kategóriákat (FEOR 1 és 2 foglalkozási főcsoport). Azokban az esetekben pedig, amikor a válaszolók nem nevezik meg a keresett foglalkozást (bármit elvállal, nem mondja meg, nem tudja), a hazai minimálbérrel (havi 50 ezer forint) helyettesítjük a magyar béreket.

A Kárpát-medencei munkát keresők *teljes mintájára* (azaz a korábbiakban a lehetséges munkavállalóknak tekintett körre) vonatkozó bérvárakozás azt a nem túl meglepő eredményt mutatta, hogy a feltételezett bérek mindkét nem esetében jóval a hazai alapberek felettiek, s még a minimálisan elvárt bérek is többé-kevésbé meghaladják a hazai bérszínvonalat. A férfiak esetében a többletbérelvárás az irodai foglalkozások kivételével csupán az ipari foglalkozások esetében nem számottevő. A nők feltételezett bérei csak az irodai foglalkozások esetében nem haladják meg jelentősen a hazai alapberek szintjét, a minimálisan elvárt bérek viszont lényegesen alacsonyabbak, s közelebb is vannak a megfelelő magyar alapberek szintjéhez, mint a férfiaké, de érzékelhetően mégis meghaladják azokat.

Ezután először a következő feltételezéssel élünk: a Magyarországon legálisan munkát kereső Kárpát-medencei magyarok keresetvárakozásai a hazai kereseti szintekhez hasonlóak, vagyis a munkaerő-migránsok valójában a hazai teljes kereseteket (tehát az alapberek feletti jövedelmeket is) szeretnék megszerezni a magyar munkaerőpiacon, még akár annak árán is, hogy hosszabb munkaidőben dolgoznak. Ha a Kárpát-medencei pótlólagos munkaerő-kínálat keresetvárakozásait ágazatonként és nemenként a magyarországi teljes keresetekhez hasonlítjuk, akkor a következő megállapítások tehetjük: a férfiak keresetvárakozásai jelentősen meghaladják a magyar teljes kereseteket, s a nem azonosítható tevékenységekre feltételezett minimálbért messze meghaladóak a várakozásaik. A minimálisan elvárt kereseteik azonban már egyes foglalkozási csoportokban – irodai foglalkozások, szolgáltatások, ipari foglalkozások – 10-25 százalékkal alatta maradnak a hazai teljes kereseteknek (az építőiparban az elmaradás közel 10 százalékos). A férfiak minimálisan elvárt keresetei azonban jóval meghaladják a hazai minimálbért. A nők keresetvárakozásai ennél szerényebbek, noha valamivel meghaladják a megfelelő magyar teljes keresetek szintjét (különösen a szolgáltatások esetében). A magyar minimálbérnél a nők is lényegesen magasabb kereseteket remélnek. A nők minimálisan elvárt keresetei – a férfiakhoz hasonlóan – legfeljebb 10-25 százalékkal maradnak el a hazai teljes keresetektől az irodai, a mezőgazdasági és az ipari foglalkozásokban (a szolgáltatások és a szakképzettséget nem igénylő foglalkozások területén az elmaradás mértéke lényegesen kisebb). A meg nem nevezett tevékenységek területén a minimálisan elvárt keresetek valamivel a hazai minimálbér felettiek.

Másodjára feltételezzük: mivel a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei munkakeresők munkaerő-piaci viselkedése eltér a bizonytalan munkavállalóktól, valószínűsíthető, hogy keresetvárakozásaik is különböznek a lehetséges munkavállalók alkotta teljes csoport keresetvárakozásaitól. Ezért külön-külön megvizsgáltuk a komoly munkavállalási szándékú férfiak és nők keresetvárakozásait (a feltételezett és a minimálisan elvárt kereseteket) a hazai alapberekhez és a teljes keresetekhez képest.

A komoly munkavállalási szándékú férfiak esetében is azt láttuk, hogy a feltételezett keresetek jóval a hazai alapberek fölött vannak. A valóságos elképzeléseket reálisabban tükröző minimálisan elvárt keresetek már a hazai bérvizonyokra érzékeny képet mutatnak.

A szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban, az építőiparban és a mezőgazdasági foglalkozásokban a várakozások ugyan jóval meghaladják a hazai alapberek szintjét, de más területeken nagyon közel állnak azokhoz. A minimálbérnél jóval több jövedelmet remélnék elérni azok is, akik nem neveztek meg valamilyen foglalkozást. A nők keresetvárakozásai hasonlóan alakulnak: a minimálisan elvárt keresetek a szolgáltatások és a szak-képzettséget nem igénylő tevékenységek esetében még számottevően meghaladják a hazai alapberek szintjét, de másutt (például a nem megnevezett tevékenységek területén) közel állnak ahhoz.

A hazai teljes keresetekhez viszonyítva a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok keresetvárakozásait, az előbbtől kissé eltérő sajátosságok figyelhetők meg. A férfiak feltételezett keresetei jóval meghaladják a hazai teljes keresetek szintjét, de a minimálisan elvárt keresetek már jóval szerényebbek: a minimálbért meghaladják ugyan, de esetenként (szolgáltatás, irodai tevékenységek, ipar, építőipar) lényegesen elmaradnak a hazai átlagos keresetektől. A nők keresetvárakozásai hasonlóképpen messze meghaladják a megfelelő foglalkozási csoport hazai átlagos kereseteit, a minimálisan elvárt keresetek azonban reális képet mutatnak, noha inkább meghaladják az – amúgy jóval alacsonyabb – hazai szintet.

Összességében nem mondhatjuk, hogy a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok alacsony keresetvárakozásokat fogalmaznának meg. A minimálisan elvárt keresetek a nők esetében alacsonyak, bár a megfelelő foglalkozású hazai női keresetektől nem maradnak el. A férfiak keresetvárakozásai a hazai keresetszínhez igazodnak, a minimálisan elvárt keresetek attól valamelyest elmaradnak.

A tanulmányban részletesen foglalkoztunk a Magyarországon korábban már munkatapasztalatokat szerzett munkavállalók munkaerő-piaci sajátosságaival. Feltételezhetjük, hogy az e csoportba sorolható Kárpát-medencei magyarok bérvárakozásaiban tükröződik a hazai bér-, illetve kereseti viszonyok ismerete: a viszonylag alacsonyabb minimálisan elvárt bér ugyanis segítheti a befogadó munkaerőpiacon a sikeres elhelyezkedést. Azok, akik korábban már dolgoztak Magyarországon, nyilvánvalóan pontosabban ismerik a magyar munkaerőpiacon elérhető kereseteket, pontosabban behatárolhatják a számukra elérhető bért (a bérvárakozások felfelé és lefelé is kevésbé térnek el a hazai szinttől).

Noha kezdetben azt feltételeztük, hogy munkaerő-piaci helyzetüket alacsonyabb bér-igényekkel szándékozhatnak javítani a Kárpát-medencei komoly munkavállalási szándékú munkakeresők, a már korábbi munkatapasztalatot szerzettekről korántsem mondhatjuk, hogy „olcsóbb” munkaerőnek számítanának. A komoly munkavállalási szándékú férfiak bérvárakozásai felfelé és lefelé is eltérnek azokétól, akik ismerik a magyar munkaerőpiaci viszonyait (még leginkább a munkatapasztalatot nem szerzett nők tűnnek olcsó munkaerőnek).

Végül vizsgáljuk meg, hogy az előbbieken bemutatott bérvárakozásokat milyen tényezők befolyásolják. A mintából származó szociodemográfiai változók: kor (négy korcsoport), nem, iskolázottság, otthoni munkaerő-piaci státus (alkalmazott, vállalkozó, munkanélküli, inaktív), melyik országban él, a munkavállalási szándék komolysága (bizonytalan, komoly/valós szándék). Ezeket a változókat dummy változóként szerepeltettük a lineáris regresszióban (25. és 26. táblázat).

Előre bocsátjuk, hogy a modellek magyarázó ereje igen kicsi, vagyis az alkalmazott magyarázó változók köre nem teljes (ugyanakkor a kapott együtthatók a szakirodalomban elfogadott összefüggéseket látszanak megerősíteni). Megjegyezzük, hogy – mint az várható

25. táblázat

A feltételezett bért alakító tényezők alapmodellje
a Kárpát-medencei magyarok körében
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,079$)

Szociodemográfiai változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Állandó		13,977***
Nem (nő = 2, férfi = 1)	-0,141	-5,099***
Életkor		
18–24 éves	-0,027	-0,831
35–44 éves	0,001	0,046
45 éves feletti	-0,063	-2,066*
Munkaerő-piaci aktivitás		
Alkalmazott	0,069	2,073*
Vállalkozó	0,085	2,949**
Inaktív	0,116	3,485**
Iskolai végzettség		
Szakmunkásképző	-0,006	-0,189
Érettségi	0,070	2,306
Felsőfokú	0,051	1,868
A munkavállalás szándéka (valós/komoly)	-0,019	0,659
Térség		
Dél-Szlovákia	0,150	5,201***
Kárpátalja	-0,084	-2,901**
Vajdaság	0,040	1,384
* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb. <i>Referenciacsoport:</i> a 25–34 éves munkanélküli, legfeljebb 8 osztályt végzett, erdélyi, bizonytalan (nem komoly/valós) munkavállalási szándékú férfiak csoportja.		

volt –, a minimálisan elvárt béreket jobban magyarázza a kapott egyenlet, mint a feltételezett (remélt) béreket.

A bérvárakozásokat befolyásoló tényezők elemzése során több megállapítást tehetünk. A befolyásoló tényezők közül különösen fontos a kérdezett neme; a nők esetében a bérvárakozás szignifikánsan alacsonyabb. A Kárpát-medencei származási térség hatása is jelentős: a legmagasabb bért a dél-szlovákiai, majd a vajdasági, az erdélyi, végül az kárpát-ukrajnai megkérdezettek feltételezik. A feltételezett bér esetében a középkorosztályok (a 25–44 évesek), a minimálisan elvárt bér esetében a fiatal középkorosztály (a 25–34 évesek) bérvárakozásai magasabbak. Az otthon munkanélküliek bérvárakozásai a legalacsonyabbak,

A minimálisan elvárt bért alakító tényezők alapmodellje
a Kárpát-medencei magyarok körében
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,134$)

Szociodemográfiai változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Állandó		23,420***
Nem (nő = 2, férfi = 1)	-0,169	-6,472***
Életkor		
18–24 éves	-0,057	-1,895*
35–44 éves	-0,006	-0,212
45 éves feletti	-0,047	-1,623
Munkaerő-piaci aktivitás		
Vállalkozó	0,102	3,924***
Munkanélküli	-0,049	-1,747
Inaktív	0,047	1,608
Iskolai végzettség		
Szaktanulmányok	0,017	0,594
Érettségi	0,115	4,070***
Felsőfokú	0,059	2,285*
A munkavállalás szándéka (valós/komoly)	0,016	0,581
Térség		
Dél-Szlovákia	0,202	7,471***
Kárpátalja	-0,116	-4,270***
Vajdaság	0,060	2,230*
<p>* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$-nél magasabb Referenciacsoport: a 25–34 éves alkalmazott, legfeljebb 8 osztályt végzett, erdélyi, bizonytalan (nem komoly/valós) munkavállalási szándékú férfiak csoportja.</p>		

az otthon vállalkozóké a legmagasabbak. Az iskolai végzettséggel a bérvárakozások növekednek. A komoly/valós munkavállalási szándékúak ugyan az átlagosnál alacsonyabb bérvárakozásokat fogalmazznak meg, de várakozásaik így is meghaladják a többiekét.

Végül vessük össze a Kárpát-medencei magyarok helyzetét a magyar munkaerőpiacon a hazai munkavállalók helyzetével. A regresszió során a Kárpát-medenceiek minimálisan elvárt béreit (rezervációs béreit) és a hazai munkavállalók béreit ugyanazon változókkal magyarazzuk. Azt a hipotézist ellenőrizzük, miszerint azonos magyarázó változóknak ugyanolyan a hatása a két esetben. (A mintakeretünk a minimálisan elvárt bérekre vonatkozik, míg a tarifaminta a valós béradatokat figyeli meg.) A Kárpát-medenceiek esetében külön

megmutatjuk a lehetséges és a komoly munkavállalási szándékúak bérvárakozásainak regresszióját, a magyar jövedelmeket pedig az alpbérek és a teljes keresetek esetében is megvizsgáljuk.

Az alkalmazott magyarázó változók között a régió (vidék és Budapest) és a nem (nők és férfiak) kétértékű változók. A régió jelentése értelemszerűen eltérő a két mintában, hiszen a tarifamintában a hol dolgozik, míg mintakeretünkben a hol szeretne dolgozni kérdésre adott választ jelenti. Az iskolai végzettség négyértékű változó (legfeljebb 8 osztály, szakmunkásképző, érettségi, felsőfokú végzettség). A regressziók eredményeit a 27. és a 28. táblázatban mutatjuk be.

27. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok minimálisan elvárt bére a lehetséges és a komoly munkavállalási szándékú Kárpát-medencei magyarok körében
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,092$ és $0,109$)

Szociodemográfiai változó	Béta-érték (szignifikanciaszinttel)	
	Lehetséges munkavállalási szándék	Komoly munkavállalási szándék
Állandó	***	***
Kor	0,025	0,079*
Nem (nő = 2, férfi = 1)	-0,143***	-0,194***
Régió (Budapest)	0,091***	0,110**
Iskolai végzettség	0,104***	0,119**
Magyar alpbérek	0,168***	0,126**

* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

Az adatokból látszik, hogy a két mintában – ha nagyságrendjében nem is, de irányában – megegyeznek a különböző magyarázó változóknak a bérekre gyakorolt hatásai. A két regresszió hasonlóságai és különbségei azonban fontosak. A nemek hatásában a legszembe-tűnőbb a hasonlatosság: a Kárpát-medencei nők kisebb bérelvárása összhangban van a hazai bérszínvonallal. Az életkor hatása már nem ilyen egyértelmű: míg a magyar bérekben az életkor szignifikáns módon és számottevően befolyásolja a jövedelmeket, a Kárpát-medenceiek bérvárakozásában az életkor kicsi magyarázó erővel bír (s nem is bizonyult igazán szignifikánsnak). Az életkor szerepe a komoly munkavállalási szándékú munkakeresők bérelvárásaiban jelentősebb, mint a lehetséges munkakeresők összességében. Hasonlóképpen eltérő az iskolázottság hatása: a magyarországi keresetek esetében az iskolázottság növekedéséből származó bémővekmény sokszorosa a Kárpát-medenceiek bérvárakozásában mutatkozik. Figyelemre méltó különbség továbbá, hogy a hazai bérekben jelentős bémnyereséget jelent a budapesti foglalkoztatottság, ugyanez sokkal szerényebb mértékben mondható el a Kárpát-medenceiek remélt béreiről. Budapest várható bémnyeresége a komoly munkavállalási szándékúak esetében még szerényebb, mint a lehetséges munkakeresők között.

A magyarországi alapbérek és teljes keresetek a bértarifa-felvételek alapján
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,085$ és $0,234$)

Szociodemográfiai változó	Béta-érték (szignifikanciaszinttel)	
	Alapbér	Teljes kereset
Állandó	***	***
Kor	0,097***	0,104***
Nem (nő = 2, férfi = 1)	-0,061***	-0,089***
Régió (Budapest)	0,158***	0,140***
Iskolai végzettség	0,410***	0,376***

* A T -érték szignifikanciaszintje $p = 0,05$ – $0,01$ közötti.
 ** A T -érték szignifikanciaszintje $p = 0,01$ – $0,0001$ közötti.
 *** A T -érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

A Kárpát-medenceiek bérvárakozásait magyarázó változók között szerepeltettük a válszadó nemének és szándékolt foglalkozásának megfelelő magyar átlagos alapbéreket is, feltételezve, hogy a fogadó országban érvényes bérek érdemben befolyásolhatják a bérvárakozásokat. Azt látjuk, hogy a fogadó országbeli bér a Kárpát-medenceiek bérvárakozásaiban szerepet játszik, de azokat érdemben nem képes magyarázni.

A Kárpát-medenceiek bérvárakozásaiban nem érvényesül a senioritás, vagyis az életkortól nem függ a bérvárakozásuk, de negatív kapcsolatot sem találtunk (azaz a szakképzetlen, de munkára fogható fiatalok felértékelődése sem mutatható ki). Hasonló a helyzet a szakképzettség érvényesítésében is, és az iskolázottságnak sincs nagy jelentősége a bérvárakozásokban. A szerény pozitív kapcsolat azonban arra utal, hogy az idősebbek, s még inkább a magasabb iskolai végzettségűek mégis magasabb kereseteket szeretnének elérni. Azt azonban láthattuk az összehasonlításból, hogy a Kárpát-medenceiek – bérvárakozásaik, s a korábbiakban a keresett foglalkozások vizsgálata szerint is – nem tekinthetőek a magyar munkaerőpiac integráns részének, várakozásaik inkább marginális pozícióra utalnak. Budapest vonzereje jelentősnek bizonyult, de az elérhető bérekben megnyilvánuló hatása kicsi. Feltételezhetően a kapcsolatok rendszere, a munkalehetőségek és a nagyváros hagyományos vonzereje is hozzájárul Budapest kimagasló szívóhatásához.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medencei munkakeresők nem jelentenek nagy tömegű, olcsó munkaerő-kínálatot a hazai munkaerőpiacon, rezervációs béreik pedig azt mutatják, hogy nem kell számottevő lefelé irányuló bérnyomásra számítanunk. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett a munkaerő-kínálat nagy része várhatóan nem lép be a magyar munkaerőpiacra.

A bérekkel kapcsolatos várakozások szociodemográfiai jellemzői a Kárpát-medencei magyarok körében

A migráció *bérekre* gyakorolt hatásainak minél pontosabb becslése érdekében kétféle tervezett bérről kérdeztük meg a potenciális munkavállalókat: a *feltételezett* bér azt fejezi ki, hogy mekkora bérré számítanak a magyarországi munkavállalás során, a *minimálisan elvárt* bér pedig azt, hogy mekkora az a bér, ami alatt nem vállalnának munkát Magyarországon.¹ Az elemzés során előbb a kétféle bér alapvető jellemzőivel, majd térségenkénti és társadalmi csoportok közötti eltéréseivel, illetve hasonlóságaival foglalkozunk. A tanulmány utolsó részében mutatjuk be azokat a modelleket, amelyek révén a bérelvárás kialakulásának szociológiai hátterét akartuk megérteni.

A BÉRREL KAPCSOLATOS VÁRAKOZÁSOK ALAPVETŐ JELLEMZŐI

Az első megállapításunk, hogy a migrációs szándékot kifejező Kárpát-medencei magyarok körében nem csupán a feltételezett, de a minimálisan elvárt bér is a hazai minimálbér (50 ezer forint) felett van. A feltételezett bér a minimálbér 1,76-szorosa, a minimálisan elvárt bér a minimálbér 1,27-szorosa (*1. táblázat*).

1. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér alapadatai a Kárpát-medencei magyarok körében, havonta, ezer forint*

Alapadatok	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Elemzési szám (<i>N</i>)	1346	1422
Átlag	87,8	63,3
Szórás	37,5	26,0
Medián	80	60
Módusz	100	50
* A „nem tudom” és az adathiány kiszűrése után.		

¹ A két kérdés pontos megfogalmazásához lásd a kérdőív 7. és 8. kérdését az *1. függelékben* (284. o.).

Az alapadatokból kiolvasható még, hogy

- a feltételezett bér átlaga, módusza és mediánja értelemszerűen magasabb, mint a minimálisan elvárt béré;
- míg azonban a feltételezett bér átlaga és mediánja nagyjából azonos mértékben (mintegy 20 ezer forinttal) magasabb a minimálisan elvárt bér megfelelő értékeinél, addig az előbbi módusza kétszerese az utóbbi móduszának;
- a módusz értéke az első esetben az átlagnál nagyobb, a második esetben kisebb;
- mivel a szórások aránya az átlagokhoz képest alig mutat eltérést, feltehető, hogy a feltételezett bér esetében az átlagos alatti, a minimális bér esetében az átlagos feletti bérek terülnek szét szélesebb sávban.

Megjegyezzük, hogy a minimálisan elvárt bér esetében a (valamivel) nagyobb elemszám arra utal, hogy a megkérdezettek ezt valamivel többen „tudják” (merik megbecsülni), mint a feltételezhetően megszerezhető bért. Belátható, hogy a minimálisan elfogadható bér szintjének a becslése könnyebb feladat: részben mert az alacsonyabb összeg kérdészi situációban jobban vállalható, részben mert egyszerűbb megbecsülni a bér alsó határát, mint a „feltételezett” bér szintjét.

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér mértékét a migrációs potenciál egyes típusai szerint elemezzük (2. táblázat).²

2. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei magyarok körében a migrációs potenciál típusa szerint, havonta, ezer forint

A migrációs potenciál típusa	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Rövid távú munkavállalás	87,4	63,5
Hosszú távú munkavállalás	89,9	66,3*
Kivándorlás	91,2	63,5
Tisztított migrációs potenciál	85,0*	62,5
Tovább tisztított migrációs potenciál	84,6*	62,6
Feketegazdaság felé orientálódó	89,9	64,4
„Színvak”	84,1*	62,5
<i>Összesen</i>	<i>87,8</i>	<i>63,3</i>

* Az F-érték 0,01–0,000 szinten szignifikáns.

A táblázatból kiolvasható, hogy:

- a migráció típusa szerint nagy eltérések mutathatók ki a feltételezett, kisebbek a minimálisan elvárt bér esetében;

² A romák bérelvárásáról szóló részben az átlagtól való eltérés relatív mértékét is bemutatjuk (lásd a 6. táblázatot kötetünk 233. oldalán).

- a feltételezett bérnek a minimális bérnél nagyobb ingadozása a migrációs tervek függvényében arra utal, hogy a feltételezett bérelvárások a minimálisan elvárt bérnél érzékenyebben igazodnak a hazai munkaerőpiac béreinek sokféleségéhez;
- minél hosszabb a nyers migrációs potenciál időtávja, annál magasabb a feltételezett bér, ami megfelel a migrációs szakirodalom azon feltételezésének, hogy a nagyobb áldozattal járó és nagyobb kockázatú migrációt csak nagyobb jövedelemelőnyért érdemes vállalni;
- a minimálisan elvárt bér a hosszú távú munkavállalást tervezők körében kiugróan magas, ami arra utal, hogy sokan vannak olyanok, akik számára a hosszú távú munkavállalás a kivándorlásnál nagyobb kockázattal és áldozatokkal jár;
- a migrációs potenciál „megtisztításának” hatására a feltételezett bérek szintje szignifikánsan csökkent, ami arra utal, hogy a nyers migrációs tervek egyszersmind az átlagost meghaladó „bérálmokat” is sejtetnek; végül
- a munkaerőpiac formális és informális megoldásai iránti érzéketlenség alacsony, a „bejártott” feketemunka iránti elkötelezettség az átlagosnál magasabb bérek feltételezésével jár együtt.

A BÉRELVÁRÁSOK ALAKULÁSA TÉRSÉGENKÉNT ÉS SZOCIODEMOGRÁFIAI CSOPORTONKÉNT

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér egyaránt a kárpátaljaiak körében a legalacsonyabb, a dél-szlovákiaiak körében a legmagasabb, ami nyilván a kibocsátó országban megkereshető bérek színvonala közötti eltéréseket tükrözi (3. táblázat).

3. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga térségenként a Kárpát-medencei magyarok körében, havonta, ezer forint

Térség	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Dél-Szlovákia	105,3	80,6
Erdély	87,7	62,7
Kárpát-Ukrajna	71,4	50,4
Vajdaság	97,3	69,6
Összesen	87,8*	63,3*
* Az F-érték 0,000 szinten szignifikáns.		

A nemek közötti bérelvárás mind a feltételezett, mind a minimálisan elvárt bér esetében azonosan alakul: a férfiaké mintegy 20 százalékkal magasabb, mint a nőké.³

³ A feltételezett és a minimálisan elvárt bér a férfiak esetében havonta 94,9 és 68,8 ezer forint, a nők körében 77,9 és 55,9 ezer forint.

A korcsoportok bérelvárása a Kárpát-medencei magyarok körében is a munkaerő-piaci szakirodalomból ismert tendenciát követik: a fiatalabb és az idősebb korcsoport kevesebb bért remél, mint a középső kohorszok. A legmagasabb bérelvárás a 25–34 évesekre jellemző. A legfiatalabbak és a legidősebbek bérelvárása az átlagos alatti.⁴

A nem és a kor együttes hatását vizsgálva azt látjuk, hogy a feltételezett bér esetében a középső korcsoportok a férfiak esetében mintegy 10 ezer forinttal, a nők esetében ennek kevesebb mint a felével számítanak magasabb bérre, mint a legfiatalabb és a legidősebb korosztály (4. táblázat).

4. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei magyarok körében nem és kor szerint, havonta, ezer forint

Szociodemográfiai változó	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
<i>Összesen</i>	87,8	63,3
Férfi		
18–24 éves	90,3	63,4
25–34 éves	99,2	71,0
35–44 éves	99,8	73,6
45 év felett	89,9	67,3
Nő		
18–24 éves	90,3	63,4
25–34 éves	99,2	71,0
35–44 éves	99,8	73,6
45 év felett	89,9	67,3

A minimálisan elvárt bér esetében a férfiak körében lényegében ugyanez a helyzet, és a nők körében is csak egyetlen korosztály tér el a többitől: a 25–34 évesek mintegy 5000 forinttal többre tartják magukat, mint a többiek.

A bérelvárások iskolai végzettség szerinti alakulása is megfelel a munkaerő-piaci szakirodalomból ismerteknek: az iskolai végzettség növekedésével nő a feltételezett és az elvárt bér mértéke. Az alapfokú végzettségűek az átlagos bér 93-94 százalékát, a szakmunkás-képzőt végzettségűek a 101-103 százalékát, a középfokú végzettségűek a 104-105 százalékát, a felsőfokú végzettségűek a 112-116 százalékát feltételezik, illetve várják el minimálisan.

Nemek szerint vizsgálva az iskolai végzettség és a bérelvárások kapcsolatát, a kép nem változik lényegesen. Az alapfokú iskolai végzettségű férfiak és nők az átlagos alatti, míg a középfokú végzettségűek annál 4-5 százalékkal több bért remélnek, illetve várnak el. Az egyetlen eltérés ettől a trendtől a szakmunkás képzettségű nők esetében figyelhető meg, akik

⁴ A 18–24 évesek feltételezett és minimálisan elvárt bére havonta 84,3 és 59,3 ezer forint, a 45 évesnél idősebbeké 84,2 és 62,9 ezer forint.

az átlagos alatti bért feltételeznek szerezni, de az általuk minimálisan elvárt bér már ismét magasabb – ha csak kissé is – mint az átlagos.

A bérelvárások a gazdasági aktivitás szerint vizsgálva a korábbiaknál nagyobb eltéréseket mutatnak: egyfelől pontosan tükrözik a Kárpát-medencei magyarok jelenlegi bérvisszonyait, másfelől esélyeiket a magyar munkaerőpiacon (5. táblázat).

5. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei magyarok körében gazdasági aktivitás szerint, havonta, ezer forint

Gazdasági aktivitás	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Alkalmazott	89,9	64,6
Vállalkozó	113,6**	84,9**
Munkanélküli	79,5	59,1
Háztartásbeli	74,4	52,4
Tanuló	96,0	64,0
Nyugdíjas	(81,6)	(63,6)
Összesen	87,8*	63,3*

* Az F-érték 0,000 szinten szignifikáns.
 ** Az elemszám 50 és 100 között van.
 () Az elemszám 30 és 50 között van.

A legkevesebb bérré a háztartásbeliek, illetve a munkanélküliek számítanak, a legmagasabbra a vállalkozók kis csoportja. Az alkalmazottak az átlagosnál kissé magasabb bért remélnék.

A Magyarországon korábban már munkát végzők valamivel, a „Nagyvilágban” már megfordultak kis csoportjába tartozók sokkal több bért feltételeznek (94,8 ezer forintot) és várnak el minimálisan (70,8 ezer forintot), mint az átlag.

A vagyonosság (az értékes tartós fogyasztási javakkal való ellátottság) növeli, ezek hiánya csökkenti az elvárt bér mértékét (6. táblázat).

Ha feltételezzük, hogy a tartós javak felhalmozásának kézsége az egyén és háztartásának jövedelemével erősen korellál, akkor ez az összefüggés a határáldozati jövedelem elvének alkalmazásával magyarázható, amennyiben a magasabb jövedelemmel rendelkező egyén az otthoni munka értékelése, új munkahely keresése vagy a migrációs döntések során a már elért bér színvonalához viszonyítja az elvárt bér mértékét (aminél csak többet érhet el, illetve fogadható el számára).

Ugyanez az összefüggés húzódik meg a szubjektív szegénység és a bérelvárás mértéke közötti kapcsolat mögött is (7. táblázat).

Aki magát szegényebbnek érzi, az alacsonyabb bérrrel is megelégszik, részben mert elfogadja, hogy „kevesebbet ér” a munkaerőpiacon, részben mert tudja, hogy korlátozott anyagi lehetőségei miatt kevesebb erőforrása van a migráció előkészítésére, s tisztában van helyzetének bérhátránnyal járó hatásával is.

6. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei magyarok körében a vagyonosság mértéke szerint, havonta, ezer forint

Vagyonosság*	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Nincs ilyen vagyontárgy	83,7	63,2
1 ilyen vagyontárgy van	86,5	63,2
2 ilyen vagyontárgy van	91,6	66,7
3–4 ilyen vagyontárgy van	(112,7)	(73,3)
Összesen	87,8**	63,3**

* A háztartás a föld, a nyugati vagy keleti autó és a nagy értékű műtárgy közül hányfélélt birtokol.
 ** Az *F*-érték 0,000 szinten szignifikáns.
 () Az elemszám 50 és 100 között van.

7. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei magyarok körében a szubjektív szegénység mértéke szerint, havonta, ezer forint

A szegénység foka	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
1 – nagyon szegény	(76,0)	(57,3)
2	83,6	61,7
3	85,7	61,3
4	87,1	62,8
5	86,1	62,8
6	94,8	69,5
7 – nagyon gazdag	((100,9))	((74,0))
Összesen	87,8*	63,3*

* Az *F*-érték 0,01–0,000 szinten szignifikáns.
 () Az elemszám 50 és 100 között van.
 (()) Az elemszám 30 és 50 között van.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL HATÁSA A BÉRELVÁRÁSOK ALAKULÁSÁRA A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK KÖRÉBEN

A tanulmány központi kérdése az, hogy a migrációs potenciál – és ennek egyes típusai – hogyan hatnak a bérelvárások mértékére. A kérdés megválaszolásához egy olyan regressziós modellt alkottunk, amely azokat a szociodemográfiai változókat foglalja magában, amelyekről a szociológiai szakirodalomból tudni lehetett, hogy befolyásolják a bérek alakulását. Ezek a változók a következők voltak:

- *Nem.* Azt vártuk, hogy a változó erősen hat, s a férfiak bérelvárása a nőkéhez képest magasabb lesz, annak megfelelően, ahogy a munkaerőpiacon a nemek által elérhető bérek alakulnak, s amit – feltételezésünk szerint – egy potenciális migráns fel- és el kell hogy ismerjen.

- *Kor.* Azt vártuk, hogy a változó erősen hat, és fordított U alakú összefüggést tapasztalunk (vagyis a kor előrehaladásával előbb nő, majd csökken a bérelvárás színvonala). Ez a feltételezés ismét azon alapult, hogy a migránsjelöltek tisztában vannak munkaerőpiaci esélyeikkel, ami azt jelenti, hogy a fiatalabbak (mert még nem ismerik jól a lehetőségeket, illetve gyakorlatlanok) és az idősebbek (mert a fizikai munkához kevesebb az erejük) az átlagos alatti bérré számíthatnak, és ennek tudatában is vannak.

- *Gazdasági aktivitás.* A határáldozati elv már korábban vázolt mechanizmusának megfelelően: akinek van állása (s különösen, ha vállalkozó, amely nagyobb jövedelemelvárást sejtet), annak nagyobb bérré kell áhítoznia, mint akinek nincs állása, hiszen neki a migráció miatt le kell mondania bizonyos mennyiségű jövedelem megkereséséről.

- *Iskolai végzettség.* Az emberitöke-elméletnek megfelelően azt feltételeztük, hogy a változó erősen hat, vagyis minél magasabb az egyén iskolai végzettsége, annál magasabb bérré számít a migráció során.

- *A kapcsolati tőke* (a korábbi munkavégzés és a személyes kapcsolatok megléte Magyarországon és a „Nagyvilágban”). A migrációs burok elmélete értelmében ez a változó a korábbi helyismeret, a személyes kapcsolatok, az alkalmazott szaktudás közelítő változója, amelyről azt feltételeztük, hogy – mintegy a kapcsolati tőke hozadékaként – erősen és pozitívan hat a bérelvárás mértékére.

- *A kivándorláshoz való viszony* (egy olyan tizfokú skálán mérve, amelynek két végpontja: „soha nem hagyná el az országot”, illetve „bármikor hajlandó elmenni innen”) esetében azt vártuk, hogy erősen fog hatni a bérelvárásokra. S ismét a határáldozati modell szellemében azt feltételeztük, hogy a „nehezen mozdulás” magasabb bérelvárással jár, hiszen a pszichikai teher is nagyobb, amit az ilyen értékrendet valló személy a vállára vesz, ha migrál.

- *A határon túli magyarok jövőjével* kapcsolatos vélekedésről⁵ azt feltételeztük, hogy az, aki a magyarság fogyását érzékeli és vélelmezi, kisebb bérért is hajlandó migrálni, hiszen önmagát egy általános folyamat részeként kezelve kisebb ellenállás ellenében migrál, mint az, aki szerint a magyarság változatlan erővel él a határokon túl.

- A családi élettel, az egyén eddigi életével és jövőjével, valamint a kibocsátó ország várható gazdasági helyzetével kapcsolatos *eléggedtség mértékéről* azt feltételeztük, hogy

⁵ Lásd a kérdőív 22. kérdését az 1. függelékben (288. o.).

minél nagyobb az elégedetlenség, annál kevesebb bérért is hajlandó az egyén külföldre menni dolgozni, hiszen annál kisebb az áldozat, amit a migráció során meg kell hoznia.

Az előbbi egyéni változókhoz hozzárendeltünk még egy kontextuális változót.

- *Térség.* Megint csak a határaldozati elv értelmében azt feltételeztük, hogy a térség és a bérelvárás szintje között erős és pozitív hatás lesz, mivel azok, akik olyan térségből jönnek, ahol magasabbak a munkabérek, feltehetően magasabb bért remélnék a migrációtól. (A változó ebben a megközelítésben a kibocsátó térség munkaerőpiacán elérhető bér nagyságának közelítő változója.)

A sorra vett változók bevonása után (ezt nevezzük alapmodellnek) becsültük a migrációs potenciál hatását. Ez technikailag azt jelentette, hogy az alapmodellhez egyenként hozzárendeltük a hét migrációs potenciál-változót. A hét modell eredményeit⁶ közös táblázatba rendezve az látható, hogy változott-e az alapmodell ereje a potenciális migráció adott típusának bevonásával, vagyis hatott-e a bérelvárásokra a potenciális migráció adott típusa, s ha igen, hogyan.

A *feltételezett bér alapmodellje* esetében látjuk, hogy a nem és a kor hatása éppen megfelel a várakozásnak: a férfiak az átlagosnál több, a fiatalok és az idősebbek kevesebb bért várnak el (8. táblázat).

8. táblázat

A feltételezett bért kialakító tényezők alapmodellje⁷
a Kárpát-medencei magyarok körében
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,19$)

Szociodemográfia változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Nem (férfi = 1, nő = 0))	0,19	6,6***
18–24 éves	–0,11	–3,1**
25–34 éves	0,01	0,2
45 év felett	–0,08	–2,5*
Alkalmazott	–0,01	–0,2
Vállalkozó	0,09	2,4*
Munkanélküli	–0,09	–1,6
Tanuló	0,04	1,0
Háztartásbeli	–0,03	–0,8
Alapfokú	–0,14	–2,2*
Szaktanácsképző	–0,08	–2,1*
Érettségi	–0,06	–1,0

⁶ A kiegészítő futások eredményeit önállóan nem közöljük.

⁷ A modellben a referenciacsoportot a 35–44 éves (kor), felsőfokú képzettségű (iskolai végzettség) vajdaságiak (térség) alkották. A skála jellegű kérdések (az összes szubjektív kérdés) esetében a skálák szélső értékeit alakítottuk át dummy változókká.

Szociodemográfia változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Erdélyi	-0,08	-1,8
Kárpátaljai	-0,18	-4,4***
Dél-szlovákiai	0,08	2,3*
Dolgozott Magyarországon	0,06	2,4*
Dolgozott a „Nagyvilágban”	0,00	0,2
Kapcsolatok Magyarországon	0,01	0,2
Kapcsolatok a „Nagyvilágban”	0,05	1,8
A családdal elégedett	0,02	0,6
A családdal elégedetlen	0,01	0,2
A jövőjével elégedett	-0,02	-0,7
A jövőjével elégedetlen	0,01	0,2
Az életszínvonallal elégedett	-0,05	-1,5
Az életszínvonallal elégedetlen	-0,04	-1,3
Az életével elégedett	-0,01	-0,3
Az életével elégedetlen	0,05	1,8
Éhezés előfordult	-0,01	-0,3
Soha nem élne máshol	0,0	0,0
Bármikor elmenne máshová	0,01	0,3
Az ország helyzete javul	-0,2	-0,9
Az ország helyzete romlik	-0,02	-0,6
Szubjektív szegény	0,06	2,0*
Szubjektív gazdag	0,04	1,6
Szaporodik a magyar	0,04	1,6
Fogy a magyar	0,0	0,0
Értékes tulajdona van****	0,02	0,8
Modern tulajdona van*****	0,15	4,7***
Állandó		10,2***

* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
*** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.
**** Például: föld, autó (legfeljebb négyféle).
***** Például: tv, videó, telefon (legfeljebb négyféle).

A gazdasági aktivitás esetében a vállalkozók várakozásainknak megfelelően az átlagosnál sokkal több, a munkanélküliek és a háztartásbeliek az átlagosnál valamivel kevesebb bért feltételeznek. Az alkalmazottak és a tanulók esetében nem teljesültek várakozásaink. Az alkalmazottak viselkedésére – nagy és inhomogén tömegük mellett – az lehet a magyarázat, hogy az állás önmagában nem feltétlenül nyújt jövedelmet, s ha van is jövedelem, ennek mértéke lehet olyan alacsony, hogy a róla való lemondás valójában nem áldozat a potenciális migráns számára. A tanulók esetében az átlagosnál (ha nem is szignifikáns, de) nagyobb bér feltételezése valószínűleg az „álmok”, illetve a nyári fekete diákmunka értékének torzításából ered.

Ahogy az várható volt, az iskolai végzettség esetében azt tapasztaljuk, hogy a felsőfokú végzettségűek bérelvárásaihoz képest minden más iskolai végzettség-típus – de különösen a legfeljebb alapfokú végzettségűek köre – kevesebb bért remél.

A korábbi magyarországi munkaerő-piaci részvétel növeli a bérelvárás mértékét, de a kapcsolat tökéletesen többi elemének nincs ilyen hatása.

A térség hatása igen erős, a vajdaságiakhoz képest a dél-szlovákiaiak magasabb, az erdélyiek kissé, a kárpátaljai sokkal kevesebb bért feltételeznek kapni a magyar munkaerő-piacon. Úgy tűnik, a térségbeli sorrend megfelel a térségi munkaerőpiacokon elérhető bérek rangsorának, tehát igazolni látszik a határáldozati alapon konstruált kontextuális változó szerepéről alkotott feltételezéseket.

A tartós fogyasztási javak közül az ún. modern javak birtoklása erősen, az értékes javaké kissé növeli a bérelvárás mértékét.

Az eddigiekben áttekintett hatásokon kívül meg kell említeni két változó – ha nem is szignifikáns, de nemlineáris összefüggést sejtető – erős hatását. Az életszínvonalal való elégedettség és a szubjektív jólét mértékének két-két változója ugyanis az ötfokú skála mindkét végpontján (tehát a nagyon elégedettek és elégedetlenek, illetve a szubjektív szegények és gazdagok csoportjában) azonos módon hat a bérelvárás mértékére. Az ellentétes tartalmú társadalmi helyzet azonos hatása (tehát az, hogy a nagyon erős elégedetlenség és elégedettség egyaránt csökkenti, az erős szegénység- és gazdaságérzet egyaránt növeli a feltételezett bért) azt jelzi, hogy ellentétes társadalmi hatások szélsőséges helyzetben képesek azonos viselkedést kiváltani. Az ilyen rejtett hatásokat azért érdemes mélyebben vizsgálni, mert igen sokat megmagyarázhatnak a vizsgálandó jelenség társadalmi sajátosságaiból.

A migrációs potenciál-változók bevonása után a következőket tapasztaljuk (9. táblázat):

- a nyers migrációs potenciál időtávjának növekedésével nő a bérelvárás mértéke, a kivándorlás már szignifikánsan növeli a feltételezett bérrel kapcsolatos várakozások mértékét;
- a „tisztítási” hatására szignifikánsan csökken a bérelvárás szintje, vagyis a tisztítási eredményeképpen – minden egyéb munkaerő-piaci jellemző változatlan hatása mellett – az álmok körébe tartozó magas bérelvárások mértéke csökken;
- a feketegazdaság felé való orientálódás enyhén növeli, a bármely módon való munkaerő-piaci migrációs terv erősen csökkenti a feltételezett bérelvárások szintjét.

A migrációs potenciál-típusok hatásai alapján elévül a táruló kép azt mutatja, hogy a nyers migráció esetében érvényesül az időtávval összefüggő nagyobb kockázatvállalás és beruházási igény által indokolt magasabb megtérülési igény, de a valóságos tervek és a migrációs korlátok figyelembevétele erőteljesen visszafogja a remélt bér nagyságát.

A fekete- és a fehérgazdaság közötti bérelvárásokban mutatkozó eltérést nehezebb értelmezni. Ez ugyanis lehet annak tudomásulvétele, hogy a „színvak” stratégiához a közterhek miatt alacsonyabb bér társul, de lehet annak is a jele, hogy a megkérdezettnek nincs feketegazdaságbeli gyakorlata, noha olyan nagy szüksége van a jövedelemre, hogy bármely „térfélen” és kevesebb bérért is hajlandó munkát vállalni.

9. táblázat

A migrációs potenciál-típusok hatása a feltételezett bérré a Kárpát-medencei magyarok körében
(többváltozós lineáris regresszió, az alapmodellhez egyenként hozzárendelve a migrációs potenciál-változókat)

A migrációs potenciál típusa	Béta-érték*	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Rövid távú munkavállalás	-0,01 (0,19)	-0,2
Hosszú távú munkavállalás	0,01 (0,19)	0,4
Kivándorlás	0,07 (0,20)	2,5**
Tisztított migrációs potenciál	-0,07 (0,20)	-2,6**
Tovább tisztított migrációs potenciál	-0,07 (0,20)	-2,7**
Fekete gazdaság felé	0,05 (0,19)	1,9**
„Színvak”	-0,08 (0,20)	-2,8***

* A *béta*-érték mellett zárójelben az egyes modellek igazított R^2 -értéke.
 ** A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 *** A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti

A minimálisan elvárt bérek alapmodellje esetében ugyanazokat az összefüggéseket találtuk, mint a feltételezett bérek esetében. Annyit érdemes a korábban írtakhoz hozzáfűzni, hogy a minimálisan elvárt bért a vizsgált tényezők jobban magyarázzák, mint a feltételezett bért (az igazított $R^2 = 0,24$, ami magasabb, mint a feltételezett bér esetén számított 0,19-es érték), továbbá hogy

- a legfiatalabbak minimális bérelvárása igen alacsony;
- erősebb a térség hatása (feltételezhetően a helyi munkaerőpiacokon elérhető bérek kontextuális hatásából adódóan);
- felerősödik a hazai munkaerőpiacon szerzett korábbi tapasztalatok és kapcsolatok hatása a bérelvárás mértékére;
 - a korábbi „nagyvilági” gyakorlat és az ott kialakított migrációs burok, ha nem is szignifikánsan, de növeli a minimálisan elvárt bér mértékét;
 - az életúttal való elégedetlenség bérelvárás-növelő hatású.

A migrációs potenciál egyes típusai nem hatnak szignifikánsan a bérelvárás mértékére (kivétel ez alól a hosszú távú munkavállalás, amelynek terve szignifikánsan növeli a minimálisan elvárt bért).

MÁSODIK UTAZÁS

Partium – Nagyszalonta

Elvándorlás és vendégmunka a határ menti településeken

Az esettanulmányhoz egy empirikus kutatás szolgált alapul, amit 2001 májusában végeztünk Nagyszalontán. A kutatás célja az volt, hogy megismerjük és bemutassuk a Nagyszalontáról Magyarországra irányuló vendégmunka legfontosabb jellemzőit, továbbá azt, hogy ennek milyen hatása van a helyi társadalomra, a családi jövedelmek felhasználására.

A kutatás módszertanát úgy terveztük meg, hogy különféle nézőpontokból nyerjünk rálátást a várost jellemző gazdasági és népességmozgási folyamatokra. Ennek megfelelően statisztikai adatokat gyűjtöttünk a város történetéről, gazdaságáról, az 1990-es évek demográfiai trendjeiről; interjúkat készítettünk (1) a város önkormányzati, egyházi vezetőivel, helytörténettel foglalkozó, illetve a civil szférában szerepet vállaló értelmiségiekkel, helyi vállalkozókkal; (2) vendégmunkásokkal és családtagjaikkal, valamint a Magyarországra még ebben az évben áttelepülni szándékozó lakosokkal. A kutatás során összesen 16 hangszalagra rögzített beszélgetés és 6 esetleírás készült.

Az interjúalanyokat hólabdamódszerrel választottuk ki, vagyis minden megkérdezett interjúalanytól ajánlást kértünk a következő megkérdezhető interjúalanyra. Megjegyezzük, hogy míg az elvándorlással, az elvándorlókkal kapcsolatosan problémamentesen gördült a minta, ez nem mondható el a vendégmunkások csoportjáról. A vendégmunkát egyfajta „tabu témaként” kezelték az interjúalanyok, akkor is, ha jellemezték a folyamatot, és akkor is, ha ajánlást kértünk további megkereshető személyre. Ez a tereptapasztalat a vendégmunka-folyamat sajátos jellemzőire figyelmeztet egy olyan városban, amelyhez közüti határátkelő tartozik, és mindössze 13 kilométerre van a román–magyar határtól. Ilyen értelemben figyelemre méltó eltéréseket mutat Erdély belsőbb településeire jellemző vendégmunka sajátosságaitól.¹

AZ ELVÁNDORLÁS ÁLTALÁNOS TRENDJE

A Nagyszalontán is érvényesülő XX. századi demográfiai trendeknek két meghatározó folyamatát kell megemlíteni: egyfelől a határmódosításokkal együtt járó nagy elvándorlási hullámokat – majd az 1990-es években több szakaszban felcsapó legújabb elvándorlási hullámot –, másfelől pedig a szocialista iparosítás következtében a román lakosság be-

¹ A székelyföldi települések vendégmunkás jellemzőiről és kibocsátó potenciáljáról számos elemzés készült, lásd például Sorbán–Nagy, 2001.

áramlását a környező falvakból. A század első elvándorlási hulláma Szalontáról az 1919-es határváltozás után volt, amikor elment a tisztviselői réteg és az értelmiség jelentős része. Az 1940-es határváltozás – bár Észak-Erdélyt visszacsatolta Magyarországhoz –, ugyancsak kedvezőtlen következményekkel járt a helyiek számára, hiszen Szalontától egy kilométerre húzták meg az Észak-Erdély és Dél-Erdély közötti határt. A várost ez abból a szempontból érintette hátrányosan, hogy ekkor települt át Magyarországra a kisiparosok jó része, hiszen a határ elvágta őket a kialakult gazdasági környezettől. Az 1944-es határmódosítás idején Szalonta város háromszor is gazdát cserélt, és a lakosság jelentős része az orosz bejövétel után elmenekült.²

„A város természetes szaporulata a két világháború és az azokat követő áttelepülések során elenyészik, s bár a távozók helyébe a környező falvakból románság áramlik be, a beköltözés demográfiai hatása csak 1985-ben jelentkezik hangsúlyozottan, amikor Szalonta – történelme folyamán – a legnagyobb népességét éri el.” (Dánielisz, 1994)

A város gazdasági fejlődése szempontjából is igen lényegesek voltak a határmódosítások – mint már utaltunk rá, ez napjainkban is megmutatkozik –, hiszen ezek következtében Nagyszalontát elvágták a járásközponttól (Sarkad), ami Magyarországhoz került; történelmileg kialakult gazdasági útvonalai „zsákutak” lettek.

„A mi vasútvonalunk Gyulára ment volna, egyszerűen elvágtak bennünket a köldök-színortól. A keleti részben maradt települések egy kivételével mind román falvak.”

A város lakossága az 1950-es évektől kezd emelkedni, ami a szocialista iparosítás következtében betelepülő falusi, főleg román nemzetiségű népesség beáramlásából táplálkozik. A század elején a várost túlnyomó többségében magyar nemzetiségűek lakják, a század utolsó évtizedének elején (1992) pedig arányuk 61 százalékra esik vissza. Becslések szerint ma a magyar lakosság aránya 50-55 százalék.

Míg 1987-ben a lakosság lélekszáma 22 175 volt, 1992-ben 20 660, 2000-ben pedig már csak 19 997. A népesség ilyen mérvű csökkenését Nagyszalontán három lényeges folyamat idézte elő: a lakosság természetes fogyása, a belső vándorlás, valamint a tömeges elvándorlás.

A születések és az elhalálozások különbözetét véve alapul megállapítható, hogy Nagyszalonta lakossága 1993–2000 között 600 fővel csökkent a természetes fogyás következtében. A népességcsökkenés azonban alapvetően a magyar nemzetiségű lakosságot érinti: amennyiben az említett különbözetet a magyar lakosságra vetítjük, az adatok azt mutatják, hogy a magyar lakosság lélekszáma 784 fővel csökkent, míg a román, valamint az egyéb nemzetiségű lakosság pedig kismértékben ugyan, de növekedett (a román lakosság lélekszáma 141 fővel, az egyéb nemzetiségűek 42 fővel).

A magyar lakosság természetes szaporulatának ilyen mértékű csökkenése értelemszerűen összefüggésben van az 1980-es évek végén elindult tömeges elvándorlási hullámmal. Becslések szerint az 1980-es évek végén és az 1990-es évek elején körülbelül kétezer, nagyobbrészt 35 év alatti fiatal telepedett át Magyarországra, akiknek a gyermekei már

² Lásd Dánielisz, 1994

Magyarországon születtek. A fiatalok tömeges elvándorlásának mértékére újabb adattal szolgál a Caritas Catolica nagyváradi alapítvány felmérése,³ amely 1998-ban készült az idősök szociális helyzetéről Szalontán. A felmérés során 1766 idős polgárt számláltak meg (közülük 1170 református és 179 katolikus, tehát magyar nemzetiségű volt) és írták le szociális helyzetüket. Ebből 524 idősnek (30 százalék) élnek más városban vagy külföldön a gyermekei.

Nyilvánvalóan a város lakosságának csökkenéséhez hozzájárult a belső vándorlás is, tehát az, hogy az 1989-es gazdasági változások után, a munkahelyek megszűnése következtében többen visszaköltöztek a falvakba, vagy közeli nagyvárosokban próbáltak meg munkalehetőséget találni. Ennek a folyamatnak a mértékéről nincsenek pontos adataink, ám becslések szerint a belső vándorlás inkább a román nemzetiségű lakosságra volt jellemző. A Református Lelkészi Hivatal kimutatása szerint a nagyszalontai református egyházközségből 1992 és 1998 között 156 fő költözött el: 91 fő (közel 60 százalék) Magyarországra települt át, 3 fő Németországba, 8 fő Nagyváradra, 24 fő Kolozsvárra költözött, a többiek pedig a környező falvakba.

Az 1980-es évek második felében elindult és az 1990-es éveket jellemző elvándorlási folyamatot érdemes részletesebben bemutatni. Ez a legújabb kori elvándorlási hullám három szakaszra tagolható: az első, 1988–89-es elvándorlási időszakot egy tömeges hullám követte 1990–1994 között, majd egy újabb 1998-ban, amely mára folyamatos átszivárgássá alakult.

Az 1988–89-es áttelepülések kapcsán azokat a sajátosságokat érdemes kiemelni, amelyek a város földrajzi helyzetéből, a „határ közelségéből” adódtak. Ilyen sajátosság a szalontaiak számára a kishatár-átlépő, ami lehetővé tette, hogy az itt élők évi 12 alkalommal átmenjenek Magyarországra, és ezáltal tájékozódjanak, illetve személyes kapcsolati hálókat alakítsanak ki. Másik sajátosság volt a terepismeret, ami megkönnyítette a „zöldhatáron való átkelést”. Bár Szalonta lakossága 1989 előtt a többi romániai településhez képest viszonylag jólétben élt, elindult a „politikai menekültek” hulláma. A kialakult személyes kapcsolatok, valamint a Magyarországon kapott támogatások segítették a menekülteket a letelepedésben. Ebben az időszakban több százan mentek át Szalontáról a kishatáron és a „zöldhatáron”, s főleg a határ túloldalán, a kishatárforgalom zónájában telepedtek le: Gyula, Sarkad és Békéscsaba környékén. Ők az 1989-es változások után már nem jöttek vissza.

A tömeges elvándorlás Nagyszalontáról az 1990–1994 közötti időszakra tehető, amikor több mint ezer szalontai települt át Magyarországra. Ez az időszak Romániában a gazdasági és politikai bizonytalanság időszaka volt, de a tömeges elvándorlást nagyban elősegítette a határ túloldalán már kialakult családi, rokoni, baráti kapcsolati háló. Megjegyezzük, hogy a „családegyesítés” címén áttelepülő szalontaiak ekkor már létező – az itthoni kilátásokhoz képest sokkal jobb kereseti lehetőséget biztosító – munkahelyekre mentek. „A gyulai fürdő háromszáz alkalmazottja közül több mint kétszáz szalontai” – vélekedett egy interjúalanyunk. Ekkor alakultak ki a „szalontai szigetek” közvetlenül a határ túlsó oldalán lévő településeken.

A harmadik kivándorlási hullámot az idősebbek képviselik, akik már áttelepült gyermekeiket követik nyugdíjazásuk után.⁴ Az idősebb korcsoport kivándorlását csak részben indokolja a „családegyesítés”, van két másik tényező, amelyek felerősítik a folyamatot.

³ A kimutatás megtalálható a Nagyszalonta Polgármesteri Hivatalban.

⁴ Erre a várható folyamatra több elemzés is felhívta a figyelmet már az 1990-es évek első felében.

Az áttelepedést a nyugdíjasok részéről anyagi megfontolások is motiválják: a nyugdíj „forintra átszámolva” Magyarországon sokkal jobb anyagi háttérrel nyújt. Másik sajátos mozgatója az, hogy az idősebbek itthoni generációs, baráti, szomszédi kapcsolatai leszűkültek azáltal, hogy ebből a korosztályból is egyre többen települnek át a gyermekeikhez. „Az utcából ez is elment, az is elment, nincs kivel szóba állni” – mondják. Manapság a becslések szerint 400-500 családi ház eladó Nagyszalontán:

„Ott van Cs. doktor. A két gyermeke odaát van. A felesége tornatanárnő volt, mondja a tegnapi, hogy kerítsünk már vevőt a házra. Mindenki elment, mennek ők is. Nem a gyermekeket hozzák haza, hanem ők is elmennek.”

A legújabb hullám azonban az idősebbek mellett egy másik csoportot is érint, mégpedig a középiskolások csoportját, közvetve pedig az ő szüleikét. Szalontáról egyre több középiskolás tanul a gyulai, sarkadi vagy más magyarországi gimnáziumban (2000-ben ötven szalontai magyar középiskolás diák kezdte a tanévet Magyarországon). Sőt az is egyre gyakoribb, hogy a szalontai románok is a gyulai román tannyelvű gimnáziumba íratják gyermekeiket. A középiskolások Magyarországon való taníttatásának több oka is van: a szülők indoklása szerint a magyarországi oktatás lazább ugyan, de mégis igényesebb, az iskolák infrastruktúrája jobb.

„Ott könnyebb a tanulás, mert könnyebb a tanterv. Ugyanakkor ambicionálják őket, mert olyanok a pedagógusok. Szívesebben járnak oda tanulni, ahol felszereltebb az iskola és egészen más. Azt mondják, olyanok a gyermekek, mintha kicserélték volna őket.”

Magyarország más szocializációs környezetet jelent a gyermekek számára. A középiskolások kint tanulása a határ menti településeken valószínűleg hangsúlyosabb, mint más régiókban, ám jól illeszkedik abba a tendenciába, amire a felmérések⁵ és a statisztikák felhívják a figyelmet: az RMDSZ Oktatási Főosztályának adatai szerint a 2000/2001-es tanévben körülbelül 3000 erdélyi középiskolás tanult magyarországi gimnáziumokban. A folyamatnak ráadásul külső ösztönzői is vannak: a magyarországi középiskolák diáktöborzása, illetve a magyar állami oktatásfinanszírozási rendszer is:

„Itt ült valamelyik nap a sarkadi iskola igazgatója. Azt mondta, hogy fejkvótát kapnak diákonként, és minél több a diák, annál jobb nekik. Oda jutottunk, hogy osztálynyi diák kezd Magyarországon a kilencediket, egész szalontai osztályok kerülnek ki, és akik ott érettségiznek, nem fognak visszajönni.”

Bár a szülők elmondása alapján a magyarországi taníttatás nem lényegesen nagyobb anyagi megterhelés a családoknak, mint ha valamely romániai nagyváros színvonalasabb középiskolájába járatnák gyermeküket, mégis a magyarországi gimnáziumokat választják, mert azok megítélésük szerint vonzóbb jövőképet ígérnek gyermekeik számára. A szülők, akik amellettt döntöttek, hogy Magyarországra adják középiskolába a gyermekeiket, jöve-

⁵ Vö. Sorbán, 1999.

delemforrások után néznek a határ túloldalán. Ez számos esetben egy kezdeti vendégmunka-időszak után azt eredményezi, hogy a szülők „gyermekük jövőjét előkészítendő” maguk is áttelepülnek Magyarországra.

A VENDÉGMUNKA SAJÁTOSÁGAI

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a határ menti településekre általában jellemző a munkaerő-vándorlás, Nagyszalonta esetében ennek a folyamatnak erőteljes megnyilvánulása lenne várható. A nyugati országhatár közelsége olyan helyzeti előnyt kellene jelentsen a szalontaiak számára, ami dinamizálja a város gazdasági és kulturális életét, és ez meglátászik az emberek életmódjában, mentalitásában csakúgy, mint általában a városképen. Szalonta ma e tekintetben mást mutat.

Mint arra már utaltunk, az 1990 óta nyitott határok egy igen masszív kivándorló tömeget vonzottak/engedtek át Magyarországra az 1990-es években. Az interjúalanyok közlései alapján egybehangzó vélemény, hogy azok, akik ebben az első időszakban mentek át, véglegesen hagyták el Nagyszalontát, nem pedig ideiglenes, átmeneti munkalehetőségeket keresve.

„Akik áttelepültek, azoknak a legtöbbször nem úgy kezdte, hogy áment előbb dolgozni, az eldöntötte, hogy megyek, s aztán majd lelek munkát, vagy lelek, amit lelek, de megyek. De így ment át a legtöbbször, nem az volt a legfőbb motivációja, hogy előbb átment munkára, keressen egy kis plusz pénzt, a fő motiváció az volt, hogy itthon elhatározta, hogy megy. Ez egy kicsit módi is lett, mert nagyon soknak, akik áttelepültek, igazából nem volt gazdaságilag semmi oka, hogy átmenjen.”

A határ közelsége, a Magyarországra való átjárás, a családi, rokoni, baráti látogatások tapasztalata nem ösztönözte a vendégmunka elterjedését abban a formában, hogy az tartós és viszonylag biztos bevételi forrás legyen, s egy olyan életstratégia részévé váljon, ami a szülőföldön való megmaradást és gyarapodást segíti elő. Éppen ellenkezőleg: a vendégmunkával szereshető jövedelemtöbblettel nem itthon teremtenek jobb egzisztenciát – esetleg indítanak vállalkozásokat –, hanem sokkal inkább az elvándorlás irányába befolyásolja ma is a potenciális vendégmunkásokat. Az 1990-es évek első felében alapvetően nem a vendégmunka volt jellemző a városra, hanem a határ menti kereskedelem, ami megélhetési, kereseti forrás vagy jövedelem-kiegészítést nyújtott. Ebben az időszakban menetrend szerinti buszokkal járt át több száz alkalmi kereskedő a határ túloldalára. Emellett az olcsóbb romániai üzemenyaggal való illegális kereskedelem (a „benzinelés”) és ennek helyileg kiépített különféle technikái is sokaknak volt jó kereseti lehetőség (és még ma is az). Összességében, azoknak a számát véve alapul, akik Magyarországról szerzik vagy egészítik ki jövedelmüket elmondható, hogy továbbra is a határ menti (többször fekete) kereskedelem a jellemzőbb, nem pedig az, hogy munkát vállalnak, rendszeresen hazajárnak és keresetüket itthon befektetik.

Becslések szerint a vendégmunkások száma Szalontán száz alatt van. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Szalontán a vendégmunka „rejtett vendégmunka” – nem igazán kitapintható –, ami egyrészt abból adódik, hogy a vendégmunkások nagyobb része feketén dolgozik Magyarországon, másrészt pedig abból, hogy számos esetben a magyarországi

munkavállalás „tájékozódási lehetőség”, ami távlatilag jobbra az áttelepedést hordozza magában.

A szalontai vendégmunkások heterogén csoportot alkotnak mind iskolai végzettség és életkor tekintetében, mind pedig abból a szempontból, hogy a magyarországi munkavállalás milyen életszervezési stratégia része, milyen személyes és családi jövőképbe illeszkedik. Van egy olyan csoport, amelynek tagjai – többnyire fiatalok és magasabb az iskolai végzettségük – munkavállalási engedéllyel dolgoznak Magyarországon, ám esetükben a vendégmunka nagyjából az áttelepedés előkészítő szakaszaként jelenik meg az élettervekben. Jellemzően olyan szakmákban sikerül elhelyezkedniük, amelyek Magyarországon kevésbé jól fizetettek (például napközis tanár, körzeti orvos), esetleg társadalmi rangjuk az itthoninál alacsonyabb. A munkahellyel járó kedvezmények – mint például a szolgáltatási lakás – mégis vonzóvá teszik a szalontaiak számára ezeket a munkahelyeket és megkönnyítik az áttelepedést. Más csoportot képeznek a szakmunkások (kőművesek, asztalosok, festők, fémipari munkások), akik többsége középkorú, itthon van családjuk és lakásuk, és nem tervezik az áttelepedést. Ők inkább feketén vagy félig legálisan vállalnak munkát. Magyarországi munkavállalásukat a jobb kereseti lehetőség motiválja: a szerzett jövedelemmel némileg magasabb életszínvonalat tudnak biztosítani a családjuk számára, mintha itthon dolgoznának. A harmadik csoportba a szezonmunkások sorolhatók, akik munkavállalási engedély nélkül a közeli határ menti településekre (például Méhkerékre) járnak át kertészeti idénymunkára. A némi jövedelemkiegészítést nyújtó munkalehetőségeknek azonban egyre inkább korlátokat szabnak a magyarországi hatóságok szigorodó ellenőrzései.

A magyarországi munkalehetőségekről leggyakrabban személyes kapcsolatokon keresztül terjednek az információk, de a határ mindkét oldalán megjelenő helyi lapok is hirdetnek magyarországi munkalehetőségeket.

Kutatásunk eredményei alapján a vendégmunka-vállalás két típusa jellemző Nagyszalontán aszerint, hogy ez a munka a „menni” vagy a „maradni” életstratégia részét képezi. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy mára az elvándorlás és szülőföldön maradás retorika jobbra kiürült, a jelenlegi helyzetben mindkét stratégia követése gazdasági indíttatásúnak mondható a munkavállalók részéről.

A VENDÉGMUNKA MINT AZ ÁTTELEPEDÉS ELŐKÉSZÍTŐ FÁZISA

A Magyarországon munkát vállalók között a népesebb csoportot azok alkotják, akik számára a vendégmunka lényegében olyan időszak, amely előkészíti az áttelepedést. Bár sok esetben az eredeti szándék a jobb kereseti lehetőség – a magasabb életszínvonal eléréséhez vagy a gyermek(ek) Magyarországon való taníttatásához –, a magyarországi munkavállalás tapasztalatai, valamint az ezzel együtt járó családi gondok, a gazdasági megfontolások az elvándorlás irányába hatnak. De az elvándorlás irányába hat a már áttelepültek száma, a magasabb életszínvonal ígérete Magyarországon, csakúgy, mint a gazdasági kilátástalanság a szülőföldön.

„Április körül a gyulai igazgató felajánlott a férjemnek egy állást a gyulai iskolában, mert év közben számítástechnika-tanár nélkül maradtak, és a férjem gondolt egyet és elvállalta. Itthon folytatta az úttörőházban a tanfolyam-tartásokat, ezt a felnőttoktatást.

[...] Közben belekóstolt, mondjuk a normálisabb helyzetbe, meg hát csodálatos felszereltsége van ott az iskolának, ... meg tanfolyamokra küldték, végre, húsz év után. És azt mondtuk, próbáljuk meg mi is, hogy a család menjen utána, mert az, hogy ő ott, mi itt, ez nem megy. Hát most már, hogy arról a munkáról lemondjon, meg arról a plusz jövedelemtől is, azt már nem tudjuk elképzelni.”

„Hát a nagyfiám az már odaát van, dolgozik és kereskedelmi főiskolára jár közben, úgyhogy már csak a két fiunkat kell magunkkal vigyünk. A legkisebb most hetedikes lesz, és ő is kezdheti a kollégiumot, ott, olyan hatéves gimnáziumot, úgyhogy az nekünk pont jó, előről kezdheti.”

„Most ezt a házat eladtuk, ... és a fiunkért megyünk. Végül is a gyermek jövőjéről van szó, egy gyerek van, s ő nagyon ügyes, szóval itt is nagyon jól tanult, mindig első volt, s gondolkoztunk, hova adjuk gimnáziumba, sajnos a szalontai nagyon le van gyengülve. És akkor adódott ez, hogy gyerekek mentek át – két éve volt –, hát menjen ő is, lássuk milyen. S a férjem is pont akkor intézte a munkavállalóit, s akkor átmentek, így. Sarkadon is számítástechnikai osztályban van, ott is első tanuló.”

A VENDÉG-MUNKA MINT MEGÉLHETÉSI FORRÁS ÉS TÖBBLETKERESETI LEHETŐSÉG

Vannak, akik azért mennek el Magyarországra munkát vállalni, mert itthon megszűnt a munkahelyük, vagy az itthoni keresetükből nem tudják családjukat fenntartani. Az itthon már meglévő anyagi háttérrel nem kívánják feladni vagy azért, mert nem szeretnék Magyarországra áttelepülni, vagy mert nem tartják valószínűnek, hogy Magyarországon ebből a munkából hasonló életkörülményeket tudnának újra megteremteni. Esetükben a vendégmunkával megszerzett többletjövedelem egy része elvész a kétlaki életmóddal, és nem tesz lehetővé nagyobb mértékű anyagi gyarapodást. A vendégmunka hozadéka az, hogy az átlagosnál magasabb életszínvonalat biztosít, nincsenek alapvető megélhetési gondjaik, telik tartós használati cikkekre, lakásfelújításra, de megtakarításra már nem futja. Ez a fajta vendégmunka számos esetben feketemunka vagy csak félig legális munka. A vendégmunkások elmondása alapján a feketemunka jobb kereseti lehetőség, mint a legális, ami abból adódik, hogy a vendégmunkás-foglalkoztatás félhivatalos gyakorlata mára a magyarországi munkaerőpiac „szürkegazdasági” ágazatává vált. Szalontán külön figyelmet érdemel az a jelenség is, hogy a határon átnyúló sűrű kapcsolati háló tartja életben és mozgatja ezt a fajta vendégmunkát, olyan értelemben, hogy személyes szálakon adódnak át az információk a munkalehetőségekről, gyakorta pedig Szalontáról áttelepült (al)vállalkozó a foglalkoztató. A határ két oldalát összekötő-átszövő személyes szálak bizonyos mértékig elfedik és rejtve hagyják ennek a fajta munkavállalásnak a valós jellemzőit.

„A keresztapám megkeresett, mit csinálsz, mennyi munkád van, ezt meg kéne csinálni, mondom, jó. Hát per pillanat, ha nem volt itthon munkám, akkor kimentem. Van ott haver is meg ez-az, s akkor kellemest a haszonnal. Szóval én úgy számoltam keresztapámnak, az itteni árban megcsináltam neki, mert ez így kedvező volt neki, mikor nekem

úgy esett az időmből, hogy nekem itt nem volt olyan zsúfolt programom, s akkor mindenki jól járt.”

„A férjemnek kovács a szakmája, itt dolgozott a fémipari vállalatnál három váltásban. Eszébe nem jutott volna kimenni, ha annyit keresett volna, hogy abból megélhetett volna a család. Nem megszűnt a munkahelye, dolgozott, hajtott, de mikor már ennivalóra se elég a fizetés, akkor már lépni kell. Adódott a lehetőség, s akkor elment. Hú de nagy jövedelmet nem hoz haza. Három év alatt jutottunk oda, hogy megint rendbe tudtunk szedni egy szobát. Ha itt dolgozna, nem jutna rá. Minden hónapban azzal jön haza, hogy többet nem megy vissza. Aztán meglátja, hogy mi van, hát ez borzasztó, beszél a kollegákkal, semmit nem keresnek, s akkor megint visszamegy, azzal, hogy most megyek utoljára. Évek óta így tart.”

„Az első években feketén dolgoztunk. Megcsinálták a munkavállalásit, azt mondták, hogy hivatalos, de mi gyanítottuk, hogy valami nem stimmel. Jött a szerződéssel: írd alá; mondom, hát legalább olvassam el. Azt mondja, úgymint mindegy neked. Addig amit kerestem, az az enyém volt. Aztán amikor megcsináltuk a munkavállalásit minimális bérrel voltunk felvéve mint segéd munkások. Viszont nekünk semmi közünk nem volt a fizetésünkhöz, teljesítményre dolgoztunk. Most mikor eljöttem, akkor mondtam, hogy adják ki, mert azt mondták, hogy be lesz írva a munkakönyvbe. Nem láttam papírt.”

ÖSSZEZÉS

A kutatás egyik konkrét célja az volt, hogy rálátást nyerjünk: Nagyszalontáról mely társadalmi csoportok vállalnak elsősorban Magyarországon munkát és mire fordítják a megszerzett jövedelmüket. A bemutatott két vendégmunkatípus – bár két eltérő stratégia részeként jelenik meg az élettervekben – abban hasonlóságot mutat, hogy Magyarországon marad a megszerzett jövedelem nagyobb vagy kisebb hányada. Azok, akik az áttelepülésüket készítik elő, itthon maradt házukat eladják és ennek az árát hozzátevé az ott megszerzett jövedelemhez új egzisztenciát teremtenek. Magukkal viszik itt már megszerzett javaikat, tudásukat, gyermekeiket.

Azok, akik hazajárnak, nem szándékoznak elvándorolni, keresetük egy részét Magyarországon hagyják: ott ebből élnek, ott vásárolnak tartós használati cikkeket, anyagokat a ház felújításához, berendezési tárgyakat és élelmiszereket. Megpróbálják életmódjukat a magyarországi modellhez igazítani, de ez a fajta modellkövetés nem a város gazdasági életét pezsztíti, hanem a határ túloldalán lévő vásárlóerőt gyarapítja.

**A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK VÁRHATÓ
MUNKAERŐ-MOZGÁSÁNAK SZOCIOLÓGIAI
MECHANIZMUSAI**

A munkavállalási és otthonmaradási szándék okai a Kárpát-medencei magyarok körében

Ebben a fejezetben három kérdésre kerestünk választ, nevezetesen, hogy milyen okok készítetik a Kárpát-medencei magyarokat a magyarországi munkavállalásra, milyen célt szolgál a magyarországi kereset és melyek az otthon maradás okai.

A MUNKAVÁLLALÁSI SZÁNDÉK OKAI

Először azt mutatjuk be, hogy a Magyarországon munkát vállalni szándékozó Kárpát-medencei magyarok tervei mögött miféle okok húzódnak meg. A kérdőívben szereplő kérdésre kilenc válaszlehetőség közül többet is megjelölhettek a kérdeztettek.¹ Elemzésünkben e válaszok közül a leggyakrabban előforduló négy válasz különböző szociodemográfiai szempontok alapján való megoszlását vizsgáljuk.

A teljes Kárpát-medencei magyar diaszpóra mintájában a leggyakrabban megjelölt migrációs ok a megfelelő jövedelmet nyújtó munka hiánya a kibocsátó országban (43 százalék). A válaszolók több mint negyede jelölte meg okként azt, hogy ugyan van munkája, de a mindennapi megélhetése nincs biztosítva. Szintén mintegy negyede a válaszolóknak saját munkanélküliségét nevezte meg egyik okként, míg a válaszolók hatodát az is hajtja a magyarországi munkavállalás felé, hogy valamilyen célból nagyobb összegre van szüksége. A többi ok² aránya mind tíz százalék alatti, ezért velük a továbbiakban nem foglalkozunk, a részletesebb elemzés során már csak az első négy válaszlehetőség különböző megoszlásait elemezzük.

A válaszokat olyan sorrendben helyeztük el a táblázatokban, amelyek – feltételezésünk szerint – rendre jobb helyzetet jellemeznek:

- egyáltalán nincs munka;
- van munka van, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez;
- van munka, de a jövedelem nem megfelelő (kevés a jóléthez); s végül
- nem a megélhetés, hanem valamilyen sajátos cél elérése a magyarországi munkavállalás oka (nagyobb összegre van szüksége).

Az okok említésében a térségek között kisebb különbségek mutathatók ki (*1. táblázat*).

¹ Lásd a kérdőív 10. kérdését az *1. függelékben* (285. o.).

² Nincs a szakképzettségének megfelelő munka, hosszú távú munkavállalást tervez Magyarországon, kalandvágy, család vagy ismerős nyomása, magyarként diszkriminálják.

1. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya térségenként, százalék*

Térség	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szüksége
Dél-Szlovákia	27	20	40	9
Erdély	24	25	40	18
Kárpát-Ukrajna	30	34	56	12
Vajdaság	19	34	45	20
Összesen	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A magyarországi munkavállalás fő okaként mind a négy térségben a megfelelő jövedelmet nyújtó munka hiányát jelölték meg a válaszadók. A második leggyakoribb ok a megélhetési nehézség, kivéve Dél-Szlovákiát, ahol a munkalehetőségek általános hiányát említik másodjára a válaszadók. A harmadikként említett ok, hogy a kérdezettnek egyáltalán nincs munkája, vagyis munkanélküli. Egyetlen kivétel a Vajdaság, ahol azt a válaszlehetőséget, hogy a kérdezettnek nagyobb összegre van szüksége, többen jelölték meg, mint a munkanélküliséget. Látható az is, hogy míg a kárpát-ukrajnaiak migrációjában a munkanélküliség és a megélhetési problémák vannak előtérben, addig a vajdaságiak körében a munkanélküliség szerepe a háttérbe szorul, s a nagyobb összeg szerzésének reménye hangsúlyos.

A migrációs szándék lehetséges okaiban sem a nemek szerint, sem az életkor alapján nem találtunk szignifikáns különbségeket. Ezzel szemben az iskolai végzettség szerint a magyarázatok szignifikáns eltéréseket mutattak: minél magasabb a kérdezett iskolai végzettsége, annál kisebb a valószínűsége, hogy az „egyáltalán nincs munka” válasz legyen a megjelölt ok (2. táblázat).

2. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint, százalék*

Legmagasabb iskolai végzettség	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szüksége
Legfeljebb 8 általános	32	23	43	15
Szaktanulmányok	22	31	42	16
Érettségi	19	29	46	17
Felsőfokú	6	31	36	15
Összesen	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A diplomások körében a mindennapi megélhetési gond és a megfelelő jövedelmet nyújtó munka hiánya szinte egyforma súllyal szerepel, míg a legfeljebb 8 általánost végzettek körében a munkanélküliség és a megfelelő jövedelmet nyújtó munkalehetőségek elérhetlensége áll a migrációs szándék háttérében.

Az iskolai végzettség mellett a gazdasági aktivitás jellege is összefüggést mutat a megjelölt okokkal (3. táblázat).³

3. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a gazdasági aktivitás szerint, százalék*

Gazdasági aktivitás	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szüksége
Aktív	11	41	43	21
Munkanélküli	49	11	45	9
Egyéb inaktív	27	16	43	13
Összesen	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

Azok aránya, akik többek között azért akarnak magyarországi munkát vállalni, mert egyáltalán nincs munkájuk, érthető módon a munkanélküliek között a legmagasabb és az aktívak körében a legalacsonyabb. Némileg meglepő, hogy még az aktívak 11 százaléka is megemlíti az okok között a munkanélküliséget, ami mögött nyilván álmunkahelyeket (fizetés nélküli szabadság alatt végzett munkát, részmunkaidőt stb.), illetve nem működő vállalkozásokat sejtethetünk. Az is érthető, hogy a „van munkája, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez” magyarázat az aktívak között a leggyakoribb.

A település mérete szerinti megoszlásokban a legszembetűnőbb, hogy minél több lakosa van egy településnek, annál kisebb az esélye annak, hogy a migráció oka a munkanélküliség lenne (4. táblázat). A megélhetéshez, illetve a jóléthez nem elegendő jövedelem okként való megjelölésének gyakorisága viszont a települések lakosságszámával nő. A kistelepülések lakossága tehát egyértelműen a munkanélküliség miatt akar munkát vállalni Magyarországon, míg a nagyobb települések lakói körében a jólét elérése mellett fontos szerepet tölt be a megélhetési problémák leküzdése és a nagyobb összeg szerzésének reménye is.

A magyar lakosság arányának⁴ is van némi hatása a migrációs okokra. A magyarok által sűrűn lakott településeken élők nagyobb arányban jelölték meg okként azt, hogy egyáltalán nincs munkájuk, míg a 40 százaléknál kisebb magyar arányú településeken ritkábban.

³ A gazdasági aktivitás változóját háromkategóriássá vontuk össze az egyes kategóriák kis esetszámai miatt, továbbá mert a munkanélküliek aránya a migrációt tervezők között kiugróan magas volt.

⁴ Aszerint, hogy mennyi a magyarok aránya a településen, három azonos elemszámú csoportot hoztunk létre: az egyes csoportokba így azok kerültek, akik olyan településen élnek, ahol a lakosság kevesebb mint 40 százaléka, 40–85 százaléka, illetve több mint 85 százaléka magyar.

4. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a településméret szerint, százalék*

Településméret	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szüksége
1000 fő alatti	34	18	39	14
1000–9999 fő közötti	30	25	40	11
10 000 fő feletti	18	31	47	20
<i>Összesen</i>	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A magyarok által legritkábban lakott településeken inkább a megélhetés gondja, illetve a nagyobb összeg megszerzésének reménye a magyarországi munkavállalás ösztönzője.

A kérdezettek anyagi helyzet szerinti besorolására kétféle mutatót használtunk: az objektív anyagi helyzetet a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságával, a szubjektív anyagi helyzetet pedig a kérdezettek önbesorolása alapján ítéltük meg.⁵

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság növekedésével (nincstelen, közepesen, illetve jól ellátott) a munkanélküliség miatti munkavállalás aránya csökken, míg azok aránya, akik nagyobb összeget akarnak szerezni, a jobban ellátottak körében magasabb. A megfelelő jövedelem hiánya a közepesen ellátottak között a legerősebb motiváló tényező, a másik két kategóriában – valószínűleg más és más okból – ez kevésbé fontos. A nincstelenek nagy része a munkanélküliséggel indokolta munkavállalási szándékát.

A szubjektív anyagi helyzet hatása hasonló, mint a fogyasztási cikkekkel való ellátottságé (5. táblázat).

5. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szubjektív anyagi helyzet	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szüksége
Szegény	36	26	44	11
Átlagos	22	28	44	17
Gazdag	9	24	36	26
<i>Összesen</i>	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

⁵ Megkértük a megkérdezetteket, hogy a legszegényebbtől a leggazdagabbig terjedő tízfokú skálán sorolják be önmagukat.

A munka hiányát a magukat szegényként vallók jelölik meg leggyakrabban migrációs okként, a gazdagok pedig legritkábban. A nem megfelelő jövedelmet ugyancsak a magukat gazdagnak érzők említik a legkevésbé, a másik két kategória között azonban nincs különbség. Ugyanez a helyzet a megélhetés bizonytalanságával is. A nagyobb összeg megszerzésének reménye viszont a gazdagokat hajtja leginkább a magyarországi munkavállalás felé.

A MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁSBÓL SZÁRMAZÓ JÖVEDELMEK ELKÖLTÉSÉNEK TERVEI

Vajon mire fordítanák a kérdezettek a magyarországi munkavállalásból származó jövedelmüket?

A kérdésre adott leggyakoribb válasz (64 százalék) a mindennapi megélhetési gondok enyhítése volt. A második leggyakoribb válasz az ingatlanra való anyagi ráfordítás szándéka, de ezt már csak a válaszolók negyede nevezte meg. Tartós fogyasztási cikkekre közel negyedük költene, viszont személygépkocsi vásárlása és fenntartására, befektetésre, illetve a szórakozás és üdülés finanszírozása már rendre kevesebben.

Térségenként vizsgálva a magyarországi munkavállalásból származó jövedelmek felhasználásának terveit (6. táblázat): minden térségben elsősorban a mindennapi megélhetés költségeit fedeznék jövedelmükből a Kárpát-medencei magyarok. Különösen sokan gondolják így a kárpát-ukrajnaiak, és az itt élők körében a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának terve is (utóbbi szándék Dél-Szlovákiában jellemző a legkevésbé).

6. táblázat

A magyarországi munkavállalásból származó jövedelem
elköltségének terve térségenként, százalék*

Térség	Mindennapi megélhetés	Ingatlan	Tartós fogyasztási cikkek	Személygépkocsi	Befektetés	Szórakozás, üdülés
Dél-Szlovákia	65	17	11	16	15	22
Erdély	60	27	17	13	14	8
Kárpát-Ukrajna	81	25	39	18	7	9
Vajdaság	58	27	29	20	26	13
<i>Összesen</i>	<i>64</i>	<i>25</i>	<i>22</i>	<i>15</i>	<i>14</i>	<i>11</i>

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

Komolyabb eltérés még a befektetés és az üdülés tervezése terén látható. Míg Kárpát-Ukrajnában alig akad, aki befektetésben gondolkodna, addig a vajdaságiaknak több mint negyede fontolgatja ezt a lehetőséget. Szórakozásra, üdülésre az erdélyi és a kárpát-ukrajnai magyarok nagy része szinte gondolni sem mer, a dél-szlovákiaiak viszont közel negyede költene erre.

Nézzük meg, milyen demográfiai és szociológiai tényezők magyarázzák a magyarországi munkavállalásból származó jövedelmek elköltésének terveit!

A férfiak ingatlanra, gépkocsira, illetve befektetésre inkább fordítanak keresményüket, mint a nők (7. táblázat).

7. táblázat

A magyarországi munkavállalásból származó jövedelem elköltésének terve nemek szerint, százalék*

Nem	Mindennapi megélhetés	Ingatlan	Tartós fogyasztási cikkek	Személygépkocsi	Befektetés	Szórakozás, üdülés
Férfi	61	29	18	20	16	9
Nő	70	20	26	8	12	12
Összesen	64	25	22	15	14	11

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A mindennapi megélhetésre és a tartós fogyasztási cikkekre tervezett költés inkább a nőkre jellemző, mint a férfiakra. A szórakozás, üdülés tekintetében a különbség nem jelentős ugyan, mégis inkább a nőkre jellemzőbb.

Mint az a 8. táblázatból kitűnik, minden korcsoportban a mindennapi megélhetésre költenének a legtöbben: leginkább a 35–44 évesek fordítanak erre a jövedelmüket, legkevésbé pedig a legfiatalabb korcsoport.

8. táblázat

A magyarországi munkavállalásból származó jövedelem elköltésének terve korcsoportok szerint, százalék*

Korcsoport	Mindennapi megélhetés	Ingatlan	Tartós fogyasztási cikkek	Személygépkocsi	Befektetés	Szórakozás, üdülés
18–24 éves	59	22	19	22	17	18
25–34 éves	61	32	22	18	17	12
35–44 éves	72	23	24	11	13	4
45–55 éves	67	21	20	5	9	5
Összesen	64	25	22	15	14	11

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

Ingatlanra a 25–34 évesek közül mindegy negyedik megkérdezett költene, a másik három korcsoportban egyaránt minden harmadik. A személygépkocsi fontossága az idősek felé haladva egyre csökken: míg a legfiatalabb korcsoportba tartozók több mint ötöde gondol rá, addig a legidősebbeknek csupán huszada. A befektetés leginkább a két fiatal

generáció sajátja, legkevésbé pedig az idősekre jellemző. Szórakozásra, üdülésre egyértelműen a legfiatalabbak költenének leginkább, az idősebbek felé haladva ennek a tételnek a jelentősége egyre csökken.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a legfeljebb 8 általánost végzettek fordítanak jövedelmüket leginkább a mindennapi megélhetésre, a magasabb iskolai végzettségűek felé haladva némileg csökkenést tapasztalunk. Bár az eltérések viszonylag kicsik, a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségűek közötti különbség már 11 százaléknyi. A befektetés és a szórakozás, üdülés esetén látunk szembevető különbségeket: a magasabb iskolai végzettségűek ezekre a tételekre inkább költenének; a két szélső kategória közötti különbség mindkét esetben közel két és félszeres.

A gazdasági aktivitás hatása nem jelentős, de néhány eltérés fontosnak látszik. A mindennapi megélhetésre való költség tervezése például az aktívakra kevésbé jellemző, mint a munkanélküliekre vagy az egyéb inaktívak csoportjára. Az ingatlan esetében épp fordított a helyzet: az aktívak terveiben szerepel a leggyakrabban ez a ráfordítás. Még a befektetés esetében van némi eltérés: ez a munkanélküliek körében a legkevésbé fontos, de a másik két csoportba soroltak sem nagy arányban jelölték meg válaszként.

A település méretének alig van hatása a munkavállalás bevételeinek felhasználási stratégiájára. A mindennapi megélhetés valamivel fontosabb ugyan a legkisebb települések esetében, a különbség azonban nem jelentős. Az ingatlanvásárlásban sem mutatkozik érdemi eltérés. A tartós fogyasztási cikkekre való költség esetében a különbségek szintén nem túl nagyok, bár a nagyobb települések felé haladva ennek fontossága nő. Ugyancsak a nagyobb településeken élöket jellemzi inkább a személygépkocsira, a befektetésre és az üdülésre, szórakozásra való ráfordítás szándéka.

A településen élő magyarok arányának gyakorlatilag nincs hatása a Magyarországon szerzett jövedelmek tervezett felhasználására.

Az anyagi helyzet két változóval mért hatása hasonlóan alakítja a képet. Az objektív anyagi helyzet (a tartós fogyasztási javakkal való ellátottság) alapján előállt három csoport mindegyikében a megélhetésre fordítanak a legtöbben a jövedelmüket, de a nincstelenektől a jól ellátottak felé haladva csökkenő tendencia figyelhető meg (9. táblázat).

9. táblázat

A magyarországi munkavállalásból származó jövedelem elköltésének terve az objektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Objektív anyagi helyzet	Mindennapi megélhetés	Ingatlan	Tartós fogyasztási cikkek	Személygépkocsi	Befektetés	Szórakozás, üdülés
Nincstelen	72	26	21	9	5	6
Közepesen ellátott	65	24	24	17	14	10
Jól ellátott	54	26	17	17	24	18
<i>Összesen</i>	<i>64</i>	<i>25</i>	<i>22</i>	<i>15</i>	<i>14</i>	<i>11</i>

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

Tartós fogyasztási cikkekre értelemszerűen a jól ellátottak költenének a legkevésbé, a közepesen ellátottak pedig leginkább, hiszen az előbbieket kevésbé szorítják rá, az utóbbiak viszont kevésbé engedhetik meg maguknak. Személygépkocsira a nincstelenek terveznek legkevésbé költeni, a másik két csoport között nincs különbség e tekintetben. A befektetés és a szórakozás, üdülés pedig a nincstelenektől a jól ellátottak felé haladva egyre gyakrabban választott kategória.

A szubjektív anyagi helyzetet vizsgálva ugyanazt a tendenciát látjuk, mint az objektív anyagi helyzet esetében (10. táblázat): a mindennapi megélhetésre való ráfordítás terve a szegényekre jellemző leginkább, a gazdagok felé haladva e szándék mérséklődik.

10. táblázat

A magyarországi munkavállalásból származó jövedelem elköltésének terve a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék

Szubjektív anyagi helyzet	Mindennapi megélhetés	Ingatlan	Tartós fogyasztási cikkek	Személygépkocsi	Befektetés	Szórakozás, üdülés
Szegény	74	22	27	13	8	8
Átlagos	61	27	20	14	16	11
Gazdag	58	27	18	22	19	13
Összesen	64	25	22	15	14	11

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

Ingatlanra a szegények költenének a legkevésbé, a másik két csoport között, noha valamivel nagyobb az erre fordított aránya, nincs eltérés. Tartós fogyasztási cikket a szegények, személygépkocsit pedig a gazdagok vásárolnának a Magyarországon keresett pénzből. Befektetésre a gazdagok szánják legtöbben, a szegények alig. A szórakozás, üdülés esetén a helyzet hasonló, bár a különbségek kisebbek.

A MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁS ELUTASÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES OKAI

A következőkben a Kárpát-medencei magyarok azon részével foglalkozunk, akik nem terveznek magyarországi munkavállalást. A kedvezménytörvény által felkínált munkavállalás elutasításakor a válaszoló tíz válaszlehetőség közül választhatott, és egyszerre többet is megjelölhetett.⁶ A válaszolókat a megjelölt okok alapján négy kategóriába vontuk össze:

- az első kategóriába soroltuk azokat, akik azt a választ jelölték meg, hogy nincs szükségük a külföldi munkavállalásra, mivel akár nekik, akár valamelyik családtagjuknak jól kereső állása van, és ennek köszönhetően a háztartás jövedelme elegendő;
- a második kategóriába azokat vontuk össze, akiknek más terveik vannak (tanulás, gyerekszülés stb.) vagy más országban akarnak munkát vállalni;

⁶ Lásd a kérdőív 12. kérdését az 1. függelékben (285. o.).

- a harmadik kategóriába azok kerültek, akik a „nem engedi a család” indokot választották, vagyis családi tiltásra hivatkoztak;
- a negyedik kategóriába soroltuk mindazokat, akik nem az előbbi okokat jelölték meg, hanem valamely más okot.⁷

A továbbiakban e négy csoport elutasító döntésének szociodemográfiai magyarázatát elemezzük.

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai térségenként eltérőek (11. táblázat). Leginkább a dél-szlovákiaiakat, legkevésbé pedig a vajdaságiakat tartja vissza a magyarországi munkavállalástól az, hogy nincs szükségük ebből származó többletjövedelemre. A családi tiltásra való hivatkozás a kárpát-ukrajnaiak körében a leggyakoribb. Más okokat Kárpát-Ukrajnában és a Vajdaságban egyforma gyakorisággal jelöltek meg.

11. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai térségenként, százalék*

Térség	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
Dél-Szlovákia	35	15	27	26
Erdély	33	15	24	21
Kárpát-Ukrajna	31	11	36	38
Vajdaság	27	16	23	38
<i>Összesen</i>	32	15	26	26

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A demográfiai tényezők hatását vizsgálva a férfiak és a nők némileg másképp magyarázzák, miért utasítják el a magyarországi munkavállalást. Az, hogy nincs szükség a kibocsátó országon kívüli munkavállalásra, a férfiakat inkább visszatartja a migrációtól. A család visszatartó ereje viszont a nőkre hat erősebben.

Az életkor hatása viszonylag erősnek mondható a magyarországi migráció elutasításának okaiiban (12. táblázat). A fiatalabb korcsoportoktól a középkorosztály felé haladva egyre nagyobb arányban jelölik meg azt az okot, hogy nincs szükségük a külföldi munkából származó többletjövedelemre. Az határozottan látszik, hogy a legfiatalabb korosztályt tartja vissza legkevésbé ez a tényező, és a legidősebbeket is kevésbé, mint a középkorosztályba tartozókat.

A „más terve van” kategória esetén a helyzet pont fordított, és itt még határozottabb tendenciát láthatunk. A legfiatalabb korosztálytól a legidősebb felé haladva csökken azok aránya, akiket az tart vissza a magyarországi munkavállalástól, hogy esetleg máshol akarnak munkát vállalni, vagy épp tovább tanulnak, vagy gyereket kívánnak szülni. A más tervezők aránya a legfiatalabb korosztályban kiugróan magas: 44 százalék.

A család visszatartó ereje a fiatalokra hat a legkevésbé, holott azt várhatnánk, hogy éppen őket tartják vissza szüleik a migrációtól. Ehelyett azt látjuk, hogy a két középső kor-

⁷ Nem ismeri a feltételeket, beteg, nincs elég pénze, hogy nekivágjon a munkakeresésnek, nincs szaktudása.

12. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai korcsoportok szerint, százalék*

Korcsoport	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
18–24 éves	18	44	12	19
25–34 éves	35	19	29	20
35–44 éves	37	9	30	28
45–55 éves	31	4	24	33
<i>Összesen</i>	<i>32</i>	<i>15</i>	<i>26</i>	<i>26</i>

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

korcsoport családi kötődése a legerősebb. A magyarázat egyfelől abban rejlik, hogy nekik már vannak gyerekeik, akik ráadásul eltartott korban vannak, másfelől a házastársak is korlátozzák egymást a külföldi munkavállalásban.

Az iskolai végzettség mind a négy válaszlehetőség esetén határozott tendenciát mutat (13. táblázat). A magasabb iskolai végzettség felé haladva egyre nő azok aránya, akiknek nincs szükségük a külföldi munkavállalásra: a legfeljebb 8 osztályt végzettek 23 százaléka, a diplomásoknak viszont már 42 százaléka vélekedik így. Emögött a magasabb iskolai végzettséggel járó viszonylagosan jobb életkörülményekre és a nagyobb állásbiztonságra gondolhatunk.

Ugyanez a tendencia érvényesül a más tervezők körében: a legalacsonyabb iskolai végzettségűekhez képest a diplomások kétszer akkora arányban jelölik meg ezt az okot.

13. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai a legmagasabb iskolai végzettség szerint, százalék*

Legmagasabb iskolai végzettség	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
Legfeljebb 8 általános	23	11	30	39
Szaktanácsképző	32	12	29	24
Érettségi	39	18	22	18
Felsőfokú	42	20	14	14
<i>Összesen</i>	<i>32</i>	<i>15</i>	<i>26</i>	<i>26</i>

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A magyarországi munkavállalás család miatti elutasítása esetén ellentétes a tendencia: az alacsonyabb iskolai végzettségűekre erőteljesebben hat a család visszatartó ereje, mint a magasabb iskolai végzettségűekre. Ugyanezt erősíti meg a más okból való elutasítás is, ami arra utal, hogy a migrációtól való tartózkodásához a család vagy az objektív korlátok

visszatartó ereje szükségeltetik. Az egyéb okokból fakadó korlátozottság a legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetén közel háromszor olyan fontos ok, mint a diplomások körében. A közbülső képzettségi kategóriákban is határozott különbségeket látunk, bár a legnagyobb ugrás kétségtelenül a legfeljebb 8 általánost és a szakmunkásképzőt végzettek csoportja között van.

Ha a gazdasági aktivitást választjuk magyarázó változónak, akkor azt látjuk, hogy az aktívak kiugróan magas arányban utasítják el a magyarországi munkavállalást azzal az indokkal, hogy nincs szükségük többletjövedelemre (14. táblázat), míg a munkanélküliek és az egyéb inaktívak körében ez a legkevésbé fontos ok. A más tervezők viszont az egyéb inaktívak csoportjában vannak a legnagyobb és az aktívak körében a legkisebb arányban.

A család visszatartó ereje leginkább a munkanélküliek körében jellemző érv. Más oka a munkavállalás elutasítására ugyancsak a munkanélkülieknek és az egyéb inaktívoknak van nagyobb arányban.

14. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai
a gazdasági aktivitás szerint, százalék*

Gazdasági aktivitás	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
Aktív	42	12	25	22
Munkanélküli	14	22	32	33
Egyéb inaktív	16	28	26	34
<i>Összesen</i>	32	15	26	26

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A település mérete kevésbé függ össze a migrációt elutasító magyarázatokkal (15. táblázat). A család miatti elutasítást inkább a kistelepülések lakói említik, és a nagyvárosok lakóit jellemzi leginkább, hogy más tervük van.

15. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai
a településnagyság szerint, százalék*

Településnagyság	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
1000 fő alatti	29	10	32	24
1000–9999 fő közötti	32	11	28	28
10 000 fő feletti	33	20	22	25
<i>Összesen</i>	32	15	26	26

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.

A magyarországi munkavállalástól való távolmaradás okainak megoszlását megnéztük a kérdezett településén élő magyarok aránya szerint is, de összefüggést nem találtunk.

Az objektív és a szubjektív anyagi helyzet viszont határozott összefüggést mutat a migráció elutasításának okaival (16. és 17. táblázat).

16. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai az objektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Objektív anyagi helyzet	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
Nincstelen	17	9	30	43
Közepesen ellátott	27	13	30	28
Jól ellátott	44	18	19	18
<i>Összesen</i>	32	15	26	26
* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.				

A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság növekedésével (az objektív anyagi helyzet javulásával) egyre nagyobb arányban vannak azok, akik okként azt jelölik meg, hogy nincs szükségük a magyarországi munkavállalásra, illetve az ebből származó többletjövedelemre: míg a nincstelenek 17 százaléka adja ezt a magyarázatot, addig a jól ellátottak 44 százaléka.

A „más terve van” okot kétszer akkora arányban jelölik meg magyarázatként a jól ellátottak, mint a nincstelenek körében (18, illetve 9 százalék), a közepesen ellátottak esetében pedig a mérték közel átlagos. A család visszatartó ereje és a más ok miatti korlátozottság viszont pont fordított tendenciát mutat. A magyarországi munkavállalást családi tiltás miatt a nincstelenek és a közepesen ellátottak körében egyaránt 30 százalék utasítja el, míg a jól ellátottak közül jóval kevesebben (19 százalék). Más okot a nincstelenek jelölnek meg a legnagyobb és a jól ellátottak a legkisebb arányban.

A szubjektív anyagi helyzet szerint az összefüggések még határozottabb tendenciákat mutatnak: míg az első két elutasítási ok említésének aránya az objektív anyagi helyzet esetén

17. táblázat

A magyarországi munkavállalás elutasításának okai a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék*

Szubjektív anyagi helyzet	Nincs rá szüksége	Más terve van	Családi tiltás miatt	Más okból
Szegény	13	10	32	46
Átlagos	35	16	25	22
Gazdag	53	17	15	16
<i>Összesen</i>	32	15	26	26
* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100 százaléktól.				

tapasztaltakkal egybecseng, vagyis a szegényektől a gazdagok felé haladva nő, addig a másik két ok esetében a tendencia megfordul.

A leghatározottabb különbséget a szegények és gazdagok között az első és a negyedik válaszkategóriában találjuk. Míg a szegények kissé több mint tizede jelölte meg okként azt, hogy nincs szüksége magyarországi munkavállalásra, addig a gazdagok több mint fele. Más okkal viszont a szegények közel fele indokolja az elutasítást, míg a gazdagok körében csupán a válaszadók 16 százaléka.

Ha aszerint nézzük az adatainkat, hogy a kérdezettek hogyan látják a kibocsátó ország várható gazdasági helyzetét, nem beszélhetünk határozott tendenciáról. Legnagyobb arányban az optimisták között vannak olyanok, akiknek nincs szükségük a külföldi munkavállalásra (38 százalék), a pesszimisták és a stagnálást prognosztizálók között nincs különbség. A más tervvezők arányai közötti különbségek nem igazán jelentősek, de a pesszimisták felé haladva egyre kevesebben indokolják ezzel távolmaradásukat a külföldi munkavállalástól.

A család visszatartó ereje leginkább a stagnálást előrejelzők és majdnem ugyanolyan arányban a pesszimisták körében hat, az optimistákat kevésbé befolyásolja. A magyarországi munkavállalás elutasításra más okot az optimisták csupán ötöde jelöl meg, míg a másik két kategóriába tartozók mintegy harmada.

A Kárpát-medencei magyarok munkaerő-migrációjának tervezett irányai

Ebben a fejezetben először áttekintjük a Kárpát-medencei magyarok rövid és hosszú távú munkaerő-migrációjának jellemző irányait és térségenkénti sajátosságait, majd a nyers migrációs potenciál eltérő irányait meghatározó társadalmi jellemzőket elemezzük.

Mivel a Kárpát-medencei magyarok köre a hazai munkaerőpiac szempontjából egyfajta határon túli diaszpórának tekinthető, ezért munkaerő-piaci migrációs stratégiájuk vizsgálata során érdemes különválasztani a Magyarországra és a Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra irányuló munkavállalási szándékokat. Másként, diaszpóraelméleti megközelítésben a migrációs stratégia szempontjából a Kárpát-medencei magyarok számára Magyarország (fizikai közelsége, a jól bejártatott gyakorlat és a meglévő kapcsolati tőke, a kulturális hasonlóság és az „anyaországérzet” miatt) értelmezhető egyfajta „Kisvilágként”, és a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok összességében egyfajta „Nagyvilágként” (Clifford, 2001; Sik, 2000).

Elemzésünk során a nyers migrációs potenciál két altípusával, a rövid és a hosszú távú munkavállalási szándékkal foglalkozunk. A potenciális migránsokon belül megkülönböztetjük azokat, akik

- kizárólag Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban („Nagyvilág”);
- kizárólag Magyarországon; illetve
- Magyarországon és Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban egyaránt terveznek külföldi munkavállalást.

A teljes mintában összehasonlítva a rövid és a hosszú távú migrációs terveket, majdnem kétszer annyian terveznek rövid távú külföldi munkavállalást, mint ahányan hosszú távút (40, illetve 24 százalék). A potenciális migránsok körében az *1. táblázat*ban mutatjuk be a rövid és hosszú távú munkavállalási szándékok irányainak megoszlásait.

1. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai a Kárpát-medencei magyarok (potenciális migránsok) körében, százalék

A munkavállalás időtávja	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú	12	52	36	100
Hosszú távú	17	45	38	100

Az adatokból jól látható, hogy mind a rövid, mind a hosszú távú migráció esetében a csak a „Nagyvilágba” tartók aránya a legkisebb. A legfontosabb az a különbség, hogy míg a rövid távú munkavállalás esetében 52 százalék választana csak magyarországi helyszínt, addig a hosszú távú esetében ennél kevesebben, 45 százaléknyan. Ez azt jelenti, hogy az anyagi szempontból jelentősebb többletbevételt nyújtó migrációs formáért többen vállalnák azt a többletbefektetést, hogy Magyarország mellett vagy helyett a „Nagyvilágban” próbáljanak munkát vállalni.

A migráció tervezett irányai térségenként eltérő struktúrákat mutat (2. táblázat).

2. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai térségenként, százalék

Térség	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás				
Dél-Szlovákia	22	36	42	100
Erdély	12	49	39	100
Kárpát-Ukrajna	1	85	14	100
Vajdaság	18	38	44	100
<i>Teljes minta</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás				
Dél-Szlovákia	22	39	39	100
Erdély	18	43	39	100
Kárpát-Ukrajna	1	75	24	100
Vajdaság	23	27	50	100
<i>Teljes minta</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>

A rövid távú munkavállalás tervezett irányait térségenként vizsgálva Kárpát-Ukrajnát és Dél-Szlovákiát érdemes kiemelni. Kárpátalján gyakorlatilag senki nem tervez kizárólag „nagyvilági” munkavállalást, sőt a magyarországi mellett a „nagyvilágit” is itt tervezik a legkisebb arányban. Dél-Szlovákia esetében beszélhetünk a legnagyobb arányú „nagyvilági” rövid távú munkavállalási szándékról, ennek valószínű oka Csehország munkaerő-piaci és nyelvi szempontból egyszerű elérhetősége. Erdélyben átlagos, a Vajdaságban pedig az átlagos feletti a csak „nagyvilági” munkavállalási szándék. A Vajdaságban és Dél-Szlovákiában kiemelkedő azok aránya, akik Magyarországon és a „Nagyvilágban” egyaránt próbálnának munkát keresni.

A hosszú távú munkavállalás tervezett irányait vizsgálva megállapítható, hogy valamivel kisebb azok aránya, akik csak Magyarországot céloznák meg, mint a rövid távú munkavállalást tervezők körében. A hosszú távú migrációs terv tehát nagyobb haszonnal kecsegtető és egyben nagyobb kockázatvállalással és beruházással járó stratégia, amelyben nagyobb teret kapnak a „nagyvilági” úti célok, mint a rövid távú tervekben.

Vajon kik terveznek rövid és kik hosszú távú munkavállalást a Kárpát-medencei magyarok körében? Hová mennének leginkább az egyes társadalmi háttérű csoportok?

A demográfiai jellemzőket vizsgálva számottevő különbségek mutathatók ki a „nagyvilági” és a magyarországi munkavállalással kapcsolatos tervekben.

Mind a rövid, mind a hosszú távú munkavállalás esetében igaz, hogy a férfiak nagyobb vállalkozó kedvet mutatnak a nem anyanyelvi területen való munkavállalásra. A rövid távú tervek esetében a férfiak majdnem másfélszer akkora arányban, a hosszú távú tervek esetében pedig majdnem kétszeres arányban dolgoznának kizárólag a „Nagyvilágban”, mint a nők (3. táblázat).

3. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai nemek szerint, százalék

Nem	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,001*)					
Férfi	844	14	48	38	100
Nő	595	10	58	33	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1439</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,000*)					
Férfi	521	21	40	40	100
Nő	333	11	53	36	100
<i>Teljes minta</i>	<i>854</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

A korcsoportokat vizsgálva: míg a rövid távú munkavállalás esetében határozottan eltérő migrációs stratégiákat találunk, addig a hosszú távú munkavállalás esetében az eltérések nem jelentősek (4. táblázat). Míg a 35 éven felüliek inkább csak Magyarországon, addig a 35 éven aluliak, de különösen a 24 éven aluliak a „Nagyvilágban” is szívesen vállalnának néhány hetes vagy hónapos munkát. A hosszú távú stratégiák szempontjából az életkor kevésbé meghatározó, a legfiatalabb korosztály aránya azonban kiemelkedő a Magyarországon és a „Nagyvilágban” egyaránt munkát vállalni tervezők között.

A településtípus és az ott élő magyarok aránya egyaránt befolyásolja a tervezett migráció irányát. A településhierarchián felfelé haladva csökken azok aránya, akik kizárólag magyarországi munkavállalást terveznek, és nő a Magyarországot és a „Nagyvilágot” egyaránt megcélzó munkavállalók aránya: A 10 ezer főnél nagyobb települések lakói több mint kétszer akkora arányban neveztek meg Magyarországot mellett „nagyvilági” rövid távú úti célt, mint az 1000 főnél kisebb települések lakói (5. táblázat).

A szinte homogén magyar környezet (a magyarok aránya 85 százalék feletti) valószínűsíti a kizárólag magyarországi munkavállalási terveket. Ezzel szemben a heterogén környezet összetettebb stratégiát valószínűsít: Magyarországot mellett „nagyvilági” célokat is mérlegel

4. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai
korcsoportok szerint, százalék

Korcsoport	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,000*)					
18–24 éves	364	14	44	42	100
25–34 éves	487	13	49	38	100
35–44 éves	300	13	55	32	100
45–55 éves	288	7	64	29	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1439</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,460*)					
18–24 éves	243	16	41	43	100
25–34 éves	322	18	47	35	100
35–44 éves	163	18	43	39	100
45–55 éves	127	13	48	39	100
<i>Teljes minta</i>	<i>855</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

5. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai
a településnagyság szerint, százalék

Településnagyság	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,000*)					
1000 fő alatt	182	12	68	20	100
1000–9999 fő	538	11	57	32	100
10 000 fő felett	684	14	43	43	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1404</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,000*)					
1000 fő alatt	103	14	58	28	100
1000–9999 fő	290	14	50	36	100
10 000 fő felett	445	20	36	44	100
<i>Teljes minta</i>	<i>838</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

a válaszadó. A hatást magyarázhatja az a háttérösszefüggés, hogy a kistelepülések között nagyobb arányban találunk homogén közösségeket, mint a nagyobbak között, és mint tapasztaltuk, a kistelepülések lakói kevésbé vállalkoznak „nagyvilági” munkakeresésre. Ezt a háttérösszefüggést igazolja, hogy míg az 1000 főnél kisebb településen élők 63 százaléka él olyan településen, ahol a magyarok aránya 85 százalék feletti, addig az 1000–9999 fő közötti településeken ez az arány 49 százalék, a 10 ezer főnél nagyobb településeken pedig mindössze 10 százalék.

6. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai
a településen élő magyarok aránya szerint, százalék

A településen élő magyarok aránya	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,000*)					
40% alatti	550	13	42	46	100
40–85% közötti	440	16	49	35	100
85% feletti	413	8	69	24	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1403</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,000*)					
40% alatti	372	18	36	46	100
40–85% közötti	257	20	45	35	100
85% feletti	209	12	58	30	100
<i>Teljes minta</i>	<i>838</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

A megkérdezettek szociológiai jellemzőit vizsgálva további megállapításokat tehetünk.

Az iskolai végzettség nem befolyásolja a migráció tervezett irányát. A gazdasági aktivitás¹ hatása mind a rövid, mind a hosszú távú munkavállalás tervezett irányaira nézve statisztikailag szignifikáns. A rövid és a hosszú távú tervek esetében hasonló tendencia érvényesül: a csak Magyarországot megnevezők között a munkanélküliek aránya kiemelkedő (7. táblázat).

Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci pozíció mellett megnéztük az anyagi körülmények összefüggését a migrációs szándékkal. A vizsgált populáció anyagi helyzetét kétféleképpen mértük: egyrészt egy objektív mérceként szolgáló, a háztartás tartós fogyasztási javakkal való ellátottságát² mérő mutató segítségével, másrészt a válaszadók önbesorolása

¹ A gazdasági aktivitás változóját a kis esetszámok és a munkanélküliek túlsúlya miatt háromkategóriássá vontuk össze.

² A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság 13 fokú mutatóját háromfokúvá vontuk össze: nincstelen, közepesen és jól ellátott (0–2, 3–6, 7–13 fogyasztási jószág). Lásd a kérdőív 18. kérdését az 1. függelékben (287. o.)

7. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányjai
a gazdasági aktivitás szerint, százalék

Gazdasági aktivitás	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,011*)					
Aktív	729	13	50	37	100
Munkanélküli	377	8	59	33	100
Egyéb inaktív	317	13	49	38	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1423</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,028*)					
Aktív	429	17	42	41	100
Munkanélküli	229	15	54	31	100
Egyéb inaktív	179	19	39	42	100
<i>Teljes minta</i>	<i>837</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

alapján, a szubjektíven³ érzékelt anyagi helyzetével. A megkérdezettek harmada tartós fogyasztási cikkekkel jól ellátott, majdnem fele közepesen ellátott, egyötödük pedig nincstelen. A válaszadók szubjektív önbesorolása alapján kétharmaduk került az átlagos anyagi helyzetű kategóriába, ötödük érzi magát szegénynek és kevesebb mint egytizedük gazdagnak.

Az objektív és a szubjektív önbesoroláson keresztül mért anyagi helyzet ugyanarra az összefüggésre hívja fel a figyelmet (8. és 9. táblázat).

Míg a jómód csökkenti, a nincstelenség növeli a kizárólag Magyarországra tartók arányát. Ezzel összefüggésben a csak „nagyvilági” úti célokat megnevezők között felülreprezentáltak a jómódúak.

A nincstelenség valószínűsíti, hogy a válaszadó csak magyarországi munkavállalást tervez, rövid és hosszú távon egyaránt: rövid távon a nincstelenek majdnem háromnegyede, hosszú távon pedig 61 százalékuk kizárólag Magyarországon vállalna munkát, míg a Kárpát-medencei átlag 52, illetve 45 százalék. Ezzel szemben a tartós fogyasztási javakkal jól ellátottak migrációs stratégiájában nagyobb teret kapnak a „nagyvilági” célpontok is: a jól ellátottak majdnem fele Magyarországon és a „Nagyvilágban” egyaránt keresne rövid és hosszú távú megélhetést.

A szegények kevesebb mint feleakkora arányban neveztek meg kizárólagosan „nagyvilági” úti célokat, mint a gazdagok.

³ A megkérdezetteknek egy tízfokú skálán – a legszegényebbtől a leggazdagabbig – kellett értékelniük anyagi helyzetüket. A tízfokú skálát háromfokúvá vontuk össze: szegény, átlagos, gazdag (1–3-as, 4–6-os és 7–10-es skálaérték).

8. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai
az objektív anyagi helyzet szerint, százalék

Objektív anyagi helyzet	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,000*)					
Nincstelen	336	4	71	26	100
Közepesen ellátott	699	11	55	34	100
Jól ellátott	404	21	31	48	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1439</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,000*)					
Nincstelen	172	9	61	31	100
Közepesen ellátott	430	17	47	36	100
Jól ellátott	253	22	30	48	100
<i>Teljes minta</i>	<i>855</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

9. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai
a szubjektív anyagi helyzet szerint, százalék

Szubjektív anyagi helyzet	N	Csak a „Nagyvilágba”	„Csak Magyarországra”	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,009*)					
Szegény	356	9	61	30	100
Átlagos	965	12	51	37	100
Gazdag	114	19	39	42	100
<i>Teljes minta</i>	<i>1435</i>	<i>12</i>	<i>52</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,009*)					
Szegény	203	11	52	37	100
Átlagos	576	18	44	38	100
Gazdag	74	26	31	43	100
<i>Teljes minta</i>	<i>853</i>	<i>17</i>	<i>45</i>	<i>38</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

Feltételezéseink szerint az, hogy a külföldi munkavállalást tervezők lakása, illetve háza saját tulajdonú-e vagy bérelt, nemcsak az egyén anyagi helyzetét méri, hanem igen fontos dimenziója lehet az egyén kötöttségének.⁴ Egy saját tulajdonú ingatlan egyfajta objektív kötöttséget jelenthet, amely elsősorban a hosszú távú munkavállalási tervekre hat. Összehasonlítva a lakás tulajdonlásának hatását a rövid és hosszú távú munkavállalási tervekre, jól látható, hogy a saját tulajdonú ingatlan egyaránt csökkenti a rövid és a hosszú távú munkavállalási szándékot. A hatás statisztikai értelemben azonban csak a hosszú távú munkavállalás esetében szignifikáns. A 10. táblázat adatai azt mutatják, hogy a lakástulajdonlás a migráció irányát nem befolyásolja érdemlegesen.

10. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai az ingatlantulajdon típusa szerint, százalék

Az ingatlan típusa	N	Nem tervez külföldi munkavállalást	Csak a „Nagyvilágba”	Csak Magyarországra	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás (0,092*)						
Saját tulajdonú	3228	60	5	21	14	100
Bérelt	291	55	3	23	18	100
<i>Összesen</i>	<i>3519</i>	<i>60</i>	<i>5</i>	<i>21</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
Hosszú távú munkavállalás (0,000*)						
Saját tulajdonú	3227	77	4	10	9	100
Bérelt	291	66	4	15	15	100
<i>Teljes minta</i>	<i>3518</i>	<i>76</i>	<i>4</i>	<i>11</i>	<i>9</i>	<i>100</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyszet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.						

Feltételezéseink szerint az anyaföldhöz való érzelmi viszony⁵ meghatározó lehet a migrációs szándék és a tervezett irány szempontjából. A 11. táblázatban jól látható az a tendencia, miszerint az anyaföldhöz való kötődés csökkenti a rövid távú migrációs potenciált. A hosszú távú munkavállalás esetében a hatás érthető módon még erősebb. Akik szívesen élnének más országban, négyszeres arányban vállalnának Magyarországon és a „Nagyvilágban” munkát, mint akik érzelmileg ragaszkodnak anyaföldjükhöz.

Az anyaföldhöz való érzelmi ragaszkodás csak a rövid távú migráció irányát befolyásolja. Azok, akik elképzelhetőnek tartják, hogy más országban éljenek, az átlagosnál nagyobb

⁴ Az elemzésben az ingatlan (kertes ház, tömb-, lakótelepi lakás) két típusa: saját tulajdonú vagy bérelt.

⁵ Az anyaföldhöz való pszichés viszonyt egy tízfokú skálán mértük, melyet az elemzés során háromértékűre vontuk össze úgy, hogy mindhárom érték nagyjából azonos elemszámú csoportot képviseljen. Az így létrehozott mutató értékei a következők voltak: „nem élne más országban” (1-es és 2-es skálaérték); „is-is” (3–7-es skálaérték); „élne más országban” (7–10-es skálaérték). Lásd a kérdőív 20. kérdését az 1. függelékben (288. o.)

11. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás szándéka és tervezett irányai az anyaföldhöz való pszichés viszony szerint, százalék

Az anyaföldhöz való pszichés viszony	Nem tervez külföldi munkavállalást	Csak a „Nagyvilágba”	Csak Magyarországra	Magyarországra és a „Nagyvilágba”	Összesen
Rövid távú munkavállalás					
Nem élne más országban	76	4	14	6	100
Ís-is	61	5	21	13	100
Élne más országban	40	6	29	25	100
<i>Összesen</i>	59	5	21	15	100
Hosszú távú munkavállalás					
Nem élne más országban	91	1	4	4	100
Ís-is	81	4	9	6	100
Élne más országban	54	7	21	18	100
<i>Teljes minta</i>	76	4	11	9	100

arányban neveztek meg magyar és „nagyvilági” úti célt. Akik viszont ragaszkodnak anyaföldjükhöz, kisebb arányban neveztek meg egyszerre magyarországi és „nagyvilági” úti célt.

ÖSSZEGZÉS

Az elemzés két egymással összefüggő tendenciára mutat rá. Az adatok egyrészt alátámasztják azt az összefüggést, miszerint a rövid távú munkavállalás egyfajta túlélési stratégia, amelytől a munkavállaló helyettesítő jövedelmet remél, a hosszú távú munkavállalás pedig egyfajta tőkebefektetés a jobb megélhetés, többletjövedelem szerzése céljából. Ezt igazolja, hogy a hosszú távú munkavállalási tervek között nagyobb teret kapnak a – magyarországi mellett – a „nagyvilági” úti célok, amelyek nyilvánvalóan nagyobb tőkebefektetést igényelnek.

A migráció tervezett irányai szempontjából fontos háttérváltozók feltérképezése arra világít rá, hogy a szociodemográfiai szempontból előnyösebb helyzetben lévő csoportok (férfiak, fiatal korcsoportok, gazdaságilag aktívak, nagyvárosok lakói, jó anyagi és lakáshelyzetűek) terveiben nagyobb súllyal szerepelnek a „nagyvilági” munkavállalási tervek.

A térségek összehasonlításából kiderült, hogy míg a kárpátaljai magyarok „nagyvilági” tervei jelentősen elmaradnak az átlagtól, addig a vajdaságiak „nagyvilági” vállalkozó kedve mind rövid, mind hosszú távon kiemelkedő. A térségek eltérő gazdasági helyzetének hatása a migrációs potenciál irányára párhuzamba állítható az egyének eltérő szociodemográfiai státusának hatásával.

A migrációs burok hatása a migrációs potenciálra a Kárpát-medencei magyarok körében

Migrációs buroknak nevezzük az egyéneket körülvevő személyes kapcsolatrendszer azon elemeit, amelyek az egyén migrációs viselkedését meghatározzák (Sik, 1994). Ez jelenti az egyén kapcsolatrendszerén belül a migráció tervével foglalkozók, az adott pillanatban külföldön élők és a valaha külföldön megfordulók „sűrűségét”, e csoportok egyén felé közvetített értékeit és a migrációt szabályozó csoportnormákat egyaránt (Bíró, 1994; Oláh, 1994). A burok e tekintetben nem más, mint a ma még csak tervezett migráció előkészítésére szolgáló hálózat, amely már mai formájában is azonos az egyén tervezett mozgásának irányával.

A migrációs burok mutatóinak két alaptípusát különböztettük meg az elemzés során. Egyrészt vizsgáltuk az egyén közvetlen és közvetett munkavállalási tapasztalatát, másrészt az egyént körülvevő személyes és tágabb hálózatot. Megkülönböztettük továbbá a magyarországi és a „nagyvilági” közvetlen és közvetett munkavállalási tapasztalatot, illetve a Magyarországon és a „Nagyvilágban” élő ismerősöket, rokonokat.

Az egyén külföldi munkavállalási tapasztalata abban az értelemben tekinthető a migrációs burok részének, hogy az egyén a külföldi munkája során kapcsolatokra tesz szert, amely kapcsolatok később a migráció előkészítésére szolgáló hálózatot alkotják. A közvetlen és közvetett külföldi munkavállalási tapasztalatot egy-egy kérdéssel mértük.¹

A hálózatot kétféle módon mértük: az egyén személyes kapcsolatrendszerén keresztül, illetve tágabb burokként értelmezve a településen élő magyarok arányát.² A homogén vagy heterogén etnikai környezet elméletileg két – egymással ellentétes – irányban hathat a migrációs potenciálra. Egyrészt a magyar lakosság nagy aránya valószínűsíti a magyar kapcsolatok gyakoriságát és e kapcsolatokon keresztül a magyarországi közvetett ismerősök számát. Ezek az ismeretségek hozzásegítik a potenciális munkavállalót az információszerzéshez, a kapcsolatépítéshez és a munkalehetőségekhez. Másrészt a homogén etnikai környezet a kistelepülésekre jellemzőbb,³ és a kistelepülések zárt világa egyfajta kötöttséget teremtve a migráció ellen hat.

¹ A kérdezett és valamelyik családtagja az elmúlt 12 hónapban dolgozott-e Magyarországon? Lásd a kérdőív 14. kérdését az 1. függelékben (286. o.).

² Aszerint, hogy mennyi a magyarok aránya a településen, három azonos elemszámú csoportot hoztunk létre: az egyes csoportokba így azok kerültek, akik olyan településen élnek, ahol a lakosság levelesebb mint 40 százaléka, 40–85 százaléka, illetve több mint 85 százaléka magyar.

³ Az előző fejezetben kimutattuk, hogy a kistelepülések között nagyobb arányban találunk homogén közösségeket, mint a nagyobbakon (lásd 136–138. o.).

Az 1. táblázat szerint a Kárpát-medencei magyaroknak mind a közvetett, mind a közvetlen „nagyvilági” munkavállalási tapasztalata sokkal ritkább, mint a magyarországi. A kérdezettek valamivel kisebb arányban dolgoztak Magyarországon és a „Nagyvilágban”, mint a kérdezett családtagja(i).⁴

1. táblázat

A kérdezett és a családtag(ok) magyarországi és „nagyvilági” munkavállalási tapasztalata, százalék

Munkavállalási tapasztalat	A kérdezett	A kérdezett családtagja(i)
Dolgozott Magyarországon	7	10
Dolgozott a „Nagyvilágban”	2	3

Míg a magyar válaszadók 82 százalékának élnek rokonai vagy ismerősei Magyarországon, addig a „nagyvilági” kapcsolatok aránya 52 százalék (2. táblázat).

2. táblázat

A kérdezett magyarországi és „nagyvilági” hálózata, százalék

Kapcsolati háló	Igen	Nem	Összesen
Élnek-e Magyarországon barátai, rokonai?	82	18	100
Élnek-e a „Nagyvilágban” barátai, rokonai?	52	48	100

A MIGRÁCIÓS BUROK HATÁSA A MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁSI TERVEKRE

Feltételezésünk szerint a közvetlen munkavállalási tapasztalat erősebben hat a migrációs potenciálra, mint a közvetett, és mindegyik szignifikáns kapcsolatban áll a migrációs potenciál mutatóival (3. táblázat).

A közvetlen (személyes) tapasztalat a migrációs potenciál mindegyik vizsgált mutatója esetében erősebben hat, mint a családtagok tapasztalata. A tisztított migrációs potenciál esetében például: míg a személyes tapasztalatot szerettek az átlagosnál háromszor nagyobb arányban terveznek magyarországi munkavállalást, addig a közvetett tapasztalattal bírók kevesebb mint kétszeres arányban.

⁴ Ez természetes, ha meggondoljuk, hogy a kérdőívben a kérdezett három, 18–55 éves családtagjának adataira kérdeztünk rá

3. táblázat

A közvetlen és a közvetett magyarországi munkavállalási tapasztalat hatása a migrációs potenciál mutatóira, százalék

Munkavállalási tapasztalat	N	Nyers migrációs potenciál			Tisztított migrációs potenciál (0,000*)
		Rövid távú magyarországi munkavállalás (0,000*)	Hosszú távú magyarországi munkavállalás (0,000*)	Kivándorlás Magyarországra (0,000*)	
A kérdezett	Közvetlen magyarországi munkavállalási tapasztalat				
Dolgozott Magyarországon	246	66	39	24	68
Nem dolgozott Magyarországon	3066	24	11	10	18
<i>Összesen</i>	<i>3312</i>	<i>27</i>	<i>13</i>	<i>11</i>	<i>22</i>
A családtag	Közvetett magyarországi munkavállalási tapasztalat				
Dolgozott Magyarországon	324	46	23	19	39
Nem dolgozott Magyarországon	2836	24	12	10	20
<i>Összesen</i>	<i>3160</i>	<i>27</i>	<i>13</i>	<i>11</i>	<i>22</i>

* A zárójelben szereplő Pearson-féle *chi-négyzet*-szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő labjegyzetben.

A személyes magyarországi hálózat és a településen élő magyarok aránya egyaránt a kivándorlási szándékot befolyásolja legerőteljesebben.

A Kárpát-medencei magyarok döntő többségének élnek barátai vagy rokonai Magyarországon (4. táblázat). A tipikus eset tehát a magyarországi kapcsolat léte, az atipikus eset

4. táblázat

A személyes magyarországi hálózat hatása a migrációs potenciál mutatóira, százalék

Kapcsolati háló	N	Nyers migrációs potenciál			Tisztított migrációs potenciál (0,108*)
		Rövid távú magyarországi munkavállalás (0,239*)	Hosszú távú magyarországi munkavállalás (0,002*)	Kivándorlás Magyarországra (0,000*)	
Élnek barátai, rokonai Magyarországon	2579	27	14	12	22
Nem élnek barátai, rokonai Magyarországon	570	25	9	5	19
<i>Összesen</i>	<i>3149</i>	<i>27</i>	<i>13</i>	<i>11</i>	<i>22</i>

* A zárójelben szereplő Pearson-féle *chi-négyzet*-szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő labjegyzetben.

pedig a magyarországi kapcsolat hiánya. A kapcsolathány negatívan hat a migrációs potenciálra: akiknek nem élnek barátai vagy rokonai Magyarországon, az átlagosnál kevesebb mint feleakkora arányban tervezik magyarországi letelepedésüket. A kapcsolathány a nyers migrációs potenciál mutatói közül a kivándorlás mellett a hosszú távú munkavállalási szándék valószínűségét is csökkenti. A hálózat egyik mutatója sem befolyásolja a tisztított migrációs potenciált.

A településen élő magyarok aránya kizárólag a kivándorlási szándékot befolyásolja (5. táblázat).

5. táblázat

A településen élő magyarok arányának hatása a migrációs potenciál mutatóira, százalék

A településen élő magyarok aránya	N	Nyers migrációs potenciál			Tisztított migrációs potenciál (0,245*)
		Rövid távú magyarországi munkavállalás (0,213*)	Hosszú távú magyarországi munkavállalás (0,094*)	Kivándorlás Magyarországra (0,000*)	
40 százalék alatti	974	27	15	14	23
40–85 százalék közötti	1016	25	12	9	21
85 százalék feletti	1066	28	12	10	21
<i>Összesen</i>	<i>3056</i>	<i>27</i>	<i>13</i>	<i>11</i>	<i>22</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.					

A heterogén etnikai környezet (40 százalék alatti a magyarok aránya) valószínűsíti a kivándorlási szándékot. Ebből arra a feltételes következtetésre juthatunk, hogy míg a homogén, illetve heterogén etnikai környezetben élés a rövidebb-hosszabb távú munkavállalás szempontjából közömbös, addig a kivándorlási szándék szempontjából meghatározó jelentőségű. A heterogén etnikai környezet tekinthető egyfajta „elengedő” közegnek, a homogén környezet pedig egyfajta „visszatartó” közegnek; az előbbi a kivándorlást, az utóbbi az otthon maradást valószínűsíti. A megállapítás háttérében a kistelepülések és nagytelepülések eltérő migrációs szabályozó normarendszere is állhat (tudvalevő, hogy a kistelepülés lakóinak alacsonyabb a migrációs potenciálja). Ennek az összetett jelenségnek a feltérképezésére azonban tanulmányunkban nem vállalkozunk, az értelmezés többváltozós elemzést igényel.

A MIGRÁCIÓS BUROK HATÁSA A „NAGYVILÁGI” MUNKAVÁLLALÁSI TERVEKRE

Ezután vizsgáljuk meg, hogyan hat a migrációs burok a „nagyvilági” munkavállalási tervekre! Mivel a kérdőív kérdései nem adnak lehetőséget a tisztított migrációs potenciál nem magyarországi úti célokra való értelmezéséhez, ebben az esetben csak a rövid és a hosszú távú migrációra, illetve a kivándorlásra gyakorolt hatást mérhetjük.

Míg a közvetlen „nagyvilági” tapasztalat hatása a nyers migrációs potenciál mindhárom mutatójára szignifikáns, addig a közvetett tapasztalat hatása egyik esetben sem számottevő (6. táblázat).

6. táblázat

A közvetlen és a közvetett „nagyvilági” munkavállalási tapasztalat hatása
a nyers migrációs potenciálra, százalék

Munkavállalási tapasztalat	N	Rövid távú „nagyvilági” munkavállalás (0,000 és 0,072*)	Hosszú távú „nagyvilági” munkavállalás (0,000 és 0,468*)	Kivándorlás a „Nagyvilágba” (0,001 és 0,075*)
A kérdezett	Közvetlen „nagyvilági” munkavállalási tapasztalat			
Dolgozott a „Nagyvilágban”	57	(38)	(17)	(11)
Nem dolgozott a „Nagyvilágban”	2967	6	4	3
<i>Összesen</i>	<i>3024</i>	<i>6</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
A családtag	Közvetett „nagyvilági” munkavállalási tapasztalat			
Dolgozott a „Nagyvilágban”	77	(12)	(6)	(6)
Nem dolgozott a „Nagyvilágban”	3005	6	4	3
<i>Összesen</i>	<i>3082</i>	<i>6</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyzet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.				
() A cellához tartozó elemszám 50 és 100 között van.				

A személyes „nagyvilági” munkavállalási tapasztalatot szerzettek hatszoros arányban terveznek rövid távú, négyszeres arányban hosszú távú „nagyvilági” munkavállalást és majdnem négyszeres arányban kivándorlást, mint azok, akinek nincs ilyen tapasztalata.

A hálózat mindkét eleme erőteljesen hat a „nagyvilági” migrációs potenciálra. Akiknek élnek a „Nagyvilágban” barátai, rokonai, azok az átlagosnál másfélszer nagyobb arányban terveznek „nagyvilági” munkavállalást és kivándorlást (7. táblázat).

A településtípust tekintve: míg a heterogén környezet (a magyarok aránya 40 százalék alatti) valószínűsíti a „nagyvilági” munkavállalási és kivándorlási szándékot, addig a homogén környezetben élők (a magyarok aránya 85 százalék feletti) migrációs potenciálja az átlagos alatti (8. táblázat).

7. táblázat

A személyes „nagyvilági” hálózat hatása a nyers migrációs potenciálra, százalék

Kapcsolati háló	N	Rövid távú „nagyvilági” munkavállalás (0,000*)	Hosszú távú „nagyvilági” munkavállalás (0,000*)	Kivándorlás a „Nagyvilágba” (0,000*)
Élnek barátai, rokonai a „Nagyvilágban”	1575	9	6	5
Nem élnek barátai, rokonai a „Nagyvilágban”	1496	4	2	1
<i>Összesen</i>	<i>3071</i>	<i>6</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyszet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.				

8. táblázat

A településen élő magyarok arányának hatása a nyers migrációs potenciálra, százalék

A településen élő magyarok aránya	N	Rövid távú „nagyvilági” munkavállalás (0,003*)	Hosszú távú „nagyvilági” munkavállalás (0,000*)	Kivándorlás a „Nagyvilágba” (0,000*)
40 százalék alatti	948	9	7	5
40–85 százalék közötti	1017	7	4	4
85 százalék feletti	1021	4	2	1
<i>Összesen</i>	<i>2986</i>	<i>7</i>	<i>4</i>	<i>3</i>
* A zárójelben szereplő Pearson-féle <i>chi-négyszet</i> -szignifikancia magyarázatát lásd az 54. oldalon levő lábjegyzetben.				

ÖSSZEZÉS

A magyarországi és „nagyvilági” tervek összehasonlításából megállapíthatjuk, hogy az egyén migrációjának szempontjából legerősebb a saját munkavállalási tapasztalat hatása. Az, hogy a többi tényező milyen mértékben hat, eltérő a magyarországi és a „nagyvilági” tervek esetében. Míg a magyarországi migrációs potenciál alakulásában a közvetlen tapasztalatok mellett a közvetett tapasztalatoké a főszerep, a „nagyvilági” migrációs potenciál esetében legalább ilyen fontos a hálózat hatása is.

A személyes hálózat hatása a magyarországi migrációs potenciálra nem egyetemleges: sem a rövid távú, sem a tisztított migrációs potenciált nem befolyásolja. Ennek a gyenge hatásnak az egyik lehetséges oka, hogy mivel a válaszadók döntő többségének élnek rokonai

vagy ismerősei Magyarországon (vö. 2. táblázat), ez a változó lényegében nem osztja meg a válaszadókat.

A heterogén–homogén környezet hatása szintén a „nagyvilági” tervek esetében erőteljesebb. Összehasonlítva e közeg hatását a magyarországi, illetve a „nagyvilági” migrációs potenciálra, elmondható, hogy míg a „nagyvilági” munkavállalás a nyers migrációs potenciál mindhárom mutatójára szignifikánsan hat, addig a magyarországi esetében csak a kivándorlásra. Ebből az következik, hogy míg az „elengedő–visszatartó” közeg hatása a magyarországi munkavállalás esetében csak a kivándorlás szempontjából számottevő, addig a „nagyvilági” munkavállalás esetében általános érvényű.

A magyarországi és a „nagyvilági” kivándorlás mutatóit összevetve megállapíthatjuk, hogy míg a magyarországi kivándorlási potenciál a homogén környezetben (85 százalék feletti a magyarok aránya) átlagos, addig a nagyvilági esetében az átlag egyharmada. Tehát a homogén közeg „visszatartó” ereje kevésbé fejt ki hatását az anyaországba irányuló kivándorlási potenciálra, mint a „Nagyvilágba” irányuló kivándorlásra. Érthető, hogy kisebb a homogén közeg „visszatartó” ereje a „Kisvilágba” irányuló migrációval szemben, amely a Kárpát-medencei magyarok számára Magyarország fizikai közelsége, a kulturális hasonlóság és az „anyaországérzet” miatt – a „Nagyvilággal” ellentétben – egyfajta hazaként is értelmezhető.

Hozzá kell tenni, hogy a településen élő magyarok aránya csak áttételesen értelmezhető burokként, hiszen ez nem az egyén személyes kapcsolatrendszerét jelenti. Emellett kimutattuk, hogy a kistelepülések között nagyobb arányban találunk homogén közösségeket, mint a nagyobbakon, és ez a háttérösszefüggés is magyarázhatja azt, hogy a nagyvárosok lakóinak migrációs potenciálja meghaladja a kistelepülések lakóit.

A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében

Elemzésünk célja, hogy feltárjuk a kedvezménytörvény hatására várható migrációs szándék és rövid távú munkavállalás szociológiai és demográfiai hátterét. Tanulmányunkban lépésről lépésre vesszük sorra mindazokat a társadalmi tényezőket, amelyek befolyásolhatják a magyarországi munkavállalás iránti szándékot a Kárpát-medencében. Az adatok elemzésekor egyrészt egységes régióknak tekintjük a Magyarországgal határos országokat, másrészt viszont törekszünk a térségek szerinti összehasonlításokra. Az előbbit az indokolja, hogy a kedvezménytörvény sem tett különbséget a határon túli magyarok között aszerint, hogy ki melyik állam polgára. Az eddigi hasonló vizsgálatok eredményei alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy a migrációs potenciál összefügg az egyes országok sajátos gazdasági, politikai és kulturális jellemzőivel, a kisebbség és a többség eltérő viszonyával a négy vizsgálatba bevont országban.

Elsősorban a regionális és település szerinti eltéréseket vesszük számba, valamint megnézzük, hogy miként függ össze a kedvezménytörvény által gerjesztett migrációs potenciál az emberekben általában meglévő mobilitási-migrációs-kivándorlási készséggel.

Ezután a társadalmi státus hatását vizsgáljuk a migrációs potenciál mértékére. Feltételezzük, hogy a vizsgált populáció tagjainak személyes (vagy családi) jövedelmi, vagyoni, foglalkozási helyzete és jövőbeli kilátásai meghatározó szerepet játszanak abban, vajon ki hol keresi a boldogulását.

Ugyancsak fontosnak tartjuk annak feltárását, hogy vajon a személyes kapcsolatok, a határon túlnyúló baráti-rokoní kapcsolatrendszer, a korábbi migrációs-munkavállalási tapasztalat befolyásolja-e azt, hogy valaki számol a magyarországi munkavállalás lehetőségével.

Azt is feltételezzük, hogy az objektív társadalmi státus mellett (vagy épp azzal szoros összefüggésben) a szubjektív társadalmi státus (a személyes társadalmi helyzettel való elégedettség), illetve az ennek pesszimista megítéléséből fakadó feszültségek és frusztrációk befolyásolhatják, hogy kit mennyire foglalkoztat a magyarországi munkavállalás vagy akár a végleges kitelepülés gondolata.

Végül fontos kérdés annak vizsgálata, hogy vajon az etnikai státus érzékelése, a kisebbség és a többség együttélésének megítélése és az etnikai konfliktuspotenciál befolyásolja-e a megkérdoztetek migrációs hajlandóságát.

Az egyes szempontok tárgyalását érdemes úgy kezelni, mint a migráció szociológiai háttérdimenzióinak egyre bővülő köreit: az újabb szempontok bevonásával egyre közelebb kívánunk kerülni a migrációs potenciál többváltozós, komplex magyarázatához.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL TERÜLETI JELLEMZŐI

A vizsgálat általános megállapítása, hogy a kedvezménytörvény hatására nagy érdeklődés mutatkozik a Kárpát-medencei magyar etnikum köréből a magyarországi munkavállalásra. A migrációs szándékban azonban térségenként jelentős eltérések mutatkoznak: különösen Kárpát-Ukrajnából és Erdélyből számíthatunk közvetlenül, már a 2002-es évben is érezhető tömegű munkaerő-vándorlásra, míg Dél-Szlovákiából és a Vajdaságból a magyarok migrációs szándéka jóval kisebb. A speciális (a kedvezménytörvényhez kapcsolódó) nyers migrációs potenciálhoz képest viszont a tisztított migrációs potenciál mindenütt arányosan hasonló csökkenést mutat a magyarországi munkavállalási szándékban (1. táblázat).¹

1. táblázat

A speciális nyers és tisztított migrációs potenciál mértéke a Kárpát-medencei magyarok körében térségenként, százalék

Térség	Speciális nyers migrációs potenciál			Speciális tisztított migrációs potenciál		
	Nem tervezeti	Tervezi	Összesen	Nem tervezeti	Tervezi	Összesen
Dél- Szlovákia	64	36	100	84	16	100
Erdély	52	48	100	76	24	100
Kárpát-Ukrajna	44	56	100	69	31	100
Vajdaság	65	35	100	87	13	100

Ha a migrációs szándékot annak fényében nézzük, hogy milyen típusú településen lakik a megkérdezett, a településnagyság szerint a különbségek nem lényegesek: mindenhol, településnagyságtól függetlenül 22–25 százalék a rögtön munkát vállalni szándékozók aránya a régió egészében, míg az általános érdeklődés 43–47 százalék között mozog (2. táblázat).

Térségek szerint tekintve csupán a Vajdaságban figyelhető meg, hogy a legkisebb falvakból kevésbé (3 százalék), míg a nagyvárosokból inkább (17 százalék) mutatkozik szándék a magyarországi munkavállalásra.

2. táblázat

A speciális nyers és tisztított migrációs potenciál mértéke a településnagyság szerint, százalék

Településnagyság	Speciális nyers migrációs potenciál			Speciális tisztított migrációs potenciál		
	Nem tervezeti	Tervezi	Összesen	Nem tervezeti	Tervezi	Összesen
1000 fő alatti	53	47	100	75	25	100
1000–1999 fő közötti	57	43	100	78	22	100
2000–9999 fő közötti	55	45	100	78	22	100
10 000 fő feletti	53	47	100	78	22	100

¹ A fogalmak értelmezését lásd „A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai” című fejezetben (15–18. o.).

A migrációs potenciál kevésbé függ attól is, hogy mekkora a magyarok létszamaránya az adott településen. Míg a Kárpát-medence egészét nézve a migrációs potenciál nem függ a magyarok létszamarányától (minden kategóriában 44–48 százalék közötti), térségenként mutatkoznak különbségek: Kárpát-Ukrajnában és a Vajdaságban nem függ a magyarok migrációs szándéka az adott településen belüli a részarányuktól; Dél-Szlovákiában különösen a vegyes etnikai összetételű településekről számíthatunk nagyobb speciális nyers migrációs potenciálra, míg Erdélyben a magyarok településbeli arányának növekedésével csökken a migrációs potenciál. A tisztított migrációs potenciál esetében az összefüggések hasonlóak (3. táblázat).

3. táblázat

A speciális nyers és tisztított migrációs potenciál mértéke
a Kárpát-medencei magyarok körében térségenként,
a magyar etnikum aránya szerint, százalék

A településen a magyarok aránya	Speciális nyers migrációs potenciál				Speciális tisztított migrációs potenciál			
	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság
40 százalék alatti	((33))	53	55	(34)	((())	25	((35))	((15))
40–85 százalék közötti	42	48	(56)	(34)	(19)	25	((28))	((14))
85 százalék feletti	((28))	43	(58)	((37))	((())	22	(30)	((())

() A cellához tartozó elemszám 50 és 100 között van.
 (()) A cellához tartozó elemszám 30 és 50 között van.
 ((()) A cellához tartozó elemszám 30 alatt van.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a településnagyság és a magyarok aránya az adott településen alig hat a migrációs potenciál mértékére. A település etnikai összetétele legkevésbé Erdélyben és a Vajdaságban befolyásolja a munkavállalási szándékot, valamivel nagyobb mértékben Kárpát-Ukrajnában és Dél-Szlovákiában.

Ezt az értékelést megerősíti a többszemponú varianciaanalízis eredménye is. Amennyiben a függő változó a tisztított migrációs potenciál és a független változók az egyes térségek, a településnagyság, illetve a település etnikai összetétele, az eredmények szerint csak a térség változó mutat szignifikáns összefüggést a migrációs potenciállal (az F -érték 21,4).

A kedvezménytörvény által gerjesztett munkavállalási hajlandóság mérése mellett a vizsgálat egy másik blokkja arra is lehetőséget nyújt, hogy információkat szerezzünk a Kárpát-medencei magyarok általános vándorlási hajlandóságáról. Egy kérdésblokkban azt firtattuk: vajon tervezi-e a válaszadó, hogy akár rövid távon (néhány hétre), akár hosszabb távon (néhány évre), akár végleg külföldre menjen dolgozni? A kérdés nyitott formában hangzott el, így mindenki szabadon nevezhette meg a célállomást. Mivel három lehetséges célállomást is megemlíthettek a válaszadók, végül aggregálással hoztuk létre azokat a változókat, amelyek mutatják, hogy milyen rövid és hosszú távú, illetve kivándorlással járó munkaerő-

vándorlási szándék mutatkozik a Kárpát-medencei régió egészében és azon belül térségenként (4. és 5. táblázat).

4. táblázat

Az általános nyers migrációs potenciál a migráció típusa szerint, százalék

A migráció típusa	Nincs munkavállalási szándék	Van munkavállalási szándék	Összesen
Magyarországra			
Rövid távú munkavállalás	65	35	100
Hosszú távú munkavállalás	80	20	100
Kivándorlás	86	14	100
Más országba			
Rövid távú munkavállalás	81	19	100
Hosszú távú munkavállalás	87	13	100
Kivándorlás	93	7	100

A legerősebb a rövid távú magyarországi munkavállalási készlet, de nem elhanyagolható a hosszú távú, sőt a végleges migrációs terv sem. Más országba jóval kisebb az akár rövid távú vándorlási szándék, és legkevesebb véglegesen akarnának a megkérdezettek áttelepülni.

5. táblázat

Az általános nyers migrációs potenciál térségenként, százalék

Térség	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Magyarországra			
Dél-Szlovákia	27	17	5
Erdély	38	22	17
Kárpát-Ukrajna	46	22	20
Vajdaság	23	13	8
<i>Összesen</i>	<i>36</i>	<i>20</i>	<i>14</i>
Más országba			
Dél-Szlovákia	22	13	4
Erdély	22	16	9
Kárpát-Ukrajna	8	6	4
Vajdaság	18	13	8
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>13</i>	<i>7</i>

Míg Magyarországra Kárpát-Ukrajnából várható a legnagyobb munkaerő-bevándorlás (legfőképpen rövid távon, de 22 százalék akár hosszú távon is, sőt 20 százalék végleg), addig innen a más országba irányuló migrációs szándék a legalacsonyabb. Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban viszont a Magyarország felé és a más ország felé mutató migrációs potenciál majdhogynem kiegyensúlyozott. Erdélyből, bár mutatkozik elvándorlási hajlandóság a „Nagyvilág” felé is, mégis kiemelkedően magas a Magyarország felé irányuló rövid távú munkavállalási szándék.

Egy tipológia kialakítása érdekében a hat változó alapján klaszterelemzést végeztünk.² A kapott tipológia négyosztatú: megjelenik egy olyan csoport, amelyik sehova nem menne el szívesen, szemben egy olyan csoporttal, amelyik bármi áron, de távozni akar (akár rövid vagy hosszú távon, és mindegy, hogy melyik országba). Köztes típusként van még két rövid távon munkát vállalni szándékozó csoport, amelyek közül az egyik csak Magyarországon tudja elképzelni a munkavállalást, a másik viszont más országokban is (6. táblázat).

6. táblázat

Az általános migrációs potenciál tipológiája, százalék

Térség	Sehova nem menne	Csak rövid távon		Bárhova, de el innen	Összesen
		Magyarország és más ország	Csak Magyarország		
Dél-Szlovákia	65	19	13	3	100
Erdély	56	16	21	7	100
Kárpát-Ukrajna	52	5	39	4	100
Vajdaság	71	14	11	4	100

Ha térségek szerint nézzük a különféle típusok előfordulását, azt látjuk, hogy a Kárpát-medencei magyarok többsége „sehova nem menne”, és a „bárhova, csak el innen” típus egyik térségben sem jellemző attitűd. Kiugróan magas viszont Kárpát-Ukrajnában a csak rövid távú és csupán Magyarországra irányuló migrációs szándék. Dél-Szlovákiából és Erdélyből is főképp a rövid távú munkaerőmozgás valószínűsíthető az adatok alapján, de ez nem csupán Magyarország felé irányul, hanem más országokat is célba vesz. A legkisebb mértékű munkaerő-vándorlási szándék a Vajdaságban tapasztalható.

Lényegében hasonló eredményt kapunk akkor is, ha logikai úton képezzük az általános migrációs potenciál tipológiáját (7. táblázat).

² A klaszterelemzés típuskereső eljárás. A válaszadókat aszerint csoportosítja, hogy mennyire hasonlóan, illetve különbözően vélekednek a migrációról. A hat változóra hasonlóan válaszolók egy-egy klaszterbe kerülnek úgy, hogy az egyes klaszterek között minél nagyobb távolság legyen. Az eljárásban szabadon megválasztható, hogy hány típusba szeretnénk csoportosítani a válaszadókat. A típusok számának megválasztásához azonban szükség van egyfelől egy teoretikus elképzelésre, amely megszabja, hogy elvileg és logikailag hány csoportra számítunk; másfelől az adatok természete (együttes eloszlásuk) dönti el, hogy a teoretikus elképzelés és az adatok empirikus viselkedése összhangban van-e.

7. táblázat

Az általános migrációs potenciál logikai tipológiája, százalék

Térség	Sehova nem menne	Rövid távon	Hosszú távon	Rövid távon	Hosszú távon	Összesen
		Magyarországra		Más országba		
Dél-Szlovákia	63	5	9	9	14	100
Erdély	48	11	14	9	19	100
Kárpát-Ukrajna	43	23	23	3	7	100
Vajdaság	62	7	5	9	17	100

Ha az általános migrációs szándék különféle stratégiáit (rövid és hosszú távú, valamint végleges, Magyarországra és máshová irányuló) mint magyarázó változókat használjuk a kedvezménytörvény kapcsán kínálgató rövid távú magyarországi munkavállalás értelmezésére, akkor csupán a rövid és a hosszú távú, Magyarországra irányuló migráció esetében találunk szignifikáns összefüggéseket, a végleges kivándorlás szándéka esetében nem.

(Az eljárást megismételhetjük térségenként külön-külön is. Ekkor Kárpát-Ukrajnában találunk a fő trendtől eltérő összefüggéseket, ahol a Magyarországra való kivándorlás is oksági összefüggést mutat a kedvezménytörvény gerjesztette migrációs potenciállal, valamint Dél-Szlovákiában, ahol a rövid távú, de más országba irányuló migrációs szándékról mondható el ugyanez.)

A modell még további érdekességeket is feltár: egyfelől a *béta*-értékek szignifikanciaszintjei azt jelzik, hogy a kedvezménytörvény által gerjesztett migrációs várakozások a magyarok körében nem mutatnak semmiféle szignifikáns kapcsolatot a más országok felé irányuló munkavállalási szándékokkal, legyen az rövid vagy hosszú távú, vagy akár végleges. Sőt, a kapcsolatok nem csupán alatta maradnak a szignifikanciaszintnek, de ráadásul legtöbbször még az előjelek is megfordulnak, azaz ha lennének szignifikáns kapcsolatok, akkor azok rövid és hosszú távon egymás kizárását jelentenék (8. táblázat).

8. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje az általános migrációs szándék egyes típusainak bevonásával (igazított $R^2 = 0,289$), *béta*-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változók	Magyarországra
Rövid távú munkavállalás, Magyarországra	0,378***
Rövid távú munkavállalás, más országba	-0,033
Hosszú távú munkavállalás, Magyarországra	0,213***
Hosszú távú munkavállalás, más országba	0,051*
Kivándorlás, Magyarországra	0,032
Kivándorlás, más országba	-0,009

* A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 *** A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

DEMOGRÁFIAI MUTATÓK, TÁRSADALMI STÁTUS ÉS A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

A kérdőívben a lehetséges kereteket maximálisan kihasználva megkíséreltük összegyűjteni a legfontosabb szociodemográfiai jellemzőket a válaszadókról abból a célból, hogy magyarázzuk a migrációs potenciál demográfiai és szociológiai hátterét.

Az elemzésbe a demográfiai változók közül a férfi-nő megkülönböztetést, az életkort, illetve a későbbiekben a család jellegét³ vontuk be.

A társadalmi státust mérő dimenziók közül az iskolai végzettséget, a munkanélküliséget, a munkamegosztási pozíciót (alkalmazott, vállalkozó), a településjellegét, illetve a kérdezett vagyoni helyzetét⁴ használtuk.

Ezt követően aggregálással az iskolai végzettségből és a vagyoni helyzetből létrehoztunk egy olyan, objektív státusnak nevezett látens változót, amely az egyén társadalmi státusának (kulturális és anyagi erőforrásainak nagyságát mutató) jelzőszámaként működik. Létrehoztuk továbbá egy másik főkomponenst, amely az egyén munkaerő-piaci pozícióját hivatott leírni (vállalkozó, alkalmazott, munkanélküli).

Az objektív státus és a munkaerő-piaci pozíció aggregált változóinak átlagértékei jól jelzik az egyes térségek egymáshoz viszonyított fejlettségi szintjét (9. táblázat).

9. táblázat

Az objektív státus és a munkaerő-piaci főkomponens átlagértéke térségenként

Térség	Objektív státus	Munkaerő-piaci pozíció
Dél-Szlovákia	0,44	0,09
Erdély	-0,12	-0,04
Kárpát-Ukrajna	-0,32	-0,20
Vajdaság	0,30	0,23

Mindkét összehasonlításban a kárpát-ukrajnai magyarok mutatói a legalacsonyabb értékűek. Az erdélyi minta az objektív státus tekintetében az átlagosnál rosszabb képet mutat, a válaszadók munkaerő-piaci pozíciója viszont inkább átlagos. A dél-szlovákiai magyaroknak a legmagasabb az objektív státusa, de a munkaerő-piaci helyzetük gyengébb. A vajdasági magyarok viszont mindkét relációban az átlag feletti értékeket kaptak.

Az eredeti mért szociodemográfiai változók alkalmas dimenzióegyüttest alkotnak a migrációs potenciál magyarázatára. A 10. táblázat térségenként mutatja a lineáris regressziós magyarázó modell egyes bevont változóinak *béta*-értékeit a hozzájuk tartozó szignifikanciaszinttel. A végső változóegyüttesben csak azokat a változókat tartottuk meg, ahol a szignifikanciaszint megfelelő volt.

³ Idetartozik a háztartás nagysága és az eltartottak aránya.

⁴ A vagyoni státus mérésére szolgáló változó aggregálásakor nem a hagyományos, általában megszokott főkomponens-eljárást alkalmaztuk, hanem egyszerűen megszámloltuk, hogy a felsorolt 13 vagyontárgyból ki hányat birtokol. Eljárásunknak az a magyarázata, hogy szemben a főkomponens-elemzés módszerével, az egyes térségeket így nyersen összehasonlíthatjuk.

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
térsegenként, béta-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,139**	-0,168***		-0,099*
A kérdezett születési éve		0,107***		0,111*
A kérdezett munkanélkülisége	0,354***	0,206***	0,247***	0,138**
A kérdezett vagyoni státusa		-0,870**	-0,138**	-0,125*
Az eltartottak aránya		0,520*		
A családban a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek aránya		-0,760**		
Település nagyság		0,050*		
Igazított R^2	0,15	0,12	0,09	0,05
<p>* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$-nél magasabb.</p>				

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje jelentős térségbeli különbségeket mutat:

- a magyarázó modellben a legerősebb változó a kérdezett munkaerő-piaci pozíciója otthon; a Kárpát-medence minden térségére igaz, hogy a munkanélküliség a legerősebb meghatározója a munkavállalási szándéknak;

- három térségben (Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság) a munkanélküli férfiak munkavállalási szándéka erős magyarázó tényező, két térségben (Erdély és a Vajdaság) kifejezetten a fiatal munkanélküli férfiaké;

- három térségben (Erdélyben, Kárpát-Ukrajna és a Vajdaság) a munkanélküliség mellett a vagyoni státus is magyarázó tényező, bár nem túl erős hatást mutat a migrációs potenciálra;

- az iskolai végzettség önmagában egyik térségben sem befolyásolja a munkavállalási szándékot;

- Erdélyben a legösszetettebb a rövid távú munkavállalási migrációs szándék szociodemográfiai háttere: főképp a fiatalabb, munkanélküli férfiakra jellemző a munkavállalási szándék, amely kiegészül a rossz vagyoni státussal, a háztartáson belüli magas eltartott aránnyal, illetve a család alacsony iskolai tőkájével. Erdélyre igaz az is, hogy valamelyest a nagyobb települések lakói körében figyelhető meg munkavállalási szándék.

A tisztított migrációs mutató mellett érdemes megnézni, hogy általában a munkavállalási szándék (a nyers migrációs potenciál) szociodemográfiai háttere eltér-e a tisztított típusétól. A két migrációs mutató regressziós béta-értékeinek összehasonlítása leginkább Erdélyben mutat különbségeket (11. táblázat):

- a konkrét, már 2002-ben megvalósuló munkavállalási szándékot a munkanélküliség élménye jóval inkább meghatározza;

11. táblázat

A nyers és a tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje Erdélyben, béta-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változó	Nyers migrációs potenciál	Tisztított migrációs potenciál
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,120***	-0,171***
A kérdezett születési éve	0,211***	0,106***
A kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége	-0,031	-0,022
A kérdezett munkanélkülisége	0,131***	0,193***
A kérdezett vagyoni státusa	-0,092***	-0,073**
A háztartás nagysága	0,027	0,026
Az eltartottak aránya	-0,003	0,040
A családban a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek aránya	0,045	0,026
A családban a felnőttek körében a munkanélküliek aránya	-0,038	-0,062*

* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

• a háztartások nagysága szerint nem figyelhető meg különbség, viszont minél több az eltartott a családban – akár 18 éven aluli, akár 55 éven felüli – annál inkább várható rövid távon, hogy a kérdezett munkát akar vállalni Magyarországon;

• a közvetlenül várható munkavállalást a kor kevésbé, a nembeli különbségek (nevezetesen, hogy valaki férfi) viszont inkább befolyásolják.

A munkavállalási szándék alakulását tipizálhatjuk úgy, hogy megkülönböztetjük egymástól a határozott, már a kedvezménytörvény elfogadását közvetlenül követő munkavállalási szándékot az elvi, de konkrét időpontokat nem kijelölő céloktól (12. táblázat).

12. táblázat

A kedvezménytörvény hatására várható migrációs tipológia térségenként, százalék

Térség	Nem jön	Jönne, de nem most	Rögtön jönni akar	Együtt
Dél-Szlovákia	68	16	16	100
Erdély	53	23	24	100
Kárpát-Ukrajna	46	24	30	100
Vajdaság	67	20	13	100

Az azonnali munkavállalás szándéka különösen Kárpát-Ukrajnában erőteljes, míg ez a stratégia legkevésbé a Vajdaságban és Dél-Szlovákiában figyelhető meg. A három stratégia szociodemográfiai magyarázatára diszkriminanciaanalízis segítségével⁵ két elkülönülő magyarázó tényező tárható fel a Kárpát-medence egészére nézve (13. táblázat):

- az első dimenzióban a skála pozitív végpontján a fiatalabb férfi korosztályok találhatók, akiket különösen sújt a munkanélküliség, az iskolai végzettségük alacsony, viszonylag népes családban élnek, ahol az iskolai tudástőke ugyancsak alacsony, a család vagyoni helyzete rossz, és a családban mások is lehetnek munkanélküliek. A skála negatív oldalán mindennek az ellenkezője figyelhető meg;

- a diszkriminanciaanalízis azonban feltárt egy másik dimenziót is, ahol a szociális hátrányok nem játszanak meghatározó szerepet. Az azonnali munkavállalásra készek körében itt inkább a fiatalabb és munkahellyel rendelkező nőket találjuk, akiknek vagyoni helyzetük átlagos, viszont megfelelő iskolai tudástőkékük van, és nem kell sok eltartottról gondoskodniuk.

13. táblázat

A kedvezménytörvény hatására várható migrációs tipológia
diszkriminálófüggvényeinek szerkezete, struktúramátrix

Magyarázó változó	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,366	0,308
A kérdezett születési éve	0,439	0,686
A kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége	-0,243	0,118
A kérdezett munkanélkülisége	0,634	-0,469
A kérdezett vagyoni státusa	-0,508	0,037
A háztartás nagysága	0,173	-0,004
Az eltartottak aránya	0,075	-0,269
A családban a közép- és felsőfokú iskolai végzettségük aránya	-0,186	0,098
A családban a felnőttek körében a munkanélküliek aránya	0,267	0,007
Településnagyság	0,091	0,332

Az első függvény meghatározó szerepet tölt be a közvetlen és azonnali migrációs szándék magyarázatában (14. táblázat): a fiatalabb, szociálisan és munkaerő-piaci pozícióikat tekintve hátrányos helyzetben lévő férfiak körében tipikus az azonnali munkavállalás terve. Ezzel szemben a második függvény azok körében mutat szignifikáns összefüggést, akik bár

⁵ A diszkriminanciaanalízis megadott típusok jellemzésére szolgál. Az eljárás segítségével ki lehet mutatni, hogy az egyes típusba tartozók mennyire mutatnak sajátos profilt más változók szerint. A magyarázó változók egy függvényt alkotnak, amelyet diszkriminálófüggvénynek hívunk, és amelyre a bevont magyarázó változók különbözőképpen illeszkednek.

14. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófuggvények átlagértékei a migrációtípológia egyes csoportjaiban

Migrációtípus	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
Nem jön	-0,328	0,000
Jönne, de nem most	0,171	0,288
Rögtön jönni akar	0,677	-0,153

mutatnak érdeklődést a munkavállalás iránt, terveik még kialakulatlanok és az időpont tekintetében homályosak.

Az egyes diszkriminálófuggvény-pontok átlagértékei térségek szerint jelentős különbséget mutatnak (15. táblázat). Az első magyarázó faktor különösen Kárpát-Ukrajnára jellemző, és kevésbé ugyan, de igaz Erdélyre is. E két térséghez képest a Vajdaságból és Dél-Szlovákiából várható munkaerő-áramlást nem befolyásolja jelentős mértékben a szociálisan vagy munkaerő-piaci tekintetben hátrányos helyzet. A második dimenzió általában nem jellemző a régió különböző térségeiben, kivéve Erdélyt.

15. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófuggvények átlagértékei térségenként

Térség	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
Dél-Szlovákia	-0,338	-0,165
Erdély	0,133	0,133
Kárpát-Ukrajna	0,343	-0,092
Vajdaság	-0,479	-0,249

A korábbiakban már szó volt róla, hogy a kedvezménytörvény hatására várható migrációs potenciál mellett mértünk a Kárpát-medencei magyarok általános vándorlási hajlandóságát. Érdekes most megnéznünk, hogy a társadalmi státus mutatói vajon eltérő összefüggést mutatnak-e a két típusú vándorlási hajlandóság esetében.

Az általános migrációs potenciált magyarázó diszkriminálófuggvények három dimenzióban írják le a demográfiai és a státusváltozók szerepét (16. táblázat):

- az első függvény magas pozitív értékei a már korábban körülírt, és mind szociális, mind munkaerő-piaci pozícióját tekintve hátrányos helyzetű csoportokat fedti;
- a második függvény viszont a skála pozitív oldalán egy jómódú, aktív és munkahellyel rendelkező státust takar, ahol a család iskolai tudástőkéje is magas és a családban más sem munkanélküli;
- végül a harmadik függvény pozitív skálapontjai egy idősebb, aktív férficsoportot tükröznek.

16. táblázat

Az általános migrációs potenciál diszkriminálófüggvényeinek szerkezete, struktúramátrix

Magyarázó változó	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói	A harmadik függvény együtthatói
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,454	-0,204	-0,716
A kérdezett születési éve	0,690	0,328	-0,469
A kérdezett munkanélkülisége	0,518	-0,313	0,063
A kérdezett munkaerő-piaci pozíciója (aktív)	-0,358	-0,150	0,550
A kérdezett vagyoni státusa	-0,271	0,901	0,081
A családban a közép- és felsőfokú iskolai végzettségük aránya	-0,026	-0,248	0,017
A családban a felnőttek körében a munkanélküliek aránya	0,198	-0,267	0,138

A migráció strukturális okait magyarázó függvények közül az első az otthon maradás és az elvándorlás közötti választásban játszik szerepet (17. táblázat), függetlenül a migráció célállomásától és időtartamától. A második függvény főképp a nem Magyarországra irányuló vándorlást magyarázza (illetve a skála másik végpontja a csak rövid időre, Magyarországra irányuló vándorlást, ami az idősebb, rossz anyagi helyzetben lévő munkanélküli nők körét érinti). A harmadik függvény pedig a Magyarországra és más országba hosszú távra, sőt véglegesen távozni akarók szociológiai hátterét tárja fel.

17. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófüggvények átlagértékei a migrációtípológia egyes csoportjaiban

Migrációtípus	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói	A harmadik függvény együtthatói
Sehova nem menne	-0,272	0,000	0,000
Csak rövid távú munkavállalást tervez. (Magyarország és más ország)	0,505	0,239	-0,147
Csak rövid távú munkavállalást tervez. (csak Magyarország)	0,237	-0,455	0,000
Bárhova, de el innen	0,613	0,395	0,322

Térségenként az egyes magyarázó tényezők átlaga a következőket mutatja (18. táblázat): a hátrányos szociális és munkaerő-piaci helyzet különösképp Kárpát-Ukrajnában fontos ösztönzője az elvándorolásnak. Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban ez a tényező nem játszik szerepet, viszont a jó anyagi helyzet és az előnyös munkaerő-piaci pozíció a migrációs

18. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófüggvények
átlagértékei térségenként

Térség	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói	A harmadik függvény együtthatói
Dél-Szlovákia	-0,14	0,57	0,25
Erdély	0,05	-0,16	-0,09
Kárpát-Ukrajna	0,28	-0,50	-0,09
Vajdaság	-0,31	0,49	0,15

potenciál meghatározó tényezői. Végül Erdélyben egyik tényező sem magyarázza a munkaerő-piaci migrációs szándékot.

Az általános migrációs potenciál esetében a szociodemográfiai magyarázó tényezők részben eltérnek a kedvezménytörvény gerjesztette migrációs potenciálétól (19. táblázat):

- a külföldre (nem Magyarországra) irányuló migrációs potenciál esetében a munkanélküliség szerepe nem szignifikáns. Főképp a fiatalok és a férfiak gondolnak a migrációra, különösen akkor, ha a család iskolai tőkéje magas (bár a saját iskolai végzettség inkább gyenge ellentétes hatást mutat);

- a munkanélküliségnek annál nagyobb a magyarázó szerepe – különösen a fiatalok és a rossz anyagi körülmények között élők körében –, minél inkább Magyarországra és minél inkább rövid vagy hosszú távra (de nem kivándorlásra) irányul a migrációs szándék.

19. táblázat

Az általános migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modelljei,
béta-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változó	A külföldre irányuló, de Magyarországot kizáró vagy legfeljebb célországnak tekintő migrációs szándék	A kizárólag Magyarországot célországnak tekintő migrációs szándék
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,116***	
A kérdezett születési éve	0,120***	0,042*
A kérdezett munkanélkülisége		0,107***
A kérdezett vagyoni státusa		-0,181***
A családban a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek aránya	0,044*	

* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
*** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

TÁRSADALMI KAPCSOLATOK, TAPASZTALATI TŐKE ÉS A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

A migrációs potenciál szociológiai magyarázata során érdemes figyelembe venni a megkérdezettek legkülönbözőbb kapcsolati és személyes tapasztalati erőforrásait. A kérdőívben több kérdés(csoport) is érintette ezt a szempontot:

- vannak-e a kérdezettnek barátai, rokonai Magyarországon vagy bárhol másutt külföldön;

- családjában tervezik-e, hogy mások is kiváltják a magyarigazolványt?

- a kérdezett dolgozott/dolgozik-e külföldön/Magyarországon;

- a kérdezett családjában dolgozott/dolgozik-e külföldön/Magyarországon bárki is;

A személyes kapcsolatok körében a baráti és a rokoni kapcsolatok nagyon fontosak a migrációs szándék kialakulásában. A külföldi kapcsolati tőke nem feltétlenül jelenti, hogy az illető mindenképpen számol a külföldi munkavállalás lehetőségével, de a bizonytalan migrációs motivációt felerősítheti és konkretizálhatja.

A Kárpát-medence történeti sajátosságaiból is következik, hogy minden térségben nagyon nagy számban találtunk külföldi baráti-rokoni kapcsolatokat. Magyarországi rokoni kapcsolatokról a válaszadók 80–83 százaléka számolt be; a Nyugaton élő rokonok különösen a vajdaságiak, valamint kisebb mértékben az erdélyiek körében nagyon gyakoriak (20. táblázat).

20. táblázat

**Személyes kapcsolatok a Kárpát-medencei magyarok körében térségenként,
a kérdésekre adott válaszok megoszlása, százalék**

Térség	Igen	Nem	Összesen
Élnek-e Magyarországon barátai, rokonai?			
Dél-Szlovákia	80	20	100
Erdély	83	17	100
Kárpát-Ukrajna	83	17	100
Vajdaság	82	18	100
És másutt külföldön?			
Dél-Szlovákia	43	57	100
Erdély	52	48	100
Kárpát-Ukrajna	33	67	100
Vajdaság	80	20	100

Egy másik nagyon fontos jelzőszáma a migrációs potenciálnak, hogy hányan akarják egyáltalán kiváltani a magyarigazolványt. Noha ebből egyenesen nem következik, hogy valaki munkát is akarna vállalni, mindenesetre előfeltétele egy lehetséges munkavállalásnak (feltéve, ha az illető nem feketén dolgozik vagy szeretne dolgozni). Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek legalább háromnegyede tervezi kiváltani a magyar-

igazolványt; arányuk Kárpát-Ukrajnában még ennél is jóval magasabb (93 százalék). Mivel a munkavállalási szándék nem csupán individuális döntés, hiszen egyfajta családi életstratégiaként is felfogható, érdemes azt is megnézni, hogy vajon a családtagok közül hányan kívánnak élni a magyarigazolvány kiváltásának lehetőségével.

Általában a családtagok feléről mondják a válaszadók, hogy ki fogják váltani a magyarigazolványt: ez az arány magasabb Kárpát-Ukrajnában (62 százalék), és alacsonyabb Dél-Szlovákiában (45 százalék).⁶

A munkavállalási szándék fontos háttértényezője lehet az, ha akár a kérdezett, akár a családjából bárki más korábban már dolgozott vagy jelenleg is dolgozik Magyarországon. A kérdőívben a háztartás minden tagjára rákérdeztünk, hogy vajon dolgozott-e már Magyarországon. A négy vizsgálati terepet együttesen nézve a Magyarországon munkatapasztalatot szerettek aránya 10 százalék. Az eredmények térségenként jelentős szórást mutatnak: Kárpát-Ukrajnában a megkérdezettek egyharmada nyilatkozott úgy, hogy valaki a családban (sőt tizedük esetében a család több tagja is) korábban már dolgozott Magyarországon; Erdélyben 19 százalék, Dél-Szlovákiában 10 százalék, a Vajdaságban csupán 6 százalék tudósított erről (21. táblázat).

21. táblázat

A családtagok korábbi/jelenlegi és a tervezett magyarországi munkavállalása térségenként, a kérdésekre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Senki	Egyvalaki	Ketten	Hárman vagy többen	Összesen
A családtagok közül hányan dolgoztak/dolgoznak Magyarországon?					
Dél-Szlovákia	90	9	1	0	100
Erdély	81	14	4	1	100
Kárpát-Ukrajna	67	22	9	2	100
Vajdaság	94	4	2	0	100
Tervez-e a családból valaki Magyarországon munkát vállalni?					
Dél-Szlovákia	61	29	9	1	100
Erdély	41	31	20	8	100
Kárpát-Ukrajna	29	32	29	10	100
Vajdaság	59	21	16	4	100

Ugyancsak Kárpát-Ukrajnából szeretne a legtöbb családtag munkát vállalni a jövőben Magyarországon. Erdélyből és a Vajdaságból a kérdezettől kívül a válaszadók közel 20 százalékának legalább további egy családtagja szeretne átjönni dolgozni, Kárpát-Ukrajnából 35 százalék. A legkisebb arányú munkavállalás a családtagok részéről Dél-Szlovákiában tapasztalható.

⁶ Megjegyezzük, hogy Kárpát-Ukrajnában a fenti arány viszonylag kis mértékben ingadozik a kérdezettek körében (a szórás csak 21 százalék), míg Dél-Szlovákiában az ingadozás igen nagy (a szórás 31 százalék).

A tisztított migrációs potenciál magyarázó modelljében a korábbi magyarországi munkatapasztalatokkal összefüggő változók magyarázóereje szignifikáns. Így befolyásolja a magyarországi konkrét munkavállalási szándékot, ha az illető már korábban is dolgozott Magyarországon, és/vagy ha a családból mások is dolgoztak itt, illetve ha élnek barátaik, rokonaik Magyarországon. Térségenként azonban megfigyelhetők különbségek is (22. táblázat):

- az igazított R^2 -értékek azt mutatják, hogy regressziós magyarázó modell erősebben működik Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában, de kevésbé Dél-Szlovákiában és Vajdaságban;
- Erdélyben a saját és a családtagok korábbi munkavállalási tapasztalatai együttesen hatnak;
- a kárpát-ukrajnai területeken viszont csak a korábbi saját munkavállalási tapasztalat befolyásolja a mostani motivációkat, a családtagok esetleges korábbi munkavállalása nem;
- Dél-Szlovákiában és Vajdaságban csak a saját munkavállalási tapasztalatok hatása szignifikáns, de a mértéke nem jelentős.

22. táblázat

A tisztított migrációs potenciál magyarázó modelljei térségenként
béta-értékek szignifikanciaszinttel

Térség	A kérdezett az elmúlt 12 hónapban dolgozott Magyarországon	A kérdezett családtagja az elmúlt 12 hónapban dolgozott Magyarországon
Dél-Szlovákia (0,028*)	0,186***	-0,042
Erdély (0,127*)	0,306***	0,073**
Kárpát-Ukrajna (0,153*)	0,391***	0,006
Vajdaság (0,057*)	0,273***	-0,043

* Zárójelben az igazított R^2 -érték.
 ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

Az a tényező viszont, hogy valakinek élnek-e barátaik, rokonai Magyarországon, nem tölt be szignifikáns szerepet a tisztított migrációs potenciálban. Ellenben ha a modell függő változója a nyers migrációs potenciál (gondolt-e már egyáltalán arra, hogy a kedvezménytörvény hatására esetleg munkát vállal Magyarországon), Erdély esetében (de kizárólag itt) a baráti, rokoni, kapcsolatok pozitív szignifikáns összefüggést mutatnak a migrációs szándékkal.

Ha a rokoni kapcsolatokról és a munkavállalási tapasztalatból főkomponens-elemzéssel egy „kapcsolatok” (network) változót aggregálunk, akkor a változó átlagértékei térségenként jelentős szórást mutatnak (23. táblázat). A kapcsolatok hiánya Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában az otthon maradást erősíti, míg az intenzív kapcsolatrendszer és a tapasztalati tőke felerősíti a migrációs késztetést. A Vajdaságban csak a pozitív kapcsolat érvényes, a kapcsolatok hiánya nem feltétlenül vezet el a munkavállalás elutasításához. A dél-szlovákiai magyarok kapcsolati tőkéje és migrációs potenciálja között nem találtunk összefüggést.

23. táblázat

Az aggregált kapcsolatok változó átlagértékei a tisztított migrációs potenciál két típusában

Térség	Nem tervezi most, hogy jön dolgozni	Tervezi, hogy rögtön jön dolgozni
Dél-Szlovákia	-0,00	-0,02
Erdély	-0,13	0,40
Kárpát-Ukrajna	-0,12	0,28
Vajdaság	-0,04	0,25

Ha az általános migrációs késztetés egyes típusait hasonlítjuk össze, a Magyarországra és a más országba irányuló migrációs potenciál nem mutat lényeges eltéréseket (24. táblázat). A „bárhova, de el innen” hozzáállásúak esetében a kapcsolatok erősebbek hatnak, mint a rövid távú munkavállalást tervezők körében: a Vajdaságban a kapcsolati tőke inkább a kizárólag Magyarországra irányuló migrációs késztetést erősíti fel, míg Kárpát-Ukrajnában inkább a vegyes, a „Nagyvilágba” és Magyarországra egyaránt irányuló szándékokat.

24. táblázat

Az aggregált kapcsolatok változó átlagértékei az általános migrációs potenciál négy típusában

Térség	Sehova nem menne	Csak rövid távon		Bárhova, de el innen
		Magyarország és más ország	Csak Magyarország	
Dél-Szlovákia	0,05	-0,21	0,07	0,04
Erdély	-0,17	0,19	0,21	0,28
Kárpát-Ukrajna	-0,12	0,48	0,06	0,47
Vajdaság	-0,09	0,07	0,30	0,55

Végül nézzük meg, hogy a demográfiai változók, az objektív státust és a kapcsolatokat jellemző mutatók együttesen miképp magyarázzák a nyers migrációs potenciált. Erdélyben a személyes vagy a családon belüli külföldi munkatapasztalatok, a rossz vagyoni helyzet és a munkanélküliség magyarázóereje a legfontosabb, és legfőképpen a férfiak terveznek munkavállalást. Kárpát-Ukrajna hasonló trendet mutat, bár a nem változó itt nem szignifikáns. A Vajdaságban maga a modell nem magyaráz kellőképpen, bár a struktúra hasonló. Végül Dél-Szlovákiában a férfiak és a munkanélküliek mutatnak migrációs hajlandóságot (25. táblázat).

A regionális különbségek még szembetűnőbbek, ha az elemzés módszere a lépésenkénti regresszió (26. táblázat). Ez az eljárás jól mutatja a modellbe bevont változók különböző súlyát és azt a logikát, ahogy lépésről lépésre egyre több szempont figyelembevételével írjuk le a migrációs késztetés erősségét.

25. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje a kapcsolati és a tapasztalati tőke bevonásával térségenként, *béta*-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,147***	-0,149***	-0,080	-0,095*
A kérdezett születési éve	0,048	0,094***	-0,024	0,100*
A kérdezett munkanélkülisége	0,343***	0,170***	0,209***	0,138**
A kérdezett vagyoni státusa	-0,055	-0,121***	-0,153***	-0,138**
A kérdezett és családtagjai külföldi munkatapasztalata	-0,003	0,203***	0,233***	0,132**
Élnek-e Magyarországon barátai, rokonai?	0,071	0,072**	0,054	0,031
Igazított R^2	0,15	0,16	0,14	0,07

* A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 ** A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A *T*-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

A lépésenkénti regresszió szerint például Erdélyben a migráció családi kontextusa (korábbi munkavállalási tapasztalat és munkanélküliség) és a kapcsolatok sokkal fontosabb tényezőknak látszanak, mint más térségekben. Kárpát-Ukrajnában inkább az elviselhetetlen szociális és rossz munkaerő-piaci helyzet (legyen az akár egyéni vagy család egészére igaz) tűnik a meghatározónak. A Vajdaságban hasonló a helyzet, de főképp a fiatalabbakra és a férfiakra érvényes az összefüggés, míg Dél-Szlovákiában a nem és a munkanélküliség a döntő szempont.

26. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lépésenkénti regressziós magyarázó modellje térségenként, a magyarázó változók belépésének sorrendje szerint

Sorrend	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság
1.	A kérdezett munkanélküli	A családból többen is munkát vállaltak korábban	A kérdezett munkanélküli	A kérdezett munkanélküli
2.	Férfiak	A családban többen is munkanélküliek	A családban többen is munkanélküliek	A családban többen is munkanélküliek
3.		Férfiak	Rossz vagyoni státus	Rossz vagyoni státus
4.		Rossz vagyoni státus		Fiatalabbak
5.		Fiatalabbak		Férfiak
6.		Élnek rokonai Magyarországon		

Összességében, ha az egész régiót egyben vizsgáljuk, akkor a munkanélküliség mint kényszerítő elem mellett a kapcsolatok tényező tűnik a második legfontosabbnak, és csak ezt követi a vagyoni helyzet, a férfi/nő reláció, a kor vagy a település etnikai összetétele. Az iskolai végzettség érdekes módon csak utolsó a sorban (27. táblázat).

27. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lépésenkénti regressziós magyarázó modellje a Kárpát-medence egészében, a magyarázó változók belépésének sorrendje szerint

1.	Munkanélküli						
2.	Munkanélküli	Kapcsolatok					
3.	Munkanélküli	Kapcsolatok	Vagyoni státus				
4.	Munkanélküli	Kapcsolatok	Vagyoni státus	A kérdezett neme			
5.	Munkanélküli	Kapcsolatok	Vagyoni státus	A kérdezett neme	A kérdezett születési éve		
6.	Munkanélküli	Kapcsolatok	Vagyoni státus	A kérdezett neme	A kérdezett születési éve	A magyarok aránya a településen	
7.	Munkanélküli	Kapcsolatok	Vagyoni státus	A kérdezett neme	A kérdezett születési éve	A magyarok aránya a településen	A kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége

A SZUBJEKTÍV STÁTUS ÉS A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

Az objektív társadalmi státus mutatóiból (iskolázottság, vagyoni helyzet) aggregált objektív státus, a munkaerő-piaci pozíció (munkanélküliség, vállalkozói vagy alkalmazotti megkülönböztetés) és a kapcsolati tőke mellett feltételeztük, hogy a személyes életviszonyok megítélése, illetve a kérdezettek elégedettsége jelentős mértékben befolyásolhatja a migrációs hajlandóságot. A szubjektív társadalmi státus tehát ily módon egyfelől az egyén önértékeléséről ad információt, másfelől kifejezheti az egyén elégedettségét vagy elégedetlenségét azzal a helyzettel, amit elért.

A szubjektív társadalmi státust három dimenzióban mértük:

- a személyes státushelyzet megítélése egy alkalmas skálán,
- az élet különféle dolgaival való elégedettség,
- a nélkülözés, az alapvető létfenntartásban megmutatókozó nehézségek.

Az első dimenzióban a legszegényebbek és a leggazdagabbak között tízfokú skálán kellett a válaszadóknak elhelyezni önmagukat. A térségek ebből a szempontból nem mutatnak jelentős különbségeket: az értékek mindenütt valamivel a közepes skálaérték alatt vannak (a szórás Kárpátján és Dél-Szlovákiában a legnagyobb).

A második dimenzióban az élet különféle dolgaival való elégedettséget ötfokú skálán mértük. Az elégedettség terén az adatok a szakirodalomból ismert vizsgálatok eredményeit

követik: az emberek az eddigi életükkel és a családi életükkel általában elégedettebbek, míg a jövővel és az életszínvonallal kevésbé.

Az egyes térségek összehasonlításakor a családi élet és a jövő megítélése terén mutatkozik a legkisebb különbség, míg a legnagyobb az életszínvonal értékelésében: Dél-Szlovákiában az emberek a legelégedettebbek az életszínvonalukkal, míg Kárpát-Ukrajnában és a Vajdaságban a legkevésbé (28. táblázat).

28. táblázat

Az élet különböző dolgaival való elégedettség,
öt fokú skálán, skálaátlagok

Térség	Az eddigi életével	A jövőjével	A család életével	A háztartás életszínvonalával
Dél-Szlovákia	3,5	3,1	3,6	3,4
Erdély	3,5	3,0	3,6	3,2
Kárpát-Ukrajna	3,3	3,0	3,5	2,9
Vajdaság	3,2	2,9	3,6	2,9

A harmadik dimenzióban az esetleges rossz anyagi helyzet felderítésére tettünk fel kérdést. Feltételeztük, hogy az elemi ellátásban mutatkozó hiányok a szubjektív társadalmi státus alacsony pozícióinak finomításában segítheti az elemzést. Az egzisztenciális krízisfaktor – másképpen a nélkülözés – Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában a háztartások negyedt-ötödét érinti, a Vajdaságban minden tizedik, Dél-Szlovákiában minden huszadik háztartást jellemez (29. táblázat).

29. táblázat

Az egzisztenciális krízisfaktor térségenként,
az „Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy nem jutott elegendő pénz enni valóra?”
kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Igen	Nem	Összesen
Dél-Szlovákia	7	93	100
Erdély	25	75	100
Kárpát-Ukrajna	23	77	100
Vajdaság	11	89	100

A szubjektív társadalmi státust mérő három változóból lehetőség nyílik egy látens változó aggregálására, amit a továbbiakban szubjektív státusnak nevezünk.⁷ Mivel a kérdezettek válaszaik megfogalmazásakor önmagukat saját országuk polgáraival hasonlították

⁷ A főkomponens-elemzés során a három mért változó jól illeszkedett egy dimenzióra.

össze, a főkomponens-elemzést úgy érdemes elvégezni, hogy térségenként külön-külön keressük a feltárni kívánt dimenziót.⁸

Ha a tisztított migrációs potenciált magyarázzuk az objektív státussal (iskolázottság és vagyoni státus), a munkaerő-piaci helyzettel, a kapcsolatokkal és a szubjektív státussal, akkor a régió egészére nézve mindegyik bevont változó szignifikáns magyarázóerővel bír a modellben. Fontos eredmény, hogy a kapcsolatok, a munkanélküliség és a megkérdezett neme (férfiak) mellett a szubjektív státus magyarázóereje is jelentős (30. táblázat).

30. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
(az igazított $R^2 = 0,124$)

Magyarázó változó	Béta-értékek (szignifikanciaszinttel)
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,160***
A kérdezett születési éve	0,094***
A kérdezett objektív státusa (iskolázottság és vagyoni státus)	-0,086***
A kérdezett munkaerőpiaci pozíciója	-0,139***
Kapcsolatok külföldön	-0,174***
A kérdezett szubjektív státusa	-0,128***
*** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.	

Az egyes térségekben azonban a modell másképpen illeszkedik. Dél-Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában a szubjektív státusnak nincs szerepe. Az előbbi térségben csak a munkanélküliség és a nem változó, az utóbbiban a kapcsolatok, a munkanélküliség, az objektív státus és a nem határozza meg a nyers migrációs potenciál mértékét. A Vajdaságban a szubjektív státus hat legerősebben a migrációs hajlandóságra (erre kapjuk a legnagyobb béta-értéket). Erdélyben pedig a kérdezett neme és a kapcsolat változó mellett a harmadik legfontosabb tényező a szubjektív státus.

A kedvezménytörvény hatására várható munkaerő-vándorlás tipológiája térségenként szoros összefüggést mutat a szubjektív státussal. Az eredmények azt mutatják, hogy minél rosszabbnak látja az egyén saját helyzetét vagy minél inkább alulértékeli valós pozícióját, annál inkább akar élni a törvény adta lehetőségekkel. Ez az összefüggés különösen érvényes a Vajdaságban és Dél-Szlovákiában, valamivel kevésbé jellemző Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában (31. táblázat).

A kérdezettek demográfiai jellemzői, objektív és szubjektív státusa, valamint kapcsolatai alapján a migrációs tipológia diszkriminanciaelemzése két diszkriminálófüggvényt tár fel (32. táblázat). Az első függvény magas értékei azokat írják le, akik fiatal férfiak, nincs munkájuk, a vagyoni helyzetük rossz, elégedetlenek a társadalmi helyzetükkel és munka-

⁸ Megtehetjük természetesen azt is, hogy a régió egészére futtatjuk a főkomponensünket. Ebben az esetben a létrejövő szubjektív státust mérő mutató Erdélyben, Kárpát-Ukrajnában és a Vajdaságban alig különbözik, viszont Dél-Szlovákiában kiugróan magas. (Kárpát-Ukrajnában a szórás jóval magasabb, mint a többi térségben.)

31. táblázat

Az aggregált szubjektív státusz változó átlagértékei térségenként a kedvezménytörvény hatására várható migrációs tipológia egyes csoportjaiban

Migrációtípus	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság
Nem jön	0,10	0,17	0,24	0,12
Jönne, de nem most	-0,04	-0,04	0,03	-0,08
Rögtön jönni akar	-0,41	-0,29	-0,19	-0,44

vállalásuk nem csupán egyéni döntés, ugyanis a család más tagjai is dolgoznának Magyarországon. Emellett azonban megjelenik egy másik függvény is, amelynek magas értékei az iskolázottabb, bár ugyancsak fiatalabb nőket jellemzik, akiknek van munkájuk, a vagyoni helyzetük az átlagosnál jobb, és viszonylag elégedettek az elért társadalmi helyzetükkel.

32. táblázat

A kedvezménytörvény hatására várható migrációs tipológia diszkriminálófüggvényeinek szerkezete, struktúramátrix

Magyarázó változó	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
A kérdézt neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,281	0,359
A kérdézt születési éve	0,396	0,453
A kérdézt legmagasabb iskolai végzettsége	-0,202	0,214
A kérdézt munkanélkülisége	0,454	-0,657
A kérdézt vagyoni státusa	-0,382	0,248
A kérdézt szubjektív státusa	-0,323	0,231
A családból más akar-e dolgozni?	0,588	0,423

Az átlagértékeket áttekintve (33. táblázat) az első függvény jól írja le azokat az eseteket, amikor a válaszadó akár már a közeljövőben munkát vállalna Magyarországon (rögtön jönni akar), de legalábbis kimutatható a munkavállalási szándéka, noha a konkrét tervek még hiányoznak (jönne, de nem most). Az összefüggés annál erősebb, minél inkább határozott és pontos tervei vannak a válaszadónak. A második függvény viszont éppen a bizonytalanabb, bár munkát vállalni szándékozókot különbözteti meg a határozott migrációs szándékúaktól.

Ha a diszkriminálófüggvény szórjait elmentjük, akkor térségenként összehasonlíthatjuk az egyes függvények átlagértékeit (34. táblázat). Az első diszkriminálófüggvény által feltárt összefüggések főképpen Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában érvényesülnek, viszont nem jellemzik sem a dél-szlovákiai, sem a vajdasági magyarokat. A második függvény – amely súlyát tekintve is eltérpül az első mellett – viszont nem mutat regionális különbségeket, azaz a munkavállalási szándékukban bizonytalanok egyaránt előfordulnak a négy térségben.

33. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófüggvények átlagértékei a migrációs tipológia egyes csoportjaiban

Migrációtípus	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
Nem jön	-0,472	0,000
Jönne, de nem most	0,383	0,326
Rögtön jönni akar	0,817	-0,223

34. táblázat

A migráció strukturális okait aggregáló diszkriminálófüggvények átlagértékei térségenként

Térség	Az első függvény együtthatói	A második függvény együtthatói
Dél-Szlovákia	-0,390	-0,150
Erdély	0,120	0,050
Kárpát-Ukrajna	0,470	-0,020
Vajdaság	-0,340	-0,030

AZ ETNIKAI IDENTITÁSTUDAT ÉS A KISEBBSÉG-TÖBBSÉG VISZONYÁNAK HATÁSA A MIGRÁCIÓS POTENCIÁLRA

A megkérdezettek identitását magyarságuk nagyon határozott vállalása jellemzi. Jól mutatja ezt, hogy bár a kérdőívben arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát, három identifikációs lehetőséget is felkínáltunk, a válaszadók csak elenyésző része vallotta magát a magyaron kívül más nemzetiségűnek is. Ebből a szempontból az egyes térségek közötti eltérések elhanyagolhatók (35. táblázat).

35. táblázat

Az identitás fajtái térségenként, százalék

Térség	Csak magyar	Másnak is vallja magát	Összesen
Dél-Szlovákia	89	11	100
Erdély	90	10	100
Kárpát-Ukrajna	88	12	100
Vajdaság	92	8	100

Miközben a válaszadók a Kárpát-medence egészében erős magyar identitás hatja át, saját etnikai kisebbségük jövőbeli sorsát a saját országukban nagyon pesszimistán látják. Másképpen fogalmazva: súlyos negatív demográfiai vízió hatja át a válaszokat arra a kérdésre, hogy miként alakul magyarság jövője a saját országukban a következő száz évben (36. táblázat). Ez a negatív vízió különösen a Vajdaságban figyelhető meg, de a többi térségben is a válaszadók kétharmadának pesszimista a jövőképe. Bár a magyar kisebbség teljes eltűnését nem valószínűsítik, egynegyedük jelentős létszámcsökkenést prognosztizál.

36. táblázat

A magyarok jövőbeli számának megítélése térségenként,
a „Hogyan látja az országban élő magyarok számát a jövőben?”
kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Csökken vagy nem változik	Eltűnik	Inkább nő	Összesen
Dél-Szlovákia	65	25	10	100
Erdély	69	19	12	100
Kárpát-Ukrajna	72	16	12	100
Vajdaság	77	18	5	100

Arra a kérdésre viszont, hogy az ország helyzete a következő öt évben hogyan alakul, a válaszadók egyharmada kifejezetten optimista választ adott, és további egyharmaduk szerint a helyzet nem fog romlani. Természetesen az országértékelések térségenként jelentős eltéréseket mutatnak (37. táblázat). Különösen a Vajdaságban néznek az emberek optimistán a jövőbe, de inkább pozitív, mint negatív a mérleg Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában is. Meglepő módon a dél-szlovákiaiak ítélik meg a legpesszimistábban országuk jövőbeli sorsát.

37. táblázat

Az ország jövőbeli helyzetének megítélése térségenként,
az „Ön szerint az ország helyzete a következő öt évben hogyan alakul?”
kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Jelentős mértékben javul	Mérsékelten javul	Nem változik	Mérsékelten romlik	Jelentős mértékben romlik	Nem tudja	Összesen
Dél-Szlovákia	2	23	38	26	8	3	100
Erdély	2	23	30	27	10	8	100
Kárpát-Ukrajna	1	34	32	20	6	7	100
Vajdaság	3	51	33	9	1	3	100

A tisztított migrációs potenciál és az ország jövőjének általános megítélése között szignifikáns összefüggés mutatkozik: minél rosszabbnak látja a válaszadó az ország jövőbeli sorsát, annál inkább hajlik a magyarországi munkavállalásra. Ugyancsak szignifikáns, de az előzőnél jóval gyengébb kapcsolat figyelhető meg a magyarságra vonatkozó demográfiai vízió és a migrációs hajlandóság között.⁹

A magyar etnikum jövőbeli sorsának és az ország helyzetének alakulása mellett a kisebbség-többség együttéléséből fakadó konfliktushelyzet megítélésére is rákérdeztünk a kérdőívben. Feltételeztük, hogy a migrációs potenciál mértékében és a vándorlási késztetésben fontos szerepet játszhat, hogy mennyire látja a kérdezett a magyarság helyzetét konfliktusosnak az országban. Várható volt az is, hogy az egyes térségek válaszadói nagyon eltérő etnikai konfliktusról fognak beszámolni. Az eredmények igazolták előzetes elképzeléseinket (38. táblázat):

- a Kárpát-medencei magyarok nem értékelik túl országukban a konfliktus mértékét: mindössze 10 százalékuk szerint súlyos; 45 százalékuk szerint mérsékelt és ugyancsak 45 százalékuk szerint pedig elhanyagolható vagy nincs is konfliktus a többségi lakosság és a magyar etnikum között;
- meglepő módon Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban mutatkozott a legerősebb konfliktustudat, Kárpát-Ukrajnában pedig a leggyengébb;
- az országértékelés és a konfliktustudat között gyenge a kapcsolat.
- gyenge, de létező kapcsolat van a magyarság jövőjét illető demográfiai vízió és a konfliktustudat között.

38. táblázat

A konfliktustudat megítélése térségenként,

az „Ön szerint manapság milyen mértékű a konfliktus az ország többségi lakossága és az itt élő magyarok között?” kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Nagyon súlyos	Súlyos	Mérsékelt	Elhanyagolható vagy nincs	Összesen
Dél-Szlovákia	2	14	47	37	100
Erdély	1	9	45	45	100
Kárpát-Ukrajna	0	2	38	59	100
Vajdaság	1	8	53	38	100

Az etnikai konfliktusok mellett arra is rákérdeztünk, hogy érte-e etnikai alapon bármilyen diszkrimináció az élete során a válaszadót. Ebből a szempontból lényegében hasonló megoszlásokat kaptunk az egyes térségekben: egynegyed és egyharmad között vannak azok, akik ilyen eseményről tudósítottak (39. táblázat).

Az etnikai diszkriminációról való tudósítás szoros kapcsolatot mutat a konfliktustudattal: minél inkább érzi valaki úgy, hogy származása és etnikai identitása miatt diszkrimináció éri, annál konfliktusosabbnak látja a kisebbség-többség együttélését (40. táblázat).

⁹ Meglepő módon az általános migrációs hajlandóság gyenge összefüggést mutat az ország megítélésével: míg ennek a Cramer V-értéke 0,54, addig a tisztított migrációs potenciálé 0,11.

39. táblázat

Az etnikai diszkrimináció előfordulása térségenként, az „Érte-e Önt hátrányt élete során az ország többségi lakossága részéről csak azért, mert Ön magyar?” kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Térség	Igen	Nem	Összesen
Dél-Szlovákia	27	73	100
Erdély	30	70	100
Kárpát-Ukrajna	32	68	100
Vajdaság	32	68	100

40. táblázat

Az etnikai diszkrimináció és a konfliktustudat összefüggése, százalék*

Konfliktustudat	Érte hátrányos megkülönböztetés	Nem érte hátrányos megkülönböztetés
Nagyon súlyos	3	1
Súlyos	16	6
Mérsékelt	54	41
Elhanyagolható	17	25
Nincs konfliktus	10	27
Összesen	100	100
* Chi-négyzet: 236; szabadságfok: 4; Cramer V-érték: 0,270.		

Legkevésbé Erdélyben és Dél-Szlovákiában, leginkább a Vajdaságban kapcsolódik össze a konfliktustudat az etnikai diszkrimináció érzetével.

Végül egy kérdésben arra kértük a válaszadókat, hogy helyezték el önmagukat azon a skálán, ahol az 1-es azt jelenti, hogy soha, semmilyen körülmények között sem élnének más országban, a 10-es pedig azt, hogy szívesen kivándorolnának egy másik országba. Ez az általános migrációs mutató, amely egyfajta spontán közelség–távolság érzületnek is felfogható, szoros összefüggést mutat a tisztított migrációs potenciállal (41. táblázat): átlagosan több mint két skálapont a különbség azok között, akik tervezik és akik nem tervezik a munkavállalást. Az egyes térségek mentén vannak eltérések: a külföldi munkavállalás terve főképp Erdélyben és a Vajdaságban kapcsolódik össze az erős távolságérzettel; Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában viszont, ahol mérsékeltabb a munkavállalási szándék, az országhoz való kötődés is gyenge.

Még nagyobbak a különbségek, ha a közelség–távolság érzetet az általános migrációs tipológiával vetjük össze: a „csak el innen” kategóriában szinte egyöntetű a teljes azonosulás a távozással (az átlagos távolságérzet 8,38) és nagyon gyenge a kötődés az országhoz, amelynek állampolgárai a válaszadók. Ezzel szemben azoknak, akik „sehova sem mennének”, igen erős a kötődésük (az átlagos távolságérzet csak 3,97).

41. táblázat

A közelség-távolság érzet és a tisztított migrációs potenciál összefüggése térségenként, skálaátlag

Térség	Nem tervezi, hogy dolgozzon	Tervezi, hogy dolgozzon
Dél-Szlovákia	3,76	6,04
Erdély	4,51	6,65
Kárpát-Ukrajna	4,43	5,77
Vajdaság	4,12	6,57

Az etnikai konfliktustudatból, a közelség-távolság és a diszkriminációérzetből olyan változót aggregáltunk,¹⁰ amely az etnikai feszültségeket hivatott mérni. Az így kialakított, a továbbiakban etnikai konfliktuspotenciálnak nevezett változó skálaértéke különösen magas Kárpát-Ukrajnában, miközben a többi térségben nem különbözik érdemben egymástól (42. táblázat).

42. táblázat

A konfliktuspotenciál térségenként, faktorszóróátlag és szórás

Térség	Átlagos skálaérték	Szórás
Dél-Szlovákia	-0,03	0,94
Erdély	-0,04	1,06
Kárpát-Ukrajna	0,16	0,88
Vajdaság	-0,02	0,91

Az ország helyzetének és a magyarság jövőbeli sorsának megítéléséből ugyancsak aggregáltunk egy új változót, amely a nemzetállami és az etnikai helyzet minősítését együttesen tükrözi. Ez a változó azonban a térségek mentén nem mutat értékelhető eltérést.

A kérdőívben arra is kísérletet tettünk, hogy mérjük a magyaroknak a más etnikai csoportoktól érzett távolságát. A kérdést három etnikai csoport relációjában tettük fel: egyfelől a saját csoport (a magyarok) iránt érzett közelség, másfelől a többségi társadalommal és a romákkal szemben érzett távolság felől érdeklődtünk. Az etnikai távolság mérésére a klaszszikus, de redukált Bogardus-skálát alkalmaztunk, amely legközelebbi távolságként a családtagnak való elfogadást, legtávolabbinak pedig azt jelölte meg, hogy még kollégaként sem fogadná el az illetőt a válaszadó (43. és 44. táblázat). A skála alacsonyabb értékei az elfogadást, a magasabb értékei az elutasítást jelentik.

¹⁰ A főkomponens-elemzéssel analízissel létrehozott látens változóra jól illeszkedtek az eredeti mért változók. A főkomponens a Kárpát-medence egészére készült, így az egyes térségek konfliktuspotenciálja jól összehasonlítható

43. táblázat

A magyarok távolságérzete a többségi társadalomtól,
a Bogardus-skálalértékek megoszlásának százalékában

Távolságérzet	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát- Ukrajna	Vajdaság	Teljes minta
Családtag	49	38	51	37	42
Barát	18	31	21	31	27
Szomszéd	7	8	9	7	8
Kolléga	2	4	3	2	3
Schogy	24	19	16	23	20
Összesen	100	100	100	100	100

44. táblázat

A magyarok távolságérzete a romáktól,
a Bogardus-skálalértékek megoszlásának százalékában

Távolságérzet	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát- Ukrajna	Vajdaság	Teljes minta
Családtag	11	14	7	13	12
Barát	16	21	15	19	19
Szomszéd	6	10	7	10	9
Kolléga	7	10	9	7	9
Schogy	60	45	62	51	51
Összesen	100	100	100	100	100

Az etnikai társadalmi távolság tekintetében a legfontosabb megállapítások a következők:

- az elfogadás-elutasítás mértékében a térségek között nincsenek lényeges különbségek;
- nem meglepő módon a magyarok elfogadottsága a legnagyobb, a válaszadók döntő többségben a családot jelölik meg a legközelebbi relációnak;

• a többségi társadalom tagjaival szemben az emberek megosztottak: az emberek 42 százaléka akár családtagnak is szívesen látná a többségi társadalom tagjait, viszont 27 százalékuk csak barátként, sőt 20 százalékuk sehogy sem látná szívesen őket. Dél-Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában legjellemzőbb a családtagként való elfogadás, de épp az utóbbi térségben a leggyakoribb a teljes elutasítás is. Ez egyben jelzi a dél-szlovákiai magyarok körében mutatkozó teljes polarizációt;

• mint más hasonló vizsgálatok is kimutatták, a legnagyobb távolságot a válaszadók a romákkal szemben érzik. Ez egyben jelzi a megkérdezettek körében tapasztalt xenofób attitűdök súlyát is: az emberek fele egyáltalán nem látja őket szívesen az élet bármelyik színterén. Nagyobb az elutasítás Dél-Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában, és Erdélyben a „legtoleránsabbak” az emberek a romákkal szemben.

Végső modellünkben arra keressük a választ, hogy vajon az etnikai identitástudat, az etnikai konfliktuspotenciál és a társadalmi távolság játszanak-e bármilyen szerepet abban, hogy az emberek fontolóra veszik a magyarországi munkavállalás, illetve a migráció gondolatát. A lineáris regressziós magyarázó modell függő változója a tisztított migrációs potenciál, míg a magyarázó változók a magyar etnikai identitás homogenitása, az ország és a magyar kisebbség jövőjének a megítélése, valamint az etnikai konfliktuspotenciál (közelségérzet az országhoz, konfliktusérzekeles és diszkriminációérzet) (45. táblázat).

45. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
(az igazított $R^2 = 0,04$)

Magyarázó változó	Béta-értékek (szignifikanciaszinttel)
Identitás (1 = magyar, 2 = másnak is vallja magát)	0,040*
Az ország helyzetét és a magyarság jövőjét illetően pesszimista	0,197***
Konfliktuspotenciál	0,046**
* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.	

A modellből kitűnik, hogy a Kárpát-medence egészére nézve a konfliktuspotenciál az a legerősebb változó, amely a migrációs szándékot magyarázza. A helyzetmegítélés és az etnikai identitás bár szignifikáns, de az előbbinél kisebb magyarázóerővel bír.

Ha a modellt nem a Kárpát-medence egészére, hanem az egyes térségekre külön-külön teszteljük, a magyarázó változók struktúrája alig változik, viszont a modell érvényessége az egyes vidékeken eltérő: a modell a legerősebb illeszkedést a Vajdaságban és Dél-Szlovákiában mutatja, míg gyengébbet Erdélyben, és végképp kicsi a Kárpát-Ukrajnában (az igazított R^2 -értékek rendre 0,08, 0,07, 0,04 és 0,02).

Megnéztük azt is, hogy ha az eredeti mért változókkal magyarázzuk a tisztított migrációs potenciált, vajon lehet-e javítani a modell magyarázó erején. Az eredmények azt mutatják, hogy egyrészt a modell jobban illeszkedik és nagyobb a magyarázóereje, másrészt bizonyos változók kihullnak a modellből, illetve átértékelődik a súlyuk. Az etnikai dimenzió magyarázó terében a romákkal szembeni távolság nem játszik szerepet, amit értelmezhetünk úgy, hogy a migrációs szándék etnikai gyökerű attitűdinális háttéréhez képest a romákhöz való viszony teljesen más értékeket és vélekedéseket takar. Leértékelődik a konfliktuselem szerepe, és inkább a közelség-távolság érzet válik a meghatározó dimenzióvá. A konfliktus-kontextus gyengülése azt is jelenti, hogy a diszkriminációérzet veszít a súlyából. A makroszintű helyzetértékelés viszont fontos meghatározójává válik a migrációs szándéknak: ha az ország jövőjét és a magyar etnikai csoport súlyát valaki pesszimistán ítéli meg, akkor inkább foglalkoztatja a magyarországi munkavállalás gondolata (46. táblázat).

46. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
(az igazított $R^2 = 0,09$)

Magyarázó változó	Béta-értékek (szignifikanciaszinttel)
Identitás (1 = magyar, 2 = másnak is vallja magát)	0,034*
Az ország helyzetét és a magyarság jövőjét illetően pesszimista	0,042*
Konfliktustudat	-0,060*
Hátrányos megkülönböztetés érte csak azért, mert magyar	-0,060**
Távolságérzet a többségtől (Bogardus-skála)	0,046**
Szívesen kivándorolna egy másik országba	0,319***
* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.	

Az etnikai identitás és a konfliktustudat viszont nem mutat összefüggést azzal, hogy valaki a kedvezménytörvény hatására rögtön, határozott tervekkel kíván-e munkát vállalni Magyarországon, illetve csupán csak gondolt rá, de még bizonytalanok a szándékai.

Ha nem a kedvezménytörvény hatására várható rövid távú munkavállalás a függő változó, hanem az általános migrációs potenciál (rövid és hosszú távú vagy végleges, Magyarországra vagy máshová irányuló), akkor a modell magyarázóereje megugrik, viszont éppen az etnikai konfliktusok szerepe gyengül (47. táblázat). Ami meghatározó: a közelség-távolság érzet, az ország várható helyzete, valamint az etnikai diszkrimináció érzete.

A nem Magyarországra irányuló rövid és hosszú távú migrációs szándékot, továbbá a végleges kivándorlást az etnikai komponens egyáltalán nem magyarázza.

47. táblázat

Az általános migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
(az igazított $R^2 = 0,25$)

Magyarázó változó	Béta-értékek (szignifikanciaszinttel)
Hátrányos megkülönböztetés érte csak azért, mert magyar	-0,057***
Az ország helyzete a következő 5 évben romlik	0,045**
Szívesen kivándorolna egy másik országba	0,487***
* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.	

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL TÖBBDIMENZIÓS SZOCIODEMOGRÁFIAI MAGYARÁZATA

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának szociodemográfiai háttérét többváltozós regressziós útmódellemel tárjuk fel.¹¹ A mért migrációs szándék magyarázatára az eddigiekben áttekintett tényezőket vontuk be, bár némileg módosult kombinációban.

A szociodemográfiai változók a következők:

- a vizsgált népesség demográfiai jellemzői (kor és nem);
- a megkérdezettek objektív státusa – ezt három változóból (az iskolai végzettségnek a befejezett tanulmányok alapján számított értékéből, az aggregált általános vagyoni státusból és a vállalkozói státusból) hoztuk létre főkomponens-elemzéssel. A három tényező jól illeszkedett a főkomponensre, és az összvariancia 45–49 százalékát magyarázza;¹²
- a munkanélküliség – a munkamegosztási pozíció legfontosabb jellemzője, hogy vajon a kérdezettnek van-e munkája/munkahelye, illetve épp ellenkezőleg, vagyis munkanélküli. Mivel a legtöbb migrációs kérdésünk a rövid, illetve hosszú távú munkavállalási szándékot mérte, feltételezésünk szerint az otthoni munkaerő-piaci helyzet nagyban meghatározza a vándorlási szándékot.
- a szubjektív státust mérő változó – ez általában egyfajta tükörképe a tényleges társadalmi helyzetnek, de nem pusztán mechanikus leképezése annak. Amikor az egyén saját társadalmi helyzetéről nyilatkozik, meglehetősen bonyolult kontextuális térben alakítja ki ítéletét, reflektálva a tényleges életkörülményeire, de össze is hasonlítva azokat másokéval, illetve az elvárásaival. Az objektív és a szubjektív státus feszültsége jelentős mozgatórugója lehet a migrációs késztetésnek. A szubjektív státus mérőeszközét három mért dimenzióból aggregáltuk főkomponens-elemzéssel¹³: egyrészt az egyénnek el kellett magát

¹¹ Az útelemezés összetett regressziós módellemel. A megrajzolt módellemel azt mutatják, hogy a legkülönböztöbb demográfiai és szociológiai tényezők mennyire magyarázzák a migrációs késztetés. A „magyarázat” a két változó közötti összefüggés erősségét jelenti az egyes dobozokat összekötő nyilakon szereplő értékek mértékében. Ezek a számok regressziós *béta*-értékek, előjelük az összefüggés irányát mutatja. A pozitív előjel a nyíl irányába mutat, a negatív előjel a fordított irányt jelzi. Az útelemezés alkalmas arra, hogy ne csak a független és függő változók kapcsolatát mutassa meg, hanem azt is, hogy a független változók közvetlenül és más változókön keresztül hogyan hatnak a függő változóra.

¹² A főkomponens-elemzést országonként külön-külön végeztük el, hiszen az egyes változók összefüggése csak ebben a kontextusban értelmezhető. Az illeszkedések a különböző régiókban eltértek egymástól: Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában gyengébben, Dél-Szlovákiában erősebben, a Vajdaságban nagyon erősen illeszkedtek e bevont változók a főkomponensre. A sajátértékek:

Magyarázó változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpátalja	Vajdaság
Iskolai végzettség	0,519	0,461	0,482	0,835
Vagyoni státus	0,644	0,638	0,623	0,716
Vállalkozói státus	0,323	0,286	0,255	0,867

¹³ A főkomponens-elemzést országonként külön-külön végeztük el, hiszen az egyes változók összefüggése csak ebben a kontextusban értelmezhető. A sajátértékek:

Magyarázó változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpátalja	Vajdaság
Szubjektív státus	0,710	0,461	0,695	0,697
Hiány	0,397	0,479	0,570	0,269
Elégedettség	0,639	0,572	0,638	0,648

helyezni egy feltételezett társadalmi hierarchiában, másrészt beszámolt a válaszadó, hogy a mindennapi életében szenved-e alapvető hiányban, harmadrészt négy különböző dologban mértük a kérdezettek elégedettségét. A változók illeszkedése jó volt, a megmagyarázott variancia értéke 53–63 százalék között mozgott a különböző térségekben.

A migrációs burokként értelmezett személyes kapcsolatrendszernek az egyén migrációs viselkedését meghatározó elemei közül a modellbe két szempontot emeltük be:

- az egyént körülvevő személyes és tágabb külföldi kapcsolati hálót,
- az egyén közvetlen és közvetett munkavállalási tapasztalatát.

Mindkettőt aggregálással hoztuk létre az eredeti kétértékű (dolgozott-e külföldön, Magyarországon és másutt, illetve élnek-e rokonai, barátai Magyarországon és másutt külföldön) mért változókból.

Az etnikai tér bevonásával a vizsgálat kiinduló hipotézisének érvényesülését kívántuk ellenőrizni: feltételeztük, hogy a kisebbségi etnikai helyzet és az ebből fakadó feszültségek és konfliktusok szerepet játszanak a Kárpát-medencei magyarok migrációs késztetésében. A magyarázó modellbe ezért azokat a dimenziókat emeltük be, amelyek az etnikai beilleszkedés és együttélés különféle szempontjaira vonatkoztak:

- a kisebbség és a többség együttélésének perspektíváit két kérdéssel mértük. Az egyik az ország helyzetét és fejlődését ítélte meg az elkövetkező években, a másik a magyar etnikumra vonatkozó demográfiai víziót tükrözte. A két elemből főkomponens-elemzéssel egy új változót aggregáltunk, amelyen az eredeti mért változók illeszkedése megfelelő volt (és az összvariancia 56 százalékát magyaráztuk);

- a többségi társadalommal szemben érzett etnikai távolság mérésére a klasszikus de redukált Bogardus-skálát alkalmaztunk, amely legközelebbi távolságként a családtagnak való elfogadást, legtávolabbinak pedig azt jelölte meg, hogy még kollégaként sem fogadná el az illetőt a válaszadó;

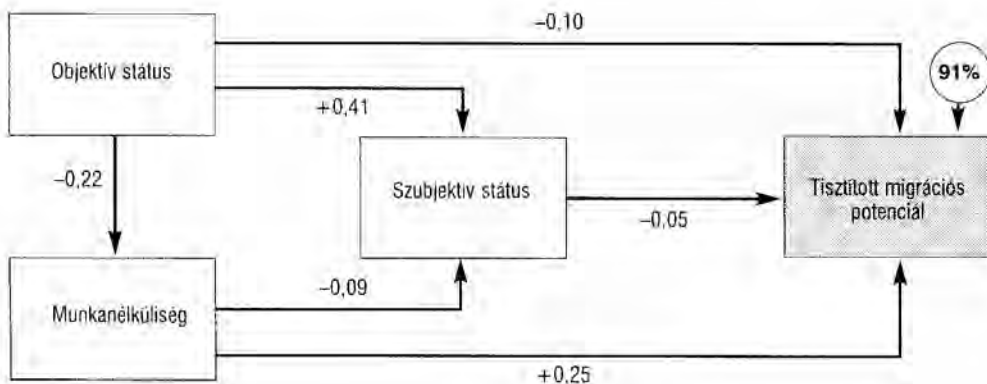
- végül a modellben szerepeltettük az etnikai konfliktuspotenciál változót, amelyet három változó aggregálásával hoztunk létre (közelségérzet az országhoz, konfliktusérzékelés és diszkriminációérzet). Az új változó az eredeti mért változók varianciáját 45 százalékban magyarázza.¹⁴

A migrációs potenciál szociodemográfiai magyarázata során azt az utat jártuk, hogy egyre bővülő körökben vontuk be az útmodellbe a különböző magyarázó változóinkat. Először a magyarázó modellt a legszűkebbre vettük, és azt néztük meg, hogy vajon az objektív és szubjektív státus, illetve a munkanélküliség milyen mértékben hat a migrációs késztetésekre. A modell függő változója a tisztított migrációs potenciál mértéke, vagyis azokat veszi számba, akik a kedvezménytörvény életbelépését követően rögtön és/vagy minden évben tervezi a magyarországi munkavállalást, legalísan, magyarigazolvánnyal (1. ábra).

A modell tanulsága, hogy az azonnali munkavállalás legfőképpen azok köréből várható, akiknek nem csupán alacsonyabb az otthoni társadalmi pozíciójuk, de akik a saját országukban kiszorultak a munkaerőpiacról és nem találnak megfelelő munkát maguknak. Az alacsony objektív státus közvetlen önálló hatása ennél sokkal gyengébb.

¹⁴ A főkomponens-társég egészére alkotuk meg. A sajátértékek: konfliktusérzékelés 0,550, etnikai hátrány 0,545, közelség-távolság érzet 0,266.

Fontos tanulsága a modellnek az is, hogy a szubjektív státus alig játszik szerepet a munkavállalási stratégiák magyarázatában: bár az elégedetlenség és a mindennapi nehézségek tapasztalata összefügg a migrációs késztetéssel, úgy tűnik, hogy az elsődlegesebb egzisztenciális kényszerek jóval meghatározóbbak. Az alacsony objektív státus és a munkanélküliség közötti „viszonylag” gyengébb kapcsolat egyben azt jelzi, hogy a munkanélküliség kényszere által gerjesztett migrációs potenciál nem csupán a státushierarchia legalján lévőket készteti a magyarországi munkavállalásra, de sokan lehetnek azok is, akik közepes vagy akár magas objektív státussal (iskolai végzettséggel, vagyoni helyzettel) kényszerülnek hasonló lépést tervezni.

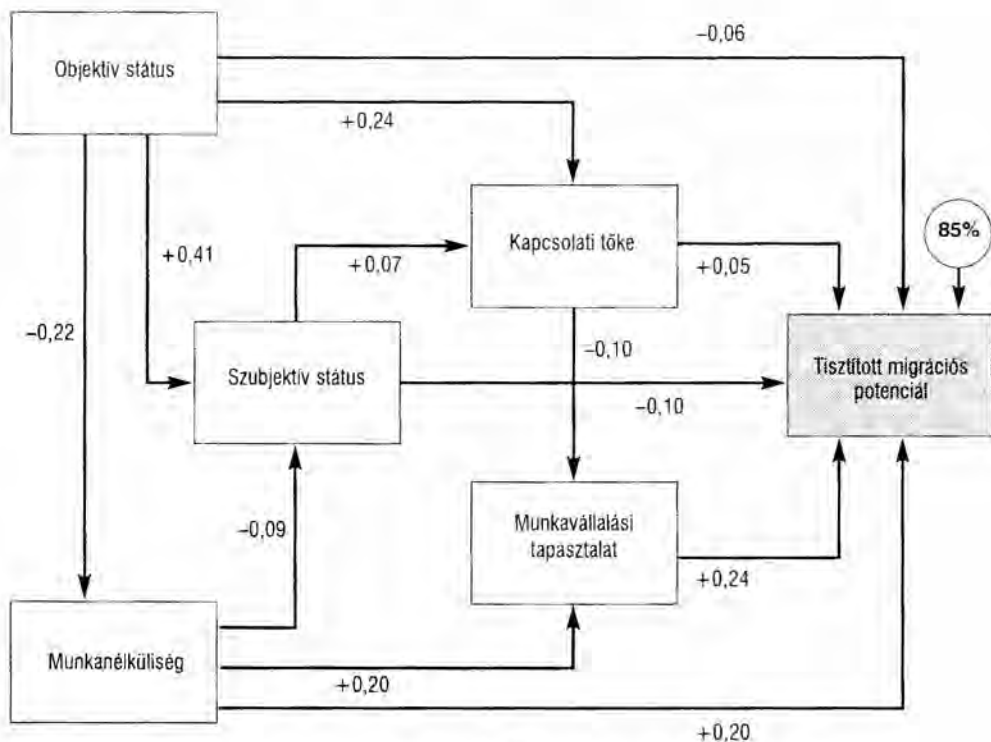
1. ábra

A tisztított migrációs potenciál regressziós útmodellje
a Kárpát-medencei magyarok körében
(a karikában a még nem magyarázott hányad)

Ha térségenként külön-külön vizsgáljuk a modell működését, jelentős eltéréseket kapunk. Dél-Szlovákiában és Kárpátalján még erőteljesebb az az összefüggés, hogy a munkanélküliség mindennemű státushatástól (objektív vagy szubjektív státus) függetlenül, szinte kizárólag magyarázza az azonnali migrációs szándékot. Ezzel szemben Erdélyben a munkanélküliség kényszerítő hatása valamivel gyengébb, míg a státushatás erősebb, bár nem közvetlenül (hiszen az továbbra sem szignifikáns), hanem a szubjektív státuson keresztül: akinek alacsonyabb az objektív státusa és egyúttal elégedetlenebb, rosszabbnak látja a helyzetét, az függetlenül attól, hogy van-e éppen munkája vagy nincs, hajlamos a migrációra.

Ha a modellben nem az azonnali és határozott munkavállalási szándékot, hanem a kedvezménytörvény által felkínált általános munkavállalási lehetőséget adjuk meg a magyarázó útmodell végpontjaként, akkor a magyarázó tér valamelyest átalakul: egyedül Dél-Szlovákiában nem változik, hogy a munkanélküliség az egyedüli meghatározó szempont; Kárpát-Ukrajnában és Erdélyben csökken a munkanélküliség meghatározó magyarázóereje, és erősödik a szubjektív státusé; a Vajdaságban viszont a státusdimenziók nem magyarázzák, hogy miért mondja valaki, hogy jönne vagy nem jönne.

A státusdimenziók önmagukban (a munkanélküliséget leszámítva) gyenge hatása a migrációs potenciál magyarázatára arra mutat rá, hogy érdemes a kedvezménytörvény által gerjesztett migrációs potenciál magyarázó modelljébe más szempontokat is beemelni. A második modellünk kibővíti a magyarázó tényezők körét a migrációs burok szempontjaival (2. ábra).

2. ábra

A tisztított migrációs potenciál regressziós útmodellje
a Kárpát-medencei magyarok körében
(a karikában a meg nem magyarázott hányad)

A kapcsolati tőke és a munkavállalási tapasztalat beemelése a magyarázó térbe jelentősen megnöveli a modell illeszkedését, és egyben át is rendezi az egyes változók súlyát: a kemény strukturális változók közül az objektív státus közvetlen hatása tovább gyengül (a β -érték $-0,06$), viszont felerősödik a szubjektív státus magyarázóereje ($-0,10$); a munkanélküliség közvetlen hatása is gyengül, ám meghatározóvá válik, hogy valakinek vannak-e munkavállalási tapasztalatai ($+0,24$). A migrációs burok két dimenziója közül egyértelműen a munkavállalási tapasztalat tűnik meghatározónak, míg a baráti, rokon kapcsolat szerepe jóval gyengébb ($+0,05$).

A kapcsolati tőke ugyanakkor teljesen új irányt is ad a magyarázó összefüggéseknek. Eddig a modell (és a korábbi is) arról tudósított, hogy a leszakadás és a rossz (főképp munkaerő-piaci) körülmények befolyásolják alapvetően az azonnali migrációs szándékokat.

Most azonban egy másik út is előtűnik, mégpedig a közvetett hatásokon keresztül: minél magasabb valakinek a társadalmi státusa, annál valószínűbb, hogy van kapcsolati tőkéje Magyarországon és másutt külföldön, ami előidézheti, hogy az illető számol a munkavállalás azonnali lehetőségével. Itt tehát a korábbi státusösszefüggés megfordul, ami egy radikálisan más típusú migrációs készletet vetít előre.

A migrációs burok szerepének elemzése egy másik finomításra is lehetőséget ad, nevezetesen a munkanélküliek két eltérő migrációs modelljére. Az egyikben az egyén a már meglévő migrációs tapasztalatoknak a birtokában készül a magyarországi munkavállalásra, míg a másikban (és súlyát tekintve ez tűnik a nagyobbak) mindezek nélkül váгна bele terve megvalósításába.

A migrációs burok szerepe a munkavállalási szándék magyarázatában térségenként eltérő. A munkavállalási tapasztalat főképp Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában erősíti a migrációs szándékot, míg a Vajdaságban kisebb jelentőségű, Dél-Szlovákiában pedig elhanyagolható tényező. A rokon, baráti kapcsolatok ezzel szemben főképp Erdélyben növelik a migrációs potenciál mértékét.

Ha a modell végpontja nem az azonnali és határozott munkavállalási szándékot kifejező tisztított migrációs potenciál, hanem a kedvezménytörvény által lehetővé tett általános (nyers) migrációs potenciál, akkor az értelmezési struktúra valamelyest változik. Ebben az esetben jóval többen mondják, hogy lehetséges a rövid távú munkavállalás, és ebből következik, hogy a munkanélküliség – mint migrációra serkentő tényező – kevésbé meghatározó a migráció magyarázatában. Ezzel szemben a baráti, rokon kapcsolatok szerepe és a magasabb társadalmi státusból indított migrációs szándék erőteljesebbé válik. Különösen Erdélyben érhető ez tetten, ahol a baráti, rokon kapcsolatok súlya (a *béta*-érték +0,12) szinte kiegyenlíti a munkavállalási tapasztalatokét szerepét (+0,14). Ennek ellentéte Dél-Szlovákia, ahol továbbra is a munkanélküliség az egyetlen magyarázó tényező.

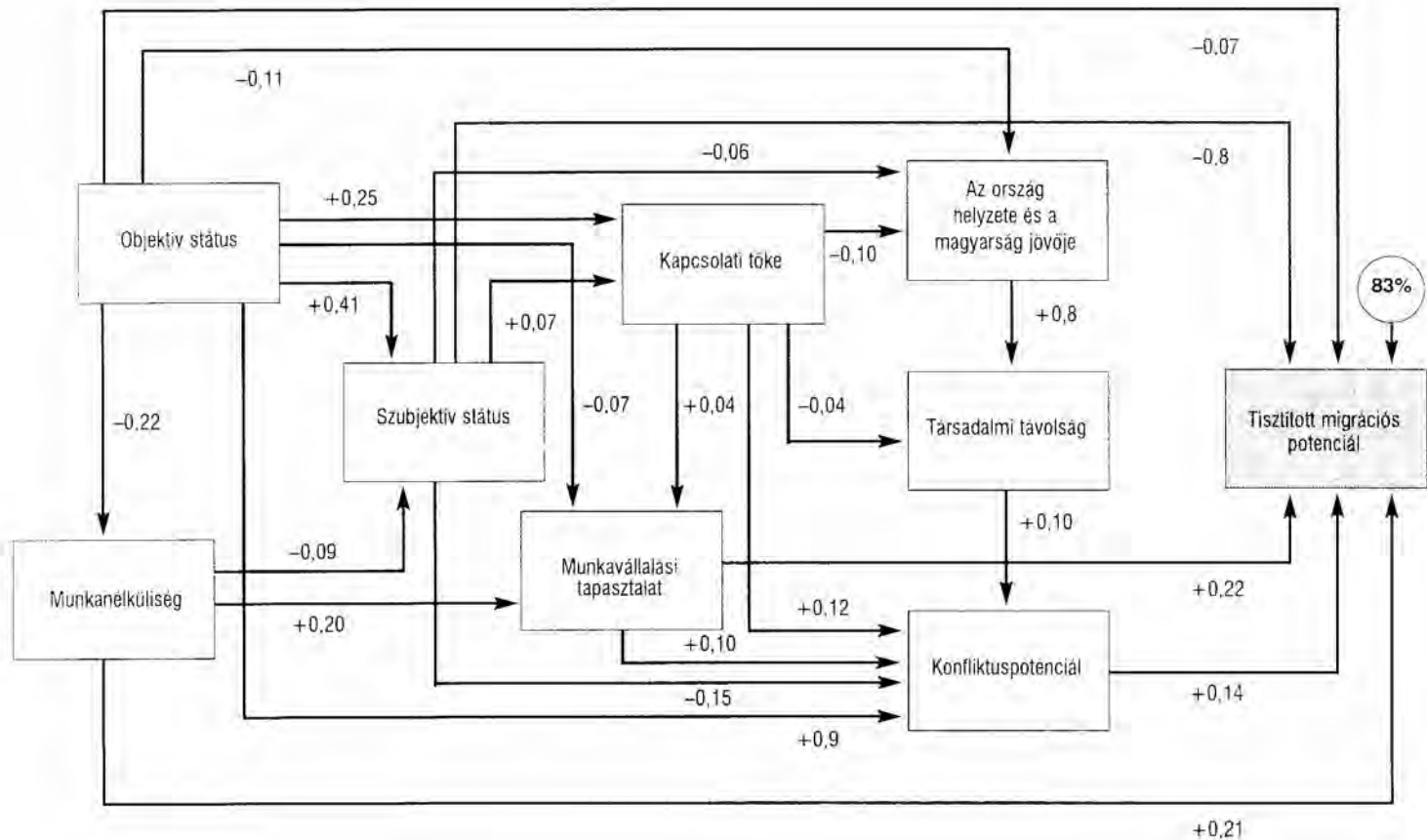
Még inkább más a kép, ha a magyarázó modell végpontja a kedvezménytörvénytől független, a Nyugatot és Magyarországot egyaránt célpontjának tekintő rövid és hosszú távú migrációs potenciál¹⁵; a munkanélküliség közvetlen hatása tovább gyengül (a *béta*-érték +0,14), amelyet viszont részben kompenzál a külföldi munkavállalási tapasztalatoknak az erősödő súlya (+0,22). A baráti, rokon kapcsolatok szerepe ellenben itt éri el a maximumát (+0,11), ami mögött viszont a magasabb objektív státus közvetett hatása is munkál.

A változók bővülő köreinek bevonása az etnikai együttélés jellemzőinek és konfliktusainak a migrációra való hatásával fejeződik be. A teljes modell együttesen teszteli a társadalmi státus, a migrációs burok és az etnikai tér hatásait a migrációs potenciálra, közvetlen és közvetett utakon egyaránt (3. ábra).

Ha a végső modell magyarázó erejét nézzük, akkor az eredmények azt mutatják, hogy az etnikai komponens bevonása révén jobb lett a migrációs potenciál leírása, hiszen a modell így megmutatja az etnikai tőke és konfliktus működésének sajátosságait:

- mindenekelőtt azt látjuk, hogy az etnikai helyzetből következő világlátás és konfliktustudat hatása a migrációs potenciálra sajátosan strukturált: sem az ország, valamint az etnikai csoport jövőjére vonatkozó ítéletek, sem az etnikai távolságérzetnek nincs közvetlen hatása a migrációs potenciálra. Ha viszont ezek konfliktustudattal párosulnak, akkor együttesen jelentős szerepük van a migrációs szándék felerősödésében;

¹⁵ Ezt a változót aggregálással hoztuk létre két eredetileg mért változóból.

3. ábra

A tisztított migrációs potenciál regressziós útmodellje a Kárpát-medencei magyarok körében
(a karikában a meg nem magyarázott hányad)

- a pesszimista társadalmi és etnikai jövőkép, a nagy etnikai távolságérzet és az ebből fakadó konfliktuspotenciál viszont főképp az alacsonyabb objektív státusú Kárpát-medencei magyarokat jellemzi, akiknek a kapcsolati tőkéje is gyenge;

- a magasabb objektív státus, amely magasabb kapcsolati tőkével párosul, közvetlenül nem hat a migrációs szándéokra, csupán közvetve, akkor, ha konfliktuspotenciál hatja át. Ez a magyarzó út meglehetősen erőteljes. Ugyanakkor a magas objektív státus kapcsolati tőke nélkül is feltöltődhet etnikai konfliktustudattal, ami ismét a migrációt valószínűsíti. Ha pedig valaki magas objektív státusú, de elégedett, és szubjektíven is magasra teszi magát a társadalmi hierarchiában, akkor ez gyengíti az etnikai konfliktusérzékelést, és csökkenti a migráció bekövetkezésének valószínűségét; végül

- továbbra is elsődleges magyarázata a tisztított migrációs potenciálnak a munkanélküliség, akár önmagában és közvetlenül, akár munkavállalási tapasztalatokon keresztül, konfliktustudattal vagy anélkül. Ez azonban vélhetően és alapvetően egy egzisztenciális meghatározottságú magyarzó séma marad, és nem függ össze sem az országra és az etnikai kisebbségre vonatkozó jövőképpel, sem az etnikai együttélés rejtett összefüggéseit megmutató etnikai távolságérzettel.

A konfliktustudat és -érzékelés azonban térségenként nagyon eltérő módon viselkedik a tisztított migrációs potenciál magyarázatakor.¹⁶ Kárpát-Ukrajnában az etnikai komponens (legyen szó etnikai konfliktuspotenciálról vagy társadalmi távolságról) semmiféle szerepet nem tölt be a migrációs késztetés magyarázatában. Úgy tűnik, hogy ebben a térségben a munkavállalási szándék mögött kizárólag egzisztenciális és megélhetési kényszer munkál. A kárpát-ukrajnai helyzet ellenpontja Dél-Szlovákia, ahol a munkanélküliség közvetlen magyarzó hatása mellett (a *béta*-érték +0,33) minden más tényező csak akkor magyarzózza a migrációs potenciált, ha az konfliktustudattal párosul (+0,18). És míg a munkanélküliség magyarzóereje mögött az alacsony objektív státus közvetett hatása érvényesül, a konfliktuspotenciál főképp a magas objektív státus, a migrációs burok és legfőképpen a nagy etnikai távolságérzet (+0,21) közvetett hatásait gyűjti egybe. Erdélyben a térség egészét jellemző alapmodell magyarzó útja jellemzi a migrációs potenciál szociológiai hátterét, azzal a kiegészítéssel, hogy a konfliktuspotenciál mögött a többi tényező mellett a társadalmi távolságérzet súlya nagyobb. A Vajdaságban viszont a munkanélküliség magyarzó szerepe csökken (+0,12) a tisztított migrációs potenciál leírásában, és helyette a konfliktustudat magyarzóereje nő nagymértékben (+0,29). Az alacsonyabb objektív státusúak konfliktuspotenciálja viszont főképp az elégedetlenséggel és a rossz közérzettel magyarzózható, míg a magasabb státusúak főképp akkor jellemezhetők nagyobb konfliktusérzékenységgel (és az ebből következő migrációs motivációval), ha jelentős a kapcsolati tőkéjük Magyarországon vagy másutt külföldön. Ugyancsak megfigyelhető egy, a státushatásoktól független nagy társadalmi távolságérzet, ami növeli a konfliktuspotenciált a Vajdaságban.

A kedvezménytörvény által előidézett nyers és a tisztított migrációs potenciál szociológiai magyarzó tere lényegében nem mutat szignifikáns különbségeket. A tisztítotthoz képest a nyers migrációs potenciálra a végső modell magyarzóereje kisebb, gyengébb a közvetlen egzisztenciális nyomás (a munkanélküliség) szerepe, és valamelyest növekszik az objektív státus magyarzó súlya, különösen a rokon kapcsolatok közvetítésén keresztül:

¹⁶ A konfliktustudat és -érzékelés regressziós modelljeinek illeszkedése (az igazított R^2 -értékek) térségenként: Dél-Szlovákia 0,164, Erdély 0,163, Kárpát-Ukrajna 0,148, a Vajdaság 0,159.

minél magasabb valakinek az objektív (és szubjektív) státusa, annál inkább valószínűsíthető a szélesebb kapcsolati háló, amely akár közvetlenül, akár az etnikai helyzet erősödő konfliktusérzékelésén át növeli a migráció valószínűségét.

Még erőteljesebb a státushatások és az etnikai konfliktuspotenciál szerepének a növekedése, ha nem a kedvezménytörvény kontextusában mért, hanem az általános migrációs potenciál a magyarázandó változó. Ebben az esetben a korábbi külföldi munkatapasztalat, a széles külföldi kapcsolatrendszer és az etnikai együttélés konfliktustudata a legfontosabb meghatározója a migrációs szándéknak, amelyet a magasabb objektív státus közvetett hatása árnyal tovább.

Nem szóltunk még a demográfiai változók jelentőségéről. A nemek közötti különbségek csupán kétféleképpen töltenek be szerepet a tisztított migrációs potenciál magyarázatában: egyfelől a férfi státus mindentől függetlenül (közvetlen hatás) valószínűsítik a migrációs szándékot (a férfiak *béta*-értéke +0,13); másfelől a férfiak inkább szembesülnek a munkanélküliség veszélyével (+0,12), ami erősíti a magyarországi munkavállalás iránti nyitottságot (közvetett hatás). Amúgy a státushatások és az etnikai konfliktusok nem mutatnak nemi különbségeket, ha ezeket a migrációs szándék szempontjából vizsgáljuk. Térségenként is különbözik a nemi dimenzió hatása: a Kárpát-Ukrajnából és a Vajdaságból várható munkaerő-migrációt a nemi dimenzió egyáltalában nem magyarázza, azaz nincs különbség ebből a szempontból, hogy ki jönne és ki nem. Ezzel szemben az Erdélyből és Dél-Szlovákiából várható migrációban a férfiak szignifikánsan nagyobb mértékű migrációs szándékról tettek tanúbizonyságot.

Az életkor viszont inkább áttételesen hat a migrációs potenciálra. A fiatalabb életkor közvetlen összefüggése a tisztított migrációs potenciállal nem túl erős (a *béta*-érték +0,05), viszont a fiatalabbak körében inkább valószínűsíthető a munkanélküliség és az ebből fakadó magyarországi munkavállalási szándék (akár már létező korábbi munkatapasztalattal a hátuk mögött); ugyancsak nagyobb a fiatalok körében a társadalmi státussal való elégedetlenség, valamint az etnikai konfliktustudat (ez utóbbi közvetlen *béta*-értéke +0,22), amelyek külön-külön és együtt felerősítik a migrációs szándékokat. Ha a térségek mentén nézzük az életkor hatását, a születési évek csupán Erdélyben van közvetlen és szignifikáns hatása a migrációs szándékokra (-0,07). Az életkor és a konfliktuspotenciál összefüggése Erdélyben és Dél-Szlovákiában a legerősebb (mindkét helyen -0,23), míg Kárpát-Ukrajnában a leggyengébb (-0,14). A fiatalok viszont Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában a legelégedetlenebbek a társadalmi státussal, a munkanélküliség pedig Erdélyben és a Vajdaságban veszélyezteti őket leginkább.

Ha a teljes modell legfontosabb tanulságait az egyes térségek szerint nézzük, akkor a legfontosabb tanulságok a következők:

- a kapcsolati tőke hatása Erdélyben a legerősebb a tiszta migrációs potenciál leírásakor (a *béta*-érték +0,22);
- Kárpát-Ukrajnában a kapcsolatok szerepe ugyancsak nem elhanyagolható (0,21), de a (tisztított) migrációs szándék leírásában az objektív státus hatása a meghatározó: minél rosszabb valakinek a helyzete, annál inkább tervez munkavállalást;
- a Vajdaságban az elégedetlenség magyarázóereje kiemelkedő (+0,17); végül
- Dél-Szlovákiában a migrációs szándék magyarázatában a legfontosabb (sőt majdnem kizárólagos) tényező, hogy valaki munkanélküli-e, vagy sem.

A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa

A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusát elemezve először a hasonló módszerű hazai kutatások alapján kialakított elméleti modellt ismertetjük. Ezután összehasonlítjuk a hazai és a Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának okait magyarázó modelleket annak feltárására, hogy mennyiben tekinthető a migrációs potenciál szociogenezise szempontjából azonosnak a határon belüli és túli magyarság. Végül a migrációs potenciál különféle típusainak szociogenezisét bemutató modelleket összehasonlításával arra a kérdésre keressük választ, hogy vannak-e eltérések a migrációs potenciál kialakulásában a különböző migrációs-potenciál-típusok között. Ha nincsenek, akkor olyan általános szabályszerűségeket fogalmazhatunk meg, amelyek valamennyi migrációs típus esetében érvényesülnek, sőt azt mondhatjuk, hogy a jelenség szociogenezise szempontjából nincs is értelme különféle migrációs típusokról beszélni. Ha viszont találunk eltéréseket, akkor nem csupán arról van szó, hogy a migrációs típusok elkülönítése értelmes volt, hanem arról is, hogy a migrációs potenciál befolyásolásának eltérő módjait kell alkalmazni az egyes típusok esetén.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL KIALAKULÁSÁNAK ÁLTALÁNOS MODELLJE

A szakirodalom és a korábbi magyarországi elemzések alapján a migrációs potenciál létrejöttét magyarázó okoknak három csoportja van. Az elsőbe azokat a szociodemográfiai tényezőket soroltuk, amelyekről – részben a korábbi leíró elemzések (Berencsi, 1994; Sik, 1994a és 1994b; Berencsi–Sik, 1995) tapasztalatai alapján, részben elméleti okok miatt – feltételeztük, hogy ugyanolyan hatással vannak a migrációs potenciál mértékére, ahogy az a világ minden részében s „amióta világ a világ” szokásos. A második csoportba a migrációs burok kapcsolati és emberi töke elemei kerültek. E tényezőcsoportról a migráció szakirodalma egybehangzóan vallja, hogy ha nem is a migrációs folyamatok beindításában, de a folyamatok fenntartásában és társadalmi szabályozásában meghatározó a szerepük (Massey és mások, 2001). A harmadik csoportba olyan szubjektív (pszichikai, értékrendi és elégedettséget kifejező) változókat soroltunk, amelyekről már a migráció klasszikusai is azt feltételezték, hogy az egyén migrációs terveit (menni vagy maradni, ha menni, merre és mikor, illetve milyen mértékű áldozat meghozatala árán stb.) erősen befolyásolják (Massey és mások, 2001, Turnet–Bonacich, 2001).

Az egyes változókkal, változócsoportokkal kapcsolatos feltételezéseket az 1997-ben végzett magyarországi és a jelen kutatás változóira együttesen közöljük.

A migráció szociodemográfiai tényezői

Nem. Minden korábbi vizsgálat azt mutatta, hogy a férfiakra a nőkénél nagyobb migrációs potenciál jellemző. Ennek oka nyilvánvalóan a hagyományos férfi szerepben rejlik, amely olyan társadalmi normákon alapul, melyek hatására elfogadottabb (olykor akár el is várt) a migráció. Az előzőtől nem független, de másfajta érvelés lehet az, hogy a férfiak társadalmi (ön)képének inkább része a kalandkeresés vagy a veszélytűrés, mint a nőké. Végül a férfit – mint a család ellátásáért elsősorban felelős személyt is – a nőnél jobban ösztönözheti (vagy kényszerítheti) a migrációtól várt többletjövedelem-szerzés, illetve a háztartás (nemzetség, klán) hosszú távú érdekeit szolgáló külföldre való „előremenekülés”.¹

Kor. Minden migrációs-potenciál-elemzés szerint a (leg)fiatalabbak a (leg)inkább hajlamosak a migráció tervezésére. Ennek oka lehet korszpecifikusan nagy elégedetlenségük vélt lehetőségeikkel, lehet a még korszpecifikusabb kalandvágy, a kitörés vágya, de lehet a háztartás elvárása, hogy a következő generációnak jobb legyen („nekik még van jövőjük”).

Iskola végzettség. Tétélezzük fel, hogy a migráció – különösen a hosszabb külföldi munkavállalás és még inkább a kivándorlás – nem más, mint olyan tudatosan létrehozott-vállalt válsághelyzet, amelytől a nagy kockázatú befektetés megtérülését várja a potenciális migráns. Ha ez igaz, akkor azok fognak inkább belevágni, akiknek (legalábbis önmagukról és a számukra adódó lehetőségről alkotott véleményük szerint) megfelelő emberi tőkájuk van. Feltételezzük tehát, hogy a magasabb iskolai végzettségük körében – akiknek inkább van a nemzetközi munkaerőpiacon konvertálható emberi tőkájuk – várható a nagyobb migrációs potenciál. Nem biztos azonban, hogy a hazai és a nemzetközi munkaerőpiacon (pontosabban ott, ahova az adott kibocsátó országból a legtöbben igyekeznek) a legmagasabb iskolai végzettségük iránt a legnagyobb a kereslet. Következésképpen azt várjuk, hogy az alacsony iskolai végzettség csökkenti a migrációs potenciált, de az iskolai végzettség emelkedésével összhangban nem feltétlenül nő a migrációs potenciál.

Szegénység. A szegénység lehet a migráció hajtóereje, de lehet gátja is, amennyiben a migrációhoz szükséges befektetések (információszerzés, felderítő utak), kapcsolatépítés, nyelvtanulás stb.) mértékét korlátozza. Az ellentétes hatások miatt a szegénységindikátorok várható viselkedését nem lehet pontosan megjósolni. Úgy véljük, hogy a szegénység kisebb mértéke csökkenti, a nagyobb mértékű szegénység (élelmiszerhiány, állandósult hó végi likviditási gond) növeli a migrációs potenciált. A „kicsit szegények” esetében feltételezzük, hogy a szegénység hatására csökken a migrációs tervek megvalósításának esélye, mivel az elégséges diszponibilis jövedelem híján nem lehet sem a kapcsolatokat építeni, sem iskolázottságra szert tenni, sem migrációs tapasztalatokat szerezni; a migráció nagyobb kockázatát kiegyensúlyozza a szegénység elviselhető volta). A „mély szegénység” esetében is érvényesülnek természetesen a migráció kockázatát növelő hatások, ám a nagymértékű szegénység esetében a tasztítóerők nagy ereje miatt a migrációs tervek – még ha előkészítetlenek és kockázatosak is – felerősödnek.

¹ Lásd Tamási Áron Abeljét a „rengetegben” és Amerikában.

Gazdasági aktivitás. Feltételezésünk szerint a gazdasági aktivitás, illetve az aktív népességben belül a munkaerő-piaci pozíció befolyásolja a migrációs potenciált. Egyrészt a háztartáson belüli függő helyzet növeli azt, mert a migráció esélyt nyújt a függő helyzet felszámolására. Ennek megfelelően a tanulók, a munkanélküliek és a gyesen lévők migrációs potenciálja – egyéb tényezőktől eltekintve, mint hogy a tanulók fiatalok, a gyesen lévők túlnyomó része nő – nagyobb, mint a gazdaságilag aktív háztartástagoké. Másrészt a beruházott tőke mértéke és mozgathatósága hatással van a migrációs potenciál alakulására. A munkanélküliek esetében a migrációs potenciál nő, mivel – ismerve a kelet-európai munkanélküliség „vakvágány”, illetve „zsákutca” jellegét – nem nagyon remélhetnek kedvező változást munkaerő-piaci helyzetükben. A vállalkozók és a farmerek körében kismértékű lesz a migrációs potenciál, mivel a beruházott tőke nem konvertálható a migráció során. A mezőgazdasági kistermelésben való részvétel esetében a migrációs potenciál csökkenését várjuk, részben mert ez kisebb településméretet (falusi vagy kisvárosi környezetet) jelent, ami erősebben köti az egyént, mint a nagyvárosi környezet, részben mert a mezőgazdasági kistermelés egyfajta „röghöz kötöttséget” sejtet, olyan beruházást, ami a migrálás során nem hasznosítható.

Település. Feltevésünk szerint a település nagysága, státusa nem hat erősen a migrációs tervekre, de a nagyvárosiak esetében nagyobb migrációs potenciált várunk, mint másutt, mivel a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerő-piaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének.

A Kárpát-medencében élők migrációs potenciáljának elemzésekor a kérdezettek lakóhelyén élő magyarok arányát kifejező mutatóval is dolgoztunk. Ilyen kontextuális változóval kapcsolatban nincsenek szakirodalmi tapasztalataink.

A migrációs burok kapcsolati, emberi és pszichikai tőkéje

Kapcsolati tőke. A szakirodalom (Tilly, 2001; Portes–Sensenbrenner, 2001) és korábbi adataink (Sik, 1992) alapján feltételeztük, hogy a külföldi kapcsolatok megléte, illetve a hazai személyes kapcsolatok körében intenzívebb migrációs gyakorlat növeli a migrációs potenciált. A migrációs burkot részben referenciacsoportként fogjuk fel, amely a migrációt ösztönzi, vagy akár ki is kényszeríti.

Emberi tőke. A migrációval kapcsolatban az emberi tőke többféle elemét vontuk be a modellbe. A migrációs hajlam azt mutatja be, hogy milyen erősen vagy gyengén kötődik az egyén a hazájához. Értelemszerűen azt feltételeztük, hogy minél gyengébb az érzelmi kötődés, annál nagyobb a migrációs potenciál. A korábbi külföldi munkaerő-piaci tapasztalatok megléte, úgy véltük, növeli a migrációs potenciált azáltal, hogy növeli az önbizalmat, fejleszti a nyelvtudást, lehetőséget nyújt a migráció előkészítésére stb. Ez utóbbi hatás felfogható úgy is, hogy a migráció nagy tehetetlenségi erővel jellemezhető folyamat, amely ha egyszer beindul, nagy valószínűséggel – ha megszakításokkal is – de folytatódik is.

Pszichikai tőke. A migráció várható nehézségeinek elviseléséhez (és örömei élvezetéhez) egészségre, önbizalomra, optimizmusra van szükség. Ezek olyan pszichikai tőkejavak, amelyek megléte – feltételezésünk szerint – mintegy katalizálja a migrációt befolyásoló tényezők hatását. Növeli a migrációs potenciált, ha az egyén bizik a jövőjében, nem aggódik egészségi állapota miatt (illetve elégedett azzal), hajlamos áthágni a jogi akadályokat, ha

arra kényszerül, bízik benne, hogy képes eligazodni a világban, tudja irányítani a sorsát, szerencsésnek érzi magát és nem ijedős.

Az elégedetlenség feltételezésünk szerint a migrációs potenciál motorja. Ennek megfelelően azt várjuk, hogy az általános viszonyokkal (politikai beleszólás és az ország gazdasági helyzete), s még inkább a személyes helyzettel (életpálya, életszínvonal és jövő) való elégedetlenség növeli a migrációs potenciált.

A Kárpát-medencei kutatásban a pszichikai változók egy speciális együttesét is vizsgáltunk: az etnikai feszültséget. Ezt részben a magyar társadalom jövőjének megítélésén, részben az egyén által vélelmezett általános és a személyesen megélt etnikai alapú sérelmeken keresztül vizsgáltuk. Mint ahogy azt a migráció klasszikus megközelítése is teszi, e tényezőket taszítóerőnek minősítve azt feltételezzük, hogy a „mi” közösség sorvadása, illetve az etnikai feszültség növeli a migrációs potenciált (Turner–Bonacich, 2001).

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL SZOCIOGENEZISE A HATÁRON INNEN ÉS TÚL

A magyarországi rövid és hosszú távú munkavállalás, illetve kivándorlás modelljeinek 1997. évi eredményeit a releváns népesség² körében az *1. táblázatban* foglaltuk össze.³

A táblázatból kiolvasható, hogy:

- a migráció bekövetkezésének esélyére legerősebben – tekintet nélkül a migráció tervezett időtávjára – a szülőföldről való pszichikai kötődés mértéke hat: minél lazább a kötődés, annál nagyobb a migráció tervezésének valószínűsége;
- a munkanélküliség erősen növeli a külföldi munkavállalás esélyét, de nincs szerepe a kivándorlás tervezésében;
- a fiatalabbak hajlamosabbak a migráció (bármilyen időtávú, de legkevésbé a hosszú távú munkavállalás) gondolatát dédelgetni;
- az optimizmus a rövid távú munkavállalás és a kivándorlás esélyét növeli meg kis mértékben;
 - a migrációs burok különböző formái fontos szerepet töltenek a migrációs szándék kialakulásában;
 - a magasabb (s különösen a felsőfokú) iskolai végzettség és a férfiúi lét csak a hosszú távú munkavállalás esélyét növeli;
 - az életszínvonallal való elégedettség is a hosszabb távú migrációs szándékokra hat csak szignifikánsan, és növeli azt;
 - a pesszimizmus, a gyermeki helyzet és a politikai helyzettel való elégedettség csökkenti a kivándorlás tervezésének esélyét.

² A releváns népesség nem tartalmazza azokat, akik között egyáltalán nem fordult elő potenciális migráns (empirikus érv), s ez elméletileg is megmagyarázható. Az 1997. évi kutatás során kizártuk a releváns népesség köréből az 55 év felettiek, a 8 általános iskola alatti végzettségűek, illetve a nyugdíjasok egymást átfedő halmazait. A részletekről lásd Sik, 1999c; Habcsek–Tóth, 2001.

³ A táblázatban csak azokat a változókat szerepeltettük, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak. A teljes modelleket lásd Sik, 1999c (12., 14., és 16. táblázat).

1. táblázat

A háromféle időtávú migrációs potenciál szociogenezise a magyarországi releváns népesség körében 1997-ben, a Wald-értékek szignifikanciaszintje

Magyarázó változó	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Nem (1 = férfi, 2 = nő)		**	
Kor	—**	—*	—**
Szaktanulmányok			—**
Középfokú végzettség		*	
Felsőfokú végzettség		**	
Munkanélküli	***	***	
Tanuló			—*
Élt külföldön	*		
Élne külföldön	***	***	***
Van külföldön barátja	*		
Ismerősei terveznek migrációt		***	**
Elégedett a háztartás életszinvalával		**	*
Elégedett az ország politikai helyzetével			—*
Általában nincs szerencséje			—**
* A Wald-érték 0.05–0.006 közötti szinten szignifikáns. ** A Wald-érték 0.005–0.0006 közötti szinten szignifikáns. *** A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.			

A Magyarországra és a „Nagyvilágba” irányuló migrációs potenciál szociogenezise a tervezett migráció időtávja szerint

Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen tényezők befolyásolják az egész világra, illetve a Magyarországra (is) irányuló nyers migrációs potenciál esélyét a Kárpát-medencei magyar lakosság körében (2. táblázat).⁴

A „Nagyvilág” felé irányuló nyers, rövid távú migrációs potenciál mértéke legnagyobb valószínűséggel a fiatal, munkanélküli vagy tanuló férfiak körében a legnagyobb, akik már dolgoztak külföldön, és nem tartja őket vissza a migráció pszichikai korlátja.

Az előbbi tényezők mellett valamivel gyengébben, de növeli a rövid távú migrációs terv kialakulásának esélyét a szakképzettség, a megélhetési gondok, a szórványhelyzet és a múltbeli etnikai megkülönböztetés ténye is.

⁴ A táblázatokban csak azokat a változókat szerepeltetjük, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak.

Mennyiben tér el ettől a képtől a migrációs potenciál szociogenezise a hosszú távú munkavállalás terve esetében? A 2. táblázat első két adatoszlopát összehasonlítva azt kell mondanunk, hogy nem sokban. Ebben az esetben is meghatározó erejű a nem, a munkanélküliség, a migrációs burok és a pszichikai diszpozíció hatása. Az előzőhöz hasonlóan, de valamivel gyengébben vagy erősebben hat az iskolai végzettség, a megélhetés gondjai, a szórvány helyzet és az etnikai megkülönböztetés.

2. táblázat

A „Nagyvilág” és a Magyarország felé (is) irányuló, háromféle időtávú nyers migrációs potenciál szociogenezise a Kárpát-medencei magyarok körében (a 2001. évi adatfelvétel alapján), a Wald-értékek szignifikanciaszintje

Magyarázó változó	A „Nagyvilág” felé			Magyarország felé (is)		
	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Nem (1 = férfi, 2 = nő)	***	***		***	*	
18–24 éves	***	*		*		
25–29 éves	***	*		*		
30–34 éves	**	*		*		
35–39 éves	*					
45–49 éves	*					
Szaktanácsadó	*			**		
Érettségi		–*				
Munkanélküli	***	***		***	***	
Tanuló	***	*		***	*	
Éheznek	*	**	***	**		**
Tartós fogyasztási cikkekkel jól ellátott	–*	–*		–***	–**	
Tartós fogyasztási cikkekkel rosszul ellátott		–*				
A településen a magyarok aránya 40 százalék alatti	*	**	**	*	**	***
Kistelepülés (1000 fő alatt)		*				
Város (10 000 fő felett)			*			*
Dolgozott Magyarországon	***	***		***	***	**
Dolgozott a „Nagyvilágban”	***	***	**	*	*	

Magyarázó változó	A „Nagyvilág” felé			Magyarország felé (is)		
	Rövid távú munka- vállalás	Hosszú távú munka- vállalás	Kivándorlás	Rövid távú munka- vállalás	Hosszú távú munka- vállalás	Kivándorlás
Kapcsolatok Magyarországon			**			***
Kapcsolatok a „Nagyvilágban”	*	**				—***
Soha nem élne más országban (1)	—***	—***	—***	—***	—***	—***
2	—**	—***	—***	—**	—**	—**
3			—**			
8		**	***		**	***
9	*	***	***	**	***	***
Szívesen élne más országban (10)	*	***	***	*	***	***
Hátrányt szenvedett a származása miatt	**	*		**		
Erős etnikai konfliktus			*		*	
A családdal közepesen elégedett (3)		**	**			
Erősen romlik a gazdasági helyzet				*		
* A Wald-érték 0,05–0,006 közötti szinten szignifikáns. ** A Wald-érték 0,005–0,0006 közötti szinten szignifikáns. *** A Wald-érték legalább 0,0005 szinten szignifikáns						

A rövid és a hosszú távú migrációs potenciál szociogenezisének eltérései az utóbbi nagyobb kockázatával, az erről való döntés nagyobb súlyával hozhatók összefüggésbe:

- az életkor és a tanulói státusz kisebb magyarázó ereje arra utal, hogy a fiatalos álmok nem terjednek ki a hosszú távú migrációs formára;
- nemcsak az anyagi gondokkal való küzdelem, de a vagyonság is csökkenti e nagyobb áldozatvállalást jelentő migrációs forma bekövetkezésének esélyét;
- az egyén munkavállalási gondolatai mellett a kisebb települések rossz munkaerő-piaci helyzete mint kontextuális keret (mint a lehetőségek szűkössége) önmagában is hat; s végül a jó (de nem túl jó) családi háttér támogatása növeli a hosszú távú tervek megszületésének valószínűségét.

A kivándorlás tervezésének esélyét növelő tényezők szerkezete meglehetősen eltér a rövid és hosszú távú munkavállalás szociogenezisétől. A kivándorlás szándékára nem hat sem a nem, sem a kor, sem az iskolai végzettség szintje. Az előzőkkel megegyező módon

(de még erősebben) hat ezzel szemben a mindennapi megélhetési gond, a szórványhelyzet és a szülőföld elhagyását engedő vagy tiltó értékrend.

Új elemek:

- a nagyvárosi lét hatása, amely kedvez a kivándorlási tervnek, s amely a szórványhelyzettel együtt azt jelzi, hogy az etnikailag heterogén környezetből és a nagy településméretből fakadó kettős normakontroll hiánya teremti meg a kivándorlás esélyének leginkább kedvező kontextust;

- ellentétben a munkavállalás korábban megismert két formájával, ahol a migrációs burok „természetes megfelelője” (a korábbi magyarországi munkavégzés) volt a migrációs burok legerősebb tényezője, a kivándorlás esetében a migrációs burok elemeinek sajátos kombinációja (munka a „Nagyvilágban”, de személyes kapcsolatok Magyarországon) növelik leginkább a migráció esélyét;

- nem a személyes etnikai megkülönböztetés sérelmei, hanem a közösség egészének etnikai konfliktusai növelik a kivándorlás esélyét;

A Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciáljának az eddigiekben bemutatott szociogenezise néhány ponton azonos a magyarországiak hasonló modelljével (vö. 1. táblázat). Ilyenek például

- a szülőföldhöz való viszony erős hatása a migrációs potenciál mindhárom típusában;
- a munkanélküliség erős befolyása a munkavállalás két formája, s a hatás teljes hiánya a kivándorlás esetében;

- a kor nagyobb ereje a rövid, kisebb súlya a hosszú távú munkavállalás esetében;
- a migrációs burok szerepének fontossága.

A Kárpát-medencei és a magyarországi magyarok migrációs potenciáljának szociogenezise azonban sok szempontból eltér egymástól:

- míg a magyarországiak körében a fiatalság növeli a kivándorlás tervezésének esélyét, a Kárpát-medenceiek között ez a tényező nem hat a kivándorlási szándéokra;

- a Kárpát-medencei magyar férfiak hajlamosabbak a munkavállalás tervezésére, mint a nők, de ez az összefüggés a magyarországiak körében a rövid távú munkavállalási szándék esetében nem érvényesül, csak a hosszú távú tervekre igaz;

- a magyarországiak hosszú távú migrációjában a magasabb iskolai végzettség erős és pozitív hatást mutat, a Kárpát-medencei magyarok esetében ennek ellentéte áll fenn: a rövid távú munkavállalás esélyét a szakmunkás végzettség növeli, a hosszú távúét a középfokú végzettség csökkenti, míg a felsőfokú végzettségnek nincs hatása a munkavállalási célú migrációs szándéokra; s végül

- feltűnő, hogy az etnikai és a megélhetési elem csak a Kárpát-medencei magyarok esetében meghatározó eleme a migráció szociogenezisének. Az egyetlen kivétel pedig, amely a magyarországi és a Kárpát-medencei magyarok körében egyaránt fontos tényező, éppen fordítva hat: a háztartás életszínvonalával való elégedettség a Kárpát-medencei magyarok körében hajlamosít a hosszú távú munkavállalásra és kivándorlásra.

A sorra vett hasonlóságokról feltételezhetjük, hogy olyan általános mechanizmusok részei, amelyek a világ bármely részén hasonlóan érvényesülnek. Az eltérésekre a magyarizatot részben a magyarországi és a Kárpát-medencei magyarok eltérő munkaerő-piaci célország-szerkezetében (az előbbieik zöme az Európai Unió fejlett területeire, az utóbbiak zöme Magyarországra igyekeznek), részben eltérő társadalmi szerkezetükben (szegényebbek, kisebbségben élnek stb.) találjuk.

Ezután logikusan adódik a következő kérdés: mennyiben tér el a „Nagyvilágba” és a Magyarországra (is) irányuló migrációs potenciál szociogeneze? Másként: tapasztalunk-e eltéréseket a migrációs potenciált befolyásoló tényezők szerkezetében, ha kizárjuk az elemzésből azokat, akik nem jönnének Magyarországra?

Ha a 2. táblázat adatait migrációtípusok szerint összevetjük, akkor a migráció irányát illetően következtetéseket vonhatunk le.

- noha a rövid távú magyarországi munkavállalás terve a „nagyvilágihoz” képest nem különbözik a tekintetben, hogy erre leginkább a férfiak, a munkanélküliek, a tanulók, a korábban már külföldi (értelemszerűen ebben az esetben inkább a magyarországi) munkavállalásban gyakorlatot szerzettek és a pszichikai visszatartó erőtől nem szenvedők hajlamosak, de egyrészt a magyar munkaerőpiac felé való vonzódás nem függ a potenciális migráns életkorától, másrészt a szakmunkás végzettség és a felhalmozási képesség hatása erősebb;

- a hosszú távú munkavállalás tervezői esetében a magyar munkaerőpiac felé igyekvők körében egyik alapvető szociodemográfiai dimenzió (nem és kor) sem differenciál a potenciális migránsok között, és nem hat a mindennapi megélhetési gond, a „nagyvilági” korábbi munka és a családdal való elégedettség sem; végül

- a kivándorlás esetében a „Nagyvilág” és Magyarország között egy téren van jelentős eltérés: a migrációs burokból. Az utóbbi esetben erős a Magyarország felé mutató és a „Nagyvilágba” nem irányuló személyes kapcsolatok, valamint a korábbi hazai munkavállalási tapasztalat hatása, de nem jelentős a családi háttér megléte.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magyar munkaerőpiacra rövid és hosszú távon egyaránt kevésbé differenciált munkavállalói csoport igyekszik, mint a „Nagyvilág” felé. A rövid távú munkavállalást tervezők körében az alacsonyabb iskolázottság több megélhetési gonddal párosulva és „nagyvilági” tapasztalatok híján mozgósít inkább a magyarországi munkaerőpiac felé. A hosszú távú munkavállalási tervek esetében a nem és a kor differenciáló hatása, valamint a „nagyvilági” tapasztalatok és a családi háttér hiánya azt sejteti, hogy a „Kisvilágba” irányuló hosszabb távú munkavállalás kisebb kockázatú tett, mint a „Nagyvilágba” való kilépés. A kivándorlást a Magyarország felé mutató, diaszpóra jellegű migrációs burok megléte és az ezen túlnyúló kapcsolati szálak, valamint a családi háttér hiánya valószínűsíti legjobban.

AZ „EGYRE TISZTÁBB” MIGRÁCIÓS POTENCIÁL SZOCIOGENEZISE

A nyers, a tisztított és a tovább tisztított migrációs potenciál szociogenezisének összehasonlításával azt vizsgáljuk, hogy a „tisztítás” során változik-e a migrációs potenciál kialakulásának társadalmi mechanizmusa, vagy sem. Ha nem találunk különbséget, akkor ez arra utal, hogy a mérés pontosítására bevezetett két megoldásunk szűrt ki olyan társadalmi csoportokat, amelyek a többiekhez kevésbé gondolták komolyan magyarországi munkavállalási terveiket, esetleg a „tisztítás” volt sikertelen, avagy valójában nincsenek a potenciális migránsok között olyan társadalmi csoportok, amelyek „komolytalanabbak” lennének a többieknél.

A 3. táblázat tanúsága szerint a migrációs potenciál mérése során alkalmazott „tisztogatás” nem volt sikertelen.

3. táblázat

A nyers, a tisztított és a tovább tisztított migrációs potenciál szociogenezise a Kárpát-medencei magyarok körében (a 2001. évi adatfelvétel alapján), a Wald-értékek szignifikanciaszintje

Magyarázó változó	Nyers migrációs potenciál	Tisztított migrációs potenciál	Tovább tisztított migrációs potenciál
Nem	***	***	***
18–24 éves	***		
25–29 éves	*		
Szaktanulmányok	**		
Munkanélküli	***	***	***
Tanuló	*		–*
Éheznek	***	*	**
Tartós fogyasztási cikkeket jól ellátott	–***	–***	–***
Tartós fogyasztási cikkeket rosszul ellátott	*		
A településen a magyarok aránya 85 százalék felett		–*	
Kistélepülés (1000 fő alatt)	*		*
Dolgozott Magyarországon	***	***	***
Soha nem élne más országban (1)	–***	–*	–*
2	–***	–**	–*
3	–**		
8		*	*
9		***	***
Szívesen élne más országban (10)	*	***	***
Javul a gazdasági helyzet		–*	–*
A családdal elégedett	*		
A magyarság létszáma nő	**		
Az életszínvonalával elégedett	*		
<p>* A Wald-érték 0,05–0,006 közötti szinten szignifikáns. ** A Wald-érték 0,005–0,0006 közötti szinten szignifikáns. *** A Wald-érték legalább 0,0005 szinten szignifikáns.</p>			

A nyers migrációs potenciál alakulására a már ismert társadalmi tényezők hatnak erősen. A migrációra leginkább az hajlamosít, ha valaki férfi, fiatal, munkanélküli, éhez, nem dűskál tartós fogyasztási eszközökben, dolgozott már Magyarországon, s nem akadályozza a külföldi munkavállalásban a szülőföld elhagyásának pszichikai korlátja. Vagyis a magyarigazolványt munkavállalási célból azok fogják a legnagyobb valószínűséggel igénybe venni, akik nemcsak birtokolják a munkaerő-piaci erőforrásokat, de migránsként használni is kívánják azokat az otthoni kényszerek és lehetőségek ösztönzésére.

A bemutatott képet egészítik ki azok a tényezők, amelyek ha gyengébben is, de szintén hozzájárulnak a migráció esélyének növeléséhez, tehát

- ha valakinek van szakmája;
- ha tanul;
- ha kistelepülésen él (ami értelmezésünkben a kedvezőtlen helyi munkaerő-piaci helyzet jele);
- ha jók a családi körülményei (ami értelmezésünkben a migráció otthoni háttérének jele);
- ha megítélése szerint nő a magyarság létszáma [ami jelezheti az otthoni munkaerőpiac romló feltételeit (növekvő verseny), de a diaszpóra életképességébe vetett hitet (a munkavállalás után lesz hová hazamenni) egyaránt]; illetve

- ha elégedett a háztartás életszínvonalával (ami a korábban látott tényezők – éhezés és a tartós fogyasztási javak hiánya – fényében az optimizmus általánosságban megfogalmazott jeleként értelmezhető).

Hogyan változik a kép, ha a „tisztítás” során kiszűrjük azokat, akik nem azonnal akarnának élni a magyarigazolvány kínálta lehetőséggel? A tisztított migrációs potenciál modelljéből látható, hogy nem növeli a migráció bekövetkezésének esélyét

- a fiatalabb életkor (és a tanulói lét egyébként is meglehetősen gyenge önálló hatása is eltűnik);
- a szakmunkás végzettség;
- a kistelepülésen való lakóhely; valamint
- azok az értékrendi elemek (elégedettség a családdal és az életszínvonalal, a magyarság számbeli növekedésének érzékelése), amelyek a nyers migrációs potenciál esélyének növekedését befolyásoló erősebb „reálfaktorok” magyarázatát – ha kismértékben is – de kiegészítették.

Nem változik ugyanakkor a férfiúság, a munkanélküliség, a tartós fogyasztási cikkekkel való jó ellátottság hiányának és a migrációs burok munkaerő-piaci elemének a hatása. Ugyanez mondható el a migráció pszichikai korlátjának hiányára is, de ebben az esetben azt látjuk, hogy míg a nyers migrációs potenciál esetében a korlátok hiánya (tehát a negatív pólus nem léte), a tisztított migrációs potenciál esetében a migrációs készség nagy ereje (tehát a pozitív szélsőség megléte) a migráció pszichikai bázisa.

Ezek tehát olyan tényezők, amelyeket – mivel erejük nem gyengül a „tisztítás” során – a migrációs potenciált meghatározó alapvető elemeknek minősíthetünk. A tisztított migrációs potenciál valószínűségének mértékét az alapvető tényezők mellett olyanok is növelik, amelyek nem hatottak a nyers migrációs potenciálra:

- ne legyen domináns a magyarok aránya a lakóhelyen (ami a migrációnak a helyi közösség általi akadályozása alóli felszabadulásként értelmezhető); illetve

- ne javuljon az otthoni gazdasági helyzet (ami az otthoni munkaerő-piaci helyzet javulásának tételezéseként értelmezhető).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a „tisztítás” révén érdemben módosult a migrációs szándékúak társadalmi összetétele. A tisztított migrációs potenciálon belül a migrációt alapvetően meghatározó tényezők mellett olyan hatások érvényesülnek, amelyek a migráció bekövetkezésének esélyét valóban növelhetik (mint például az erős pszichikai készítés), ugyanakkor csökken a kor és az olyan értékrendi elemek hatása, amelyek csak a bizonytalanabb, a távolabbi jövőben esetlegesen megvalósuló migrációs tervekre hatnak.

A tisztított és a tovább tisztított migrációs potenciál szociogenezisében kevesebb eltérést figyelhetünk meg. Tanulságos, hogy az utóbbi esetében a tanulók már az átlagosnál kisebb valószínűséggel fordulnak elő a potenciális migránsok körében.

A MUNKAERŐPIAC ELTÉRŐ SZEGMENSEI FELÉ ORIENTÁLÓDÓ MIGRÁCIÓS POTENCIÁL SZOCIOGENEZISE

Mennyiben tér el egymástól a feketegazdaság felé orientálódó és a gazdaság intézményesülési módjára érzéketlen („szívak”) migrációs stratégia társadalmi bázisa egymástól? Másként: mivel a kérdés a munkaerő-piaci magatartásra vonatkozik, a feketemunkára koncentrált és a munkaerőpiac két szegmensének különbségeire érzéketlen munkaerő eltérő társadalmi bázisból kiindulva kerül-e Magyarországra? A 4. táblázat adatszlopait összevetve a válasz egyértelmű igen.

4. táblázat

A munkaerőpiac két intézményi szegmense felé irányuló migrációs potenciál szociogenezise a Kárpát-medencei magyarok körében,
a Wald-értékek szignifikanciaszintje

Magyarázó változó	Feketegazdaság felé orientálódó	„Szívak”
Nem		***
18–24 éves	*	
25–29 éves	*	
30–34 éves	*	
Munkanélküli		***
Tanuló	***	
Éhezik	**	**
Tartós fogyasztási cikkekkkel jól ellátott	-***	-***
Kistelepülés (1000 fő alatt)		*
Dolgozott Magyarországon	-*	***
Dolgozott a „Nagyvilágban”	**	
Kapcsolatok a „Nagyvilágban”	*	

Magyarázó változó	Feketegazdaság felé orientálódó	„Színvak”
Soha nem élne más országban (1)	-***	-*
2	-**	-*
8		*
9	.	***
Szívesen élne más országban (10)		**
Hátrányt szenvedett a származása miatt		*
Az ország gazdasági helyzete javul		*
* A Wald-érték 0,05–0,006 közötti szinten szignifikáns. ** A Wald-érték 0,005–0,0006 közötti szinten szignifikáns. *** A Wald-érték legalább 0,0005 szinten szignifikáns.		

Természetesen ismét számos közös jellemzője van a kétféle munkaerő-piaci magatartású potenciális migráns csoport szociogenezisének, hiszen a mindennapi megélhetési gondok léte és a tartós fogyasztási javakkal való rossz ellátottság „kihajtóereje” azonos módon hat a migránsok két csoportjára is.

Míg azonban a potenciális feketemunkássá válás esélyét (enyhén) növeli a fiatalabb életkor, erősen a tanulói helyzet, a „Nagyvilág” felé irányuló (s ha gyengén is, de a korábbi magyarországi tapasztalatokat tagadó) migrációs burok és a migráció pszichikai korlátainak hiánya, addig az intézmények iránt érzéketlenséget mutatók inkább férfiak, munkanélküliek (és rosszabb helyi munkaerőpiacokon élők), korábban Magyarországon már dolgoztak, migrációs korlátokat nem ismerők, illetve (kisebb mértékben) olyanok, akiknek volt már részük hátrányos megkülönböztetésben a magyarságuk miatt, s jönnek látják a kibocsátó ország gazdasági helyzetének jövőjét.

Úgy tűnik tehát, hogy két nagymértékben eltérő társadalmi mechanizmus „termeli” a potenciális feketemunkásokat és a „színvakokat”. A közös elem bennük az, hogy a gazdasági kényszer hajtja őket, de míg az előbbieket inkább az „álmok”, az utóbbiak a „valóság” letéteményesei.

HARMADIK UTAZÁS

Székelyföld – Csíkpálfalva

A község migrációs potenciálja (1990–2001)

Csíkpálfalva község, melyet három település alkot (Csíkpálfalva, Csikdelne és Csiksomortán), Erdélyben, a Székelyföld keleti részén, a Csíki-medence közepén, Hargita megye központjának, Csikszeredának közvetlen szomszédságában található. 1992-ben a községnek 1657 lakosa volt. A legtöbben, 593-an Csikdelnén laktak, Csíkpálfalván 572, Csomortánban 519 volt a lakosok száma. A későbbi években kissé nőtt ez a szám, 1998-ra elérte az 1712 főt.

1966 és 1992 között a Csíki-medence népessége jelentős mértékben, mintegy 37 százalékkal nőtt. 1990 után azonban a növekedés megállt, és 1998-ban már csak hat olyan adminisztratív egység van (és ezek mind községek), ahol kismértékű gyarapodás tapasztalható. Csíkpálfalva közéjük tartozik.

Etnikai és felekezeti szempontból a község egyneműnek mondható. Az 1992-es népszámlálás során az 1657 magyar mellett 24 vallotta magát más nemzetiségűnek; az 1646 római katolikus mellett 34 a más vallásúak száma. Ugyanebben az évben az aktív lakosok száma 659, az inaktívaké 1022, a háztartások száma 588 volt. Egy háztartásra összesen 2,86 személy, 1,12 aktív lakos és 0,61 eltartott gyerek jutott. A települések a huszadik század első felében sem tartoztak a gyarapodó lélekszámú, népes családokkal büszkélkedő székelyföldi falvak közé.

A lakosság fő megélhetési forrása a földművelés és az állattenyésztés volt. Csikdelnén volt a legtöbb, legjobb termést adó föld, Csíkpálfalván már kevesebb, Csikcsomortán pedig mindig is egy „völgybe szorult”, igen mostoha természeti viszonyoknak kitett település volt, kevés termőfölddel. A birtokviszonyok különbözősége miatt a településeken mások voltak a megélhetési lehetőségek.

A termelőszövetkezetek 1962-ben alakultak. Ekkor kezdődött, majd 1968 után felerősödött a városi munkahelyek keresése, a városba való beköltözés, és kialakult az ingázó életforma. Utóbbit az tette lehetővé, hogy 1968 után a várost a helyi közszállítási vállalat autóbuszjárata kötötte össze a településekkel. Az 1980-as években már úgy lehetett tekinteni az itteniekre, mint akik vegyes, több lábbon álló gazdálkodási rendszerüknek köszönhetően sikeresen tudják kivédeni a hiánygazdálkodás támadásait: a családok erőforrásai között egyaránt ott lehetett a városi munkahely, majd a nyugdíj, a falusi kert, a háztáji, az állattartás lehetőségei, a téesz tulajdonába levő, de részesművelésbe kiadott krumpliföld vagy kaszáló.

1989 eleje sötét perspektívákat hozott: helyi területi-adminisztratív átszervezéssel a község településeit Szépvízhez csatolták, és kijelölték azokat a területeket, amelyeket a „falurombolás” során lebontanak.

1989 után a Romániát (a Székelyföldet, illetve a Csiki-medencét) érő negatív gazdasági-társadalmi folyamatok helyi hatásai közül a legérezhetőbb a munkavállalási, kereseti lehetőségek jelentős csökkenése volt. 1991 után itt is felszámolták a téesz vagyont, és a földek egyéni tulajdonba vételével megkezdődött az egyéni gazdálkodás. Társas mezőgazdasági vállalkozást nem sikerült szervezni. 1998-ban a községben élő alkalmazottak száma mindössze 70 volt, a magánvállalkozásoké 16. A két legnagyobb, a ma már magántulajdonban levő csikdelnei kőbánya, valamint a gyulafehérvári római-katolikus érsekség mellett működő Caritas csomortáni asztalosműhelye összesen legfeljebb 40 alkalmazottat foglalkoztat.

A MÓDSZERRŐL

Mivel a vendégmunkáról, a vendégmunkásokról semmiféle nyilvántartás nem volt fellelhető a helyi intézményekben, az adatgyűjtést a családok felkeresésével és megkérdezésével végezhettem. A munkát a 18 éven felüli lakosok névsorának összeállításával kezdtem, amihez legjobb forrásnak a 2000. novemberi, felfrissített választási névjegyzék ígérkezett. Menet közben azonban kiderültek a hiányosságok: sokan szerepeltek a listán, akik valójában nem laknak a faluban (vagy elköltöztek, de lakhelyük még mindig itt van, vagy ténylegesen máshol laknak, de mivel itt vásároltak telket-házat, itteni lakosokként vannak nyilvántartva); megint mások viszont több település listáján is szerepeltek. Ezért a kiinduló statisztika száma nem azonos a települések választási névjegyzékén szereplő, 18 éven felüli lakosainak számával.

A települések bejárása során azokat a 18 éven felülieket vettem számba és kérdeztem meg, akik ekkor valóban a településeken laktak: Csikpálfalván 412, Csikdelnén 433, Csomortánban 377, összesen tehát 1222 főt.

Jó lett volna a községben született, ma élő népesség mozgását teljes körűen nyomon követni: a máshol iskolába járókat és visszatérőket, a Csikszeredától távolabb munkát vállalókat (szolgátság, cselédség, ipari munka), a katonának eltávozókat, a háború idején hosszabb idejig távol levőket, a fogságban tartottakat, majd az 1950-es években kitelepítetteket és természetesen az 1989 után külföldön munkát vállalókat. Úgy gondoltam, hogy a ma nagykorú egyének településen kívülre vezető mozgásából a huszadik századi mobilitás valóságának, s emögött a mobilitási potenciáljának teljes képe bontakozhat ki. Sajnos le kellett szűkítenem vizsgálódásaim körét. Írásomban az 1989 után a településeken kialakuló vendégmunka-jelenségről, valamint a huszadik század során tapasztalható lokális elmozdulásokról (azaz a helyiek és az ide telepedettek arányáról), valamint egy sajátos jelenségről, a családok vissza- és beköltözéséről szólok részletesebben.

A VENDÉGMUNKA

A 2001 tavaszán készített felmérés szerint 1989 után Csikpálfalva község három településének 65 felnőtt lakója vállalt munkát Magyarországon vagy nyugatabbra: Németországban, Hollandiában, Ausztriában, Svájcban, Svédországban. Csikpálfalváról csupán 10 vendégmunkás került ki, Csomortáról 13, Csikdelnéről viszont több mint kétszer annyian, mint a másik két faluból együttvéve: 42 fő (a település nagykorú lakosságának közel egy-

tizede). Éppen ezért külön tárgyalom a településeken kialakult helyzeteket, és legtöbb teret, a legnagyobb figyelmet a Csikdelnén létező vendégmunkás-jelenségnek szentelem.

Csikpálfalva

Az Oláh Sándor által végzett 1993-as vizsgálat kérdőívét, amely a családi háttérre, az itteni foglalkoztatottságra, a kapcsolatokra, a vendégmunka körülményeire, valamint a jövedelem felhasználási módjára kérdezett rá, leginkább ezen a településen lehetett sikerrel alkalmazni egyrészt a vendégmunkára kijárók kis száma, másrészt viselkedésmódja miatt. Itt nincsenek speciális esetek; nem járnak kiköltözött rokonokhoz, nem alakítanak ki szorosabb kapcsolatokat, nem próbálnak integrálódni a kinti társadalomba.

A tíz csikpálfalvi vendégmunkás közül kilenc a férfi és egy a nő, hatan családosok. A legidősebb 63 éves, a legfiatalabb húszéves. Találunk köztük asztalost, kőművest, sofört, munkanélkülit, érettségizettet. Az első itteni vendégmunkás csak 1992-ben indult el; az utóbbi években három-négy fő vállalt munkát külföldön. Első alkalommal többüket ismerősök, barátok – vagy ahogy a helyiek mondják, kollégák – segítették. Hárman munkaviszonyban álltak, ők szabadságot vettek ki, hogy Magyarországra mehessenek. A vendégmunkások közül csak egy dolgozott a fővárosban; a többiek vidéki városban vagy falun. A munkavállalók fele az építőiparban talált munkát. Falubelivel hárman dolgoztak együtt. A keresetüket egy kivétellel a létfenntartásra fordították.

Mindebből világosan kitetszik, hogy a településen a vendégmunkának nincs „hagyománya”. Akik nekivágnak, azok különböző korú, kísérletező vagy a munkanélküliség miatt kiutat kereső férfiak. Az egyetlen nő, aki húszéves és 2000-ben, érettségi után indult el, azóta is folyamatosan kinn van, a szülők közlése szerint falun, a kereskedelemben dolgozik, és a pénzével az itthon maradt létfenntartásához járul hozzá – akárcsak a férfiak legtöbbször. Egyvalaki állítja határozottan, hogy többet nem megy vendégmunkára: ő a 64 éves, tehát tisztában van vele, hogy fizikailag nem bírná a megterhelést.

Úgy tűnik, hogy ezen a településen csak az utóbbi három évben vitt rá a kényszer meg a barátok, ismerősök, kollégák hívó szava többeket arra, hogy elinduljanak. Nagyobb részüknek már nem volt munkaviszonya; a létfenntartáshoz kellett a pénz. Kapcsolatrendszerükre, tájékozódásukra jellemző, hogy a fővárosba csak egy jutott el közülük. Magyarországon túl is csak egyetlen férfi merészkedett, akinek rokon közvetítéssel sikerült Németországban dolgoznia. Egyetlen olyan van köztük, aki 1992-től folyamatosan, minden évben rendszeresen kint tartózkodik; ő munkanélküli, nőtlen, és egy vidéki városba kitelepített barátja állandó szállást nyújt, munkát szerez neki.

Csomortán

A csomortáni vendégmunkások viselkedése már nem olyan „szabályszerű”, mint a csikpálfalviaké. A 13 vendégmunkás közül kilenc a férfi és négy a nő; tízen családosok; a legidősebb hetvenéves, a legfiatalabb húszéves. A foglalkozások megnevezése között említettek ácsot, villanszerelőt, traktoristát, sofört, háztartásbelit, nyugdíjast, érettségizettet. Hatán először jártak külföldön, amikor első munkavállalói útjukra mentek. A legelső kö-

zülük 1990-ben indult útnak. Figyelemre méltó a társas jelleg: családtaggal hatan, baráttal, ismerőssel, kollegával négyen, rokonnal ketten, míg egyedül csak egyvalaki vágott neki az első útnak. Hárman a szabadságuk (vagy kényszerszabadságuk) ideje alatt dolgoztak Magyarországon. Két esetben pedig olyan jelenséggel találkozhatunk, amely Csikpálfalván nem fordult elő: a munkavállalók itteni cégek alkalmazottaiként, szervezett formában is mentek dolgozni (egyikük később elhagyta a munkahelyét, és kiépített kapcsolataira támaszkodva egyedül is boldogul; a másikuk ma is ugyanazzal a céggel áll szerződéses viszonyban, és Németországban dolgozik).

A munkavállaláshoz szükséges információkat több helyről is szerzik: leggyakrabban itthoni barát, ismerős, kolléga tájékoztatja őket, de megemlítik a kint élő rokonokat, ismerősöket és az itthoni rokonokat is. Heten a fővárosban dolgoznak, hárman vidéki városban, egy falun, a legtöbben (heten) az építőiparban. Hatuk falubeliekkel dolgozik együtt. A kereset felhasználását tudakoló kérdésre öten a létfenntartást, ketten a beruházást, jelölték meg, mások több célt is említettek (a tartalékolás egyiküknek volt terve). Egy 44 éves férfi állítja: „Ha kolbászból lenne a kerítés, akkor sem mennék többet... kaja, pia megvolt, de a gazemberség óriási...”; a többiek nem volt határozott tervük a jövőt illetően.

A munkavállalók egyike 1991-ben öt hétig Ausztriában dolgozott, szervezett keretek között: az itthon beinduló Caritas asztalosműhely alkalmazottjaként. Nem is a pénzkeresés, hanem a tapasztalatszerzés volt a fő célja.

Hárman vannak, akiknek családtagjuk költözött ki az 1990-es évek folyamán Magyarországra, így családi támogatással évente egy-két hónapot (vagy ha úgy adódik, többet is) kint dolgoznak. (Ez már a vendégmunkának egy új modelljére utal, amelyről több szó is lesz Csikdelnével kapcsolatosan.)

Külön említést érdemlő egyedi eset: egy család rákbetegségben szenvedő gyermekét Magyarországra vitték kezelésre, amiért fizetni kellett. A szülők ezért kint dolgoztak, és közben gondozták a gyereket is; sőt a nagymamát is kivitték, hogy amíg ők munkában vannak, ő legyen a gyerekekkel.

Csomortánban – csakúgy, mint Csikpálfalván – a vendégmunka kivételes jelenség maradt, nem vált tömegessé: a 18 éven felüli lakosság kis töredéke (3,5 százaléka) próbálta ki ezt az életformát. Amikor ennek az okait tudakoltam, több megfontolandó kijelentést hallottam. Szemmel láthatóan elesett, tehát a vendégmunkából származó jövedelemre feltehetően rászoruló családban mondták: „Nem volt lehetőség, mert nem volt pénzünk... Pénz kell ahhoz, hogy mehessen az ember...” Ha nincs pénz, akkor kölcsön kell kérni – ám többnyire nincs kitől. Az utazás, a vállalkozás amúgy is nagy kockázatot jelentene a távoli világban igen nehezen eligazodó emberek számára. Vajon mekkora az a szegénységi küszöb, amely alatt az emberek már nem képesek arra, hogy a munkát és pénzt ígérő távolságot legyőzzék? És itt elsősorban nem fizikai, hanem szociális-mentális távolságról van szó; nemcsak anyagi értelemben vett, hanem az iskolázatlanságból, az alulinformáltságból, a bezártságból származó szegénységről.

Ugyanakkor többen is említették, hogy amennyiben sikerül legalább egy családtagnak megtartani a munkahelyét, és közben gazdálkodni, akkor nincs is szükség a vendégmunka révén szerezhető pénzre. Emögött két jelenséget is látni vélek: az egyik az, hogy ebben a közösségben még mindig vannak felhalmozott tartalékok (nem feltétlenül anyagi, hanem társadalmi-kapcsolati tartalékok), amelyek átsegítik a családot a nehezebb időszakokon. A másik, hogy csökkenő jövedelem esetén a családok visszafogott fogyasztása igen elterjedt

jelenség. A nagyobb árat követelő minőségi áruk helyett az olcsó tucattermékek megvásárlása, a fogyasztás felé fordulás helyett a lehető legszélesebb körű önellátás még ma is jellemzi ezt a közösséget.

Csikdelne

Bár a Csikdelnéről vendégmunkára indulók száma nem éri el a 18 éven felüli lakosság egytizedét, a másik két településhez viszonyítva jogosnak tartom a kijelentést: Csikdelnén a vendégmunka tömeges jelenség.

Csikdelnén ma is tudják és emlegetik, hogy ki volt az első, aki 1990 elején már elindult „világot látni és szerencsét próbálni”. A ma 36 éves férfi, tanult mesterségei szerint géplakatos és gépkocsivezető, aki azelőtt is vállalkozó szelleméről volt ismeretes, egyedül indult útnak. Fővárosban, vidéken egyaránt megfordult, az építőiparban és a mezőgazdaságban próbálkozott. Diákkorában jégkorongozott, ami akkoriban külföldi utazást, üzletelést, az ezzel kapcsolatos információkhoz való hozzáférés lehetőségét is jelentette. Bevallottan beruházás, vásárlás céljára akart minél hamarabb minél több pénzt szerezni. Ma így nyilatkozik: „Elég volt az nekem, dolgozni itthon is tudok...” Egy fiatalabb sorstársa szerint kint sem terem mindenkinek babér: „Egyet megpróbáltuk odaki, milyen az élet... A székely, aki kimegy, fizikai munkával nem sokat keres...”

Az elmúlt 11 évben 42 csikdelnei, 35 férfi és 7 nő indult vendégmunkára. Közülük 30 éves vagy ennél fiatalabb 17; 31–40 éves között van 9, 41–50 éves között 5, a fennmaradó 11 (a már jórészt nyugdíjas korosztály) már 50 évesnél idősebb.

A legkorosabb, 72 éves férfi asztalos, aki 1991-ben három hónapot töltött kint „a kollégák biztatására”, no meg persze azért, hogy pénzt keressen „családi szükségletekre”. Közben itthon munkaviszonyban volt, és „elintézte a főnököknél”, hogy hiányozhasson. A fővárosban építőipari munkát végzett. Arra a kérdésre, hogy szándékozik-e újra menni, egyértelmű a válasza: „Már idős vagyok, nem megyek, hogy tudnék menni...” A vele való beszélgetésből kiderül hogy már 1991-ben is nehezen viselte a megpróbáltatásokat (hosszú munkaidő, gyakori költözések, az éjszakai szállások minősége, rendszertelen étkezés), de hát ha „ráállt” és elfogadta a kollégái ajánlatát, akkor utólag nem hagyta ott őket, mert „jó kollégák voltak, azóta is sokszor találkozunk, s eleget kellett tenni”. A szociális kapcsolatok ápolása eszerint legalább olyan fontos volt, mint az anyagi nyereség.

A vendégmunkások többsége ma már családostól; feleséget, gyerekeket és gazdaságot hagynak itthon. Amikor a családi helyzet, a közösségi ünnepek vagy a gazdálkodás megköveteli, akkor a kedvező munkajánlatokat is vissza kell utasítani és haza kell jönni.

A vendégmunkások foglalkozása igen sokféle: kőműves, pincér, asztalos, traktorista, hegesztő, géplakatos, erdész, sofőr, tűzoltó, éjjeliőr, villanyszerelő, bányász, magángazdálkodó – meg érettségizett. Ez utóbbi nem nevezhető mesterségnek ugyan, de jellemzi azokat a fiatalokat, akik harminc éven aluliak, az 1990-es évek második felében végezték a középiskolát, és többek között azért vágtak neki az útnak, hogy Magyarországon nem csak munkahelyet szerezzenek, hanem mesterséget is tanuljanak.

Az 1990-es évek elején a vendégmunka vizsgálatok fontos szempont volt annak kiderítése, hogy az illetőnek volt-e munkaviszonya itthon a vendégmunka idején. Emögött az a kutatói feltevés rejlett, hogy akinek munkaviszonya van, az inkább csak próbálkozik,

de szilárdak az itthoni kapcsolatai, míg akinek nincs, az mintegy kényszerítve van arra, hogy Magyarországon a folyamatos munkalehetőségeket, az integrálódást, a kitelepedési lehetőségeket keresse. Ma már látható, hogy az itthoni munkaviszony vagy a munkanélküliség a munkavállalást, a kinttartózkodás idejét, a kitelepedési szándék megerősödését eldöntő érvek sorában hátra sorolódott. Csikdelnéen a visszkapott földeken beinduló gazdálkodásból, az állattenyésztésből, ha gyarapodni nem is, de megélni lehet. Ugyanakkor több forrásból lehet megszerezni azt a többletjövedelmet, amiből telik gépvásárlásra, esetleg építkezésre: kisvállalkozásokból, innen elszármazott, Csikszeredában élő nagyvállalkozók foglalkoztatottjaként, itthoni feketemunkából. Egyre általánossá vált, hogy a családi gazdálkodás több forrásra, mégpedig a láthatókon kívül több, időközben kialakult láthatatlan forrásra is támaszkodik; a hivatalos munkaviszony rég nem az egyetlen és nem is a legfontosabb forrásszerzési lehetőség. Éppen ezért Csikdelnéen a külföldi munkavállalás szempontjából nem igazán fontos, hogy a munkavállalók a megismétlődő utazások alkalmával itthoni vállalattal munkaviszonyban voltak-e, vagy sem.

Az elmondottakból kiderül az is, hogy a tanult és gyakorolt mesterség nemcsak a fiatalabbak, hanem az idősebbek munkavállalása során sem elsődrendű tényező. Egyrészt a csoportos kiutazáskor többnyire van olyan szakember, akit kint is ismernek és elismernek, aki a szakmai irányítást vállalja; másrészt úgysem a mesterség, hanem az adódó munkalehetőség határozza meg, hogy mit vállalnak el és mit nem. Kicsiszolt, társaságban szívesen mesélt történetek szólnak esetekről, amikor a vendégmunkások szemrebbenés nélkül vállaltak olyan feladatokat, amelyekhez nem volt meg a szakismeretük, mégis el tudták végezni a munkát a megrendelő elégedettségére; konzultáltak kint levő szakmabelivel, elcsajátították a mesterség fogásait, de köszönhető annak az önképnek is, hogy „a székely az ezermester, mindig feltalálja magát”.

Ugyancsak fontos kutatói kérdése volt az 1990-es évek elején végzett vizsgálatoknak, hogy a vendégmunkára induló kitől szerzett információt a munkalehetőségről, ki volt az, aki a kapcsolatot jelentette: rokon, barát vagy ismerős, itthoni vagy időlegesen, esetleg véglegesen kint tartózkodó. A válaszok nyomán a kapcsolati hálók rendszerének körvonalazását lehetett megkísérteni. Ez a kérdés azért vesztett sokat a fontosságából, mert időközben a kinttartózkodások sorozatossá váltak, és kialakultak az egyéni kapcsolathálók. Azok számára, akik először mennek, vagy akik új helyzetek után kutatnak, valóban fontosak a közvetítések. De ők egyre kevesebben vannak. Az egyik vendégmunkás véleménye szerint „azt kell megbecsülni, ami már bevált”. A fiatalok esetében, akikről külön szólok majd, természetesen más a helyzet.

A csikdelneiek az 1990-es évek elején nagyobb számban indultak útnak (1991-ben 11, 1992-ben 9, 1993-ban 5 fő); az évtized közepén hullámvölgy következett (senki nem ment vagy legfeljebb egyvalaki), aztán megint növekedik a számuk: 1999-ben és 2000-ben egyaránt négyen indultak első alkalommal vendégmunkára. Hatan szervezett formában, csikszeredai cégek alkalmazottaiként indultak el, öten mentek családtaggal, rokonnal, nyolcan viszont egyedül vágtak neki az első útnak. A legnagyobb azoknak a száma (23), akik ismerősökkel, barátokkal, kollégákkal együtt indultak. Minden jel arra mutat, hogy a család, a rokonság, a szomszédság, tehát a vérségi és szorosabban vett territorialis kötelékek kevésbé játszanak szerepet a vendégmunkában, fontosabbnak tűnnek a közvetlen világukba ágyazódó, Csikszeredában vagy a szomszéd falvakban iskolásként, felnőtt korban munkavállalóként kialakított szakmai, munkahelyi, baráti kapcsolatok.

Az először útnak indulók nagyobb része (27 fő) a vendégmunka-vállalást megelőzően nem járt külföldön (Pálfalvát és Csomortánt is ideszámítva a 65 munkavállaló több mint fele idesorolható). Mondhatjuk tehát, hogy az idegenség, az ismeretlenségtől való aggodalom nem gátolta a döntés meghozatalát. Másképpen: egyfelől a közvetítők hatásos és bizalmat ébresztő tevékenységének, másfelől a kinti világról (leggyakrabban Magyarországról) a helyiekben élő ismerős és vonzó képnek köszönhetően nem is volt annyira idegen az a világ.

Már terepmunkám során felfigyeltem azokra az igen határozottan megfogalmazódó véleményekre, miszerint a vendégmunka elutasítandó jelenség. Az indokok sokfélék lehetnek: sokféle tapasztalat, motiváció húzódhat meg mögöttük.

Arra a kérdésre, hogy szándékozik-e újból külföldre dolgozni menni, néhányan igen indulatosan válaszoltak. Bizonyára a kinti rossz tapasztalatok, hosszas családi viták állnak a kijelentés mögött: „Fogok menni, de csak kirándulni. Úgy vettem észre, meg tudok élni, nem mászkálok...” A 34 éves férfi az egykor óhajtott vendégmunkát ma már „mászkálásnak” minősíti. Magyarországra menni kell, de egy más szerepben kell ott megjelenni: mint kiránduló, azaz turista, rokonlátogató; olyan valaki, aki nem alárendelt, hanem egyenlő, sőt ennél is több, hiszen nincs kitéve mások sajnálatának és kiméletének, „szegény erdélyit” segítő támogatásának, hanem meg tudja fizetni az esetleges szolgáltatásokat is. Ha pedig ez utóbbi szerep kialakítása nem sikerül, akkor marad az itteni lehetőségek szerinti megélhetés, és nem vágyakozik a több, de identitását próbára tevő keresetre. Hiszen, mint már említettem, a legelső csikdelnei vendégmunkás is arra jutott, hogy „dolgozni itthon is tudok”, amiben valójában az fogalmazódik meg: „dolgozni és a magam ura lenni csak itthon tudok”. Egy 28 éves férfi, aki több éven át dolgozott kint, határozottan mondja: „Eleget voltam! Még egyelőre nem hiszem, hogy menjek. Ismeretség van, többször hívtak... de ez elég volt!”

Megfogalmazódnak olyan vélemények is, hogy a vendégmunkára indulás csupán kaland, egy divathoz való igazodás, „legénypróba” volt. Mások is mentek, másokkal együtt el kellett menni; majd itthon családot kellett alapítani, és „meg kellett komolyodni”. Az érettségi utáni nyáron (1995-ben) útnak indult fiatalember, akinek szavait idéztem, ma már „itthon van s jól van”.

Vannak racionálisabb hozzáállások is. Egy 46 éves férfi magyarázza, aki az elsők között, az évtized elején volt kint: „Most már nem megyek, most már elintéztem a gyerekeket, most már itthon megélünk... A lányom Egerben tanult, kellett fizetni...” A kinti kereset átlendítette a családot a nehéz helyzeteken, és a mai igények már kielégíthetők azok nélkül a nagyobb erőfeszítések, áldozatok nélkül is, amit a család és az egyén számára a vendégmunka jelent.

Jellegzetesen eltérő típust alkotnak azok, akik korábban vállaltak munkát Magyarországon, de mára már megállapodtak. „Nincs számításom menni, mert építkezünk, s kell a munkaerő...” – mondja a 46 éves férfi, aki ma a helyi kőbányában dolgozik, valamint gazdálkodik. Aki építkezik, az abban a reményben fog neki, hogy be tudja fejezni – voltak és lesznek erre forrásai. Az építkezéshez nem is a munkaerő hiányozna, nem is a mester, hanem a munka szervezője, felügyelője, vagyis a gazda. Az ő távolléte nem nyereséget, inkább veszteséget hozna a család számára ebben az időszakban. Mások éppen a házépítés forrásainak előteremtésére vállalják a vendégmunka nehézségeit; ha a ház felépült, már nem mennek újból.

Nem csak a házépítők tartoznak a megállapodottak közé. Korábban említettem, hogy hatan voltak olyanok, akik szervezett formában, csikszeredai vállalatok alkalmazottaiként dolgoztak Magyarországon. Közülük ma már csak egy dolgozik kint. Az ő 63 éves, ács-és asztalosmester apja 1991-től 2000 végéig majdnem egyfolytában kint tartózkodott. Közben elérte a nyugdíjkorhatárt, de mégis ment, mert igen megbecsülték, nyugati megrendelőknek dolgozott, jó körülmények között élt, nagyon jó fizetést kapott. Amellett, hogy pénzt tudott tartalékolni, leányának házat épített, a fiát pedig maga mellé vette, betanította, és most a fiú ugyanannál a cégnél az ő munkáját folytatja.

Egy 37 éves férfi két évig volt a Magyarországon is munkát vállaló csikszeredai cég alkalmazottja. Azért vállalta családjától távol a huzamosabb ideig tartó kinti munkát, mert önálló vállalkozóként saját műhelyében kívánta asztalosmesterségét folytatni. Ma már jól felszerelt műhelye és bővülő megrendelői köre van.

Szintén csikszeredai cég alkalmazottja az a 31 éves férfi, aki az 1990-es évek elején hat hónapot dolgozott Magyarországon. Az ő esetében a megállapodottság egy „sajátos változata” figyelhető meg. A férfit a felesége megfenyegette: „Ha férjem van, üljön itt mellettem, mert ha nem, akkor én is elmegyek! Hazajött, s reggel a fiunk, amikor felébredt, akkor elkezdett sírni, és mondta, hogy innen ez a bácsi menjen el, mert nem apuka... ha család vagyunk, legyen család!” A munkavállalásról szóló döntéseket, mint látjuk, nem pusztán az anyagi igények irányítják; a családon belüli egyensúly kialakítása és fenntartása, az itthon maradtak vállalásai és tűrőképessége is meghatározó lehet.

Három olyan férfi van a vendégmunkások közül, akik határozott igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy készülnek-e a közeljövőben külföldre. Közülük a nyolc éven át kint dolgozott, ma 61 éves férfi az egyetlen, aki azt mondta: „A gazdálkodás befolyásolta, mikor mentem, mert azt is fenn kellett tartani...” Sok helyen megfordult Magyarországon; a hazahozott pénz a létfenntartást szolgálta. Betegsége ellenére reménykedik, ha az egészsége engedi, megint nekiindul az útnak. A másik két férfi (43 és 44 éves) egyaránt munkanélküli, családostok és elkeseredettek. „Inkább itthon szeretnék dolgozni, meguntam ezt a vándoréletet...” – mondja az egyik. „El kell menni, ha itt nem fogok munkát kapni, mert valamiből meg kell élni...” – vélekedik a másik.

Tíz csikdelnei külföldre telepedett vagy régebben ott élő testvére, közeli rokona kimonddott hívására indult el dolgozni (kettőt közülük közeli szomszédja hívta). Szállást kaptak, munkát szereztek nekik. Többen Magyarországra mentek, de volt aki Ausztriába, Svédországba vagy Hollandiába került.

Az a 41 éves férfi, aki Hollandiába ment, mindenféle munkát vállalt azért, hogy itthon mezőgazdasági gépeket vehessen és a gazdasága megerősödhessen.

A Magyarországra indulók közül a legidősebb egy nő (ma 64 éves), akinek unokatestvére lakik kint. 1991-ben volt először nála, azóta többször is kint járt; gyerekekre ügyelt, takarítást vállalt, „mikor mi adódot”. Egy 53 éves férfit kint lakó sógora hívta az utóbbi években falura, nyári időszakban, mezőgazdasági munkára. Egy másik, ma 31 éves férfi Budapesten élő nővérehez ment, rendszertelenül, „mindig, amikor úgy hozta az itthoni munka, a lehetőség”. Ma már ő is megállapodott, és ebben az értelemben az előző csoporthoz is sorolható; csak látogatóba megy egy-két hétre: „Akkor jobban meg volt fizetve a munka, most már nem éri meg... Család van, itthon van mivel foglalkozni...”

Egy 36 éves hajadon nőnek két éve telepedett ki fiatalabb fiútestvére Magyarországra. Azóta minden évben volt kint, az idén is menni készül; noha munkahelye van itthon. Egy

húszéves fiúnak a nagyobbik leánytestvére tizenöt éve él Ausztriában, a kisebbik tíz éve telepedett Magyarországra. A fiú hol egyik, hol másik testvérénél időzik egy-két hónapot. Itthon nem is keresett munkahelyet, kint pedig, sejtethetően, nemcsak munkát és pénzt, hanem kitelepedési lehetőséget is keres.

A faluban lakó egyik család 1983-ban Svédországban telepedett le. A változás után sokszor jártak itthon. Hozzájuk egy testvérpár ment, egyikük három hónapra, másikuk két évre. „Azóta is, amikor V.-ék tudnak munkát keríteni, mindig mennek...” – mondja a most már családos fiúk édesapja. Ugyancsak ez a család fogadta azt a rokon lányt (ma 29 éves), aki itthon vendéglátó-ipari szakiskolát végzett. A rokonlátogatásból munkavállalás lett, egy Székelyudvarhelyről kitelepedt család alkalmazta őt az utóbbi években. Nemrégiben munkaadói más vállalkozásba kezdtek, s a bárt, ahol a leányt foglalkoztatták, eladták, így ő kénytelen volt hazajönni. A leány anyja szerint: „Férfinék inkább van munkahely, ha ott építkeznek a rokon, de leánynak nincs... ha férjhez ment volna, honosították volna, csak így lehetett volna maradni...” (A rokon család az építkezéshez a ma 45 éves, tapasztalt szakmunkást hívta ki segítségére.)

Az 1989 után kialakult helyzetben a vendégmunkára készülőknek a külföldi rokon egyfelől erős támpontot jelentett, hiszen szállást, ételt, kapcsolatokat, végső szükség esetén pénzkölcsönt nyújtott, másfelől a rokon számára is előnyös volt ittenieket dolgoztatni vagy közvetíteni „megbízható” (azaz feketén, jól, olcsón dolgozó) munkást keresőknek.

A kitelepedett rokon híd a két világ között. A támogatásával, rá számítva sokkal könnyebb legyőzni az akadályokat, mindenfajta adminisztratív ügyintézés, a hatóságokkal való kapcsolattartás simábbá válik az ő közvetítésével. Ő már *integrálódott*, de legalábbis folyamatban van az integrálódása az új környezetbe. Az újonnan érkező pénzkeresetét vagy integrálódását egyaránt támogathatja.

A FIATALOKRÓL

Érdekes külön szólni a fiatalokról. A községben 351 fiatal él, a 18 éven felüliek közel 30 százaléka 30 évesnél fiatalabb. A megoszlásuk egyenlőtlen: Csíkpálfalván a fiatalok aránya 24, Csomortánban 25, Csíkdelnén viszont 36 százalék. Vendégmunkás közülük Csíkpálfalván 2, Csomortánban 4, míg Csíkdelnén több mint 10 százalékuk, ami megfelel a teljes lakosságszámhoz viszonyított vendégmunkás-aránynak, vagyis azt mutatja, hogy a településen nincs eltérés a külföldi munkavállalás szempontjából a korosztályok között. Az összes vendégmunkás 36 százaléka fiatal.

A községből összesen 23 fiatal (17 férfi és 6 nő) indult vendégmunkára; Csíkpálfalváról ketten, Csomortánból négyen, Csíkdelnéről 17 fő. Közülük ma már nyolcan házasok.

Az első induláskor ötüknek volt munkaviszonya itteni vállalattal, céggel, a többieknek nem. 1997-ig évente egy-két fiatal dolgozott külföldön, 1998-ban kettő, 1999-ben három, 2000-ben már öt. A tendencia növekvő. Mivel építhetnek az előző nemzedékek kialakult kapcsolataira, elsősorban családi, rokoni szálak mentén tájékozódnak: a legtöbben (10 fő) családdal, rokonnal indult az első útra; többen barátal, munkatárssal, kollégával (utóbbi osztálytársat is jelent az erettség után indulók esetében), néhányan egyedül, illetve az itteni cég alkalmazottaiként. A fiatalokra tehát jórészt nem egyedi, hanem családi kapcsolatokra támaszkodó munkavállalási stratégiát követnek.

ÖSSZEGZÉS

A bemutatott empirikus anyag értelmezése sokféle vezethet, újabb terepmunkát igényelhet. Ezúttal egy kérdést fogalmazok meg: mi lehet ennek az oka annak, hogy a községbeli *három település közül a legstabilabb egyben a legfiatalabb és a legmobilisabb?*

Csikdelne lakosságának száma alig valamivel több, mint Csíkpálfalvái; de nem sokkal több Csomortánénál sem. A település lokális beágyazottsága (a környező településekkel való társadalmi kapcsolatait tekintve) a legstabilabb; az otthon maradt, otthont teremtő férfi lakosság aránya a legmagasabb; a fiatalok száma pedig mintegy másfélszerese, mint a társ-településeké. Ugyanakkor a vendégmunkára indulók is több mint kétszer annyian vannak.

Ennek a helyzetnek a történelmi perspektívába helyezése, a kialakult állapothoz vezető út feltárása sok mindenre magyarázatot adna. Ami a mából látszik, az a sokféleség. A másik két település egységesebb; községi vezetők véleménye szerint ott jobb a közösségi szellem, mint az individualistább emberek falujában, Csikdelnén.

A sokféleség a vendégmunka szempontjából is sokféle viselkedést takar. Az itthoni családi gazdálkodásokat erősítő magatartások sajátosságaiba integrálódik a vendégmunka is. Csikdelne családjai, kisebb közösségei erősek. Nem elsősorban anyagiakban tűnnek erőseknek, hanem abban, hogy szélesebb a kapcsolatrendszerük, sokfélébbek a forrásaik és nyitottabbak, mint a másik két településen található kisebb közösségek. Az itteniek mobilitása valójában a stabilitást erősítő tényező. Így lehetséges az, hogy bár innen mennek a legtöbben vendégmunkára, ez mégsem eltávozást, perspektívesztést jelent, hanem megerősödést. Vagy tán fordított az ok és az okozat? Azért mennek innen sokan vendégmunkára, mert erős, az idegenbe való érvényesülésre felkészítő, de ugyanakkor az egyént nem eresztő, visszafogadó családok élnek itt?

**A KÁRPÁT-MEDENCEI ROMÁK
MUNKAVÁLLALÁSI ÉS
KIVÁNDORLÁSI TERVEI**

A Kárpát-medencei romák migrációs tervei

Ebben a fejezetben a Kárpát-medencei roma kutatás alapvető adatait elemezzük, és az eredmények alapján megfogalmazzunk néhány hipotézist az itt élő roma népesség migrációs szándékait illetően.

KIKRŐL IS BESZÉLÜNK?

Vizsgáljuk meg a Kárpát-medencei magyarul beszélő roma népesség szociodemográfiai sajátosságait térségenként (1. táblázat).

Az iskolai végzettséget tekintve azt tapasztaltuk, hogy a romák több mint háromnegyede legfeljebb 8 osztályt végzett.¹ A térségek között a különbség ugyan nem számottevő, mégis említést érdemel, hogy míg a Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban a 8 osztálynál magasabb iskolai végzettségük aránya valamivel magasabb, közel egyharmad, addig Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában egyötöd körüli.

A Kárpát-medencei roma népesség 58 százaléka munkanélküli. A térségek közötti különbségek némileg másként alakulnak, mint az iskolai végzettség esetében: Erdélyben és a Vajdaságban a legkisebb, míg Kárpát-Ukrajnában a legmagasabb a munkanélküliek aránya. Tudjuk azonban, hogy a munkanélküliség definíciója, illetve a munkanélküliséget kezelő társadalompolitikai intézkedések nagyban eltérhetnek a négy országban. Hazai tapasztalatok alapján is tudjuk, hogy a munkanélkülieket támogató programok, valamint a munkanélküliség- és -járadék rendszere mennyire befolyásolják, ki számít regisztrált munkanélkülinek, illetve kik és hányan regisztráltatják magukat. Ha mindezen problémák miatt a munkanélküliek aránya helyett az aktív keresők arányával jelezzük a gazdasági aktivitást,² más eredményre jutunk: Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban találunk legnagyobb arányban aktív kereső romákat, míg Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában a legkisebb arányban. Így ebből a szempontból is Erdély és Kárpát-Ukrajna roma lakossága tűnik hátrányosabb helyzetűnek a másik két térségéhez képest.

¹ A legmagasabb iskolai végzettség változóját két kategóriássá vontuk össze az alacsony iskolai végzettség magas aránya miatt.

² A gazdasági aktivitás változóját a kis esetszámok és a munkanélküliek túlsúlya miatt három kategóriássá vontuk össze.

A magyarul beszélő Kárpát-medencei roma népesség megoszlása
térsegenként a társadalmi státus mutatói szerint, százalék

Szociodemográfiai változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság	Teljes minta
Iskolai végzettség					
8 osztály vagy alacsonyabb	68	81	79	69	77
Magasabb mint 8 osztály	32	19	21	31	23
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Gazdasági aktivitás					
Aktív	26	18	16	27	20
Munkanélküli	61	55	72	52	58
Egyéb inaktív	13	27	12	21	22
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Objektív anyagi státus					
Szegény	38	84	82	53	73
Nem szegény	62	16	18	47	27
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Szubjektív anyagi státus					
Szegény	61	70	63	78	68
Nem szegény	39	30	37	22	32
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
A jövővel kapcsolatos várakozások					
Inkább javul	15	28	22	35	26
Nem változik	35	25	37	50	31
Inkább romlik	50	47	41	15	43
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az anyagi helyzet mérése sok nehézségbe ütközik. Nem igazán létezik olyan mérőszám, amely az abszolút vagy a tényleges anyagi státust pontosan jelezné, inkább csak relatív számokkal tudjuk azt becsülni. Ebben a kutatásban a kérdezettek anyagi helyzetére vonatkozóan kétféle adatot használtunk. Az egyik a tartós fogyasztási javakkal való ellátottság alapján becsül, a másik a kérdezett önbesorolásán alapszik. Az egyik tehát inkább objektív, a másik egyértelműen szubjektív mérőszám. Az objektív mérőszámot³ használva ismét azt tapasztaltuk, hogy Kárpát-Ukrajnában és Erdélyben szegényebbek, míg a másik két térségben relatíve jobb helyzetben élnek a romák. A szegények aránya az előbbi két térségben

³ A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság 13 fokú mutatóját háromfokúvá vontuk össze: ninestelen, közepesen és jól ellátott (0–2, 3–6, 7–13 fogyasztási jószág). Lásd a kérdőív 18. kérdését az 1. függelékben (287. o.).

80 százalék fölötti, míg a Vajdaságban 50, Dél-Szlovákiában 40 százalék körüli. Más a kép, ha azt vizsgáljuk, hogy kik érzik magukat szegénynek. A vajdaságiak érzik a leginkább szegénynek magukat, utánuk következnek az erdélyi, majd a kárpát-ukrajnai és a dél-szlovákiai válaszadók. A két anyagi státus közötti inkonzisztencia mögött több tényező is állhat: összefüggésbe hozható a térségekre jellemző jövedelmi különbségekkel, az abszolút szegénység mértékével, illetve a társadalmi, etnikai heterogenitással (szegregáció).

Kárpát-Ukrajnában például, ahol a fogyasztási javak alapján mért szegényarány igen magas, miközben viszonylag kevesen érzik magukat szegénynek, azt feltételezhetjük, hogy a szegények kisebb eséllyel találkoznak jobb anyagi helyzetben élőkkel. Ennek több oka lehet: a kis jövedelmi különbségek, a nagymértékű szegénység és az erős szegregáció.

A Vajdaságban a szegénységben élők aránya viszonylag alacsony, mégis itt érzik magukat a legtöbben szegénynek. Ennek okai: nagyobb jövedelmi különbségek, az alsó társadalmi osztály (szegények) jobb helyzete, valamint a szegregáció kisebb mértéke.

Erdélyben mind a szegények, mind a magukat szegénynek érzők aránya magas a térségek között. E konzisztencia mögött a tényleges jövedelmi különbségeket, az alsó társadalmi osztály rossz helyzetét („mély” szegénység), illetve a szegregáció kisebb mértékét feltételezhetjük.

Dél-Szlovákiában sem találkozunk inkonzisztenciával. Itt mind az objektív, mind a szubjektív szegénység mértéke alacsony, ami a korlátozott jövedelmi különbségekkel, az alsó osztály viszonylagosan jobb helyzetével és a szegregáció erősebb mértékével magyarázható.

Az eddigiekben láthattuk tehát, hogy a négy térség roma lakossága közül a kárpát-ukrajnai és az erdélyi helyzet a legrosszabb, míg a dél-szlovákiaiak és a vajdaságiak jobb körülmények között élnek, ha az objektív mutatókat nézzük. Amikor az egyetlen szubjektív mutató inkonzisztens viselkedésére kerestük a magyarázatot, láthattuk, hogy mögötte is olyan objektív, strukturális tényezőket feltételezhetünk, melyek a térségek közötti különbségeket inkább erősítik, mintsem csökkentenék.

MIT HOZ A JÖVŐ?

A négy térség roma lakosságának jelentős része, több mint 40 százaléka pesszimistán néz a jövőbe, azaz azt feltételezi, hogy országa gazdasági helyzete az elkövetkezendő évtizedben romlani fog (vö. *I. táblázat*). Az ország várható gazdasági helyzetének értékelése mögött két tényezőt gondolunk jelentősnek: a gazdasági helyzet tényleges változását és a kérdéselt társadalmi helyzetét. A gazdasági mutatók objektív változását ugyanis másként értékeli a szociálisan és etnikailag szegregált környezetben, „mély” szegénységben élők, mint a heterogén környezetben, jobb életkörülmények között élő kérdezettek. Minél nagyobb szegénységben, minél inkább szegregált helyzetben él valaki, annál inkább igaz rá az információs deficit, így annál inkább az őt körülvevő mikrokörnyezet helyzete befolyásolja válaszát, és annál kevésbé hatnak arra a makrogazdasági folyamatok. A térségenkénti válaszokat, ismerve a térségek előbbieken már elemzett helyzete közötti különbségeket, nem értékelhetjük hát azonos módon.

Kárpát-Ukrajnában alacsonyabb az optimisták és a pesszimisták aránya, és többen vannak azok, akik azt gondolják, hogy országuk gazdasági helyzete olyan marad, amilyen most. Azt feltételezhetjük, hogy mivel helyzetük a legrosszabb a térségben, és mivel nem látnak

környezetükben jobb helyzetben élöket, nem gondolják, hogy a helyzet romlani fog, mert ennél már nemigen lehet rosszabb, de azt sem remélik, hogy javulni fog. A stagnálás az ő esetükben pesszimizmusként értékelhető. Ezen felül itt feltételezhetjük a legmagasabb információs deficitet, ami arra enged következtetni, hogy ha el is indul egy tényleges gazdasági javulás Ukrajnában, azt legkevésbé és legutoljára az ott élő romák fogják megérezni.

A Vajdaságban élők között a változást nem remélik válaszában aránya ugyan a legmagasabb, de az optimisták is itt vannak a legtöbbben, és egyben itt van a legkevesebb pesszimista. A korábban feltételezett nagyobb jövedelmi különbségek és a relative jobb anyagi helyzet érthetőbbé teszik a legmagasabb optimista arányt és a pesszimisták kis számát. Egyben arra enged következtetni, hogy a változást nem sejtők kevésbé tekinthetők pesszimistának, mint Kárpát-Ukrajna esetében. Mivel mind a társadalmi, mind a térbeli elkülönülést alacsonyabb mértékűnek feltételeztük korábban, az információs deficitnek is kisebb mértékűnek kell lennie, mint Kárpát-Ukrajnában, azaz a helyzetértékelésre erősebben hathat a gazdasági mutatók tényleges változása.

Erdélyben a pesszimisták és az optimisták aránya is viszonylag magas, a változást nem sejtők aránya viszont itt a legalacsonyabb. A korábban számba vett tényezők szempontjából Erdély a leginkább vegyes térség. A szegénység mértéke magas, de a szociális elkülönültséget kisebb mértékűnek feltételeztük, mint Kárpát-Ukrajnában. A jövedelmi különbségek magasabb volta és a kisebb elkülönültség magyarázhatja az ország jövője értékelésének szélsőségesebb alakulását.

A négy térség közül Dél-Szlovákiában van a legtöbb pesszimista és egyben a legkevesebb optimista. Ha igaz az a korábbi hipotézisünk, hogy e térségben nagyobb a társadalmi elkülönülés, és helyes az a gondolat, hogy ebben az esetben az információs deficit mértéke is nagyobb, akkor a helyzetértékelés kevésbé vonatkozik a makrogazdasági változásokra, az inkább a kérdezett közvetlen környezetével, az őt körülvevő mikrovilággal függ össze, akárcsak Kárpát-Ukrajnában.

MENNI VAGY MARADNI?

Ezután nézzük meg, hogy milyen különbségeket találunk a négy térségben a roma lakosság (tisztított) migrációs potenciálja tekintetében. Erdélyben a legnagyobb a migrációs kedv, majd Kárpát-Ukrajna, a Vajdaság és Dél-Szlovákia a sorrend. A térségek közötti különbségek elég jelentősek: míg az erdélyi romák jóval több mint a fele (56 százalék), addig a dél-szlovákiaiak kevesebb mint ötöde jönne Magyarországra dolgozni. A sorrend hasonlít ahhoz, amit a térségek roma lakosainak helyzetének elemzésekor kaptunk: a rosszabb helyzetben lévő térségek migrációs hajlandósága nagyobb, mint a jobb helyzetben lévőké. Az ok-okozati összefüggés feltárására megvizsgáltuk, hogy hogyan alakul a romák körében a migrációs hajlandóság az egyes térségekben a társadalmi státus jellemzői szerint.

Az alacsonyabb iskolai végzettségűek migrációs potenciálja valamivel magasabb, ha a négy térség összesített adatait nézzük. Térségenként azonban más hatásokat tapasztalunk (2. táblázat). Míg Erdély esetén az iskolai végzettség visszatartó erőként működik, Kárpát-Ukrajnában ez inkább felerősíti a migrációs szándékot. A Vajdaságban az iskolai végzettségnek nincs hatása a migrációs kedvre, és Dél-Szlovákia esetén is csak alig van köztük összefüggés.

2. táblázat

A migrációs potenciál mértéke a Kárpát-medencei romák körében
térsegenként a társadalmi státus mutatói szerint, százalék

Szociodemográfiai változó	Dél-Szlovákia	Erdély	Kárpát-Ukrajna	Vajdaság	Teljes minta
Iskolai végzettség					
8 osztály vagy alacsonyabb	17	60	39	31	48
Magasabb mint 8 osztály	24	40	53	29	37
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>56</i>	<i>42</i>	<i>30</i>	<i>45</i>
Objektív anyagi státus					
Szegény	(18)	61	42	(40)	53
Nem szegény	(20)	(27)	(())	(19)	24
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>56</i>	<i>42</i>	<i>30</i>	<i>45</i>
Szubjektív anyagi státus					
Szegény	(17)	59	(35)	(32)	46
Nem szegény	(22)	49	(52)	(())	43
<i>Összesen</i>	<i>19</i>	<i>56</i>	<i>42</i>	<i>30</i>	<i>45</i>
() A cellához tartozó esetszám 50 és 100 között van. (()) A cellához tartozó esetszám 30 alatt van.					

Az objektív anyagi státusnak viszonylag erős migrációs potenciált csökkentő hatása van, azaz inkább a szegények vállalnák munkát Magyarországon, mint a gazdagok. A hatásról a kis esetszámok miatt Kárpát-Ukrajna esetében nem tudunk meg semmit, de Erdély és a Vajdaság esetében egyértelmű az összefüggés, míg Dél-Szlovákiában az objektív anyagi státus nem befolyásolja a migrációs kedvet.

A szubjektív anyagi státusnak a migrációs potenciálra kifejtett hatását nem tapasztaljuk, ha csupán a négy térség összesített adatait nézzük. Térsegenként vizsgálva azonban itt is találunk szignifikáns eltéréseket. Erdélyben a hatás azonos jellegű, mint azt az objektív anyagi státus esetében láttuk, de kevésbé mutatkozik erősnek. Kárpát-Ukrajnában a helyzet pont fordított, mint Erdélyben, azaz azok indulnának inkább útnak, akik gazdagabbnak gondolják magukat. Dél-Szlovákiában is ezt látjuk, bár a hatás jóval gyengébb.

Az eddigiekben áttekintettük a migrációs potenciál térsegenkénti különbségeit, majd a térségeken belül megnéztük, hogy a társadalmi státus mely elemei hatnak a magyarországi munkavállalási kedvre. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a társadalmi státus különböző módon hat a cigányság migrációs szándékaira a négy térségben.

Kárpát-Ukrajnáról inkább a magukat kevésbé szegénynek érzők és a magasabb iskolai végzettségűek indulnának útnak. Kárpát-Ukrajna mutatói utalnak leginkább alacsony társadalmi helyzetre a négy térség közül, holott viszonylag magas azok aránya, akik magukat kevésbé gondolják szegénynek. Ha igaz az a korábbi hipotézisünk, amely szerint ebben a térségben nagy az etnikai és szociális szegregáció, azaz a szegény romák homogén társa-

dalmi közegben élnek, akkor a társadalmi különbségek nem tűnnek meghatározónak a migrációs kedvre. Azt feltételezzük, hogy egy különösen szegény helyzetben élő, szegregált csoport esetén a saját anyagi helyzet jobb megítélése szükséges ahhoz, hogy a külföldi munkavállalást a kérdezett esélyesnek lássa a maga számára. Itt tehát nem annyira a szükség, hanem inkább a lehetőség a domináns tényező.

Erdélyben a helyzet lényegesen különbözik, mivel az iskolai végzettség és a szubjektív szegénység inkább fordítva hat a magyarországi munkavállalási kedvre. Itt a depriváció a mozgatórugó, azaz azok indulnának inkább, akiknek nagyobb szükségük van többletjövedelemre. Emögött azt feltételezzük, hogy az abszolút szegénység mértéke az erdélyiek esetében kisebb, mint Kárpát-Ukrajnában, illetve az erdélyi romák kevésbé élnek szegregált körülmények között. A különbségnek további oka lehet még az, hogy az útra kelés Ukrajnából nagyobb befektetést igényel, mint Romániából.

A Vajdaságban a romák helyzete relatíve jobbnak mutatkozik, mint az előbbi két térségben, és itt inkább a megfosztottság hajt a migráció felé. Ez is megerősíti korábbi feltételezésünket, mely szerint a vajdasági romák relatíve jobb helyzetben élnek, nagyobbak köztük a jövedelmi különbségek, illetve a szegregáció mértéke kisebb.

Dél-Szlovákia esetében azt tapasztaltuk, hogy az eddig elemzett egyetlen státustényező sem hat igazán erősen a migrációra. Egyedül az iskolai végzettség korrelál pozitívan a migrációs szándékkal, és ez arra utal, hogy nem a szükség a legfontosabb mozgatórugó a magyarországi munkavállalási tervben.

CIGÁNY ÉS/VAGY MAGYAR?

Kutatásunkban a nemzeti identitással kapcsolatban is feltettünk kérdéseket. A kérdezettek megjelölhették, mit választanak első, második, illetve harmadik nemzetiségüknek. Megvizsgáltuk az elsőként választott nemzetiségre vonatkozó adatokat a négy térségben (3. táblázat), és arra jutottunk, hogy összesen a válaszadók kevesebb mint 60 százaléka tekinti fontosabbnak cigány identitását, mint a magyart vagy az adott ország többségi nemzetét. A négy térségben külön is megvizsgáltuk a válaszok alakulását. Vajdaságban a leginkább, Dél-Szlovákiában pedig a legkevésbé határozott a cigány identitás elsődlegessége.

3. táblázat

Az elsőként választott nemzetiség megoszlása a Kárpát-medencei romák körében térségenként, százalék

Térség	Cigány	Magyar	Egyéb	Összesen
Dél-Szlovákia	51	44	5	100
Erdély	57	42	1	100
Kárpát-Ukrajna	60	37	3	100
Vajdaság	67	30	3	100
Teljes minta	58	40	2	100

Bár a legtöbb demográfiai változó nem mutat szignifikáns különbséget, néhány esetben azonban mégis van jelentősége annak, hogy valaki elsősorban cigánynak, avagy nem cigánynak vallja magát (4. táblázat). Az iskolai végzettséget vizsgálva megállapíthatjuk például, hogy a magukat elsősorban cigánynak vallók iskolai végzettsége átlagban alacsonyabb. Közel kétszer olyan arányban vannak 8 osztálynál magasabb iskolai végzettségűek a magukat elsősorban nem cigánynak vallók körében, mint azok között, akiknek roma etnikai öntudata erősebb.

4. táblázat

Az elsőként választott nemzetiség megoszlása a Kárpát-medencei romák körében a társadalmi státus mutatói szerint, százalék

Szociodemográfiai változó	Cigány	Nem cigány	Teljes minta
Iskolai végzettség			
8 osztály vagy alacsonyabb	84	69	77
Magasabb mint 8 osztály	16	31	23
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Objektív anyagi státus			
Szegény	77	70	73
Nem szegény	23	30	27
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Korábbi magyarországi munkavállalás			
Dolgozott Magyarországon	14	24	18
Nem dolgozott Magyarországon	86	76	82
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Bár a szubjektív anyagi helyzet tekintetében nem találtunk különbséget, az objektív helyzet (a tartós fogyasztási javakkal való ellátottság) esetében kimutatható egy összefüggés⁴: az erősebb cigány tudat nagyobb szegénységgel párosul.

A korábbi migrációs tapasztalatokkal való összefüggés hasonló módon alakul: akik elsősorban nem cigánynak vallották magukat, nagyobb arányban szereztek magyarországi munkatapasztalattal az előző évben.

Általában elmondható tehát, hogy az erősebb cigány öntudat együtt jár az alacsonyabb iskolai végzettséggel, a nagyobb mértékű szegénységgel, azaz egy alacsonyabb társadalmi státussal. Erre a csoportra jellemző még, hogy kisebb arányban próbálkoztak korábban magyarországi munkavállalással. Feltételezhetjük, hogy tradicionálisabb⁵, zártabb közösségben

⁴ A továbbiakban a magyar és az egyéb kategóriákat összevonva használjuk azzal a megjegyzéssel, hogy a nem roma válaszadók jelentékeny része a magyart jelölte meg első nemzetiségként, mint az a 3. táblázatban látható volt.

⁵ A „tradicionális cigány közösség” kifejezést mind néprajzos-romantikus, mind köznyelvi-pejoratív értelmétől megfosztva használjuk, azt érve csupán alatta, hogy a korábbi, leginkább premodern időszakokra igaz közösségi viszonyok jellemzők rá, azaz kevésbé individualizáltak, a közösségi értékeket erősebben hangsúlyozók, erősebben szabályozottak. Ezt a meghatározást azonban mindenképpen értékmentesen gondoljuk, e jellemzők változása nem bír sem pozitív, sem negatív jelentéstartalommal.

élnék. Azok viszont, akik cigány öntudata gyengébb, jobb anyagi körülmények között élnek, inkább az asszimiláció útját választják, és feltételezhetően nem tartoznak egy tradicionális roma közösséghez.

Ha megvizsgáljuk az előbbieken jellemzett két identitási csoport migrációs potenciálját, azt láthatjuk, hogy az erősebb cigány identitás egyben gyengébb migrációs potenciált jelent (5. táblázat), és a térségenkénti elemzés sem mutat más trendet.

5. táblázat

A migrációs potenciál mértéke és az elsőként választott nemzetiség összefüggése térségenként, százalék

Térség	Cigány	Magyar	Teljes minta
Dél-Szlovákia	(14)	(23)	19
Erdély	49	65	56
Kárpát-Ukrajna	(36)	(52)	43
Vajdaság	(28)	((35))	31
<i>Összesen</i>	40	53	45
() A cellához tartozó esetszám 50 és 100 között van. (()) A cellához tartozó esetszám 30 és 50 között van.			

Látszólag ellentmondás tapasztalható a romák helyzete, identitása és a migrációs tervei között. Egyfelől megállapítottuk, hogy a magukat elsősorban cigánynak vallók társadalmi státusa alacsonyabb. Másfelől korábban azt láttuk, hogy a térség egészében az alacsonyabb anyagi státus inkább hajlamosít a migrációs szándékra. Most mégis azt tapasztaltuk, hogy a roma identitását inkább eltávolítók nyilatkoznak úgy, hogy munkát vállalnának Magyarországon. Ha igaz az a feltételezésünk, hogy az erősebb cigány identitás tradicionálisabb életvitelre utal, amely zártabb közösségi élettel jár együtt, ahol az erősebb a közösségi szabályozás és gyengébb az individualizálódás, akkor érthetővé válik ez a látszólagos ellentmondás: a tradicionális közösség tagjai esetében a közösség visszatartó ereje nagyobb mértékben hat, mint az alacsony társadalmi státus miatti migrációs vágy.

A roma migrációs potenciál szociodemográfiai és etnikai okai

A Kárpát-medencei romák migrációs potenciáljának demográfiai és szociológiai hátterét többváltozós regressziós útmodellel tárjuk fel.¹ A Kárpát-medencei magyarok magyarországi munkavállalására kialakított modelltől² a romák esetében azonban kissé el kellett térnünk, legalább is a változóképzés tekintetében. A független magyarázó változók esetében, amelyek legtöbbször aggregált mérőeszköz, a kutató számára két lehetséges megoldás adódik. Az egyik megoldás az lehetett volna, hogy a romák szociológiai jellemzőit egy önmagában álló kisebbségi csoport sajátosságaiként írjuk le. A másik megoldásban viszont – és a kedvezménytörvény filozófiájának ez felel meg inkább – a romákat a magyar kisebbséggel összefüggésben ragadjuk meg, azaz a romák társadalmi státusát, kapcsolati és munkavállalási tőkéjét, szubjektív helyzetértékelését, etnikai tőkéjét a magyarokkal összehasonlítva elemezzük. Elemzéstechnikailag ez azt jelenti, hogy a változóképzés és -aggregálás során a térségek szerint elkülönítve ugyan, de a magyarokkal együtt, a magyarokhoz viszonyítva írjuk le a romák helyzetét és attitűdjeit. Az így képzett változóegyüttest kiegészítettük néhány olyan változóval is, amely a roma lét specifikumát jellemzi, és ezért független a magyar referenciacsoporttól.

Emlékeztetőül, a Kárpát-medencében mért migrációs szándék magyarázataul korábban a következő *szociodemográfiai változókat* vontuk be az elemzésünkbe:

- a vizsgált népesség demográfiai jellemzőit (kor és nem) (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést),
- a megkérdezettek objektív státusát (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést),
- a munkanélküliséget (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést),
- a szubjektív státust mérő változót.

A migrációs burokként értelmezett személyes kapcsolatrendszernek az egyén migrációs viselkedését meghatározó elemei közül a modellbe két szempontot emeltük be:

- az egyén közvetlen és közvetett munkavállalási tapasztalatát (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést),
- az egyént körülvevő személyes és tágabb külföldi kapcsolati hálót (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést).

¹ Az útelemzésről lásd a 11. lábjegyzetet kötetünk 180. oldalán.

² A Kárpát-medencei magyarokra vonatkozó elemzést lásd kötetünk 180–187. oldalán.

Az *etnikai tér* bevonásával arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon a kisebbségi etnikai helyzet, valamint az ebből fakadó feszültségek és konfliktusok milyen szerepet töltenek be a Kárpát-medencei romák migrációs készletében. (A kisebbségi helyzet a romák esetében ráadásul két megközelítésben is érvényesül: egyfelől a többségi társadalommal, másfelől a magyarokkal való kapcsolatban). A magyarázó modellbe ezért azokat a dimenziókat emeltük be, amelyek az etnikai beilleszkedés és együttélés különféle szempontjaira vonatkoztak:

- mindenekelőtt egy identitásváltozót, amelyet a felmenők etnikai beazonosításából hoztunk létre hármastipológiai formájában: többgenerációs roma háttér, vegyes származás vagy éppen identitásszerzés (nincs roma felmenő, de ő magát cigánynak vallja);
- a kisebbség és a többség együttélésének perspektíváit mérő változókat;
- a többségi társadalommal szemben érzett etnikai távolság változóját (Bogardus-skála, lásd a magyarokra vonatkozó elemzést);
- a magyar etnikummal szemben érzett etnikai távolság változóját;
- a romákat ért etnikai megkülönböztetést mérő két változót. Az egyik általában kérdezett rá, hogy érte-e a válaszadókat életükben bármilyen hátrány roma etnikai hovatartozásuk miatt, míg a másik arra, hogy különféle élethelyzetekben tapasztaltak-e bármilyen diszkriminációt; végül
- a modellben szerepeltettük az etnikai konfliktuspotenciál változót (lásd a magyarokra vonatkozó elemzést)

Mindezeknek a változóknak a modellbe való bevonásával azt vizsgáltuk, hogy a Kárpát-medencei roma kisebbség migrációs szándéka mennyiben tér el a magyarokétól.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL MAGYARÁZÓ MODELLJE A KÁRPÁT-MEDENCEI ROMÁK KÖRÉBEN

Ha csupán a demográfiai és a státushatások erősségét vizsgáljuk, akkor jelentős különbségek mutatkoznak a Kárpát-medence egészében a romák és a nem romák migrációs szándékainak magyarázatában (1. táblázat). Elsősorban a teljes magyarázó modell illeszkedésében figyelhetők meg szembevetendő különbségek: míg a magyarok esetében a bevont demográfiai és szociológiai változók sikeresen írják le a (tisztított) migrációs potenciált, addig a romák esetében a demográfiai és a státushatások magyarázó értéke csak nagyon korlátozottan érvényesül. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg a magyarok esetében a státuskülönbségek jó előrejelzést adnak arra nézve, hogy ki szeretne Magyarországon munkát vállalni a közeljövőben, addig a romák esetében ezek a fogódzók nem segítik az eligazodást. Különösen figyelemre méltó, hogy a romák körében a munkanélküliség csak kismértékben ösztönzi a megkérdozetteket a migrációra, míg az iskolázottság és a rossz vagyoni helyzet meghatározóbbnak tűnik, mint a magyarok esetében. A szubjektív státus viszont semmiféle hatást nem mutat a romák migrációs hajlandóságára.

Az így kialakult kép azonban részben csalóka, mivel a romák viselkedését a térségi különbségek jóval erősebben meghatározzák, mint a magyarokét. Sőt, ha a roma és a magyar minta magyarázó modelljeit összehasonlítjuk, akkor azt találjuk, hogy míg a magyarok migrációs szándékainak magyarázatában a legerősebb hatás a munkanélküliség, valamint az,

1. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós magyarázó modellje
a Kárpát-medencei romák és magyarok körében, *béta*-értékek

Magyarázó változó	Romák (0,04*)	Magyarok (0,12*)
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,11	-0,13
A kérdezett születési éve	-0,08	-0,10
A kérdezett objektív státusa (iskolázottság és vagyoni státus)	-0,11	-0,06
A kérdezett munkanélkülisége	0,10	0,22
A kérdezett szubjektív státusa	0,00	-0,11
* Zárójelben az igazított R^2 -értékek.		

hogy a kérdezett férfi, és csak ezt követi a regionális szempont (azaz, hogy melyik térségben él a kérdezett), addig a romák esetében a szociodemográfiai tényezők egyáltalán nem befolyásolják a migrációs szándékot, és csupán a térségnek van némi szerepe (2. táblázat).

2. táblázat

A tisztított migrációs potenciál logisztikus regressziós modellje
a Kárpát-medencei romák és magyarok körében

Magyarázó változó	Romák*		Magyarok**	
	<i>B</i>	Wald-érték	<i>B</i>	Wald-érték
A kérdezett neme (1 = férfi, 2 = nő)	-0,334	4,058	-0,820	66,876***
A kérdezett születési éve	-0,010	1,924	-0,026	30,653***
A kérdezett objektív státusa (iskolázottság és vagyoni státus)	-0,258	7,335	-0,242	18,610***
A kérdezett munkanélkülisége	0,380	4,896	1,098	92,324***
A kérdezett szubjektív státusa	-0,032	0,116	-0,282	29,441***
Térség (1 = Erdély)		56,513***		52,377***
(2) Kárpát-Ukrajna	-0,519	4,786	0,690	22,154***
(3) Vajdaság	-0,975	16,163***	1,103	35,890***
(4) Dél-Szlovákia	-1,700	48,171***	0,052	0,071
Állandó	-0,257	0,227	-2,654	53,333***
* -2log valószínűség = 2635; illeszkedés = 2817; szabadságfok = 8.				
** -2log valószínűség = 967; illeszkedés = 762; szabadságfok = 8.				
*** A Wald-érték szignifikanciaszintje 0,0000.				

Ha a romák rövid távú, határozott magyarországi munkavállalási szándékát nem a Kárpát-medence egészében, hanem térségenként külön-külön vizsgáljuk, akkor a demográfiai

és a szociológiai változók is mutatnak némi különbséget (3. táblázat). Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban a romákat leginkább a helyzetükkel való elégedetlenség hajtja a migráció felé, ami mögött persze a rossz státushelyzet és a munkanélküliség élménye munkál. Ezzel szemben Erdélyben az objektív státus az elsődleges abban, hogy a romákat a magyarországi munkavállalás gondolata foglalkoztatja (míg a munkanélküliség csak igen gyenge hatást mutat). Végül Kárpát-Ukrajnában az objektív státusnak nincs szerepe a tisztított migrációs potenciál alakulásában.

3. táblázat

A tisztított migrációs potenciál lineáris regressziós modellje térségenként a Kárpát-medencei romák körében, béta-értékek szignifikanciaszinttel

Magyarázó változó	Dél-Szlovákia (0,08*)	Erdély (0,07*)	Kárpát-Ukrajna (0,02*)	Vajdaság (0,13*)
Objektív státus	-0,139	-0,203***	-0,093	0,205
Munkanélküliség	0,239**	0,122**	0,181	0,194
Szubjektív státus	-0,372***	0,035	-0,291*	0,366**

* Zárójelben az igazított R^2 -értékek.
 ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.

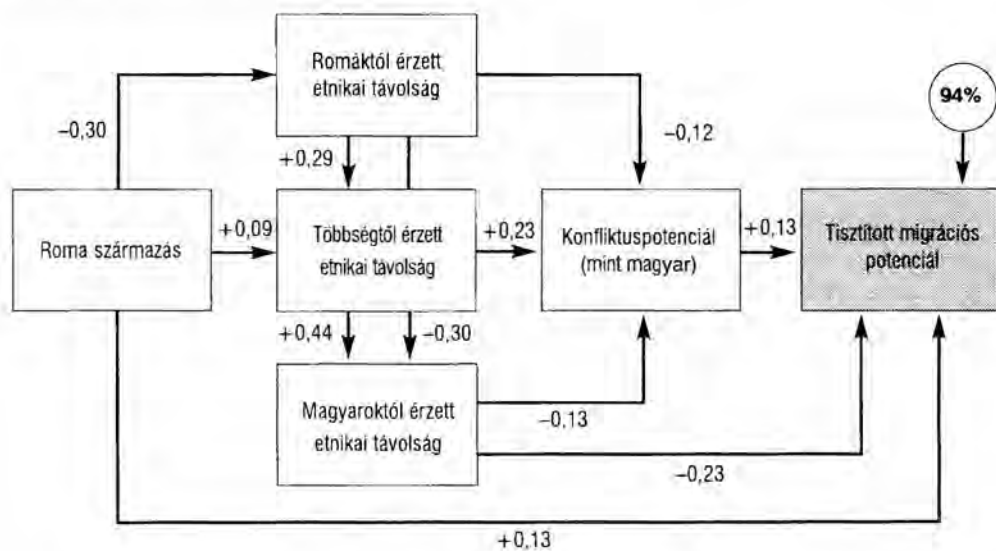
Ha a modellt tovább építjük, és beemeljük a magyarázó térbe a migrációs burok különféle elemeit, az előbbi kép alig változik: Kárpát-Ukrajnában sem a migrációs burok, sem az objektív státus nem magyarázza, hogy miért tervezik a romák a magyarországi munkavállalást. Dél-Szlovákiában és a Vajdaságban a státushatások gyengén ugyan, de továbbra is magyarázzák a romák migrációs potenciálját, a migrációs burok azonban itt sem befolyásolja a munkavállalási szándékot. Egyedül Erdélyben tapasztaltunk összefüggést a migrációs burok tekintetében, ezen belül is a külföldi munkatapasztalatok hatására, de meglepő módon az összefüggés fordított: a magyarokkal ellentétben azok a romák terveznek munkavállalást, akiknek kifejezetten nincs munkavállalási tapasztalatuk külföldön.

Az eddigiekről összességében azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medencei romák munkavállalási terveire inkább az eredmények „hiányából” következtethetünk: a beemelt szocio-demográfiai változók láthatóan nem magyarázzák a migrációs potenciált, különösen nem, ha az összehasonlítás kerete a régió magyar kisebbsége.

Maradt végül az etnikai megközelítés: vajon a Kárpát-medencei romák migrációs szándékát alakítják-e az etnikai helyzetből adódó speciális körülmények? (Az ő etnikai helyzetük amúgy is kettős: egyfelől magyarok, másfelől romák, ami a magyaroktól is megkülönbözteti őket.) Modellünkben a többségi társadalommal és a magyarokkal kapcsolatos helyzeteket és attitűdöket egyaránt figyelembe vettük. A kép térségenként ismét teljesen eltérő.

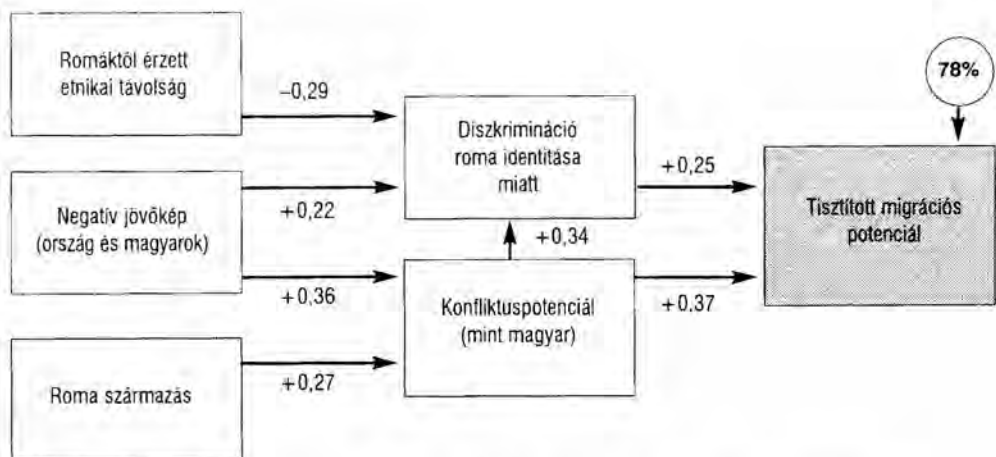
Kárpát-Ukrajnában és Dél-Szlovákiában az etnikai távolságérzettel (többségi, magyar és roma vonatkozásban külön-külön), a jövőképpel és a magyar, illetve roma etnikai csoportba való hovatartozásból következő konfliktuspotenciállal mért etnikai komponens semmiféle szerepet nem játszik annak magyarázatában, hogy a roma kérdezett a közeljövőben munkát akar-e vállalni Magyarországon, vagy sem. E két térségben a modellünkbe

bevont változók (amúgy elég széles köre) tökéletesen képtelen megragadni és feltárni a romák migrációs szándékát. Erdélyben és a Vajdaságban a magyarázó modell működik, de egymástól két teljesen eltérő sémában (1. és 2. ábra).

1. ábra

A romák (tisztított) migrációs potenciáljának magyarázó útmodellje Erdélyben
(a karikában a meg nem magyarázott hányad)

2. ábra

A romák (tisztított) migrációs potenciáljának magyarázó útmodellje a Vajdaságban
(a karikában a meg nem magyarázott hányad)

Erdélyben a romák munkavállalási szándékát a magyarokhoz való igazodás, a magyarokhoz érzett közelség, illetve a magyarok konfliktustudatának az átélése határozza meg. Paradox módon ez összefügg a roma származás felvállalásával és őrzésével. A roma identitás erőssége közvetlenül is fokozza a migrációs szándékot, a magyarokkal kapcsolatos konfliktuspotenciál átérzése azonban attól függ, hogy milyen távolságot érez a kérdezett a különféle etnikai csoportoktól: akár a románokkal szemben érzett nagy távolság, akár a romák iránt érzett közelség, akár ezek közvetítésével a magyarok iránt érzett közelség egyaránt fokozza a konfliktuspotenciált. A magyarok felé mutatkozó közelségérzet szerepe annyira fontos, hogy akár a konfliktuspotenciál nélkül is hajlamosítja a romákat a migrációra. (Ahogy azonban korábban láttuk, ez nem párosul széles magyarországi kapcsolati hálóval.)

A Vajdaságban ezzel szemben a migrációs potenciált a magyarokat jellemző konfliktustudat és – *egyedül az egész régióban* – a romákat ért megkülönböztetés és diszkrimináció határozza meg. A diszkriminációérzet és a konfliktuspotenciál a romák esetében egymást erősítik a Vajdaságban. A válaszadónak a roma származása miatt elszenvedett diszkriminációérzete mögött egy pesszimista világlátás és a romákhoz való erős kötődés húzódik meg, míg a konfliktustudat háttérben erős roma etnikai gyökerek és az már említett negatív jövőkép található.

Ha az elemzést a térségek szerint külön-külön végezzük el, akkor a tisztított migrációs potenciál modelljének mindössze Erdélyben és a Vajdaságban elfogadható mértékű az illeszkedés, azaz változóink ebben a két térségben nyújtanak lehetőséget a migrációs szándék bizonyos mértékű magyarozatára. Összességében elemzésünk azt mutatja, hogy sem a szociodemográfiai változók, sem a migrációs burok, sem az etnikai együttélésből adódó lélektani tényezők nem magyarazzák kielégítően a Kárpát-medencei romák közvetlen (nyers) migrációs potenciálját. A megállapítás egy ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hiszen a százalékos mutatók a romák körében nagymértékű migrációs szándéokra utalnak. Mindebből az következik, hogy igen nehéz előre jelezni, hogy milyen társadalmi (szociológiai) és lélektani (szociálpszichológiai) tényezők motiválják a romákat abban a szándékukban, hogy Magyarországon a kedvezménytörvény adta lehetőségek igénybevételével munkát vállaljanak.

A bő változóegyüttesből a Kárpát-medence egészére nézve három hatás tűnik elő, bár mindhárom összefüggés igen gyenge:

- a munkavállalás szándéka elsősorban a roma férfiakra jellemző, és ez erősebben érvényesül, mint a magyar kisebbsége körében;
- az alacsony objektív státusz kedvez a migrációs szándéknak, bár az összefüggés gyengébb, mint a magyarok esetében; végül
- a munkát vállalni szándékozók a magyarokhoz különösen közelinek érzik magukat, ami egyben gyengíti is a romákhoz fűződő etnikai együvé tartozás érzetüket.

Megválaszolásra vár még az a kérdés, hogy vajon a romákat ért etnikai diszkrimináció és előítélet milyen mértékben befolyásolja a migrációs szándék alakulását. Ennek feltárására az általános migrációs szándék megismerésére összeállított kérdésblokkból indultunk ki, és egy olyan tipológiát vizsgáltunk, amely megkülönbözteti a csak Magyarországra irányuló migrációs szándékot a „Nagyvilágba” irányulótól, illetve a „Magyarország és más ország” együttestől. A hármas tipológia diszkriminálófüggvénye jellegzetes képet mutat: a magas értékek fiatalabb, tiszta roma háttérű válaszadókat írnak le, akik az ország jövőjét

pesszimistán ítélik meg, a romákkal szembeni távolságérzetük nagy és gyakori etnikai megkülönböztetésről tudósítanak (4. táblázat).

4. táblázat

A kedvezménytörvény hatására várható migrációs tipológia
diszkriminálófüggvényének szerkezete, struktúramátrix

Magyarázó tényező	A függvény együtthatói
A kérdezett születési éve	-0,559
A romákat ért etnikai megkülönböztetés mértéke	0,515
Roma származás (1 = tiszta roma származás)	0,333
Negatív jövőkép	0,356
A romákkal szembeni nagy távolságérzet	0,331

A migráció etnikai háttérét aggregáló diszkriminálófüggvény átlagértékei a migrációs szándékok mentén jelentős különbséget mutatnak. Az előbbieken körülírt világlátás (etnikai megkülönböztetéssel terhelt emlékezet és negatív jövőkép) elsősorban azokat jellemzi, akik Magyarországot kizárják a migráció lehetséges célállomásai közül. Ezzel szemben a Magyarországra (vagy Magyarországra is) irányuló migrációs szándék mögött ilyen jellegű etnikai konfliktust nem tapasztaltunk.

Ha viszont a magyarázó térbe beillesztjük azt a változónkat is, amely a megkérdezettek magyar etnikai hovatartozásából (is) következő diszkriminációt és konfliktust mérte, akkor a kép egészen mást mutat. A megkülönböztetés élménye már nem közömbös a migráció célállomása tekintetében, sőt egyenesen kizárja azt, hogy valaki Magyarországot válassza vándorlásának célállomásául (5. táblázat).

5. táblázat

A migráció etnikai háttérét aggregáló diszkriminálófüggvény átlagértékei
a migrációs tipológia egyes csoportjaiban

Célállomás	A függvény együtthatói
Csak Magyarország	0,000
Magyarország és más ország	-0,161
Csak más ország	0,804

Úgy tűnik tehát, hogy azok a romák (főképpen fiatalabbak), akik akár magyar, akár roma voltukat feszültséggel élik meg saját országukban, migrációs terveikben minél messzebbre kívánnak elkerülni országuktól, sőt Magyarországtól (és talán az egész közép-kelet-európai régiótól) is. Aki viszont Magyarországot választja munkavállalása színteréül, az legkevésbé etnikai üldöztetése miatt dönt így.

A bérekkel kapcsolatos várakozások szociodemográfiai jellemzői a Kárpát-medencei romák körében

A Kárpát-medencei magyarok bérelvárásairól szóló fejezetben¹ a migráció bérekre gyakorolt hatásait kétféle módon közelítettük: a *feltételezett* bér azt fejezi ki, hogy a munkavállalók mekkora bérré számítanak a magyarországi munkavállalás során, a *minimálisan elvárt* bér pedig azt, hogy mekkora az a bér, ami alatt nem vállalnának munkát Magyarországon.²

A BÉREKKEL KAPCSOLATOS VÁRAKOZÁSOK ALAPVETŐ JELLEMZŐI

A Kárpát-medencei roma lakosság körében a feltételezett és a minimálisan elvárt bér – csakúgy, mint azt a magyarok esetében tapasztaltuk – egyaránt a hazai minimálbér (50 ezer forint) felett van. A feltételezett bér a minimálbér 1,54-szorosa, a minimálisan elvárt bér a minimálbér 1,1-szerese (1. táblázat).³

1. táblázat

**A feltételezett és a minimálisan elvárt bér adatai a Kárpát-medencei
romák körében, havonta, ezer forint***

Alapadatok	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Élemszám (N)	513	522
Átlag	77,1	55,1
Szórás	33,6	23,7
Medián	70	50
Módusz	100	50
* Az adathiány kiszűrése után		

¹ Lásd kötetünk 98–108. oldalán.

² A két kérdés pontos megfogalmazásához lásd a kérdőív 7. és 8. kérdését az 1. függelékben (284. o.).

³ A magyar lakosság esetében ezek az értékek rendre magasabbak (1,76-szoros, illetve 1,27-szoros).

Az adatok azt mutatják, hogy a feltételezett bér átlaga, módusza és mediánja egyaránt magasabb, mint a minimálisan elvárt béré. Hasonlóan a Kárpát-medencei magyarok körében tapasztaltakhoz: az átlag és a medián nagyjából azonos mértékben (mintegy 20 ezer forinttal) magasabb mindkét bértípus esetében, ugyanakkor a feltételezett bér módusza kétszerese a minimális bér móduszának, és míg a módusz értéke az első esetben az átlagnál nagyobb, a második esetben kisebb. Feltehető, hogy a feltételezett bér esetében az átlagos alatti bérek szélesebb sávban terülnek szét, míg a minimális bér esetében ilyen összefüggés nem mutatkozik.

A feltételezett és minimálisan elvárt bér mértékét a potenciális migráció egyes típusai szerint mutatja a 2. táblázat.

2. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga a Kárpát-medencei romák körében a migrációs potenciál típusa szerint, havonta, ezer forint

A migrációs potenciál típusa	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Rövid távú munkavállalás	78,9	56,0
Hosszú távú munkavállalás	78,8	55,6
Kivándorlás	76,5	54,4
Tisztított migrációs potenciál	77,2	55,0
Tovább tisztított migrációs potenciál	78,7	55,1
Feketegazdaság felé orientálódó	74,4	56,1
„Színvak”	79,8	55,7
Összesen	77,1	55,1

A táblázatból kiolvasható, hogy a romák körében – a magyarokkal ellentétben – a migráció egyes formái alig okoznak eltérést a bérelvárások mértékében. A feltételezett (és a minimálisan elvárt) bér mértéke csökken az időtáv növekedésével (bár nem szignifikáns mértékben), ami éppen ellentétes a magyarok esetében tapasztaltakkal. Végül a magyarokkal ellentétben a „színvak” cigányok feltételezett bére az átlagosnál magasabb.

A 3. táblázat a kétféle bérelvárásnak az átlagostól való eltéréseit mutatja a Kárpát-medencei magyarok és romák körében.

A legnagyobb ingadozást a magyarok feltételezett bérei mutatják. Ez arra utal, hogy a magyarok bérelvárásai a legérzékenyebbek a migrációs terv típusára, ami mögött viszont valószínűleg az húzódik meg, hogy a magyarok feltételezett bérei igazodnak leginkább a hazai munkaerőpiac béreinek sokféleségéhez.

A romák feltételezett bérei esetében csak a feketegazdaság felé orientálódók vagy a „színvak” (intézményérzéketlen) migrációs tervek okoznak 2 százaléknál nagyobb eltérést az átlagostól. A magyarok hasonló béreivel összevetve jól látható, hogy a romák és a magyarok ellentétes bérmaximalizáló stratégiát mutatnak: a magyarok a feketegazdaságra specializálódva, a romák a két térfél kombinálásával (illetve könnyed felcserélésével) remélik a lehető legmagasabb bérek elérését.

3. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlagostól való eltérése a Kárpát-medencei magyarok és romák körében a migrációs potenciál típusa szerint
(100% = a megfelelő átlagos bér)

A migrációs potenciál típusa	Feltételezett bér		Minimálisan elvárt bér	
	Magyarok	Romák	Magyarok	Romák
Rövid távú munkavállalás	99,5	102,3	100,3	101,6
Hosszú távú munkavállalás	102,5	102,2	104,4	100,9
Kivándorlás	103,9	99,2	100,3	98,7
Tisztított migrációs potenciál	96,8	100,1	98,7	99,8
Tovább tisztított migrációs potenciál	96,4	102,1	98,9	100,0
Feketegazdaság felé orientálódó	102,4	96,5	101,7	101,8
„Színvak”	95,8	103,5	98,7	101,1

A minimális bérelvárás szóródása a migrációs potenciál típusai között sokkal kisebb a romák, mint a magyarok körében, és egy esetben sem éri el a 2 százalékos küszöböt. Úgy tűnik tehát, hogy romák minimális bérelvárásai érzéketlenek a migrációs terv típusára.

A BÉRELVÁRÁSOK ALAKULÁSA TÉRSÉGENKÉNT ÉS SZOCIODEMOGRÁFIAI CSOPORTONKÉNT

A romák esetében – a magyarok körében tapasztaltakkal azonos módon – a feltételezett és a minimálisan elvárt bér egyaránt a kárpátaljaiak körében a legalacsonyabb, a dél-szlovákiaiak körében a legmagasabb, ami nyilván a kibocsátó országban megkereshető bérek színvonala közötti eltéréseket tükrözi (4. táblázat).

4. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga térségenként a Kárpát-medencei romák körében, havonta, ezer forint

Térség	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Dél-Szlovákia	(86,4)	(69,1)
Erdély	81,0	56,2
Kárpátalja	(57,2)	(40,7)
Vajdaság	(76,0)	(59,6)
<i>Összesen</i>	<i>77,1*</i>	<i>55,1*</i>
* Az F-érték 0,000 szinten szignifikáns. () Az elemszám 50 és 100 között van.		

A romák feltételezett és minimálisan elvárt bére (az erdélyiek feltételezett béreinek kivételével) rendre elmarad a magyarok feltételezett és minimálisan elvárt bérének szintjétől (5. táblázat).

5. táblázat

A Kárpát-medencei magyarok bérelvárásai a romákéhoz képest térségenként
(100% = az adott régióban élő romák bérelvárása)

Térség	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
Dél-Szlovákia	138	122
Erdély	100	106
Kárpátalja	122	122
Vajdaság	131	118
Összesen	111	112

A feltételezett bér esetében a magyarok többletbérigénye összességében 11 százalék, ezen belül a dél-szlovákiai magyaroké közel harmadával haladja meg az ottani romákét, s nem sokkal marad el mögöttük a vajdasági magyaroké sem. A minimálisan elvárt bérek esetében a magyarok többletelvárása 12 százalék, és (az erdélyiek kivételével) az egyes térségek között alig van eltérés.

A nemek közötti bérelvárás a romák körében mindkét bértípus esetében azonosan alakul: a férfiaké mintegy 20 százalékkal magasabb, mint a nőké (éppúgy, mint a magyaroké).⁴

A korcsoportok bérelvárása a magyarokétól eltérő: a romák körében a 25–34 éves korcsoport bérelvárása az átlagos alatti, ugyanakkor a legfiatalabbak bérelvárásai (különösen a feltételezett bér esetében) meghaladják az átlagost (6. táblázat).

6. táblázat

A feltételezett és a minimálisan elvárt bér átlaga és az attól való eltérés mértéke
a Kárpát-medencei romák körében korcsoportok szerint

Korcsoport	Havonta, ezer forint		Az eltérés mértéke	
	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér	Feltételezett bér	Minimálisan elvárt bér
18–24 éves	(81,6)	(55,8)	(105,8)	(101,3)
25–34 éves	74,0	53,4	96,0	96,9
35–44 éves	79,9	47,3	103,6	104,0
45 év felett	74,5	54,3	96,6	98,5
Összesen	77,1	55,1	100,0	100,0

() Az elemszám 50 és 100 között van.

⁴ A férfiak feltételezett és minimálisan elvárt bére 82,5 és 59,1 ezer, a nőké 67,5 és 47,9 ezer forint havonta.

MÁSKÉNT ALAKUL-E A BÉRELVÁRÁS MÉRTÉKE AKKOR, HA A KÉRDEZETT ROMA?

A korábbiak során láttuk, hogy eltérés mutatkozik a magyar és a roma lakosság bérelvárásainak mértékében, és az egyes szociodemográfiai változók függvényében is más képet kapunk. Ezért mielőtt a migrációs potenciál bérelvárást alakító hatásainak részletesebb elemzésére áttérnénk, tisztázzuk, hogy hat-e a bérelvárás mértékére az a tény, hogy a megkérdezett magyar vagy roma.

A kérdés megválaszolásához előállítottunk egy olyan adatbázist, amely egyaránt tartalmazta a körülbelül 3600 magyar és 1000 roma megkérdezettet.⁵ Az ily módon egyesített magyar–cigány fájlban mintegy 1700 személyt találtunk, akik megfogalmazták bérelvárásait. Erre a halmazra felállítottunk egy ún. alapmodellt, amely azokat a változókat foglalta magában, amelyekről a szociológiai szakirodalomból tudni lehetett, hogy befolyásolják a bérek alakulását.⁶

A modellbe ezután egy olyan változót is bevontunk, amely a kérdezett származását mutatta (1 = magyar, 0 = cigány). Feltételeztük: ha kiszűrjük a nem, a kor, az iskolai végzettség, a térség, a gazdasági aktivitás és a korábbi magyarországi munkavállalás hatását a bérelvárások mértékére, és mégis tapasztalunk eltérést a magyarok és a romák bérelvárásai között, akkor ily módon a származáshoz kapcsolódó hatás erejét bizonyítjuk. E hatás hátterében sokféle tényező állhat: a bérelvárások színvonalára ható, nem kontrollált munkaerő-piaci változók eltérése (például a más foglalkozási szerkezet, regionális preferencia), a magyar munkaerőpiac diszkriminációjával kapcsolatos származásspecifikus feltevések, a munkaerő-piaci stratégia különbözősége (más időtáv, kereseti cél, háztartási funkció stb.), netán a munkaerő-piaci változók által nem kontrollált kulturális hatás (tárgyalási magatartás, keresetátkonvertálási stratégia stb.).

A 7. táblázatban a feltételezett bért alakító alapmodellt láthatjuk.⁷ Az adatokból kiténik, hogy a nem, a kor és a gazdasági aktivitás hatása a várakozásoknak megfelelő (a férfiak az átlagosnál több, a fiatalok és az idősebbek az átlagosnál kevesebb bért feltételeznek, illetve a vállalkozók bérelvárása meghaladja az átlagost, míg a munkanélkülieké és a háztartásbelieké alatta marad annak). Az iskolai végzettség tekintetében: ahogy az várható volt, a felsőfokú végzettségűek bérelvárásaihoz képest minden más végzettségű potenciális munkavállaló – de különösen a legfeljebb alacsonyfokú végzettségűek köre – kevesebb bért remél.

A korábbi magyarországi munkaerő-piaci részvétel szignifikánsan növeli a bérelvárás mértékét. A térség hatása igen erős: a vajdaságiakhoz képest a dél-szlovákiaiak több, az erdélyiek kevesebb, a kárpátaljaiak sokkal kevesebb bért feltételeznek kapni a magyar munkaerőpiacon. Ez a sorrend megfelel a térségi munkaerőpiacon elérhető bérek rangsorának, vagyis igazolni látszik a határáldozati alapon konstruált kontextuális változó szerepéről alkotott feltételezéseket.

⁵ Ez a fájl standard elemzésre módszertani okok miatt nem használható (hiszen a roma rész minta nem reprezentatív), de mivel itt nem volt szempont az adatok reprezentativitása, s ugyanakkor a feltett kérdés igencsak relevánsnak tűnt számunkra, jogosnak láttuk e szokatlan eljárás alkalmazását.

⁶ A változók felsorolását és feltételezett hatásukat a bérelvárások alakulására lásd kötetünkben a Kárpát-medencei magyarok bérelvárásainak elemzésénél (104–105. o.).

⁷ A modell nem túl erős, de a szociológiában ezt a 18 százalékos magyarózott varianciát már elfogadott elemezni.

7. táblázat

A feltételezett bért alakító tényezők alapmodellje a Kárpát-medencei magyarok és romák körében
(közös adatbázis, többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,18$)

Szociodemográfiai változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Nem (férfi = 1)	0,18	7,9***
18–24 éves	-0,08	-2,8**
25–34 éves	0,01	-0,1
45 év felett	-0,07	-2,7*
Alkalmazott	-0,01	-0,1
Vállalkozó	0,11	3,8*
Munkanélküli	-0,11	-2,3
Tanuló	0,06	1,8
Háztartásbeli	-0,05	-1,6
Alapfokú	-0,27	-5,4*
Szaktanácsképző	-0,22	-4,9*
Középfokú	-0,15	-3,3
Dolgozott Magyarországon	0,07	3,0*
Erdélyi	-0,07	-2,0*
Kárpát-ukrajnai	-0,23	-7,2***
Dél-szlovákiai	0,09	3,1*
Magyar (1 = 0)	0,08	3,1***
Állandó		17,6***

* A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.
 ** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti.
 *** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$ -nél magasabb.
 Referenciacsoport: a 35–44 éves (kor), felsőfokú iskolai végzettségű vajdaságiak (társaság) csoportja.

Az előbbi változók modellbe való bevonása (kontrollálása) után is azt találjuk, hogy a feltételezett bérre erősen és pozitívan hat a származás. Tehát az a tény, hogy a Kárpát-medencéből a magyar munkaerőpiacra igyekvő megkérdezett magyar származású, akkor is növeli a feltételezett bér szintjét, ha kiszűrjük a munkaerő-piaci helyzetet befolyásoló legfontosabb változókat. Hozzátehetjük még, hogy a foglalkozási és regionális preferenciák magyarok és romák közötti eltérései sem változtathatnak sokat a képen: egyfelől ezek meglehetősen hasonlóak, másfelől a magyar munkaerőpiacnak azok a részei, amelyek a határon túliak foglalkoztatására hajlamosak, meglehetősen homogén (szezonális, képzettséget nem nagyon igénylő) munkákat feltételeznek.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL HATÁSA A BÉRELVÁRÁSOK ALAKULÁSÁRA A KÁRPÁT-MEDENCEI ROMÁK KÖRÉBEN

A tanulmány alapkérdése az, hogy a migrációs potenciál, illetve ennek egyes típusai hogyan hatnak a bérelvárások mértékére. A kérdés megválaszolásához a most bemutatott regressziós modell átalakítására van szükség.

Először is visszatérünk ahhoz a gyakorlathoz, hogy külön vizsgáljuk a magyar és a roma adatokat. A modell megegyezik az előző táblázatban bemutatott modell struktúrájával (természetesen a származási változó hiányzik belőle), és kiegészült olyan változókkal, amelyekről már korábban feltételeztük, hogy hatnak a bérelvárásokra (8. táblázat).⁸ Ezután az alapmodellbe rendre bevontuk a potenciális migráció hét típusát. Az így kapott modellek azt mutatják, hogy hatott-e a bérelvárásokra a potenciális migráció adott típusa, s ha igen, akkor hogyan.

8. táblázat

A feltételezett bért alakító tényezők alapmodellje
a Kárpát-medencei romák körében
(többváltozós lineáris regresszió, igazított $R^2 = 0,16$)

Szociodemográfia változó	Béta-érték	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Nem (férfi = 1)	0,15	3,1***
18–24 éves	0,01	0,2
25–34 éves	-0,11	-2,2**
45 év felett	-0,07	-1,6
Alkalmazott	-0,08	-1,2
Munkanélküli	-0,14	-1,9
Tanuló	-0,04	-0,9
Háztartásbeli	-0,03	-0,8
Alapfokú	-0,12	-2,7**
Erdélyi	0,01	0,2
Kárpátaljai	-0,23	-3,4***
Dél-szlóvákiai	0,05	0,9
Dolgozott Magyarországon	0,00	0,0
Dolgozott a „Nagyvilágban”	0,06	1,4
Kapcsolatok Magyarországon	0,10	2,3*
Kapcsolatok a „Nagyvilágban”	-0,07	-1,5

⁸ A változók rövid leírását lásd a Kárpát-medencei magyarok bérelvárásainak elemzésénél (104–105. o.).

A családdal elégedett	-0,01	-0,2
A családdal elégedetlen	0,05	1,0
A jövőjével elégedett	-0,02	-0,3
A jövőjével elégedetlen	-0,03	-0,7
Az életszínvonallal elégedett	0,01	0,2
Az életszínvonallal elégedetlen	0,05	1,1
Az életével elégedett	-0,02	-0,4
Az életével elégedetlen	0,00	0,1
Éhezés előfordult	0,06	1,3
Soha nem élne máshol	0,12	2,5*
Bármikor elmenne máshová	0,12	2,5*
Az ország helyzete javul	0,05	1,0
Az ország helyzete romlik	0,00	0,0
Szubjektív szegény	-0,05	-1,0
Szubjektív gazdag	0,07	1,6
Szaporodik a magyar	0,01	0,2
Fogy a magyar	0,03	0,7
Értékes tulajdona van****	-0,02	-0,5
Modern tulajdona van*****	0,05	0,9
Állandó		9,4***
<p>* A <i>T</i>-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti. ** A <i>T</i>-érték szignifikanciaszintje $p = 0,01-0,0001$ közötti. *** A <i>T</i>-érték szignifikanciaszintje $p = 0,0001$-nél magasabb. **** Például: föld, autó (legfeljebb négyféle). ***** Például: tv, videó, telefon (legfeljebb négyféle).</p>		

A Kárpát-medencei romák esetében a bérelvárást meghatározó mechanizmusok vizsgálata során a magyarokétól némileg eltérő hatásokat tapasztalunk:

- a nem hatása sokkal gyengébb;
- nem a legfiatalabbak, hanem a 25–34 évesek feltételezett bére a legalacsonyabb;
- az erdélyiek és a dél-szlovákiaiak bérelvárása nem tér el az átlagostól, csak a kárpátaljaiak bérelvárása alacsony;
- erősen növeli a feltételezett bér mértékét a magyarországi kapcsolatok léte;
- „szabályosan” működik az életszínvonal és a szubjektív jólét érzete, és nem növeli a bérelvárást szignifikánsan a modern tartós fogyasztási eszközök tulajdonlása (ellentétben a magyarokkal);
- erősen hat a szülőföldre való viszony, az erős és a gyenge kötődés egyaránt bérelvárás-növelő hatású (ugyancsak a magyarokkal ellentétben).

Hogyan változtat a modell szerkezetén a migrációs potenciál-változók bevonása a magyar-
zó változók körébe? (9. táblázat).

9. táblázat

**A migrációs potenciál-típusok hatása a feltételezett bérré
a Kárpát-medencei romák körében**

(többváltozós lineáris regresszió, az alapmodellhez egyenként
hozzárendelve a migrációs potenciál-változókat)

A migrációs potenciál típusa	Béta-érték*	T-érték (szignifikanciaszinttel)
Rövid távú munkavállalás	0,10 (0,17)	2,3**
Hosszú távú munkavállalás	0,05 (0,16)	1,2
Kivándorlás	0,03 (0,16)	0,7
Tisztított migrációs potenciál	0,01 (0,16)	0,1
Tovább tisztított migrációs potenciál	0,07 (0,16)	1,5
Fekete gazdaság felé	-0,05 (0,16)	-1,1
„Színvák”	0,08 (0,16)	1,8

* A béta-érték mellett zárójelben az egyes modellek igazított R^2 -értéke.
** A T-érték szignifikanciaszintje $p = 0,05-0,01$ közötti.

A roma lakosság körében a nyers migrációs potenciál hatása ellentétes a magyarok között tapasztaltak.⁹

- a rövid távú munkavállalás szignifikánsan növeli a bérelvárás szintjét, míg a hosszú távú munkavállalás és a kivándorlás hatása elhanyagolható;
- a feketegazdaság felé való orientálódás csökkenti, a „színvakság” növeli a bérelvárás szintjét.

A rövid távú munkavállalás bérelvárást növelő hatása az alkalmi munkaerő-vállalási stratégia eleme, ami azt jelenti, hogy a munkavállalók a rövid távon megkereshető jövedelem maximalizálásában érdekeltek (vagy mert nem látnak esélyt hosszabb foglalkoztatásra, vagy mert nem is vállalják azt).

Az intézmények közötti, a magyarokéval ellentétes bérelvárási szerkezet pedig arra utal, hogy a romák a feketegazdaságban kevesebbet is hajlamosak dolgozni, s mivel számukra a „kifehérités” többletkiadással, sőt kockázattal jár, ezt több bér feltételezésével ellentételezik.

⁹ Lásd kötetünk 107–108. oldalán

NEGYEDIK UTAZÁS

Vajdaság – Kishegyes és Feketics

Vendégmunka és migrációs potenciál a két településen

Kutatásunk színtere két közép-bácskai falu: Feketics és Kishegyes. Mindkét falut II. József alatt telepítették, akkoriban a falvak lakossága teljes egészében magyar volt. A tizennyolcadik és tizenkilencedik század fordulóján a két település közé egy harmadik, német lakosságú falu ékelődött (Szeghegy, ma Lovćenac), melynek lakosságát 1945-ben kitelepítették, és az üres házakba montenegróiak költöztek. A három falut egy közigazgatási egységgé vonták össze Kishegyesi Község néven. Azért foglalkozunk csak a két magyarok lakta faluval, mert csak ezekből a falvakból vállalnak munkát Magyarországon.

Egyik helyen sem volt igazi nagybirtok 1918 előtt, az igen jó minőségű földeket családi gazdaságok formájában a betelepülőknek osztották ki. Az emberek a jó minőségű földeken saját szükségleteiket szűk esztendőkből is megtermelték, a mezőgazdasági termékeiket a szomszédos kisvárosokban értékesítették. A falvak lakosságának a többsége paraszti munkából élt, de a szellemi foglalkozásúaknak és a mesterembereknek is volt kisebb családi gazdaságuk. A falvakban az emberek megtalálták a megélhetésüket, kevés család költözött el, inkább új családok betelepülése volt a jellemző. A vendégmunka-vállalás és a cselédkedés nem volt jellemző egyik falura sem.

Ez a helyzet a második világháború után változott meg, amikor a földek többségét államosították, és ezzel párhuzamosan iparosítási hullám is indult az országban. A két faluban is építettek néhány új gyárat, Feketicsen cipőgyárat, Kishegyesen téglagyárat, de ezek még az újonnan létrehozott termelőszövetkezetekkel együtt sem tudták az összes munkaerőt felszívni. Így a munkaerő egy része ingázni kezdett a közeli városokba.

Az 1970-es évektől az ingázás mellett megjelent az időszakos külföldi munkavállalás is. A jugoszláv állam megszüntette a jogi akadályát annak, hogy lakosai külföldön vállaljanak munkát. Mindkét faluban voltak olyanok, akiket csábított a magasabb kereseti lehetőség, és elmentek szerencsét próbálni. Mindkét faluból a munkaképes korosztály mintegy 4 százaléka vállalt munkát külföldön az 1970–80-as években, és egynegyedük él még most is külföldön. Ezt a munkavállalást nem lehet összehasonlítani az 1990-es évek magyarországi munkavállalásával. Ebben az időben a külföldi munkavállalás elsősorban németországi vendégmunkát jelentett, és ez általános volt az egész országra. A hetvenes években az ország összlakosságának 7 százaléka vállalt külföldön (főleg Németországban) munkát, a magyarországi munkavállalás csak a jugoszláviai magyarokra gyakorol vonzerőt. Németországba szellemi foglalkozásunk nem mentek dolgozni, csak fizikai munkások, akiknek többsége szegényebb családból származott. Ők azért mentek Németországba, hogy meg tudják venni a házat, az autót, a különböző háztartási berendezéseket, azokat a dolgokat, amiket a jobb

munkaerő-piaci pozícióban lévők anélkül is meg tudtak venni, hogy el kellett volna hagyniuk otthonukat. Az 1990-es évek magyarországi munkavállalókat egészen más motíválja, mint arról a későbbiekben szó lesz.

FOGLALKOZTATÁSI HELYZET ÉS NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTEL

A falvak foglalkoztatási helyzetét és nemzetiségi összetételét, noha két eltérő dolog, azért kell együtt tárgyalni, mert mindkettő kihat arra, hogy hányan vállalnak munkát Magyarországon. A két faluból ugyanis csak magyarok vállaltak huzamosabb ideig Magyarországon munkát, és mint látni fogjuk, a vendégmunkások száma az 1990-es években szorosan összefüggött a munkanélküliséggel.

Az utolsó nemzetiségi megoszlást tartalmazó összeírás 1991-ben született a népszámlálás keretében (1. táblázat).

1. táblázat

A két falu lakosságának megoszlása nemzetiség szerint 1991-ben

Nemzetiség	Kishegyes		Feketics	
	Fő	%	Fő	%
Magyar	5356	92	2995	66
Szerb	132	2	400	9
Montenegrói	28	1	728	16
Jugoszláv	127	2	225	5
Egyéb	160	3	194	4
<i>Összesen</i>	<i>5803</i>	<i>100</i>	<i>4542</i>	<i>100</i>

Habár mindkét falu lakossága fogy az 1970-es évek óta, elsősorban a negatív természetes szaporulat miatt, a faluban még 1991-ben is aránylag magas volt a munkaképes korosztály aránya (2. táblázat).

2. táblázat

A két falu munkaképes korú lakosságának megoszlása
nemek szerint 1991-ben, fő és százalék

Munkaképes korúak	Kishegyes	Feketics	Összesen
Munkaképes korú férfi	1852	1436	3288
Munkaképes korú nő	1641	1236	2877
<i>Összesen</i>	<i>3493</i>	<i>2672</i>	<i>6155</i>
Az összlakosság %-ában	60	58	60

A viharos 1990-es években jelentősen megváltoztak ezek az adatok: a falvak lakossága tovább csökkent, és sokkal gyorsabb ütemben, mint korábban. 2001 áprilisában Kishegyes 5516, Feketics pedig 3970 lakost számlált. Tovább csökkent a természetes szaporodás, és sokan költöztek el, de mint látni fogjuk, az elköltözés csak kismértékben kapcsolódik a vendégmunka vállalásához.

Az 1980-as években még gyakorlatilag teljes volt a foglalkoztatás. 1990-től viszont rohamos ütemben emelkedett a munkanélküliek aránya, és 1993-ban addig soha nem látott méreteket öltött. Foglalkoztatási szempontból ez volt az első mélypont az ország, és egyúttal a két falu életében is. 1993 után évről évre csökkent a munkanélküliség. A javuló tendenciának 1999-ben, a NATO jugoszláviai bombázásainak idején lett vége. Ekkor még több ember maradt munka nélkül, mint 1993-ban (a munkaképes korúak 28 százaléka).

A bejelentett munkanélküliek aránya a munkaképes korosztályon belül az 1991. évi 20 százalékról 26 százalékra nőtt.

Az adatok nem teljesen fedik a valóságot: egyrészt sok ember volt kényszer szabadságon, azaz jogilag nem számított munkanélkülinek, pedig valójában az volt; másrészt sokan bejelentetlenül dolgoztak, s így munkanélkülinek számítottak, noha volt munkájuk. A vendégmunkások között is voltak olyanok, akik munkanélkülinek jelentették be magukat, és közben Magyarországon dolgoztak. Annyi mindenesetre elmondható, hogy a község az 1990-es évtizedben mindvégig foglalkoztatási gondokkal küszködött; ráadásul 1993 és 1999 váltságév is volt.

KIK VÁLLALNAK VENDÉGMUNKÁT?

A továbbiakban azokat nevezzük vendégmunkásnak, akik az 1990-es években legalább egyszer, legalább három hónapot dolgoztak Magyarországon. Ilyen munkavállaló összesen 39 van a két faluban. Közöttük csupán hat volt nő, ami érthető, hiszen ezekben a falvakban általánosan elfogadott nézet, hogy a férjnek kell eltartani, a nőnek pedig összetartani a családot.

A vendégmunkások szakképzettségéről, foglalkozásukról és vagyoni helyzetükről általánosságban a következők mondhatók el:

- a 39 vendégmunkásból csak egy volt szakképzetlen és 11 volt felsőfokú végzettségű;
- mindannyian jómódúak, szinte mindegyiküknek volt családi gazdasága, de ezeket csak kedvtelésből művelték, mert volt akkora fizetésük, hogy nem szorultak rá kiegészítő jövedelemre;
- foglalkozásukat tekintve 14 volt közülük közműves, öt villanyszerelő, két-két újságíró, orvos, gyógyszerész, molnár, elektromérnök, egy-egy televíziós riporter, autószerelő, fodrász, menedzser és hat alkalmi munkás.

Előttörténeteiket és munkájukat tekintve három csoportba sorolhatjuk a Magyarországon munkát vállalókat. Az első csoportba tartoznak a fizikai munkások, a közművesek, a villanyszerelők, a molnárok. Életpályájuk annyiban hasonló, hogy mindegyikük középiskolát végzett, és ezt követően rögtön munkát vállaltak a szakmájukban valamelyik közeli vállalatnál. Az itthoni munkahelyükön elismert munkásnak számítottak, többségük idővel valamilyen vezető beosztásba került. Szakmai hozzáértésüket a faluban senki nem kérdőjelezi meg. Saját szakmaik helyi elit rétegét adják.

A második csoportba a felsőfokú végzettségűek tartoznak. Általában jómódú családból származnak. Az ő szüleik még nem végeztek főiskolát vagy egyetemet, sőt többségük még középiskolát sem, de felismerték az iskoláztatásban rejlő lehetőségeket, és volt is rá anyagi fedezetük, hogy iskoláztassák gyermekeiket. Ők aztán a diploma megszerzése után hazaköltöztek, és vagy a faluban vállaltak munkát, vagy pedig a közeli kisvárosokba ingáztak (Topolnya, Verbász). Egyikük sem maradt munkát vállalni ott, ahol az egyetemet, főiskolát végezte. A falvakban ők is az ismert, megbecsült emberek közé tartoznak, jól fizető, magas presztízsű állásokat töltöttek, töltenek be.

Az alkalmi munkásoké az utolsó csoport. Mindannyian fiatalok, és még nem alapítottak családot. Ők is jómódú családokból származnak, magasan iskolázottak, a hatból hárman végeztek egyetemet, van köztük egy főiskolás és egy egyetemista, valamint egy középiskolai végzettségű. Ők csak részben vállalnak azért munkát, hogy pénzt keressenek. Elsősorban az utazás, az ismerkedés és a szórakozás miatt érkeztek Magyarországra, szeretnének új városokat, új embereket megismerni, mielőtt megházasodnának. A legkülönbözőbb munkakörökben dolgoztak: az autósótól kezdve a felszolgálón keresztül a recepciósig.

A későbbiekben, amikor a vendégmunkásokról általánosságban írok, akkor csak az első két csoportról lesz szó. A harmadik csoportról külön kell szólni, mivel oly nagyban különbözik az első kettőtől, hogy nem lehet együtt tárgyalni őket.

MIKOR ÉS HOL VÁLLALTAK MUNKÁT?

Az első és a második csoport esetében felvetődik a kérdés: miért vállaltak vendégmunkát, ha jól kerestek, magas presztízsű állásuk volt, és a környezetük is megbecsülte őket?

A választ részben megtudjuk, ha megnézzük, hogy melyik volt az az év, amikor a legtöbben mentek Magyarországra munkát vállalni. A 39 vendégmunkásból 27 fő 1993-ban vállalt munkát először Magyarországon. 1993 volt az az év, amikor az országban – így ebben a két faluban is – radikálisan megváltoztak az emberek életlehetőségei. Ekkor volt a legmagasabb az infláció (több mint hat százalék óránként!), a gazdaság teljes mértékben összeomlott, az állam bizonyos intézményei nem fogadták el az állam által kiadott pénzt, a jugoszláv dinárt. Az általános fizetőeszköz a német márka lett. A pénzkereseti lehetőségek addig soha nem látott mértékben romlottak. A fizetéséből senki sem tudott megélni. Merőben új helyzet állt elő, amelyben senki sem folytathatta megszokott életmódját. A túlélés érdekében tenni kellett valamit, választ kellett adni az új kihívásokra.

Természetesen különböző típusú válaszok születtek. A legtöbben igyekeztek fokozottan odafigyelni a család tulajdonában lévő kis gazdaságra, már nemcsak a művelés örömeért termeltek, hanem a gazdasági haszonért is, igyekeztek mindent megtermelni, amire szükségük volt, és törekedtek csökkenteni a szükségleteiket, hogy a lehető legkevesebbet kelljen vásárolniuk. Voltak, akik munkaidő után „maszekmunkát” vállaltak, pedig az korábban nem volt általánosan elterjedt. Egyesek pénzé tették a régebben összegyűjtött családi értékeket, és ennek az árából próbálták átvészelni a nehéz éveket. Mások feketézésbe fogtak, ami elég kézenfekvő megoldás volt, hiszen a legalapvetőbb dolgokon kívül szinte minden hiánycikk volt.

És voltak olyan családok, akik az új kihívásokra azt a választ adták, hogy a család egy vagy több tagja elment Magyarországra munkát vállalni.

Az eddigiek még mindig nem adnak választ arra a kérdésre, hogy miért éppen a magas jövedelműek és magas presztízsiük egy csoportja döntött úgy, hogy Magyarországon vállal munkát. A magyarázat elég összetett. 1993-ban nagyon gyorsan kellett reagálni az új helyzetre, hiszen az emberek cselekvési kényszerben voltak. Gyorsan pedig az tudott munkához jutni Magyarországon, akinek volt segítőkész magyarországi ismerőse, márpedig ilyen ismerőse inkább volt az „elitnek”. Annak a ténynek az ismerete, hogy a munkavállalók elsőprő többsége ismerős útnan került kapcsolatba a magyarországi munkavállalással, alátámasztja az állítást. Azok számára, akik régebben Németországban vállaltak munkát, jó megoldás lett volna, ha visszatérnek régi munkahelyükre, de ezt nem tudták megtenni: akiknek nem volt rokona Németországban, annak szinte lehetetlen volt vízumot szerezni.

A jó szakemberek, jó mesterek szerették a munkájukat, és nem szívesen dolgoztak volna más szakmában. Büszkéek voltak arra, hogy jó szakemberek hírében állnak, és biztosak voltak benne, hogy Magyarországon is meg fogják őket becsülni. Ennél azonban még fontosabb, hogy szinte az összes fizikai munkás az építőiparban dolgozott vendégmunkásként, azaz egy olyan iparágban, amely gazdasági helyzetétől függetlenül megköveteli a sok utazást, a családtól való távollétet. Számukra is kézenfekvő volt a döntés: ezután nem a hegyek között, a tengerparton vagy máshol az országban fognak dolgozni, hanem Magyarországon, ahol megfizetik a munkájukat. Igaz ugyan, hogy a határ miatt nem tudnak majd minden hétvégén hazajönni, mint eddig, de amikor jönnek, hosszabb időt töltenek itthon.

A felsőfokú végzettségűek (orvosok, gyógyszerészek) számára presztízsveszteség lett volna más munkahelyre átmenni, ők a szakmájukban akartak dolgozni. A fizetésükből viszont Jugoszláviában nem tudtak megélni, így a magyarországi munkavállalást választották, legalábbis arra az időre, amíg nem javul Jugoszláviában a gazdasági-politikai helyzet. A felsőfokú végzettségűek közül csak a fiatalabb korosztály vállalt vendégmunkát. Az idősebbek nem mentek el, mert egyfelől félték attól, hogy elveszítik magas pozíciójukat, másfelől félték a környezetváltozástól. A maradásuk mellett szólt az is, hogy nagyobb tartalékaik voltak, így a család hosszú távon is meg tudott küzdeni a gazdasági nehézségekkel.

KIK NEM VÁLLALTAK VENDÉGMUNKÁT ÉS MIÉRT?

Az 1990-es évek magyarországi munkavállalása nem tekinthető az 1970-es évekbeli németországi vendégmunkák folytatásának. A hetvenes években inkább a szegényebb rétegek mentek, hogy felzárkózhassanak a gazdagabb rétegekhez, a kilencvenes években viszont a gazdagabbak egy része ment, válaszul a kialakult új helyzetre, és a fizetésüket másra, első-sorban a megélhetésre költötték.

Vajon miért nem választották ezt az utat mások is? Részben azért nem, mert míg Németországba szinte mindenki mehetett dolgozni, aki akart, Magyarországra már nem fogadott akárkit. Németország munkaerőhiánnyal küzdött, és szívesen látta a vendégmunkásokat. Magyarországon viszont akkor még magas volt a munkanélküliség, és csak a jó munkások tudtak jó munkahelyekhez jutni, s ők is csak akkor, ha voltak jó ismerőseik, kapcsolataik.

Újabb kérdés: miért akartak az emberek „tisztességes” munkahelyeken dolgozni, miért nem felelt meg nekik a magyarországi minimálbérrel (vagy az alatt) megfizetett munka, hiszen otthoni fizetésüknek így is sokszorosát keresték volna? Egyrészt azért, mert voltak más lehetőségek, amelyekkel akkor még többet lehetett keresni, mint például a feketézés.

Másrészt azért, mert a magyarországi árak mellett hiába volt a fizetés többszöröse az otthoniaknak, hiszen magasabb árakon kellett enni, lakást kellett bérelni. Sokba került az utazgatás, és még a határátlépesi illetéket is ki kellett fizetni. Végül már nagyon kevés pénz maradt, amit haza lehetett adni a családnak.

Sokakat az tartott vissza, hogy az otthoni munkájukhoz képest csak alacsonyabb presztízsű, ráadásul nehezebb munkát tudtak volna szerezni. A falvakban nagyobb presztízse volt annak, aki benzint csempészett, mint aki mezőgazdasági idénymunkát végzett nap-számoként.

A legszegényebbeknek eszükbe sem juthatott, hogy így segítsenek magukon, hiszen már a határátlépesi illetékre is alig futotta volna a pénzükből. Ismerősök nélkül amúgy sem vállalták azt a kockázatot, hogy nekivágjanak az esetleg sikertelen álláskeresésnek.

A falvak elitjének a nagyobb része is otthon maradt, pedig őket az eddig felsoroltak közül egyik sem gátolta. Volt olyan szintű szaktudásuk, amit nagy valószínűséggel Magyarországon is elismertek volna. Voltak magyarországi ismerőseik, barátaik, akikre számíthatnak volna, és mégis az otthon maradás mellett döntöttek. A miértre könnyebb választ kapni azoktól, akik a munkavállalás mellett döntöttek. Az egyik interjúalany mondta:

„Én a szakmában nagyon jó szakembernek számítok, de ismerek olyat, aki nálam is képzettebb, mégsem ment Magyarországra vagy bárhova másfelé dolgozni, azért mert ahhoz, hogy külföldre menj dolgozni, vállalkozó szellemre, bátorságra is szükség van. Szükség van arra, hogy akarj újat, mást csinálni, és ne félj az új helyzetektől. Az igazság az, hogy mi, akik el mertünk menni egy-két évre, bátrabbak vagyunk.”

Minden ember szereti saját magát, a saját csoportját pozitívan feltüntetni, ami sokszor a valóság torzításához vezethet. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a riportalany szavai több dologra rámutatnak. A kilépéshez valóban bátorságra, kockázatvállalásra van szükség, hiszen meg kell birkóznia az idegen környezettel úgy, hogy közben állandóan ott lebeg az egyén feje felett a családi gazdaság tönkremenetelének, az otthoni munkahely elvesztésének a réme. Az, aki a magyarországi munkavállalást választotta, mindezek tudatában döntött. Az otthon maradtak nem tudták ugyanúgy ellátni a gazdaságot, és az intenzívebb odafigyelést igénylő növényeket előbb-utóbb valamilyen más, az új helyzetnek megfelelő gazdálkodási kultúrával kellett kiváltani.

HOL, MIT ÉS MILYEN FORMÁBAN DOLGOZTAK MAGYARORSZÁGON?

A „kilépők” nyolcvan százaléka ismerősök, rokonok, barátok útján került kapcsolatba a magyarországi munkalehetőségekkel. A többségnek már biztos állása, állásajánlata volt, amikor Magyarországra ment. A fiatal alkalmi munkavállalók kivételével voltak olyan esetek, amikor a munkavállaló még nem tudta, hogy mit fog dolgozni, de azt tudta, hogy hol fog megszállni. A már kint dolgozók vagy a kitelepültek sokszor segítettek az újonnan érkezőket információval, átmeneti szállással, természetesen díjtalanul. A magyarországi ismerősök is felajánlottak hasonló típusú segítséget. A díjtalan szállásokat persze igyekeztek minél kevesebb időre igénybe venni, hogy ne érezzék azt, hogy más hátán élnek.

Mint látni fogjuk, a többség igyekezett minél kevesebb pénzt költeni Magyarországon, de majdnem mindenki fontosnak tartotta, hogy legyen saját vagy más vendégmunkásokkal közös szállása, egy hely, amit sajátjának tudhat. Ezt meg is teheték, mert a legtöbbjüknek sikerült legalább átlagosan fizető munkához jutnia, és a munka színvonala sem volt alacsonyabb presztízsű, mint az otthon végzett munkájuk. Szakmai tudásukat előbb-utóbb elismerték Magyarországon is, a vendégmunkások több mint ötöde került valamilyen vezető pozícióba. A húsz interjúalanyból tizenkettő mondta azt, hogy a magyarországi átlagfizetés felett keresett. A helység szerinti megoszlásból is az látszik, hogy az ország fejlettebb részein dolgoztak, azokban a városokban, ahol magyarországi viszonylatban is a magasabbak a fizetések. Szinte az összes vendégmunkás a közép-magyarországi vagy a dél-alföldi régióban dolgozik/dolgozott (a legtöbben a budapesti agglomerációban és Szegeden). Tehát a helyválasztásban a kényszerek mellett, érthetően, a földrajzi közelség és a fizetések nagysága volt a legfontosabb.

A felsőfokú végzettségük inkább egyedül vágtak neki az útnak. Tudták, hogy hol fognak lakni, tudták, vagy volt tervük arra, hogy mit fognak dolgozni. Nem gondolták, hogy szükségük lehet egy társra, akivel együtt dolgoznak. Úgy érezték, hogy könnyebben megtalálják a számításukat egyedül, a társ számukra inkább hátrány, mint előny lenne. Így is történt: négyen fogtak önálló vállalkozásba (kettőn patikát nyitottak, egy ember zoknikészítő üzemet, a negyedik pedig futamerősítők, szűrők, elosztók gyártásába fogott). A többiek valamilyen szervezetnél vállaltak munkát, s gyakorolták a szakmájukat, többnyire sikerrel.

A fizikai munkások inkább együtt próbálták szerencsét. Ők már otthon is együtt dolgoztak, jól ismerték egymást és jól tudtak együttműködni. Ennek a legkifejezőbb példája, hogy a kilenc kőműves és a három villanyszerelő együtt jöttek át Magyarországra, együtt alapítottak egy betéti társaságot, és közösen vállaltak el munkákat a budai agglomerációban. Akkoriban gyorsult fel a zöldövezetbe való kitelepülése, és ez éppen jókor jött ennek a csoportnak. Elvállalták egy-egy villa felépítését, és azon dolgoztak mindannyian, így nem kellett másokhoz alkalmazkodni. Ők szabták meg saját maguknak, hogy mikor és mit dolgoznak. Bevallásuk szerint így jobban tudtak haladni, több pénzt tudtak keresni, mint ha egyedül vállaltak volna munkát más-más cégnél.

Mindannyian azzal az elhatározással mentek ki, hogy addig együtt maradnak, amíg az első nagy munkát, amit elvállaltak, be nem fejezik, és ez így is történt. Az első munka egy évig tartott. Magyarországról csak havonta egyszer jöttek haza három-négy napra. Mindig mindannyian együtt jöttek, és együtt is mentek vissza. Együtt bevásároltak olyasmiből, ami Jugoszláviában hiánycikk volt, és otthonról hozott ételt pedig megosztották egymással. Budapesten mindannyian egy albérlésben laktak. Az étkezést pedig úgy oldották meg, hogy egy ember főzött közülük, és mindenki azt az ételt ette, így próbálták minimálisra csökkenteni a költségeket. Mindennap reggel hét órától délután hat óráig dolgoztak, még szombaton is, vasárnap csak egyig-kettőig. Csak vasárnap délután pihentek. Azt mondták, hogy azért mentek ki, hogy pénzt keressenek. Minél több pénzt akartak hazaadni, és minél kevesebbet költeni, ezért elveszettnek érezték a nem munkával töltött időt, mivel a lakbért akkor is ki kellett fizetni, kenyeret akkor is kellett venni, ha a munkájukkal nem haladtak.

Hasonlóan gondolkodtak és éltek azok a fizikai dolgozók is, akik nem ezzel a csapattal dolgoztak, hanem magyarországi cégekhez szerződtek. Amikor lehetett, túlóráztak ha hétvégén vagy éjszaka kellett dolgozni, akkor azt mindig elvállalták. Összehúzták magukat, nem szórakoztak, csak a legszükségesebbekre költöttek, a legolcsóbb albérlésekben laktak.

A felsőfokú végzettségűek nem éltek ilyen „spártai” módon. A vállalkozókat kivéve ugyanakkora volt a munkaidejük, mint bárki másnak a cégnél. Önállóan és nem a többi vendégmunkással együtt laktak. Az étkezésen nem spóroltak, a pihenőnapokat pihenéssel töltötték. Persze többet kerestek a fizikai munkásoknál, így könnyebben megengedhették maguknak a kevésbé szigorú életvitelt. De nem csupán erről volt szó. Amikor Magyarországra mentek dolgozni, akkor a diplomások és a fizikai munkások is úgy gondolták, hogy a külföldi munkavállalás csak ideiglenes, addig maradnak, amíg Jugoszláviában javul a gazdasági helyzet. Mindkét csoport azt tekintette javulásnak, hogy a fizetések között nem lesznek akkora különbségek, amiért érdemes lenne Magyarországon dolgozni.

Ez az időpont azonban nem ugyanakkor érkezett el a két csoport számára. Az építőiparban már 1995-ben akkorák voltak a keresetek, hogy reálértékben majdnem meg lehetett annyit keresni, mint Magyarországon. Ha a magyarországi fizetésből levonták az útiköltséget, a szállást, a megélhetési költségeket, és összehasonlították az otthoni fizetéssel, akkor a kettő között nem volt akkora különbség, amiért érdemes lett volna a családtól távol dolgozni. Az orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, újságírók fizetései között pedig még ma is hatalmasak a különbségek. Valamelyest előre lehetett látni, hogy ez így lesz, ezért a kilépők is ennek jegyében gondolkodtak. Az építőipari munkások egy-két évre tervezték a magyarországi munkavállalást, a diplomások pedig általában nem is állítottak fel ilyen terveket. Ők azt mondták: majd ha otthon olyan lesz a gazdasági-politikai helyzet, akkor hazaköltöznek. A más életmód ebből is következik, hiszen nyilván más életmódot folytat az ember annak tudatában, hogy a távollét egy évig tart és mást, ha tíz évre gondol.

Külön kell tárgyalni a fiatal alkalmi munkásokat, mert minden tekintetben elütnek az előző két csoporttól. Mondhatnánk azt, hogy ők végezték a legalacsonyabb presztízsű munkákat, de ennek a megközelítésnek nincs sok értelme, hiszen ezeket a munkavállalókat a legkisebb mértékben sem érdekelte az általuk végzett munka presztízse. Az volt számukra a fontos, hogy ha lehet, akkor a munka alatt is jól érezzék magukat, és lehetőleg keressenek annyit, hogy legyen elég szórakozásra, ne keljen kölcsönkérni. Munkavállalási engedélye egyiküknek sem volt, nem is nagyon lehetett volna, hiszen olyan gyorsan váltogatták a munkahelyeiket, hogy mikorra készen lettek volna a papirok, addigra már régen egy másik munkahelyen dolgoztak. Lakást nem béreltek, ismerősöknél, barátoknál húzták meg magukat. Nem tekintettek előre, hogy meddig akarnak maradni, általában a szülők, az iskola-kezdés, a családalapítás és a legkülönbözőbb dolgok vetettek véget a vendégmunkának (nem tudtak tovább az ismerősöknél, barátoknál lakni, szakítottak a magyarországi barátjükkal, felszaporodtak az adóságaik stb.).

A három csoport elég sok mindenben különbözik egymástól, de egyben hasonlítanak. Mindegyikük életében volt egy pont, amikor döntöttek a magyarországi munkavállalásról, átköltöztek és dolgoztak, időnként hazajártak, majd egy újabb döntés követően hazaköltöztek, és ezzel vége szakadt a vendégmunkás létnek, a tervek szerint örökre. Tehát a vendégmunka nem életforma, ami végigkíséri az ember életét, csupán az egyén életének egy különálló szakasza, aminek a terveikben nincs folytatása. Kishegyesen és Feketicsen nem találtam olyan vendégmunkást, aki időről időre visszajárt volna Magyarországra azért, mert így szokta meg. Más régiókban (Erdély) előfordul, hogy emberek minden évben az évi szabadságuk ideje alatt kilépnek, vagy az, hogy a folyamatosan felmerülő pénzügyi gondokra a külföldi munkavállalás a bevett válasz. Ebben a két faluban ez nincs így. A vendégmunka vállalását kivételes alkalomnak tartják, ami nem szerves része az életpályának.

A MAGYARORSZÁGI ÉS A HAZAI KAPCSOLATI HÁLÓ ALAKULÁSA

Ha valaki kilép addig megszokott környezetéből, és új társadalmi környezetben folytatja életét, akkor számítani lehet arra, hogy új kapcsolatai születnek és az otthoniak valamelyest veszítenek a jelentőségükből. A kilépő az új környezetben új viselkedésformát tanul meg, és közben a saját közegében bekövetkezett változásokat nem tudja figyelemmel kísérni. Ez a folyamat két falu munkavállalói körében nagyrészt nem így történt. A munkavállalók többségének, elsősorban a fizikai munkásoknak annyira idegen és ellenszenves volt a magyarországi közeg, hogy belső tiltakozásul szinte semmit nem vettek át a magyarországi viselkedésformákból, makacsul ragaszkodtak az otthoniakhoz, ami persze az otthoni esetleges változásokkal szemben nem jelentett védekezést. Ennek ellenére mindenki említette, hogy születtek magyarországiakkal kapcsolataik, de ezek többsége munkakapcsolat volt. Az interjúalanyok arra a kérdésre, hogy kik azok a magyarországi személyek, akikkel a legszorosabb kapcsolatba kerültek ott-tartózkodásuk alatt, a többség vagy a munkahelyi felettesét, vagy a munkaadót jelölte meg, és rajtuk kívül is a munkahelyi kollégáikkal voltak barátságos viszonyban. A fizikai dolgozók körében a leggyakoribb, hogy a munkaadó, a munkahelyi felettes, az üzleti partner, a kolléga baráttá vált. Minden fizikai munkás nagyon meg volt elégedve a felettesével, aki az ő szemében a legfőbb magyarországi pártfogó volt. A kapcsolatok a volt munkaadókkal akkor is fennmaradtak, amikor az emberek már nem vállaltak Magyarországon munkát.

A jó kapcsolat háttérében nyilván az áll, hogy a vendégmunkások és a munkaadók érdekei találkoztak. A munkaadó minél gyorsabban, minél jobb minőségben szeretne volna elvégeztetni a munkát, lehetőleg nem túl drágán. A vendégmunkásnak pedig az volt az érdeke, hogy minél többet dolgozzon, minél több túlórárt vállaljon, hogy többet keressen. A betéti társaságban dolgozó kőművesek, mint említettem, heti hét napban dolgoztak napi 12-13 órát, és a többi fizikai munkás életmódja sem volt ettől lényegesen eltérő. Nem dolgoztak olcsóbban másoknál, de gyorsabban dolgoztak, és ügyeltek rá, hogy a munkájukra ne legyen panasz. Ezt előbb-utóbb a munkaadó is méltányolta, és segített, amiben tudott: lakást találni, munkavállalási papírt intézni. Tehát a fizikai dolgozók munkaadójukkal való kapcsolata harmonikusnak mondható. Az egyik villanyszerelő így fogalmazott:

„Minden segítséget megkaptunk a munkaadónktól, most is bennünket, feketicsieket, kishegyesieket hív fel először, ha valami komolyabb dolgot meg kell csinálni. Igaz, mi is megtettük, amit nekünk kellett, senki sem mondhatja, hogy amit elvállaltunk, ne csináltuk volna meg becsületesen.”

A mesterek valójában büszkék voltak arra, hogy jól és gyorsan dolgoznak, a munkához való hozzáállásukat dicsérik, szakmai hozzáértésüket elismerik Magyarországon is.

A munkatársakkal is mind jó viszonyban voltak, de ezek a kapcsolatok leginkább munkakapcsolatok maradtak, és nem fejlődtek baráti viszonyná. A fizikai dolgozók többsége a munkahelyi kapcsolatokon kívül nem létesített más kapcsolatot. Ennek oka egyrészt az előbbieken bemutatott életmód volt, hiszen lehetetlen munkahelyen kívüli kapcsolatokat létesíteni úgy, ha valaki szinte sose hagyja el a munkahelyét. A kapcsolatok hiányának más okairól még később szó lesz.

A szellemi munkakörben dolgozóknak lényegesen több kapcsolatuk született. Már eleve több kapcsolatuk volt, sokuk Magyarországon végezte a főiskolát, egyetemet. Kevésbé voltak idegenek számukra a magyarországi viszonyok. Míg a fizikai munkások egy-két év alatt akartak elegendő pénzt gyűjteni, és utána hazamenni, addig a diplomások általában hosszabb időre tervezték a magyarországi tartózkodást.

Természetesen a legtöbb ismerőst az alkalmi munkások szerezték, hiszen a pénzkeresés mellett ezt is célként fogalmazták meg a maguk számára. Ők mind azt mondták, hogy noha nagyon sok új kapcsolatot teremtettek, nagy részük felszínes, alkalmi kapcsolat volt, kevés olyan, ami később is megmaradt.

Abban mindhárom csoport azonos volt, hogy az otthoni kapcsolatokat összehasonlíthatatlanul fontosabbnak tartották, mint a magyarországiakat. Ennek ellenére valamelyest sérültek az otthoni kapcsolatok azok esetében, akik hosszabb ideig maradtak távol, de egy kivétellel egyben maradtak a családok. A család minden esetben elfogadta annak a személynek a döntését, aki vendégmunkás akart lenni egy időre, de a legtöbb esetben ennél is nagyobb családi egyetértésről beszélhetünk, mivel a családtagok közösen döntöttek úgy, hogy egyikük egy ideig külföldön fog dolgozni. Az egyik családtag távollétét ideiglenes állapotként, olyan nehéz időszakként kezelték, ami elkerülhetetlen a gazdasági helyzet miatt. A legtöbb helyen úgy oszlottak meg a szerepek, hogy a férj vállalt munkát Magyarországon, a feleség gondozta a gyerekeket, vezette a családi gazdaságot és dolgozott a helyben lévő munkahelyén, a gyerekek pedig az iskolába járás mellett besegítettek a gazdasági munkákba. Pihenő- és ünnepnap volt az a havi néhány nap, amikor hazajött a férj. Összességében elmondható, hogy a családi kötelek inkább erősödtek a magyarországi munkavállalás alatt, mintsem gyengültek volna.

Az egyéb otthoni kapcsolatok tekintetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Mindenkinek volt olyan barátja, ismerőse vagy munkatársa, aki nem értett egyet az otthoni munkahely Magyarországra való felcserélésével, aki nem értette meg, hogy hiába van az illetőnek jó állása, ha nem kap fizetést. Aki nem értette meg, hogy nem megoldás mindig eladni valamit – ráadásul nagyon alacsony áron – az értékekből. Mindenkinek volt olyan ismerőse, aki nem ismerte el, hogy a keresett pénzért bizony nagyon keményen meg kellett dolgozni Magyarországon is. Nekik az volt a véleményük, hogy a vendégmunkások a könnyebb megoldást választották, és megszöktek az itthoni nehézségek elől. Velük természetesen megromlott a vendégmunkások kapcsolata, de ők voltak kevesebben.

A baráti kapcsolatok túlnyomó többsége azonban érintetlen maradt, sőt a vendégmunkások szemében felértékelődtek az otthoni kapcsolatok. Interjúalanyaim többsége elárulva mesélt arról, hogy a bajban látszik meg, ki is valójában az igazi barát, és megtapasztalták, hogy az igazi barátok otthon vannak. Említették, hogy az otthoni barátok hívták fel őket a bombázások kezdetén, hogy megkérdezzék, jól vannak-e, van-e valamire szükségük. Ők segítettek az otthon maradt családtagoknak a családi gazdaság működtetésében. A vendégmunkások számára nem is annyira a kézzelfogható segítségek voltak az igazán fontosak, hanem az a tudat és érzés, hogy ők maguk fontosak az otthon maradt barátok számára. Sokan Magyarországon jöttek rá, hogy mennyit jelentenek számukra az otthoni kapcsolataik.

VÁLTOZATOK A JÖVEDELEMFELHASZNÁLÁSRA

Vizsgálatunk egyik alapkérdése az volt, hogy mire költik a vendégmunkások azt a pénzt, amiért képesek voltak ilyen típusú életmódváltásra. Az interjúk alapján három típust lehet megkülönböztetni.

Az interjúalanyok többsége a családjáért dolgozott. A fizetésük legnagyobb részét hazahozták, s annak egy részét a család alapszükségleteinek kielégítésére fordították: enni-valót, fűtőanyagot vettek belőle, kifizették a ház rezsijét, valamint az adókat. A másik részéből olyan szükségleteket fedeztek, amelyek régebben természetesen voltak, de az új helyzetben már nem engedhették meg maguknak. A Magyarországon dolgozóknak e csoportja számára az volt a fontos, hogy családjá ne szenvedjen hiányt ezen a téren sem. Arra törekedtek, hogy a gyermeküknek mindig tudjanak venni új cipőt, új ruhát, amikor szükség van rá, hogy tudják a gyereküket magasabb szinten is iskoláztatni, meg tudják venni a könyveket, ki tudják fizetni az utazási költségeket. Magyarországon pedig bevásároltak olyan holmikból, amik Jugoszláviában hiánycikkek voltak, hogy a család abból se szenvedjen hiányt, ilyen volt például a mosópor és a cigaretta. Ezek a családfők azért dolgoztak, hogy családtagjaiknak ne kelljen a megváltozott anyagi helyzetben erősen korlátozni a fogyasztásukat, de a legfontosabbnak azt tartották, hogy ne kelljen a gyermekeknek anyagi hiányban abbahagyni a tanulmányait.

A második csoportba a takarékosak tartoznak. Ők általában még nem alapítottak családot, vagy pedig fiatal házaspárok voltak. Azért mentek Magyarországra dolgozni, hogy valamilyen nagyobb tervüket megvalósítsák. Ezért a fizetésükből alig költöttek, inkább gyűjtöttek. A vendégmunkáslétet csak ideiglenes állapotként kezelték. Akinek sikerült összegyűjteni annyi pénzt, amit elegendőnek talált, otthagya a munkahelyét. Többféle dologra gyűjtöttek. Volt, aki otthon akart házat venni, volt, aki vállalkozást akart beindítani, és találkoztam olyannal is, aki magyar állampolgárságot akart.

A harmadik csoportba tartoznak azok a fiatal alkalmi munkavállalók, akik azért dolgoztak, hogy keresményüket elkölthessék Magyarországon. A fizetésüket felélték: a létfenntartás mellett szórakozásra, kocsmára, mozira, színházra, utazásra és mindenféle másra költöttek. Amilyen koncertre, rendezvényre el tudtak menni, elmentek. Mindegyikőjük járt a diákszigeten. Pénzt a legritkább esetben vittek haza, leginkább csak apró ajándékokat. De két olyan fiatal is akadt, akiknek veszteséges volt a magyarországi munkavállalás, mivel több adósságot csináltak, mint amennyit kerestek.

A MAGYAR ÉS A JUGOSZLÁV INTÉZMÉNYEK VISZONYA

A vendégmunkások életét, döntéseit a befogadó és a kibocsátó ország gazdasági és kulturális különbségein kívül a két ország vonatkozó intézményei is befolyásolják. Volt már példa arra, hogy az intézményi szabályozás enyhésege tömegével csalta egy országba a munkavállalókat, és olyan eset is volt már, hogy az intézményrendszer túlzott szigorúsága tartotta vissza a munkavállalókat. Épp ezért meglepő, hogy a két falu lakói milyen kis mértékben tulajdonítanak jelentőséget az intézményeknek.

Az interjúalanyok kivétel nélkül mind azt nyilatkozták, hogy a jugoszláv intézmények nem akadályozták őket a magyarországi munkavállalásban. Azt mondták, hogy aki akart,

annak sikerült a jugoszláv munkahelyével megegyezni, hogy fizessék rajta keresztül az adót, a nyugdíjalapot, amíg Magyarországon dolgozik (ez általában nem volt túl magas összeg, mivel a fizetés is alacsony volt). Ezt a lehetőséget azok választották, akik a vendégmunkással való szakítás után vissza akartak térni a régi munkahelyükre. De azt sem zaklatták, aki nem fizetett adót, hanem munkanélkülinek volt bejelentve. Az ő útlevelüket is akkor hosszabbították meg, amikor kérték, és nem tudakolták, hogy miért kell. A megkérdezettek elmondása szerint soha semmilyen hátrányt nem szenvedtek amiatt, hogy Magyarországon vállalnak munkát. Egyetlen intézmény volt, amelyik a távollétük alatt több embert is keresett: a hadsereg. De egyöntetű volt abban a vélemény, hogy a katonai behívásoknak és a külföldi munkavállalásnak semmi köze nem volt egymáshoz.

A nagyobb gondot mindenki számára a magyarországi intézmények jelentették. Azok, akik csak néhány hónapot, fél évet maradtak, általában a legegyszerűbb megoldást választották: nem intéztek papírokat, bízva abban, hogy nem veszik észre őket. Akik hosszabb ideig maradtak, úgy gondolták, hogy érdemes időt és pénzt szánni a legális munkavállalás feltételeinek megteremtésére. Mindenki azt mondta, hogy sok bosszúságot okozott számukra a magyar idegenrendészet, a rendszer olyan, mint a huszonkettes csapdája: amíg nincs letelepedési engedély, addig nem lehet munkavállalási engedélyt kapni, de csak az kap munkavállalást, akinek van letelepedési engedélye. Ennek ellenére aki akart, tudott legálisan dolgozni. Sok embernek a munkahelyi főnöke vagy a munkaadója segített a papírok megszerzésében. Mint ahogy említettem már, a kömvészek és a villanyszerelők egy része betéti társaságot alapított, így ők könnyen meg tudták szerezni a szükséges papírokat.

Más magyarországi intézménnyel nem volt senkinek problémája, sőt azokat az intézményeket, amelyekkel a munka kapcsán találkoztak, mindannyian segítőkésznek találták.

Annak ellenére, hogy az idegenrendészeti intézkedések mindenkinek idő- és pénzkidobást, bosszúságot okoztak, az emberek úgy nyilatkoztak, hogy nem befolyásolná őket a döntésükben sem az, ha szigorítanák, sem az, ha enyhítenék az idegenrendészeti törvényeket. Az emberek többsége egy rendkívüli helyzetre adott válaszul vállalt vendégmunkát. Arra a kérdésre, hogy ugyanígy cselekedtek volna-e, ha szigorúbbak a külföldi munkavállalókra vonatkozó törvények, igennel feleltek. Azt mondták: amikor elhatározták, hogy Magyarországra mennek, még nem voltak tisztában teljesen a munkavállalási törvényekkel, azt tudták, hogy bármikor beléphetnek az országba, és turistaként maradhatnak harminc napig. Úgy gondolták, hogy ha nagyon nehéz papírokat szerezni, akkor „turistastátusban” fognak dolgozni. Mindannyian félték a kiutasítástól, de ha megint olyan helyzet állna elő, mint 1993-ban, bizony újra átmennének dolgozni, és nem tartaná őket vissza a szigorúbb törvénykezés.

Interjúalanyaim tudtak a státustörvényről és az abban foglalt kedvezményekről. Tisztában voltak vele, hogy a törvény egy évben három hónapos munkavállalásra ad engedélyt, de döntéseikre ez nincs hatással. Egyrészt azért, mert őrzik a még érvényes, korábban szerzett munkavállalási engedélyüket, másrészt pedig, mint ahogy erről volt szó, a kishegyiesiek és feketicsiek munkavállalási szokásai eltérnek azokétól, akik évente rendszeresen bizonyos ideig Magyarországon dolgoznak. Tehát a két falu munkavállalóit sem a státustörvény, sem más törvények nem befolyásolják a tekintetben, hogy vállalnak-e munkát és mennyi ideig Magyarországon.

A LOKALITÁS SZEREPE A MUNKAVÁLLALÁSBAN

A Vajdaságban köztudottan erős a lokális kötődés. Az identitás egyik alappillére az anyanyelv és a vallási hovatartozás mellett a lokális identitás. Nincs ez másképp a két vizsgált falu esetében sem.

A tizennyolcadik század végén alapított két faluban az egymással szembeni identitás meghatározása kezdettől fogva szerepet játszott. A kishegyesi falualapítók Békésszent-andrásról, a feketicsiek Kunhegyesről érkeztek. A kishegyesiek katolikusok, a feketicsiek reformátusok. Ezek a különbségek elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a két falu lakói több mint másfél évszázadon keresztül ellenségesen viszonyuljanak egymáshoz. Feketicseken a kishegyesieket az öregebb emberek ma is bicskás hegyesieknek hívják, mert az ő korukban, a két világháború között, ritkán múlt el verekedés, bicskázás nélkül, ha az egyik faluból a másikba látogattak mulatni a legények. A második világháború után az ellenségeskedés folyamatosan csökkent, ma már csak szavakban jelenik meg. A két falu lokális identitásának fontos eleme, hogy a szomszéd közösséggel szemben határozzák meg magukat. A feketicsiek szemében a kishegyesiek „pápista matyók”, akik agresszívak, babonások és számos rossz, „tipikusan hegyesi” tulajdonságuk van. A feketicsiekre természetesen minden ilyen negatív tulajdonság pozitív mása jellemző. Persze ez a másik oldalon is így működik. A kishegyesiek szemében a feketicsiek „vastagnyakú bunkósok”, akiknek szintén megvannak a maguk „tipikusan feketicsi” rossz tulajdonságai, amelyek szerencsére a kishegyesiekből hiányoznak. Ma is sok ember sértésként értelmezi, ha valaki összekeveri egymással a két falut.

Éppen ezért meglepő, hogy a magyarországi munkavállalás kapcsán a két falu között semmilyen különbség nem mutatkozott. Nem volt egyik faluból se olyan munkavállaló, aki a falu valamikori származási helyén keresett volna munkát magának. Mindkét faluban ugyanabból a társadalmi rétegből kerültek ki a vendégmunkások, és hasonló munkát végeztek. Segítettek egymásnak munkát találni, sok helyen együtt dolgoztak. Magyarországról, a magyarországi munkáról, a magyarországi emberekről alkotott véleményük is hasonló volt. Látták, hogy a két falut megosztó különbségek nem is olyan nagyok. A vendégmunkások számára a hasonlóságok hangsúlyosabbakká váltak, mint a különbségek. Mindkét faluból volt olyan riportalány aki azt mondta, hogy minden máságuk ellenére is el kell ismerni, hogy a szomszéd falu lakóira lehet számítani, ha baj van. Tehát a különben erős lokális identitás a magyarországi munkavállalás kapcsán háttérbe szorult.

A MUNKAVÁLLALÁS HATÁSA AZ ELVÁNDORLÁSRA ÉS A MAGYARORSZÁGI ÁTTELEPÜLÉSRE

Mint többször említettem, a két falu munkavállalóinak egy részét az 1990-es évek elejének gazdasági válsághelyzete készítette a vendégmunka vállalására. Arról is volt szó, hogy az 1990-es évek magyarországi munkavállalását más motiválta, mint az 1970-es évek németországi munkavállalását. A Magyarországon munkát vállalók többsége a falvak felső rétegeiből kerül ki, és azért dolgoztak, hogy az anyagiak hiánya miatt ne kelljen a családtagoknak radikálisan megváltoztatni életvitelüket. A kilencvenes évek elején a magyarországi munka megoldást jelentett az anyagi gondokra, mivel a két ország fizetési

között óriási volt a szakadék, kézenfekvő lehetőség volt a vendégmunka-vállalás, noha sokan más megoldást választottak.

Az 1990-es évek második felében a fizikai munkások száma egyre csökkent a vendégmunkások között. Sokan hazaköltöztek, miután javult a gazdasági helyzet Jugoszláviában, viszont a magyarországi tartózkodás költségei emelkedtek. „Tudom, hogy a szakmámból ott dolgozóknak most húsz százaléka menne vissza dolgozni, ha nem romlik itthon a helyzet” – mondja egy Magyarországot megjárt kőműves. Kétségtelen, hogy a fizikai dolgozók körében megkezdődött a visszatelepülés, sőt nemcsak elkezdődött, hanem már túl is jutott a tetőpontján a folyamat. Mindez nem magyarázható pusztán gazdasági okokkal. Ha csak gazdasági okokra lenne visszavezethető a vendégmunka-vállalás mértéke, akkor 1999-ben és 2000-ben is újult erővel indult volna meg Magyarország felé a vendégmunkások rohama. Nem így történt. Az 1999-es év egy szakaszában tilos volt férfiaknak a határon átmenni a bombázások miatt, és Jugoszláviában amúgy is „egy nap a világ” hangulat uralkodott. Az emberek nem azon törték a fejüket, hogy miből fognak megélni jövőre. 2000-ben viszont a politikai helyzet javult, ellentétben a gazdasággal, és mégse jöttek a két faluból tömegesen Magyarországra.

Természetesen erre többféle válasz van, mivel több minden hatott abba az irányba, hogy maradjanak otthon a munkavállalók. Riportalanyaim egy dolgot hangsúlyoztak, ami azért érdekes, mert erős hatással van arra, hogy áttelepül-e később az, aki most vendégmunkát vállal. Említettem, hogy a vendégmunkások többsége idegennek és ellenségesnek találta a magyarországi környezetet. Sokan nagy várakozásokkal fordultak Magyarország felé, sokan azt érezték, hogy végre az anyaországban leszünk, ahol nem bánt bennünket senki, ahol nem vagyunk kisebbség – ám nagyot kellett csalódnunk. Az egyik kishegyesi munkás mesélte:

„Amikor a nagyobb fiam 92-ben Magyarországra indult iskolába, mondtam neki, hogy fiam, majd meglátod, hogy minden milyen szép lesz, minden milyen jó lesz, hogy szabadon énekelheted a Himnuszt, hogy mennyire más ott a mentalitás, hogy mennyire van önérzete az embereknek. Fél év múlva, amikor hazajött, mondta, hogy édesapám, nem egészen úgy van, ahogy elmesélte nekem. Amikor egy év múlva kimentem dolgozni láttam, hogy igaza van.”

A község vendégmunkásaiban az a kép alakult ki a magyarországi magyarokról, hogy vannak közöttük jó emberek, de a többségben fokozottan megvannak a hagyományosan rossz magyar tulajdonságok. Az egyik feketicsi villanyszerelő mondta:

„Cudarok a magyarok. Tisztelet a kivételnek, de a nagy átlag idegenekhez való viszonyulása kritikán aluli. Önzőbbek, irigyebbek, mint az itteni emberek – akár itteni magyarokról, akár itteni göracokról legyen is szó – és ezek a tulajdonságok hatványozottan jelennek meg az idegenekkel szemben. Ezt a gazdánknál és az elektromos műveknél nem tapasztaltuk, de különben lépten-nyomon, a városban, az üzletekben, mindenhol. [...] Például történt egy eset, hogy bementünk a boltba, és kiderült, hogy nem vagyunk magyarországiak, egy szóból, amit épp másképp mondtunk. Megkérdezte az elárusító, hogy honnan jöttünk, elmondtuk, erre nagyon elkezdett sajnálni bennünket, hogy nekünk milyen rossz, hogy szegénység van, háború van, hogy biztos, hogy mene-

kültek vagyunk. Elmondtuk, hogy nem vagyunk menekültek, hanem dolgozni jöttünk. Amikor ezt megtudta, rettenetesen elkezdett szidni bennünket, hogy minek jövünk ide, amikor Magyarországon is szegénység van, amikor Magyarországon is munkanélküliség van, és csak elveszjük az igazi magyaroktól a munkát. Hát ennyire volt őszinte az ő sajnálata. Így még sok helyen kiderült, hogy mi van a sok »szíveskedjék« meg »tetszik látni«, »tetszik tudni« mögött.”

Az idősebb korosztály osztotta azt a véleményt, hogy a vendégmunka-vállalás alatt kiderült: az otthon Jugoszláviában van, a magyarországi magyarok soha nem fogadnák be a jugoszláviai magyarokat, mert irigyek, sokkal irigyebbek, mint a vajdasági magyarok, akik mégis csak más nemzetekkel élnek együtt, és ragadt rájuk a mások jó szokásaiból. A vendégmunkát vállalók nagyobb része nem fog áttelepülni már emiatt sem Magyarországra. Az idősebb korosztályban még visszatelepülés is előfordul. Az utóbbi egy évben két család is visszatelepült a községbe, mindkettő olyan vállalkozó, aki a vállalkozását is áthozta a Vajdaságba. Mindketten elsődleges oknak azt jelölték meg, hogy nem érezték magukat jól magyarországiak társaságában, nem tudtak igazán jól működő kapcsolatokat kialakítani. Egybehangzóan mondták: noha a kitelepülés szándékával mentek ki, egy ideje már csak a rendszerváltásra vártak, hogy hazajöhessenek.

Tudjuk, hogy a munkavállalók idősebb csoportja nem fog elvándorolni Magyarországra, és ennek a főbb okait is ismerjük. Mindezzel együtt azt is látjuk, hogy sokan kérnek munkavállalási és letelepedési engedélyt ebből a két faluból is. Úgy gondolom, hogy négy típusba sorolhatók a letelepedni szándékozók, de közülük csak egy kis létszámú csoport kapcsolódik szorosan a vendégmunka-vállaláshoz.

- az első csoportba tartoznak azok az egyetemest, főiskolát végzett diákok, akik nem akarnak visszamenni szülőföldjükre. Ők ismerik a magyarországi viszonyokat, vannak barátaik Magyarországon, lehet, hogy több is, mint otthon, a környezet nem jelent számukra akadályt. Magasabb fizetésért kapnak állást Magyarországon, mint Jugoszláviában, már ha egyáltalán kapnának. Öt év magyarországi tartózkodás alatt az otthoni kapcsolatok biztosan veszítenek jelentőségükből. Végül is érthető, hogy miért akarnak Magyarországon dolgozni;

- a második csoportot azok alkotják, akik a katonai szolgálat elől menekültek Magyarországra, és ha már itt voltak, szerettek volna dolgozni is, vagyis számukra sem a munkavállalás volt az elsődleges cél;

- a harmadik csoportba azok a fiatalok, fiatal házaspárok tartoznak, akik úgy gondolták, hogy Jugoszláviában még sokáig nem lesz meg az emberhez méltó élet lehetősége. Ezért vették Magyarországot fele az irányt; végül

- a negyedik csoport azoké a főleg szellemi munkakörben foglalkoztatott vendégmunkásoké, akik csak ideiglenesre tervezték a magyarországi munkavállalást, de túl hosszúra nyúlt a maradásuk. Régóta várják a hazatérés lehetőségét, de közben megszokták az ottani viszonyokat, s igazából már ők se biztosak benne, hogy hol vannak otthon. Lehet, hogy Magyarországon maradnak.

Mindezek után megállapítható, hogy a vendégmunkának önmagában nagyon kevés hatása van a két falu migrációjára.

**„HAZAI” KONTEXTUS:
A MAGYARORSZÁGI MIGRÁCIÓS TERVEK**

A migrációs potenciál Magyarországon 1993 és 2002 között¹

A Magyar Háztartás Panel három hullámában (1993, 1994 és 1997), a 2001. novemberi, valamint a 2002. októberi Omnibuszban azonos kérdéseket tettünk fel a magyarországi lakosság külföldi munkavállalási szándékairól és a kivándorlási terveiről.² Ebben a tanulmányban előbb azt vizsgáljuk, hogy a 2001. és 2002. évi migrációs potenciál különbözik-e, s ha igen, miben s milyen mértékben az 1990-es évek migrációs potenciáljától. Ezután a 2000. és 2001. évi, eltérő kérdezési technikával szervezett kutatás alapján azt vizsgáljuk, hogyan alakul az Európai Unió felé irányuló migrációs potenciál.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL ALAKULÁSA

Nézzük meg, hogyan alakult a magyar lakosság körében a rövid és a hosszú távú (néhány hetes, illetve néhány hónapos) külföldi munkavállalást, továbbá a kivándorlást (vagy ezek mindegyikét) tervezők aránya az elmúlt évtizedben.³ Az 1. táblázat két fontos üzenetet tartalmaz:

- az 1990-es években a migrációs potenciál megközelítően változatlan és alacsony volt;
- 2001-re a migrációs potenciál közel a kétszeresére nőtt, majd 2002-ben kismértékű, nem számottevő csökkenés következett be az előző évihez képest.

Az 1990-es évek migrációs potenciáljának változatlansága és alacsony volta – s ez érvényes mindhárom migrációs típusra és a kombinált migrációs potenciálra egyaránt – azt mutatja, hogy Magyarországra nem voltak jellemzők azok a folyamatok (gazdasági ellehetetlenülés, etnikai villongások, természeti csapások stb.), amelyek a világ sok részén a migrációs potenciál felerősödéséhez vezettek.

Ugyanakkor a megállapítás némi fenntartással kezelendő, mivel a nemzetközi összehasonlítás megbízhatóságát nagyban korlátozza a bizonytalan mintaösszetétel és a kérdések sokfélesége (márpedig egy ilyen „puha” jelenség esetében a kérdések megfogalmazásának nagy szerepük van az eredmények alakulásában). Az kétségtelen, hogy a korábbi nemzetközi

¹ A kutatássorozat – amelyet 1993-ban és 1994-ben a COST, 1997-ben az Integrációs Stratégiai Munkacsoport, 2001-ben és 2002-ben a Szociális és Családügyi Minisztérium finanszírozott – a Tárki végezte.

² A Magyar Háztartás Panel 1992 és 1997 között 3000–5000 15 évesnél idősebb háztartástag, az Omnibuszok 1500 18 éves feletti személy adatait tartalmazza. A válaszokat nem, kor, iskolai végzettség és lakóhely szerint súlyozzuk, hogy a minták országosan reprezentatívak legyenek.

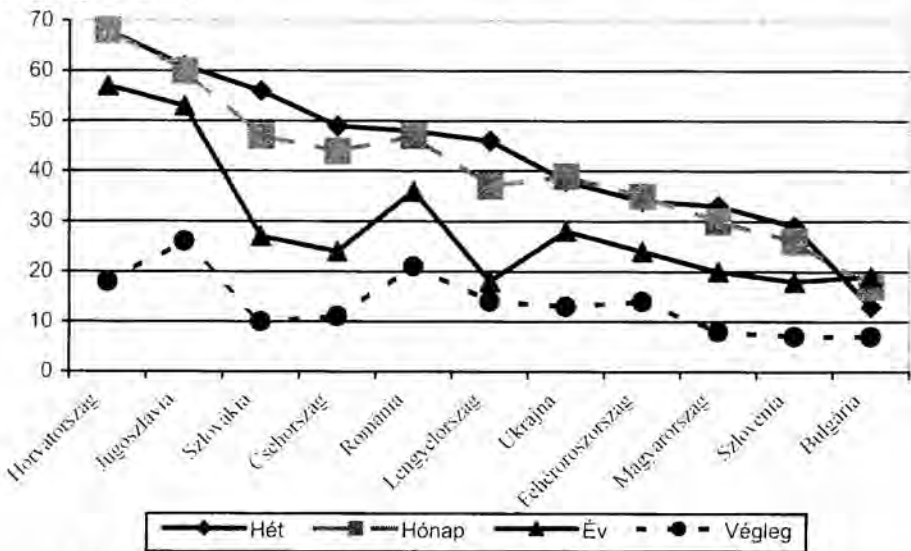
³ A fogalmak értelmezését lásd „A kutatás alapfogalmai” című fejezetben (15–18. o.).

1. táblázat

A teljes körű nyers és kombinált migrációs potenciál mértéke, 1993–2002, százalék

Év	N	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
		Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
1993	3978	4,3	2,7	1,4	6,0
1994	3760	3,8	2,7	1,3	5,3
1997	2848	3,7	2,8	1,5	5,9
2001	1503	8,8	6,8	3,4	10,5
2002	1011	7,6	5,6	3,4	9,6

összehasonlító migrációs-potenciál-vizsgálatok tükrében a magyarok külföldi munkavállalási szándéka sokkal, a kivándorlásé valamivel alacsonyabb volt.⁴ Addig mindenképpen elmerészkedhetünk, hogy az 1990-es évek magyar migrációs potenciálját a többi kelet-európai országhoz képest alacsonynak tekintjük (lásd az 1. és a 2. ábrát). A legfrissebb adatok azt mutatják, hogy a magyar migrációs potenciál nemzetközi összehasonlításban továbbra is alacsony (3. ábra).

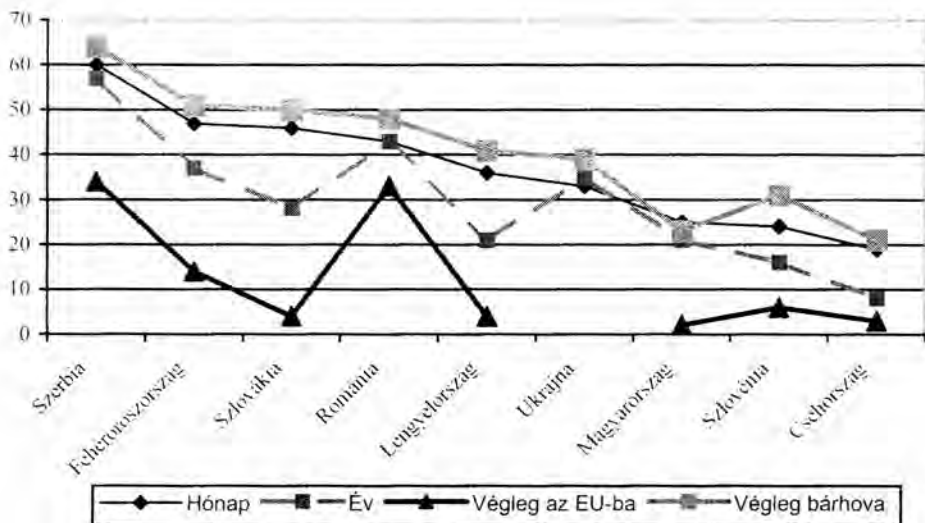
Forrás: Wallace, 1998.

1. ábra

A migrációs potenciál mértéke 1998-ban

(azok aránya, akik az adott időtávra külföldre szándékoznak menni) százalék

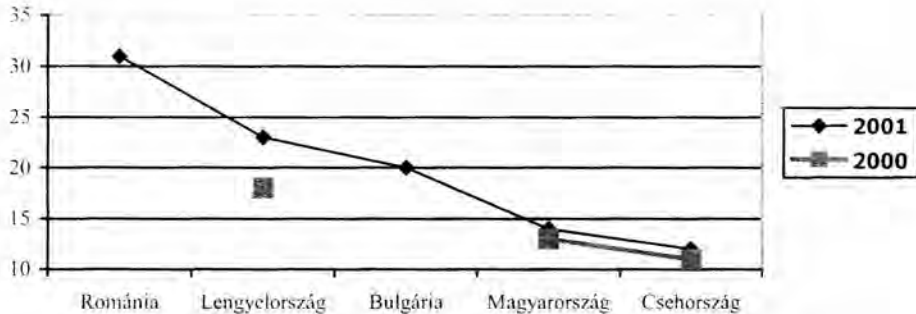
⁴ Néhány nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai: (1) egy 1991. évi adatfelvétel a nyugati országokba irányuló kivándorlásról azt állapította meg, hogy a lengyelek 13, a magyarok 8, csehek és az oroszok 5–5 és

Forrás: NDB, 1998. A mindenképpen és a valószínűleg menne választ adók együttes aránya.

2. ábra

Az EU-ra vonatkozó migrációs potenciál mértéke 1998-ban
(azok aránya, akik az adott időtávra külföldre akarnak menni), százalék

Forrás: CEORG, 2001.

3. ábra

Az EU-csatlakozáshoz kapcsolódó migrációs potenciál mértéke 2000-ben és 2001-ben
(az EU-csatlakozás kapcsán kínálkozó álláslehetőségek iránt
érelklödő és állást keresni megpróbálók aránya), százalék

a litvánok 2 százaléka költözne külföldre családostól (lásd Brym, 1993; Sik, 1993; Berencsi-Sik, 1995); (2) az 1992. és 1993. évi IOM-adatfelvételek alapján szinte egész Albánia külföldön dolgozna, és 13 százalékuk kivándorolna. Ugyanakkor a bolgárok, az oroszok és az ukránok (csupán?) negyede-ötöde menne külföldre dolgozni, és végleg külföldön telepedne le a bolgárok 21, az oroszok és az ukránok körülbelül 7 százaléka (Berencsi-Sik, 1995); (3) egy 1996. évi adatfelvétel tanúsága szerint a magyarok migrációs potenciálja (a 14 évesnél idősebbek körében) a szlovákokénál minden tekintetben, a csehekénél a tervezett és a már szervezés alatt álló migráció esetében alacsonyabb, a lengyelekével nagyjából azonos (Fassmann-Hintermann, 1997).

A határozott időbeli migrációs szándék megfogalmazását kifejező tisztított migrációs potenciál mértéke természetesen alacsonyabb, mint a nyers migrációs potenciálé (2. táblázat). A teljes népesség tisztított migrációs potenciálja 2001-ben és 2002-ben – a 2001. évi kivándorlás magasabb arányát kivéve – körülbelül azonos az 1993–1997 közötti nyers migrációs potenciál értékével.

2. táblázat

A nyers és a tisztított migrációs potenciál mértéke a teljes és a releváns népességben a migráció típusa szerint, 2001-ben és 2002-ben, százalék

Migrációtípus	Nyers migrációs potenciál		Tisztított migrációs potenciál	
	Teljes körű	Releváns	Teljes körű	Releváns
2001				
Rövid távú munkavállalás	9	16	4	7
Hosszú távú munkavállalás	7	12	3	5
Kivándorlás*	3	6	3	6
Kombinált	11	18	7	12
2002				
Rövid távú munkavállalás	8	11	4	5
Hosszú távú munkavállalás	6	9	3	4
Kivándorlás*	3	5	3	5
Kombinált	10	15	7	9
* Mivel a kivándorlás esetében nem tisztítottuk a felvétel adatait, ezért a nyers és a tisztított migrációs potenciál értéke azonos.				

A releváns (a migrációra valóban képes) népességre vonatkoztatott migrációs potenciál mértéke értelemszerűen magasabb, mint a teljes körű migrációs potenciálé. A releváns népesség nyers migrációs potenciálja 2001-ben jóval – legalább kétszer – magasabb volt, mint 1997-ben (rendre 6, 5, 3 és 9 százalék, lásd Sik, 1999), és az ehhez képest alacsonyabb 2002. évi értékek is mind meghaladták 1997 megfelelő értékeit.

KIK MIGRÁLNAK?

Vajon miben tér el – s miben nem – a migrációs terveket fontolgatók társadalmi összetétele a teljes mintától, s van-e eltérés az 1997., 2001. és 2002. évi potenciális migráns népesség társadalmi összetételében?

1997-ben a migrálni szándékozó népesség társadalomrajza minden elemében megegyezett az 1993-ban és 1994-ben tapasztaltakkal (Berencsi–Sik, 1995). Nézzük meg az egyes társadalmi csoportok 1997. évi migrációs potenciáljának a teljes népességben belüli sajátosságait (Sik, 1999c).

- A migrációs potenciál valamennyi típusára jellemző a férfiak magas aránya, az alacsony életkor, a magasabb iskolai végzettség, a tanulók és a munkanélküliek magas aránya, a nagyobb családlétszám és az értékesebb lakástulajdon. Mindezek – az egymással is összefüggő – jellemzők azt sejtetik, hogy a migrációs szándék inkább a társadalom könnyen mozduló csoportjaira jellemző, s nem a lelegelesebbek remélnék külföldön jobb lehetőségeket. Erre utal az is, hogy sem a jövedelem, sem az életvitel nehézsége tekintetében (gyakori hó végi pénzzavar, gondok a család étel-miszer-ellátásával), de az autótulajdonlás mértékében és a romák arányában sem találunk érdemleges eltérést a teljes körű migrációs potenciál egyes típusaiban. Az általános tendencia mellett a kivándorolni vágyók kis csoportján belül viszont két, ellentétes szociológiai helyzetű csoport található: az egyikben magas a romák és az étel-miszerhiánnyal küszködők aránya, míg a másikban azok aránya magas, akik körében nagyobb az egy főre jutó jövedelem és van autójuk.

- A migrálást tervezők három tekintetben térnek el a népességre jellemző elégedettségi szinttől: elégedettebbek az életszínvonalukkal, az egészségükkel és a jövőbeli kilátásaikkal. A migrálni vágyókat tehát nem az itthoni gazdasági ellehetetlenülésük taszítja, sokkal inkább a külföld nyújtotta jobb élet vágya vonzza. Továbbá, a migrációt tervezők a népesség nagyobb önbizalmú, mobilis részéből kerülnek ki – nyilván nem függetlenül alacsonyabb életkoruktól és a magyar kultúrában gyökerező, megengedett-elvart férfi szereptől. A kivándorlást fontolgatók ismét különböznek némileg a külföldi munkavállalást tervezők két csoportjától. Jellemző rájuk, hogy az átlagosnál elégedetlenebbek a lakásukkal (és annak környezetével), a személyes helyzeten túlmutató jelenségekkel, például a politikai beleszólás lehetőségével, valamint az ország gazdasági helyzetével. Ez arra utal, hogy a kivándorlási szándékúakra az „elhajtó” erők erősebben hatnak, mint a munkavállalást tervezőkre.

- Migrálni azok hajlamosabbak, akiknek pszichikai tőkéje a népesség átlagánál jobb, ami a korábban már megismert ténnyel (elégedett az egészségével), valamint más anomiaelemekkel (amelyek azt mutatják, hogy mennyire uralja az egyén önmagát és az őt körülvevő világot) együttesen arra utal, hogy a migrációs hajlandóságban nagy szerepe van az egyéni sajátosságoknak, a szociálpszichológiai tőke elemeinek is. A migrációra inkább gondolhat az, aki bizik az egészségében, a jövőjében és a szerencséjében, uralja a sorsát és eligazodik a világban.

- A migrációs szándékre erősen hatnak a kapcsolati és tapasztalati tőke elemei (az egyén társadalmi környezetének migrációs gyakorlata, a kapcsolati hálózat kiterjedése, valamint a korábbi külföldi tapasztalatok). A migráció minden típusára hajlamosabbak azok, akiknek az átlagosnál szélesebb a kapcsolatrendszerük, s rokonaik, barátaik, munkatársaik, szomszédai, ismerőseik maguk is hajlamosak a migrációra, továbbá akik a népességbeli átlagnál maguk is többet jártak külföldön, illetve szereztek külföldi munkatapasztalatot. Végül, de nem utolsósorban a migrációs szándék erősen összefügg a közelség–távolság érzettel, ami azt fejezi ki, hogy az egyén mennyire könnyen hagyná el hazáját.

Vajon a migrációs potenciálnak az 1990-es években megtapasztalt változatlansága megmaradt-e 2001-ben is?

A nyers migrációs potenciálra ható, a korábbi (1993 és 1997 közötti) elemzésekkel azonos tartalmú szociodemográfiai változók szerinti megoszlások azt mutatják, hogy a migrációs potenciál társadalmi bázisa nem változott meg nagymértékben 1993 és 2001 között (3. táblázat).

3. táblázat

A teljes körű nyers és kombinált migrációs potenciál megoszlásai
válogatott társadalmi jellemzők szerint 2001-ben, százalék

Szociodemográfiai változó	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
<i>Teljes minta</i>	9	7	3	11
Nem				
Férfi	12	10	4	14
Nő	6	4	3	7
Korcsoport				
24 éves alatti	34	25	14	37
25–34 éves	17	14	6	19
35–44 éves	10	8	4	12
45–54 éves	5	4	2	7
55–64 éves	1	0	0	1
65–74 éves	0	0	0	0
75 éves feletti	0	0	0	0
Családi állapot				
Nőtlen, egyedül él	26	21	9	29
Elvált, egyedül él	14	12	4	18
Régió				
Közép-Magyarország	11	9	4	13
Közép-Dunántúl	7	6	3	7
Nyugat-Dunántúl	9	7	0	11
Dél-Dunántúl	11	8	4	12
Észak-Magyarország	6	6	1	7
Észak-Alföld	9	6	6	11
Dél-Alföld	8	5	4	10
Településtípus				
Község	8	6	2	10
Város	7	5	2	8
Megyeszékhely	12	7	5	13
Budapest	12	9	6	14

Iskolai végzettség				
8 általános iskola alatt	0	0	0	0
8 általános iskola	6	3	1	6
Szaktanulmányok	10	7	4	12
Szakközépiskola	8	7	2	11
Érettségi	16	13	8	17
Főiskola	18	9	5	18
(Egyetem)	7	13	2	15
Gazdasági aktivitás				
Vállalkozó	12	5	4	14
Munkanélküli	19	14	5	24
(Tanuló)	51	31	17	48
Munkahely (ha van munkahelye)				
(Külföldi vállalatnál)	23	17	10	22
Szubjektív osztályhelyzet				
Alsó osztály	8	4	6	8
Munkásosztály	5	5	2	7
Alsó középosztály	13	9	4	15
Középosztály	12	10	5	13
A demokrácia működésével való elégedetlenség				
Nagyon elégedetlen	11	10	5	14
Elégedetlen	9	7	4	10
Elégedett	10	6	3	11
Világnézet				
Liberális	15	14	7	18
Konzervatív	8	7	3	11
Szocialista	6	4	3	8
Szociáldemokrata	8	7	3	9
Nemzeti	11	8	4	13
(Radikális)	4	5	0	9
Mérsékelt	9	7	3	11
Zöld	14	10	5	15
Polgári	11	8	4	12
() Az elemszám 50 és 100 között van.				

Szociodemográfiai változó	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
Saját anyagi helyzet				
Nagyon rossz	12	9	7	12
Rossz	5	4	2	6
Is-is	9	7	4	11
Jó	14	8	2	15
Saját várható anyagi helyzet				
Roszzabb	7	3	3	7
Ugyanilyen	8	7	3	10
Jobb	13	9	4	14
Az ország gazdasági helyzete				
(Nagyon rossz)	16	12	11	17
Rossz	8	6	4	9
Is-is	9	7	3	11
Jó	16	8	3	15
Szívesen települne-e át más országba?*				
Kizárt	4	2	0	5
Bármikor	38	28	30	35
Van-e ...?				
Számítógépe	21	14	8	23
Mobiltelefonja	14	10	5	16
Nyaralt-e az utóbbi öt évben külföldön?				
Igen	18	16	7	22
Tartós fogyasztási javakkal való ellátottság**				
Nincstelen	4	3	1	5
Lakásérték (N = 1032, 1027, 1032, 1049)				
1. kvintilis	5	5	1	8
2. kvintilis	6	5	1	7
3. kvintilis	10	6	4	11
4. kvintilis	8	6	4	11
5. kvintilis	16	13	5	18

Személyes jövedelem (N = 1188, 1184, 1186, 1205)				
1. kvintilis	7	4	2	7
2. kvintilis	2	2	2	3
3. kvintilis	5	3	3	6
4. kvintilis	8	8	4	11
5. kvintilis	10	10	3	12
Egy főre jutó háztartási jövedelem (N = 991, 985, 986, 1006)				
1. kvintilis	7	4	3	8
2. kvintilis	11	9	5	15
3. kvintilis	4	3	2	4
4. kvintilis	6	6	4	6
5. kvintilis	10	9	3	13

() Az elemszám 50 és 100 között van.
 * Tízes skálán mérve, ahol 1 = „Soha nem élne más országban”; 10 = „Szívesen élne más országban”.
 A kizárt kategória az 1-es és a 2-es, a bármikor a 7–10-es választ adókat foglalja magában.
 ** A felsorolt 11 tartós fogyasztási cikk közül hányat birtokol. Nincstelen az, akinek legfeljebb kettő van.

A férfiak a nőknél nagyobb arányban terveznek külföldi munkavállalást, de a kivándorlás tekintetében nincs eltérés a nemek között.

Az életkor előrehaladtával gyorsan csökken a migrációs szándék: a migrációs potenciál mértéke a 24 éves alattiak körében az átlagos érték mintegy négyszerese, a 25–34 évesek esetében már csak kétszerese, az 55 éves felettiak körében pedig gyakorlatilag nulla. A legtöbb szociodemográfiai jellemzővel ellentétben e tekintetben a kivándorlást tervezők migrációs potenciálja nem tér el a munkavállalási tervek fontolgatókétól.

Az egyedül élők migrációs potenciálja az átlagos feletti, hiszen őket nem korlátozzák családi kötöttségek.

Regionális eltérés a migrációs potenciál esetében alig mutatható ki, s a település nagysága is csak gyengén hat a migrációs potenciálra. A nagyvárosokban élők körében valamivel erősebb a migrációs szándék.

Az iskolai végzettséget tekintve a migrációs potenciál értéke a 8 általános iskolát be nem fejezettek körében nulla mindegyik migrációs típusban, a 8 általános iskolát végzettek körében az átlagos érték kb. fele, a többi iskolázottsági csoportban növekszik, előbb enyhén, majd jobban meghaladja az átlagot. A legmagasabb migrációs potenciál az érettségizettek és a főiskolát végzettek körében figyelhető meg. Ez alól a hosszú távú külföldi munkavállalás kivétel, amelyet az egyetemi végzettségűek terveznek nagyobb arányban.

A gazdasági aktivitás három sajátos helyzetű csoportja esetében azt látjuk, hogy a vállalkozók – várakozásainkkal szemben, miszerint alacsony lesz körükben a migrációs potenciál – migrációs szándéka átlagos, a munkanélküliek és a tanulók viszont az átlagosnál jóval nagyobb (az előbbieket kétszeres, az utóbbiakat négy-hatszoros) mértékben terveznek külföldi munkavállalást. Kivándorlást csak a tanulók terveznek, de az átlagosnál sokkal nagyobb arányban.

A külföldi vállalatnál dolgozók körében a migrációs potenciál magasabb az átlagosnál, s ez nem csupán a munkavállalás, de a kivándorlás tervezésére is érvényes.

A szubjektív osztályhelyzet nem hat erősen a migrációs szándéokra, de a munkavállalást tervezők aránya a magukat magasabb osztályokba sorolók körében az átlagos feletti.

A demokráciával való elégedetlenség mértéke sem növeli a migrációs potenciál mértékét, s ez nagyjából igaz a különböző világnézetet vallókra is (csupán a liberálisok és a „zöldek” migrációs késztetése haladja meg kissé azt átlagost), továbbá a saját anyagi helyzet és az ország gazdasági helyzetének megítélésére is. A saját anyagi és az ország jelenlegi gazdasági helyzetének megítélése esetében azt látjuk, hogy rövid távú munkavállalásra a „nagyon rossz” és a „jó”, tehát a két szélsőséges helyzet ösztönöz leginkább, hosszú távú munkavállalásra, illetve kivándorlásra pedig a „nagyon rossz” helyzet hajlamosít. Ugyanakkor a saját anyagi helyzet javulását várók inkább hajlamosak a migrációra, mint a többiek.

A migrációs potenciál mértékét erősen meghatározza a saját országgal szembeni közelség-távolság érzet. Azok, akik számára elképzelhetetlen az anyaföld elhagyása, értelemszerűen alig gondolnak a migrációra (kivándorlásra pedig egyáltalán nem), azok viszont, akiknek ez semmi gondot nem jelent, az átlagosnál háromszoros-négyszeres arányban tervezik a külföldi munkavállalást, illetve a kivándorlást.

A kommunikáció modern formái és a külföldön való gyakoribb előfordulás egyaránt növelik a migrációs szándékot.

A tartós fogyasztási javak számán és a lakásértéken keresztül mért jómód egyaránt azt mutatja, hogy a nincstelenség csökkenti, a jómód növeli a migrációs késztetést.

Sem a személyes, sem az egy főre jutó háztartási jövedelmek nagysága nem hat erősen a migrációs potenciálra. A legalacsonyabb személyes jövedelműek migrációs potenciálja a rövid távú munkavállalást tervezők körében meghaladja ugyan a következő két magasabb kategóriába tartozókékat, de egyik csoport migrációs szándéka sem éri el az átlagos mértéket. A két legmagasabb jövedelmű csoport migrációs potenciálja az országos átlag körül mozog (de ez a tendencia a kivándorlási szándék esetében már nem érvényesül). A háztartási jövedelem kategóriái közül a második legalacsonyabb (17 500–25 000 Ft) és a legmagasabb (41 584 Ft feletti) csoportba tartozók migrációs potenciálja emelkedik ki.

Ha a tisztított migrációs potenciál értékének alakulását vizsgáljuk a kiválasztott társadalmi metszetekben, akkor azt látjuk, hogy az összefüggések általában nem térnek el a nyers migrációs potenciál hasonló adatainak elemzése során tapasztaltaktól. A mégis kimutatható különbségek a következők:

- továbbra is a legfiatalabbak a leghajlamosabbak a külföldi munkavállalást tervezésére, de túlreprezentáltságuk kisebb, mint a nyers migrációs potenciál esetében;
- az egyetemet végzettek között a migrációt komolyan tervezők aránya összességében az átlagos alatti;
- az önmagukat az alsó osztályba sorolók és a nagyon rossz anyagi helyzetben élők körében a komoly kivándorlási szándékúak aránya az átlagos feletti.

Vajon bekövetkeztek-e változások a migrációs potenciál társadalmi bázisában 2001 és 2002 között (azaz a kedvezménytörvény életbelépésének hatására)?

A nyers migrációs potenciálra ható szociodemográfiai változók szerinti megoszlások azt mutatják, hogy a migrációs potenciál társadalmi bázisa nem változott jelentős mértékben (4. táblázat).

4. táblázat

A teljes körű nyers és kombinált migrációs potenciál megoszlásai
válogatott társadalmi jellemzők szerint 2002-ben, százalék

Szociodemográfiai változó	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
<i>Teljes minta</i>	8	6	3	10
Nem				
Férfi	11	9	5	15
Nő	4	3	2	5
Korcsoport				
24 éves alatti	25	17	6	31
25–34 éves	12	11	6	18
35–44 éves	5	5	6	8
45–54 éves	4	3	3	6
55–64 éves	3	1	0	2
65–74 éves	0	0	0	0
75 éves feletti	0	0	0	0
Településtípus				
Község	5	3	2	6
Város	7	6	4	10
Megyeszékhely	9	8	5	13
Budapest	11	8	5	13
Iskolai végzettség				
8 általános iskola alatt	4	1	1	3
8 általános iskola	4	4	2	7
Szakmunkásképző	18	14	9	19
Szakközépiskola	6	6	4	9
Érettségi	9	6	4	12
Főiskola	14	15	0	14
(Egyetem)	5	7	8	13
Gazdasági aktivitás				
Vállalkozó	7	8	7	11
Alkalmi, megbízásos	42	33	8	42
Munkanélküli	12	12	9	13
(Tanuló)	30	23	7	38

Szociodemográfiai változó	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
A demokrácia működésével való elégedetlenség				
Nagyon elégedetlen	13	4	7	16
Elégedetlen	9	8	5	11
Elégedett	6	5	2	8
Saját anyagi helyzet				
Nagyon rossz	10	9	10	11
Rossz	9	7	5	11
Is-is	5	4	2	7
Jó	16	10	3	19
Saját várható anyagi helyzet				
Roszzabb	6	8	4	10
Ugyanilyen	8	5	3	8
Jobb	10	6	5	13
Az ország gazdasági helyzete				
(Nagyon rossz)	8	8	5	12
Rossz	7	6	4	10
Is-is	7	5	3	9
Jó	13	10	6	16
Szívesen települne-e át más országba?*				
Kizárt	22	18	9	18
Bármikor	42	51	79	48
Tartós fogyasztási javakkal való ellátottság**				
Nincstelen	5	4	4	6
Lakásérték (N = 712, 709, 713, 716)				
1. kvintilis	3	2	1	3
2. kvintilis	12	11	5	17
3. kvintilis	9	8	4	12
4. kvintilis	4	2	1	6
5. kvintilis	9	10	8	14

Személyes jövedelem (N = 727, 725, 726, 731)				
1. kvintilis	8	5	2	10
2. kvintilis	3	3	4	5
3. kvintilis	5	2	2	6
4. kvintilis	2	1	0	2
5. kvintilis	12	10	3	14
Egy főre jutó háztartási jövedelem (N = 556, 556, 558, 560)				
1. kvintilis	8	5	6	13
2. kvintilis	3	3	0	3
3. kvintilis	7	5	4	7
4. kvintilis	5	5	1	11
5. kvintilis	9	8	2	9
<p>* Tíz-es skálán mérve, ahol 1 = „Soha nem élne más országban”; 10 = „Szívesen élne más országban”. A kizárt kategória az 1-es és a 2-es, a bármikor a 7–10-es választ adókat foglalja magában. ** A felsorolt 11 tartós fogyasztási cikk közül hányat birtokol. Nincstelen az, akinek legfeljebb kettő van. () Az elemszám 50 és 100 között van.</p>				

A férfiak a nőknél továbbra is nagyobb arányban terveznek külföldi munkavállalást és kivándorlást. 2002-ben új fejlemény, hogy a kivándorlási szándék tekintetében is megjelenik a nemek közötti különbség, ami az előző években nem volt jellemző.

Az életkor előrehaladtával csökken a migrációs potenciál mértéke – ugyanúgy, mint az eddigi vizsgálatokban – mind a munkavállalás, mind a kivándorlás esetében.

A városiak migrációs potenciálja magasabb a falusiakénál, s a társadalom e két csoportja közötti különbség enyhén nőtt a 2001. évi felvétel adataihoz képest.

Várakozásainkkal ellentétben az iskolai végzettség gyengén hat a migrációs potenciál mértékére. 2001-hez képest a szakmunkásképzőt végzettek körében sokkal nagyobb mértékű a külföldi munkavállalást és a kivándorlást tervezők aránya egyaránt. A felsőfokú végzettségűek körében is nagyobb az átlagnál a migrációs hajlandóság, azonban a főiskolát végzettek körében senki sem tervez kivándorlást.

Az előző évek tapasztalatai alapján azt vártuk, hogy a gazdasági aktivitás két sajátos helyzetű csoportjában – a munkanélküliek és a tanulók körében – az átlagnál jóval nagyobb lesz a migrációs késztetés. Várakozásaink csak részben igazolódtak: a külföldi munkavállalási szándék ugyan mindkét csoportban jóval az átlagos fölötti, de a kivándorlási hajlandóság – noha 2001-ben a tanulók esetében az átlagost meghaladta – most átlagos körüli. Megjelenik viszont egy kiugróan magas munkavállalási szándékot mutató csoport: az alkalmi munkások, illetve a megbízásos munkaviszonyban állók az átlagnál több mint ötszörös arányban tervezik a külföldi munkavállalást.

A demokrácia működésével való elégedetlenség mértéke – a hosszú távú munkavállalás kivételével – növeli a migrációs potenciál mértékét.

Az eddigi vizsgálatok során azt tapasztaltuk, hogy az anyagi helyzet javulását várók inkább hajlamosak migrációra, mint a többiek. 2002-ben azt látjuk, hogy ez az állítás csak a rövid távú munkavállalási tervek esetében igaz. A saját és az ország jelenlegi gazdasági helyzetének megítélése esetében azt tapasztaltuk, hogy az eddigi tendenciák nem változtak, tehát a két szélsőséges helyzet ösztönöz leginkább külföldi munkavállalásra, és kivándorlásra inkább a „nagyon rossz” helyzet hajlamosít.

Az anyaföld elhagyásához való pszichés viszony nagy befolyása a migrációs szándéokra jelentősen módosult 2002-ben. Szembetűnő változás, hogy míg korábban a szülőföldhöz erősen kötődők migrációs potenciálja jóval az átlagos alatti volt, most a munkavállalást tervezők aránya közel háromszorosa az átlagosnak, és a kivándorlást fontolgatók aránya éppen átlagos. Azok körében is nőtt a migrációs potenciál, akik kötődése az anyaországhoz nem meghatározó. Körükben kiugróan megnőtt a kivándorlási szándékúak aránya: közel 80 százalékukat foglalkoztatja ez a gondolat (arányuk az átlagos érték 26-szorosa, szemben a 2001. évi háromszoros aránnyal).

A 2001. évi adatok azt mutatták, hogy a lakásértéken keresztül mért jómód közel arányosan növeli a migrációs potenciált (a legmagasabb lakásérték-kvintilisbe tartozók migrációs potenciálja volt a legnagyobb). Ezzel szemben a 2002-es adatok alapján már a második legalacsonyabb kvintilisbe tartozók migrációs potenciálja is magas, sőt a munkavállalási tervek, illetve a kombinált migrációs potenciál tekintetében ez a csoport megelőzi a legjobb módú csoportot.

A személyes, illetve a háztartási jövedelem nagyságának hatása a migrációs hajlandóságra továbbra sem erős. Szembetűnő viszont, hogy a személyes jövedelem szerinti két szélső kategóriába tartozók – tehát a legalacsonyabb, illetve legmagasabb jövedelműek – hajlamosabbak a külföldi munkavállalásra.

HOVÁ MENNÉNEK?

1993 és 1997 között a migráció iránya ugyanolyan stabil volt, mint a migrációs potenciál mértéke és a migrációs szándékúak társadalmi összetétele, pszichikai jellemzői. Hozzátehetjük még, hogy ez a stabilitás valószínűleg nem más, mint a hosszú távú történelmi trend és a földrajzi szerkezet okozta, nagy tehetetlenségi erejű mozgások mai megjelenési formái. A migráció tervezett irányában 1997 és 2002 között sem történt nagy változás: a magyarok leginkább a német és az osztrák munkaerőpiacon tervezik munkaerejük értékesítését, míg a kivándorlás leggyakoribb célállomása e két ország mellett az USA.⁵

A migrációs potenciál irányát vizsgálva a 2001. és a 2002. évi elemzések egyaránt azt mutatják, hogy német-osztrák dominancia mindhárom migrációs típusban egyértelműen érvényesül (5. táblázat). Emellett 2001-ben a rövid távú munkavállalás terén az USA és a nagy nyugat-európai országok, a hosszú távú munkavállalás terén az USA és Olaszország, a kivándorlás esetében e két ország mellett Ausztrália célállomás szerepe jelentős.

⁵ 1993-ban a rövid és a hosszú távú munkavállalást tervezők összesen 59, illetve 54 százaléka indult volna Németországba és Ausztriába (a kisebb arányban említett országok: Anglia, az USA, Franciaország, Svájc és Olaszország voltak). 1994-re valamelyest csökkent a német-osztrák dominancia, ekkor e két munkaerőpiacra a rövid és hosszú távú munkát keresők 54, illetve 49 százaléka készült.

A fontosabb célállomások mellett a szétszórt („egyéb”) irányok súlya rendre nő, ahogy a nagyobb súlyú migrációs döntés felé haladunk. Ez arra utal, hogy a hosszú távú munkavállalási és a kivándorlási tervek sokkal inkább „testreszabottak”, mint a rövid távú munkavállalás esetén, amennyiben valószínűleg a migrációs burok már meglévő kapcsolatait, illetve korábbi személyes tapasztalatok alapján szerveződnek.⁶

5. táblázat

A teljes körű nyers és kombinált migrációs potenciál iránya 2001-ben és 2002-ben, az összes választott ország százalékában

Célállomás	Nyers migrációs potenciál			Kombinált migrációs potenciál
	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	
2001 (N = 216, 166, 71, 453)				
Németország	32	25	17	27
Ausztria	19	16	20	18
Anglia	7	4	4	5
Ausztrália	0	3	7	2
Franciaország	3	0	4	2
Olaszország	8	8	8	8
USA	9	15	11	8
Egyéb	22	29	29	30
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
2002 (N = 109, 92, 58, 259)				
Németország	35	32	22	31
Ausztria	18	15	9	15
Anglia	11	10	10	10
Ausztrália	0	0	2	0
Franciaország	4	5	7	5
Olaszország	6	4	7	6
USA	7	9	14	10
Egyéb	19	25	29	23
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

⁶ Az 1997-es vizsgálat azt is igazolta, hogy a migráció iránya nagymértékben hasonlít a kérdezettek körülölelő migrációs burok migrációjának irányához (Sik, 1999c). A migrációs tervek generációkon keresztül hasonlóak maradnak (erre egy középiskolások körében folytatott kutatása utal, miszerint a középiskolások külföldi munkavállalásának elsődleges célja Németország, lásd Diósi, 1999). A migrációs buroknak a migrációs potenciálra gyakorolt hatásáról a Kárpát-medencei magyarok körében Simonovits írt kötetünkben (lásd 143–149. o.).

A 2001. és 2002. évi adatsorok összevetéséből látható, hogy a rövid és a hosszú távú külföldi munkavállalás célállomásaiban nincs jelentős változás: továbbra is a nyugat-európai országok és ezen belül a német nyelvterületek vezetnek, sőt még kisebb is növekedés is bekövetkezett. A kivándorlás tekintetében viszont módosul a kép: Németország irányába mutatkozik ugyan kis növekedés, viszont az Ausztriába irányuló kivándorlási szándék igen jelentős mértékben visszaesett (a felére csökkent); a növekedés pedig elsősorban Anglia és Franciaország esetében szembetűnő. Ha azonban a kivándorlás célállomásait aszerint különböztetjük meg, hogy európai vagy Európán kívüli ország a tervezett migráció iránya, akkor 2001 és 2002 között nincs szignifikáns eltérés. A kombinált migrációs potenciál terén sem találunk lényeges változásokat, sem országonként, sem kontinensenként.

A 2001. évi CEORG-adatok (amelyek nem specifikálják a tervezett munkavállalás hosszát és az EU-országokra szűkítik le a migrációs potenciál irányait) megerősítik a német-osztrák dominanciáról tett megállapítást (6. táblázat). A többi európai ország közül Anglia súlya emelkedik ki.

6. táblázat

A migráció iránya a kelet-európai országok lakossága körében, 2001
a „Melyik EU-tagországban szeretne dolgozni?” kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Célállomás	Bulgária	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Románia
Németország	33	43	48	40	27
Ausztria	2	11	5	24	5
Anglia	6	14	9	10	4
Belgium	2	0	1	1	1
Dánia	0	0	2	1	1
Finnország	0	0	0	0	0
Franciaország	3	6	9	3	8
Görögország	10	0	0	1	4
Hollandia	2	1	4	3	3
Írország	0	1	0	0	1
Luxemburg	0	0	0	1	0
Olaszország	5	3	5	3	22
Portugália	0	0	0	0	0
Spanyolország	8	3	2	2	10
Svédország	2	0	5	2	2
Egyéb	10	7	1	4	7
Nem tudja	17	11	9	5	5
Forrás: CEORG, 2001.					

A magyarok migrációs irányait a másik négy országbeliekével összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarok és a csehek migrációs szándékának struktúrája meglehetősen hasonló (az elsődleges célállomás Németország, majd Ausztria és Anglia). A magyarok esetében nagyobb Ausztria, a csehek körében Franciaország és Anglia súlya (és a bizonytalanok aránya). A lengyelek, amellet hogy körükben is Németország az elsődleges célország, leginkább Franciaországba és a Svédországba mennének (a lengyel diaszpóra számára korábban is ezek voltak a hagyományos célországok, összefüggésben a geopolitikai helyzettel). A két balkáni ország lakosai körében kisebb mértékben ugyan, de továbbra is meghatározó a német munkaerőpiac szerepe. A migránsok úti céljában ismét a diaszpórák és a területi elhelyezkedés okozta történelmi-geopolitikai irányok felerősödése mutatkozik meg (Romániából Olaszországba, Franciaországba és Spanyolországba, Bulgáriából Görögországba, Spanyolországba és „az egész világba” igyekeznének).

AZ EURÓPAI UNIÓ FELÉ IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓS SZÁNDÉK

A CEORG-kutatás keretei között 2000 őszén és 2001 tavaszán az Európai Unió országaiba irányuló munkavállalási szándékot vizsgáltuk a magyar lakosság körében.⁷ A jövőbeli munkavállalással kapcsolatos vélemények megoszlása 2000 novembere és 2001 májusa között lényegében nem változott (7. táblázat).

7. táblázat

Az Európai Unió felé irányuló migrációs szándék,

a „Szándékában áll-e munkát vállalni valamelyik Európai Unióhoz tartozó országban Magyarország csatlakozását követően?” kérdésre adott válaszok megoszlása, százalék

Válasz.	2000. november (N = 1470)	2001. május (N = 1493)
Igen, és egészen biztosan meg is próbálom.	5	6
Igen, és valószínűleg megpróbálom.	6	7
Ha valaki ilyen állást ajánlana, megfontolnám, de magamtól nem próbálnék.	9	8
Még túl korai ezen gondolkodni.	8	6
Nem, valószínűleg nem próbálnék.	12	11
Egészen biztosan nem próbálnék.	60	62
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az elemzés során az előbbi hat válaszlehetőséget három kategóriába vontuk össze. Ezután az így kialakított típusokba tartozók társadalmi összetételét vizsgáltuk a kiválasztott szociodemográfiai változók alapján. A 2000. őszi adatfelvétel eredményeit a 8. táblázatban foglaltuk össze.

⁷ A kutatást a Tárki végezte.

8. táblázat

Az Európai Unió felé irányuló migrációs szándékúak társadalmi összetétele
(válogatott társadalmi jellemzők szerint), 2000. őszi (N = 1500), százalék

Szociodemográfiai változó	Megpróbálna munkát vállalni	Várakozó állásponton van	Nem próbálna meg munkát vállalni	Összesen
<i>Teljes minta</i>	11	16	73	100
Nem				
Férfi	16	18	66	100
Nő	7	15	78	100
Korcsoport				
24 éves alatti	36	42	22	100
25–34 éves	17	35	48	100
35–44 éves	13	25	62	100
45–54 éves	10	13	77	100
55–64 éves	4	4	92	100
65–74 éves	1	0	99	100
75 éves feletti	1	1	98	100
Egyedül él-e, családi állapot				
Egyedül él	14	17	69	100
Élettárral vagy házastárral él	9	16	75	100
Nőtlen, hajadon	29	36	35	100
Házias	9	15	76	100
Elvált	6	15	79	100
Özvegy	2	2	96	100
Régió				
Budapest	13	14	73	100
Északnyugat-Magyarország	13	18	69	100
Délnyugat-Magyarország	7	19	74	100
Középklet-Magyarország	8	18	74	100
Északkelet-Magyarország	12	11	77	100
Délkelet-Magyarország	10	18	72	100
Településtípus				
Község	9	17	74	100
Város	11	17	72	100
Megyeszékhely	11	17	72	100
Budapest	13	14	73	100

Iskolai végzettség				
8 általános iskola alatt	1	1	98	100
8 általános iskola	9	11	80	100
Szakképzőiskola	13	20	67	100
Szakközépiskola	15	24	61	100
Érettségi	15	20	65	100
Főiskola	11	21	68	100
(Egyetem)	4	19	77	100
Gazdasági aktivitás				
Alkalmazott teljes munkaidőben	16	27	57	100
(Vállalkozó)	11	23	66	100
(Munkanélküli)	25	28	47	100
(Tanuló)	42	50	8	100
Munkahely (ha van munkahelye)				
(Külföldi vállalatnál)	15	28	57	100
Szubjektív osztályhelyzet				
Alsó osztály	10	10	80	100
Munkásosztály	9	12	79	100
Alsó középosztály	11	19	70	100
Középosztály	13	23	64	100
A demokrácia működésével való elégedetlenség				
Nagyon elégedetlen	12	15	73	100
Elégedetlen	11	16	73	100
Elégedett	11	19	70	100
Saját anyagi helyzet				
Nagyon rossz	10	14	76	100
Roszs	9	12	79	100
Is-is	11	19	70	100
Jó	14	19	67	100
Saját várható anyagi helyzet				
Sokkal rosszabb	8	11	81	100
Roszsabb	7	13	80	100
Ugyanilyen	11	17	72	100
Jobb	17	22	61	100

() Az elemszám 50 és 100 között van.

Szociodemográfiai változó	Megpróbálna munkát vállalni	Várakozó állásponton van	Nem próbálna meg munkát vállalni	Összesen
Az ország gazdasági helyzete				
(Nagyon rossz)	19	16	65	100
Rossz	12	15	73	100
Is-is	9	18	73	100
Jó	8	17	75	100
Van-e ...?				
Számítógépe	15	22	63	100
Mobiltelefonja	17	25	58	100
Tartós fogyasztási javakkal való ellátottság*				
Nincstelen	7	10	83	100
Lakásérték (N = 1376)				
1. kvintilis	11	15	74	100
2. kvintilis	11	16	73	100
3. kvintilis	9	16	75	100
4. kvintilis	11	20	69	100
5. kvintilis	15	18	67	100

Személyes jövedelem (N = 1376)				
1. kvintilis	17	21	62	100
2. kvintilis	7	10	83	100
3. kvintilis	7	11	82	100
4. kvintilis	9	16	75	100
5. kvintilis	12	20	68	100
Egy főre jutó háztartási jövedelem (N = 1052)				
1. kvintilis	14	23	63	100
2. kvintilis	10	19	71	100
3. kvintilis	10	14	76	100
4. kvintilis	13	18	69	100
5. kvintilis	11	17	72	100

Hogyan szavazna az EU-csatlakozásról?				
Csatlakozzon Magyarország	14	19	67	100
Ne csatlakozzon Magyarország	5	10	85	100
(Nem menne el szavazni)	2	12	86	100
* A felsorolt 9 tartós fogyasztási cikk közül hányat birtokol. Nincstelen az, akinek legfeljebb kettő van () Az elemszám 50 és 100 között van.				

A férfiak több mint kétszer olyan arányban terveznek külföldi munkavállalást az EU-tagországokban, mint a nők.

Az életkor növekedésével rohamosan csökken a munkavállalási szándékuk aránya. Míg a 24 éves alattiak több mint harmada, addig a 25–34 éves közöttiek kevesebb mint ötöde, az 55 éves feletti korcsoportok pedig elenyésző töredéke fontolgatja az unióbeli munkavállalást a csatlakozást követően.

A családi állapot egyértelműen meghatározza a munkavállalási hajlandóságot: az egyedül élők, a nőtlenek és a hajadonok migrációs potenciálja mindkét vizsgált dimenzióban meghaladja az átlagos értéket; a házasoké és az elváltaké megközelíti azt, míg az özvegyeké messze elmarad attól.⁸

Regionális szempontból nincsenek lényeges eltérések. A fővárosban és az Északnyugat-Magyarországon élők külföldi munkavállalási kedve enyhén meghaladja az átlagot, a Dél-nyugat- és Középhelet-Magyarországon élők pedig nem éri el azt.

A külföldi munkavállalást tervezők aránya az iskolai végzettség növekedésével a középiskolai érettségi szintjéig nő. Figyelemre méltó, hogy az egyetemet végzettek mindössze 4 százaléka törekedik arra, hogy munkát vállaljon az uniós tagországokban.

A gazdasági aktivitást tekintve a munkanélküliek és még inkább a tanulók tervezik a legnagyobb arányban az unióbeli munkavállalást, a vállalkozók érdeklődése viszont éppen átlagos. Még a teljes munkaidőben foglalkoztatottak migrációs hajlandósága is magasabb, mint a vállalkozóké, s ez érvényes a külföldi vállalatnál dolgozók körére is.

A szubjektív osztályhelyzet érdemben nem befolyásolja a migrációs potenciál mértékét, a magukat magasabb osztályokba sorolók munkavállalási szándéka valamelyest meghaladja az átlagos értéket.

A demokráciával való elégedetlenség mértéke nem hat a migrációs potenciál mértékére.

A szubjektív anyagi helyzet hatása megegyezik a szubjektív osztályhelyzet esetén tapasztaltakkal. Azok viszont, akik nemcsak jónak értékelik anyagi helyzetüket, de biznak annak javulásában is, már inkább hajlamosak a migrációra.

Az ország jelenlegi gazdasági helyzetét leginkább negatívan megítélők körében kiemelkedő az unióbeli munkavállalási kedv.

A számítógép- és mobiltelefon-használat – amelyek a kommunikáció modern formái mutatóinak tekinthetők – egyaránt növelik a migrációs potenciált.

⁸ Fontos megjegyezni, hogy a családi állapotot nagymértékben meghatározza az életkor, tehát például az özvegyek valószínűleg a korösszetételük miatt zárkóznak el külföldi munkavállalástól.

A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság mutatója szerint a nincstelenség csökkenti, a jómód növeli a migrációs szándékot.

A lakástulajdon értékének növekedése nem hat egyértelműen a migrációs potenciálra. A legértékesebb lakást birtoklók migrációs készletése valamelyest meghaladja az átlagost.

Sem a személyes, sem az egy főre jutó háztartási jövedelmek nagysága nem hat erősen a migrációs potenciálra. A legalacsonyabb és némileg a legmagasabb kategóriába tartozók migrációs szándéka meghaladja az átlagos értéket, a többi kategóriába tartozók még azt sem érik el. A háztartási jövedelem kategóriái szerint is a legalacsonyabb csoportba tartozók munkavállalási szándéka a legkifejezettebb.

Végül, de nem utolsósorban, az EU-csatlakozással kapcsolatos attitűd – logikailag is – összefügg a unió tagországaiba irányuló munkavállalási szándékkal. Azok körében, akik a közelgő népszavazáson a csatlakozásra voksolnának, a migrációs potenciál mértéke kissé meghaladja az átlagost, azok körében pedig, akik a csatlakozás ellen szavaznának, vagy el sem mennének szavazni, messze elmarad attól.

A EU-országokon belüli munkavállalási szándék társadalmi bázisa 2000 ősze és 2001 tavasza között lényegében nem változott, csupán egyetlen említésre méltó eltérést tapasztaltunk: az életkor növekedésével még meredekebben csökken a munkavállalási kedv. A 44 éves alattiak a 2000. őszinél nagyobb arányban fontolgatják az unióbeli munkavállalást a csatlakozást követően, a 44 éves felettiak pedig valamivel kisebb arányban.

FÜGGELÉK

1. függelék

A kutatás kérdőíve

STÁTUS KÉRDŐÍV

a) Melyik országban kérdezel?

1 – Románia 2 – Ukrajna 3 – Jugoszlávia 4 – Szlovákia

b) Milyen mintán kérdezel?

1 – nem roma alminta 2 – roma alminta 3 – értelmiségi alminta

Település neve:

Kérdező aláírása:

kérdező száma		

KÉRDEZÉS KEZDETE: 2001. hó nap óra perctől

1. Tervezi-e Ön, ...

					HA IGEN:			
		Igen	Nem	NT		Mely ország(ok)ra gondolt?		
							NT	
a)	hogy egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
b)	hogy egy pár évre külföldre menjen dolgozni?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
c)	hogy külföldön éljen?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X

2. Tervezi-e, hogy kiváltja a határon túli magyarok számára kibocsátott igazolványt?

1 – igen 2 – nem 9 – NT X –

3. Tervezi-e, hogy ha megkapta az igazolványt, akkor munkát vállal Magyarországon?

1 – igen 2 – nem **12-RE UGRÁS** 9 – NT X –

4. Mikor (melyik évben) szeretne munkát vállalni Magyarországon?

- 1 – rögtön, amint lehetséges lesz (már 2002-ben)
- 2 – később (2003-ban) vagy
- 3 – még nem tudja pontosan, hogy mikor
- 4 – minden évben, ha lehet... (2002-ben és 2003-ban és később is)
- 5 – egyéb válasz
- 9 – NT X –

5. Milyen munkát vagy munkákat tervez végezni?

3 VÁLASZ LEHET!

FOGLALKOZÁS VAGY ÁGAZAT MEGNEVEZÉSE:

- a) X –
- b) X –
- c) X –

00 – bármit elvállalna, mindegy

99 – NT X –

6. Hol, Magyarországon melyik részén szeretne munkát vállalni?

TÖBB VÁLASZ LEHET!

- 1 – Budapest
- 2 – Észak-Magyarország
- 3 – Alföld
- 4 – Dunántúl
- 5 – egyéb, éspedig:
- 0 – teljesen mindegy
- 9 – NT X –

7. Havonta körülbelül hány forintot szeretne keresni?

**A NETTÓ ÖSSZEGET MONDJA:
AMIT KÉZHEZ KAP!**

..... forintot havonta 9 – NT X –

8. Mennyi az a legkevesebb havi pénz, amennyiért még megérné Önnek
a magyarországi munkavállalás?

**A NETTÓ ÖSSZEGET MONDJA:
AMIT KÉZHEZ KAP!**

..... forintot havonta 9 – NT X –

9. Mire fordítaná a magyarországi munkavállalásból származó jövedelmét?

- 1 – a mindennapi megélhetés biztosítására (élelmiszer, ruházat vásárlására)
- 2 – tartós fogyasztási cikkek beszerzésére (háztartási cikkek)
- 3 – személygépkocsi vásárlására
- 4 – ingatlanvásárlásra, építkezésre, nagyobb tatarozásra
- 5 – szórakozásra, üdülésre
- 6 – hosszú távú befektetésre (vállalkozás indítása, fenntartása, részvényvásárlás)
- 7 – egyéb válasz, éspedig:
- 9 – NT X –

TÖBB VÁLASZ LEHET!

10. Miért szeretne Magyarországon munkát vállalni?**TÖBB VÁLASZ LEHET!**

- 01 – itthon egyáltalán nincs munkalehetőség
 02 – itthon egyáltalán nincs a szakképzettségének megfelelő munkalehetőség
 03 – itthon egyáltalán nincs megfelelő jövedelmet biztosító munkalehetőség
 04 – itthon van munkája, de nem biztosítja a mindennapi megélhetést
 05 – olyan nagyobb összegre van szüksége, melyet csak magyarországi extra munkával tud megszerezni
 06 – hosszú távú munkavállalási tervei vannak Magyarországgal kapcsolatban
 07 – kalandvágyból
 08 – családjá, ismerősei nyomására
 09 – magyarként diszkriminálták
 10 – romaként diszkriminálták
 11 – egyéb válasz, éspedig:
- 99 – NT X –

11. Akkor is vállalná a magyarországi munkát, ... ?

	Igen	Nem	NT	
ha ez azzal járna, hogy a fizetéséből le fogják vonni a járulékokat (adó, nyugdíj, biztosítás)?	1	2	9	X
ha legfeljebb három hónapra kapna engedélyt?	1	2	9	X
ha be kell jelentkeznie a munkaügyi hatóságoknál?	1	2	9	X

HA NEM TERVEZ MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁST (3. kérdés 2-es és 9-es kód)**12. Miért nem tervez magyarországi munkavállalást?****TÖBB VÁLASZ LEHET!**

- 01 – nincs szükség rá, jól keres, biztos állása van
 02 – nincs szükség rá, van a családban, aki eleget keres, elég a háztartás jövedelme
 03 – más országban akar dolgozni
 04 – mást tervez (tanulás, gyerekszülés...)
 05 – nem tud, mert beteg...
 06 – nem tud, mert nincs szaktudása
 07 – nem tud, mert nem ismeri az ottani feltételeket (információ-, kapcsolathány)
 08 – nem tud, mert nem lenne megfelelő munka neki
 09 – nem tud, mert nem engedi a család (a családi helyzet)
 10 – nem tud, mert nincs elég pénze, hogy nekivágjon a munkakeresésnek
 11 – egyéb válasz, éspedig:
- 99 – NT X –

MINDENKITŐL!**13. Összesen Önnel együtt hányan élnek Önök egy háztartásban?**

HA NEM EGYEDÜL ÉL: A háztartás tagjai közül hányan nem töltötték be a 18. életévüket?
 Hányan 56 évesek vagy idősebbek?

- Összesen fő X –
 ebből: – 18 éves alatti: fő X –
 – 56 éves vagy idősebb: fő X –

14. Kérem válaszoljon néhány kérdésre az Ön személyére és a háztartás 18–55 év közötti tagjaira vonatkozóan! (Ha 3-nál több 18 és 55 év közötti családtagja van, akkor a három legfiatalabbra vonatkozóan válaszoljon!)

	1. KÉRDEZETT	2. háztartástag	3. háztartástag	4. háztartástag
a) Neme	1 – férfi 2 – nő X –	1 – férfi 2 – nő X –	1 – férfi 2 – nő X –	1 – férfi 2 – nő X –
b) Születési éve	19.... 9 – NT X –	19.... 9 – NT X –	19.... 9 – NT X –	19.... 9 – NT X –
c) Legmagasabb befejezett iskolai végzettsége				
1 – 8 általános v. kevesebb	1 2	1 2	1 2	1 2
2 – szakmunkásképző	3 4	3 4	3 4	3 4
3 – érettségi	9 – NT X –	9 – NT X –	9 – NT X –	9 – NT X –
4 – felsőfokú				
d) Gazdasági aktivitása				
1 – alkalmazott				
2 – vállalkozó	1 2	1 2	1 2	1 2
3 – munkanélküli	3 4	3 4	3 4	3 4
4 – háztartásbeli	5 6	5 6	5 6	5 6
5 – tanuló	7	7	7	7
6 – nyugdíjas	9 – NT X –	9 – NT X –	9 – NT X –	9 – NT X –
7 – egyéb okból nem dolgozik				
e) HA ALKALMAZOTT VAGY VÁLLALKOZÓ: Mí a foglalkozása? ÍRD LE!	X –	X –	X –	X –
f) Az elmúlt 12 hónapban dolgozott-e Magyarországon?	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –
g) Az elmúlt 12 hónapban dolgozott-e másutt külföldön?	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –	1 – igen 2 – nem X –
h) Tervezi-e hogy kiváltja a magyarigazolványt?		1 – igen 2 – nem 9 – NT X –	1 – igen 2 – nem 9 – NT X –	1 – igen 2 – nem 9 – NT X –
i) Tervezi e hogy Magyarországon vállal munkát?		1 – igen 2 – nem 9 – NT X –	1 – igen 2 – nem 9 – NT X –	1 – igen 2 – nem 9 – NT X –
j)–l) HA TERVEZI:				
j) Mikor?		1 2 3 9 – NT X –	1 2 3 9 – NT X –	1 2 3 9 – NT X –
k) Milyen munkát tervez? FOGLALKOZÁS VAGY ÁGAZAT! ÍRD LE!		9 – NT X –	9 – NT X –	9 – NT X –
l) Hol szeretne dolgozni?				
1 – Budapest				
2 – Észak-Magyarország				
3 – Alföld				
4 – Dunántúl				
5 – egyéb				
0 – teljesen mindegy				

15. Élnek-e Magyarországon barátai, rokonai?

1 – igen 2 – nem X –

16. És másutt külföldön?

1 – igen 2 – nem X –

17. Ön és háztartása milyen lakásban lakik?

1 – saját tulajdonú kertes ház 4 – bérelt tömb- vagy lakótelepi lakás
 2 – saját tulajdonú tömb- vagy lakótelepi lakás 5 – időszakos albérlés
 3 – bérelt kertes ház 9 – NT X –

18. Van Önöknek ...

		Van	Nincs	
a)	színes tévéjük?	1	2	X
b)	hagyományos vezetékes telefonjuk?	1	2	X
c)	Mobiltelefonjuk?	1	2	X
d)	CD-lejátszójuk?	1	2	X
e)	személyi számítógépük?	1	2	X
f)	HA NINCS SZÁMÍTÓGÉP = X! internet-hozzáférésük?	1	2	X
g)	automata mosógépük?	1	2	X
h)	Videomagnójuk?	1	2	X
i)	értékes művészeti tárgyük?	1	2	X
j)	mikrohullámú sütőjük?	1	2	X
k)	fagyasztóládájuk?	1	2	X
l)	nyugati személygépkocsijuk?	1	2	X
m)	keleti személygépkocsijuk?	1	2	X
n)	földtulajdonuk?	1	2	X

19. Kérem, nézze meg az **I. VÁLASZLAP** -ot! Hol tudná elhelyezni az Önök családját jövedelem szempontjából ezen a skálán, ahol az 1-es a legszegényebbeket, a 10-es a leggazdagabbakat jelenti?

01 02 03 04 05 06 07 08 09 10
 legszegényebbek leggazdagabbak
 99 – NT X –

20. Hol helyezné el önmagát azon a skálán, ahol az 1-es azt jelenti, hogy soha, semmilyen körülmények között sem élne más országban, a 10-es pedig azt jelenti, hogy szívesen áttelepülne egy másik országba.

A **2. VÁLASZLAP** segítségével válaszoljon!

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
soha nem élne más országban							szívesen élne más országban		
99 – NT		X –							

21. Ön szerint az ország helyzete a következő 5 évben hogyan alakul?

- 1 – jelentős mértékben javulni fog
 - 2 – mérsékelten javulni fog
 - 3 – nem változik
 - 4 – mérsékelten romlani fog vagy
 - 5 – jelentős mértékben romlani fog
- 99 – NT X –

22. Ön szerint hogyan alakul az országban élő magyarok létszáma a következő száz évben?

- 1 – teljesen eltűnnek a magyarok
 - 2 – jelentős mértékben csökkenni fog a számuk
 - 3 – mérsékelt ütemben csökkenni fog a számuk
 - 4 – a jelenlegi szinten stabilizálódik a számuk
 - 5 – mérsékelt ütemben nőni fog a számuk vagy
 - 6 – jelentős ütemben nőni fog a számuk
- 99 – NT X –

23. Az emberek egymás közti viszonyai különbözőképpen alakulnak. A következőkben felsorolok néhány jellegzetes kapcsolatfajtát.

Kérem, válassza ki a **2. VÁLASZLAP** segítségével azokat a nemzetiségeket, akiket családtagként elfogadna!

		Az ország többségi lakosai	Magyar	Cigány
a)	CSALÁDTAGKÉNT ELFOGADNA	1	2	3
b)	Barátként elfogadna	1	2	3
c)	Lakószomszédként elfogadna	1	2	3
d)	Kollégának elfogadna	1	2	3

24. Ön szerint manapság milyen mértékű a konfliktus ennek az országnak a többségi lakossága és az itt élő magyarok között? Nagyon súlyos, súlyos, mérsékelt, elhanyagolható vagy egyáltalán nincs konfliktus?

- 1 – nagyon súlyos
- 4 – elhanyagolható
- 2 – súlyos
- 5 – nincs konfliktus
- 3 – mérsékelt
- 99 – NT X –

25. Ön mennyire elégedett a családi életével? A **4. VÁLASZLAP** segítségével válaszoljon!

	Nagyon elégedett	Inkább elégedett	Közepesen	Inkább elégedetlen	Nagyon elégedetlen	NT	
A CSALÁDI ÉLETÉVEL	5	4	3	2	1	9	X
A jövőjével	5	4	3	2	1	9	X
A háztartás életszínvonalával	5	4	3	2	1	9	X
Az eddigi életével	5	4	3	2	1	9	X

26. Előfordult-e Önnel/Önökkel az elmúlt 12 hónapban, hogy nem jutott elegendő pénz enniivalóra?

1 – igen 2 – nem 9 – NT X –

27. Kérem, mondja meg az **5. VÁLASZLAP** segítségével, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát!
Többet is választhat!

	KÓD	NT	
a) elsősorban:		9	X
b) másodsorban:		9	X
c) harmadsorban:		9	X

A NEMZETISÉG KÓDJA:

- 1 – horvát
- 2 – magyar
- 3 – német
- 4 – roma
- 5 – román
- 6 – szerb
- 7 – szlovák
- 8 – ukrán
- 0 – más nemzetiség

28–30. HA ROMA ALMINTÁN KÉRDEZEL

28. A szülei romák-e / romák voltak-e?

- 1 – csak az apja 4 – egyik sem vallotta magát romának
 2 – csak az anyja 9 – NT X –
 3 – mindkettő

29. Érte-e Önt hátrány élete során az ország többségi lakossága részéről csak azért, mert Ön roma?

- 1 – igen 2 – nem → **31-re UGRÁS** ← 9 – NT X –

30. Szerepet játszik-e esetleges magyarországi munkavállalási szándékában az, hogy Önt roma származása miatt hátrány érte élete során otthon?

- 1 – igen 2 – nem 9 – NT X –

HA MAGYARNAK TEKINTI MAGÁT (a 27. kérdésben a magyart is választotta)

31. Érte-e Önt hátrány élete során az ország többségi lakossága részéről csak azért, mert Ön magyar?

- 1 – igen 2 – nem 9 – NT X –

HA ÉRTE HÁTRÁNY MINT ROMA ÉS/VAGY MINT MAGYAR

32. Hol érte Önt hátrány?

MIUTÁN VÁLASZOLT: És érte más területen is hátrány?

		Csak mert roma	Csak mert magyar	Mindkettő miatt	
a)	Iskolában	1	2	3	X
b)	A helyi (nem roma!) önkormányzat részéről	1	2	3	X
c)	Rendőrségen	1	2	3	X
d)	Szomszédok részéről	1	2	3	X
e)	Boltban	1	2	3	X
f)	Máshol, éspedig:	1	2	3	X

- 9 – NT X –

Köszönjük, hogy válaszaival segítette munkánkat!

KÉRDEZÉS VÉGE: óra perc

2. függelék

Az Omnibusz-kérdőív

(Részlet)

227. Tervezi-e Ön, ...

		Igen	Nem	NT	HA IGEN:			
					Mely ország(ok)ra gondolt?		NT	
a)	hogyan egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
b)	hogyan egy pár évre külföldre menjen dolgozni?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
c)	hogyan külföldön éljen?	1	2	9	X	elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X

228–229. HA ELŐZŐ KÉRDÉS a) ÉS/VAGY b) SORÁBAN IGEN VÁLASZT ADOTT

228. Mikor (melyik évben) szeretne munkát vállalni?

- 1 – rögtön, amint lehetséges lesz (akár már idén 2003-ban)
- 2 – később (2004-ben) vagy
- 3 – még nem tudja pontosan, hogy mikor
- 4 – minden évben, ha lehet... (2003-ban, 2004-ben és később is)
- 5 – egyéb válasz
- 9 – NT X –

229. Mekkora az a legkisebb havi összeg forintban, amennyiért megérné Önnek külföldön munkát vállalni?

..... Ft / hó

9 – NT X –

MINDENKITŐL!

230. Hol helyezné el önmagát azon a skálán, ahol az 1-es azt jelenti, hogy soha, semmilyen körülmények között sem élne más országban, a 10-es pedig azt jelenti, hogy szívesen áttelepülne egy másik országba.

Kérem, hogy az **5. VÁLASZLAP** segítségével válaszoljon!

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
soha nem élne más országban						szívesen élne más országban			
99 – NT		X –							

231. Az elmúlt 2-3 évben dolgozott-e Ön külföldön? HA IGEN: Hol, melyik országban?

a) X –

b) X –

c) X –

0 – nem dolgozott

99 – NT X –

232–233. HA NEM EGYEDÜL ÉL

232. És valamelyik családtagja dolgozott-e az elmúlt 2-3 évben külföldön?
HA IGEN: Hol, melyik országban?

a) X –

b) X –

c) X –

0 – nem dolgozott

99 – NT X –

233. Tervezi-e valamelyik családtagja, ...

					HA IGEN:			
					A CSALÁDTAG SORSZÁMA A CSALÁDI TÁBLÁBÓL	Mely ország(ok)ra gondolt?		NT
Igen	Nem	NT	X	99		X		
a)	1	2	9	X		elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
b)	1	2	9	X		elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X
c)	1	2	9	X		elsősorban:	99	X
						másodsorban:	99	X
						harmadsorban:	99	X

3. függelék

A térségi minták kialakítása¹

Térségi mintáinkat lépcsős módszerrel alakítottuk ki. Első lépésként kutatási körzete-
ket határoltunk be, és közöttük arányosan szétosztottuk a kérdőíveket. A kutatási körze-
teknek létező területi-adminisztratív egységeket választottunk.

- Romániában a megyék képezték a kutatási körzeteket. A kérdőíveket a megyék ma-
gyar lakosságának a romániai magyarságon belüli arányának megfelelően osztottuk szét a
kutatási körzetek között;

- Szlovákiában és Ukrajnában a járásokat (Szlovákiában emellett két várost: Pozsonyt
és Kassát) választottuk kutatási körzetnek. A kérdőíveket szintén arányosan osztottuk szét
a kutatási körzetek között;

- Jugoszláviában a magyarok lakta településeket 15 kutatási körzetbe rendeztük a köz-
ségek szerint.

- A következő lépés a települések kiválasztása volt, az egyes kutatási körzeteken be-
lül. Mind a négy térségből megkaptuk a magyarok által (is) lakott települések listáját
lakosságszámmal, illetve a magyar lakosok számával. A településeket különböző csoport-
tokba soroltuk, és ezek közül választottunk véletlenszerűen. A helyi adottságokat és a
rendelkezésünkre álló adatokat figyelembe véve a négy térségben némiképp eltérő mód-
szer szerint jártunk el.

Erdély

A megyék alkotta kutatási körzeteken belül a mintavétel alapját az adminisztratív kate-
goriák képezték: municipium, város és község. Közöttük a megye magyar lakossága tele-
püléstípus szerinti megoszlásának megfelelően osztottuk szét a kérdőíveket. A 15 megyé-
ben az összesített arány: a kérdőívek 41 százalékát municipiumokban (825 db kérdőív),
15 százalékát városokban (289 db kérdőív) és 44 százalékát községekben (886 kérdőív)
kérdéztük le. Ezután választottuk ki a településeket.

¹ A BFI által készített leírás.

- Mintánkba a nevezett terület összes municípiumát bevettük, leszámítva Vajdahunyadot, ahol nem tartottuk gazdaságosnak a Hunyad megyei municípiumokra eső 23 kérdőív háromfelé aprózását (bekerült ugyanis Petroszény és Déva municípium). A municípiumok a magyar lakosságuk arányának megfelelő kérdőívsszámmal kerültek a mintába. Így például Marosvásárhelyen, a legtöbb magyarnak otthon adó municípiumban 106 kérdőívet töltöttünk ki, mivel itt él az erdélyi magyarok 5,5 és egyben a Maros megyei magyarok 34,5 százaléka.

- A városok közül szintén automatikusan bekerültek a mintába azok, amelyekre magyar lakosságuk száma szerint legalább 10 kérdőív jutott, vagyis amelyekben az erdélyi magyarok legalább 0,5 százaléka él. Ez azt jelenti, hogy minden 8000 főnél nagyobb magyar közösség automatikusan a minta része lett, a neki megfelelő kérdőívsszámmal. A 8000 főnél kevesebb magyar lakosú városok közül véletlenszerűen (magyar nevük alapján ábécé sorrendben) választottunk. Automatikusan kimaradtak azok a városok, amelyek magyar lakossága nem éri el a 800 főt.

- A községeket szintén megyénként választottuk véletlenszerűen (a község román neve szerinti ábécé sorrendben). Elvünk az volt, hogy községenként legalább 6, de legfeljebb 15 kérdőívet kérdezzünk (általában a 10 kérdőívhez tartottuk magunkat). A községek közül is kihagytuk azokat, amelyekben 800-nál kevesebb magyar él (itt a 800-as szám községre, nem az egyes falvakra vonatkozott, mivel Romániában több település tartozik egy adminisztratív egységbe). Erre azért kényszerültünk, mert nem voltak településméret szerinti adataink.

A következő lépésben a községeken belüli falvakat választottuk ki. Két kategóriát állítottunk fel: községközpont és falu. A kérdőíveket a megyénként kiválasztott községek községközpont-falu arányának megfelelően osztottuk el. A kapott arányoknak megfelelően először a községközpontokat jelöltük ki, majd a fennmaradt községek mindegyikéből egy-egy falut választottunk a községeken belüli ábécé sorrendben, a település román nevét figyelembe véve. Vagyis végeredményként minden előzőleg kiválasztott községből egy-egy település került a mintába. Például Bihar megyében 92 kérdőív jutott a községekre. Ennek megfelelően 9 községet választottunk ki. Ezekben belül a magyar lakosság 38 százaléka él községközpontokban, vagyis az első három községben a községközpontok kerültek be a mintába, összesen 34 kérdőívvel. A fennmaradó hat községből falvakat választottunk, amelyekre együttesen 58 kérdőív jutott.

A háztartások (megkérdezettek) beazonosításának módja eltérő volt a 40 százalék fölötti, illetve alatti magyar lakosságú településeken.

- A 40 százalék fölötti magyar lakosságú településeken a kérdezőbiztosok egy meghatározott lépésszám melletti kvótakövetéssel választották ki a megkérdezetteket. A kvóták a korcsoportokat és a nemzetiségű településenként, az alkalmazott lépték egységesen 4 volt, a kiindulási pontok kiválasztása különbözött falvakban és városokban.

- A városokban a háztartások beazonosítása lépésszámon alapult, az egyszerű mechanikus kiválasztás szabálya szerint. A kérdezőbiztos csak a szervezők/mintakészítők által előre megadott utcákban haladhatott, amelyeket a megbízottak az előzetes terepismeretük alapján választottak ki (vigyázva, hogy a kijelölt utcák révén panel- és családiház-negyedek, gazdag és szegény körzetek, központi és perifériális városrészek egyaránt bekerüljenek a mintába). Ha a keresett személyt háromszori ismételt felkeresés után sem lehetett otthon

találni, vagy nem magyar volt család, akkor a kérdezőbiztos az adott lakcímet átugorva (bejegyezve a helyzetet a címlistába) a lépcsőszám szerinti következő háztartáshoz ment.

- A falvakban egységes eljárást alkalmaztunk. Az adott falura jutó összes kérdőív felét az 1. házszámtól kezdődően kellett lekérdezni, 4-es léptékkal haladva, a másik felét a falu központjából kiindulva; a kérdezőbiztos kiválasztott egy véleménye szerint faluközpontbeli házsámot, és e házsámotól kiindulva (szintén 4-es lépték szerint haladva) folytatta a lekérdezést (falvanként 8-10 kérdőívről van szó).

- A 40 százalék alatti magyar lakosságú településeken a háztartásokat tisztán kvótásan választottuk ki, a kvótacsoportokat kiegészítve az iskolai végzettséggel.

Dél-Szlovákia

A járások alkotta kutatási körzeteken belül a településméret szerint csoportosítottuk a településeket. Öt kategóriát hoztunk létre: 1000 fő alatti, 1001-2000, 2001-5000, 5001-10 000 fő közötti és 10 000 fő fölötti települések.

- A 10 000 fő fölötti települések automatikusan bekerültek a mintába, amennyiben ott legalább egy kérdőívnek megfelelő, azaz 900 fő fölötti magyar él.

- A négy 10 000 fő alatti településkategória között a járásokon belüli arányoknak megfelelően osztottuk szét a kérdőíveket. Az egyes településkategóriák közül a járásokon belül véletlenszerűen választottunk, magyar nevük szerint ábécé sorrendben.

Kárpátalja

A járások alkotta kutatási körzeteken belül a falvak és a városok között tettünk különbséget. A hat járás magyarok lakta városai automatikusan bekerültek a mintába. A falvakat véletlenszerűen választottuk ki.

Vajdaság

A vajdasági magyarság jellegzetessége, hogy zömében nagy lélekszámú, alföldi jellegű településeken él. Noha e települések lakosságuk meghaladhatja a 10-15 ezer főt, rendszerint nem minősülnek városnak. Alapvetően tehát három kategóriába soroltuk a településeket: 3000 fő alatt, 3001-50 000 fő között és 50 000 fő fölött.

4. függelék

A migrációs potenciál mérése a háztartások vizsgálata alapján

Sik Endre

A migrációs potenciál-vizsgálatokkal kapcsolatos (jogos) kritikák egy része az adatfelvételek kicsi elemszámából elkerülhetetlenül következő nagy hibahatárt rója fel a becslés végzőjének. Márpedig a surveyk elemszáma óhatatlanul kicsi, hiszen egy ilyen kutatás drága dolog – s egyre drágább lesz. Ha viszont kicsi a minta, akkor egy olyan jelenséget, amely feltehetően amúgy is csak a megkérdezettek töredékére jellemző, csak nagyon megbízhatatlanul tudunk becsülni.

A torzítás csökkentése céljából a kérdezetteket a háztartástagjaik migrációs magatartásáról is kifaggattuk (feltételeztük, hogy a családtagok ismerik erről egymás véleményét, szándékát).¹ Ily módon a magyarországi kérdezettek esetében az összes 18 éves feletti háztartástagról, a Kárpát-medencei magyarok és romák esetében a kérdezettel megegyező korcsoportba (18–55 éves) tartozó háztartástagokról gyűjthettünk alapadatokat a migrációs potenciál mértékének becsléséhez és társadalmi bázisának megismeréséhez.

Azt állítjuk: ha igaz az, hogy (1) az adatfelvétel alapjául szolgáló egyéni minta jól reprezentálja a Kárpát-medencei magyarokat (és valamennyire a romákat), illetve a magyarországi felnőtt lakosságot; és (2) a migrációs potenciál elemi információit illetően minden további háztartástagról is megbízható információink vannak, akkor a kérdezett és háztartástagjainak adatai oly módon összegezhetők, hogy az így létrejövő minta továbbra is reprezentatív², de sokkal nagyobb lesz az eredeti egyéni mintánál. Márpedig ha ez igaz, akkor a megnagyobbított minta révén megbízhatóbb becsléseket kaphatunk a migrációs potenciál jelenségeiről.

Az állítás igaz voltának bemutatására először összehasonlítjuk a kérdezettek és hasonló korú háztartástagjaik szociodemográfiai összetételét, majd megvizsgáljuk, hogy a két minta alapján becsült migrációs potenciál mennyiben tér el egymástól. Ha a kétféle becslés eredménye és a migrációs potenciál szociodemográfiai dimenziók szerinti megoszlása nem tér el lényegesen egymástól, akkor a minta kiterjesztése gyakorlati szempontból igazolható,

¹ Lásd kutatásunk kérdőívének 14. kérdését az 1. függelékben (286. o.) és a 2002. októberi Omnibusz-kérdőív 233. kérdését a 2. függelékben (292. o.).

² Pontosabban az eredeti minta súlyaival reprezentatívvá tehető. Ehhez persze azt feltételezzük, hogy a háztartástagok megoszlása az egyéni mintába bekerült személyek megoszlásával azonos. Ez nem igaz a gyerekek és a felmenők esetében (hiszen belőlük több is lehet egy háztartásban, márpedig minden háztartásból csak egy személy kerülhet kiválasztásra a kérdés során), de igaz az összes többi háztartástagra. Következésképpen az eredeti mintával súlyával súlyozott háztartástagmintában a gyerekek enyhén túl lesznek reprezentálva.

hiszen „ingyen” (illetve a kérdezési idő kis hosszabbodásával) nagyobb elemszámú, tehát megbízhatóbb becslésre alkalmas adathalmazhoz jutunk.³ A tanulmányban előbb a Kárpát-medencei, majd a magyarországi mintát elemezzük.

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK ÉS ROMÁK MIGRÁCIÓS POTENCIÁLJÁNAK BECSLÉSE

A Kárpát-medencei magyar megkérdezettek mintája és a háztartástagjaikkal bővített minta szociodemográfiai jellemzőit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat

A 18–55 éves Kárpát-medencei magyarok és romák, valamint háztartásaik 18–55 éves tagjainak megoszlása a főbb szociodemográfiai változók szerint, súlyozatlan minta, százalék

Szociodemográfiai változó	Magyarok		Romák	
	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik
Elemszám (N)	3689	8943	1006	2549
Nem				
Férfi	50	50	59	53
Nő	50	50	41	47
Korcsoport				
18–34 éves	44	45	50	55
35–55 éves	56	55	50	45
Iskolai végzettség				
Alapfokú	27	22	77	77
Szakmunkásképző	26	28	17	16
Érettségi	35	38	5	5
Felsőfokú	12	12	1	2
Térség				
Dél-Szlovákia	17	19	16	17
Erdély	53	52	59	57
Kárpátalja	15	15	15	16
Vajdaság	15	14	10	10

³ Nem is szólva arról, hogy ezzel a technikával lehetőség nyílik a migrációs potenciál háztartásalapú elemzésére is. Ez azt jelenti, hogy – természetesen visszatérve a kérdezettek mintájára – egy ilyen adatházis segítségével a háztartások migrációs potenciáljának háztartáson belüli kombinációit, a háztartások egymás migrációs potenciáljára gyakorolt hatását is vizsgálhatjuk a jövőben.

A Kárpát-medencei magyarok mintáiban a megfelelő adatok összevetéséből látható, hogy a két minta sem nem (férfi/nő), sem térségi megoszlás szerint nem tér el egymástól. Az iskolai végzettség tekintetében tapasztalható kismértékű eltérés magyarázatára azt feltételezhetjük, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel nem voltak elérhetők a kérdező számára, például mert éppen Magyarországon dolgoztak (az a feltevés ugyanis, hogy az eltérés az iskolázottabb gyerekek túlréprezentálásából fakad, nem állja meg a helyét, mivel a fiatalabb korosztály aránya azonos).

A Kárpát-medencei romák esetében a háztartástagokkal bővített mintában több a nő és a fiatal. Előbbi talán a hagyományosabb nemi szerepeknek tulajdonítható (a kérdéses során inkább a férfi nyilatkozik), az utóbbi pedig a sokgyerekes családmoddellre vezethető vissza. Az iskolázottságban nincs különbség, és térségi megoszlásban sem mutatkozik eltérés.

Hasonlítsuk össze a korábbi megvalósult migráció (dolgozott korábban Magyarországon és a „Nagyvilágban”) és a várható migrációs szándék adatait (2. táblázat).

2. táblázat

A 18–55 éves Kárpát-medencei magyarok és romák, valamint háztartásaik 18–55 éves tagjainak korábbi és potenciális migrációjának mértéke, súlyozatlan minta, százalék

Szociodemográfiai tényező	Magyarok		Romák	
	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik
Elemszám (N)	3675	8943	1006	2549
Korábbi migráció				
Dolgozott Magyarországon	7	8	18	16
Dolgozott a „Nagyvilágban”	2	2	3	3
Migrációs szándék				
Ki akarja váltani a magyarigazolványt	85	79	74	68
Nyers migrációs potenciál	43	40	63	54
2002-ben dolgozni akar Magyarországon	49	52	77	79
Tisztított migrációs potenciál	20	17	46	40

A Kárpát-medencei magyarok és romák körében a migráció korábbi gyakorlatát illetően szinte semmi eltérés nincs a kérdezettek mintája és a háztartástagokkal bővített minta között. A migrációs szándékot tekintve viszont jelentős eltérések mutatkoznak úgy a magyarok, mint a romák megoszlásaiban. A kérdezettek (a kedvezménytörvény gerjesztette, 2002-re tervezett munkavállalás kivételével) a migráció mindhárom metszetében erősebb migrációs hajlandóságot mutatnak, mint háztartástagjaik, ami a háztartásfő nagyobb migrációs aktivitására utal. A becslés eredménye szempontjából ezek az eltérések azt jelentik, hogy a kérdezettek mintája alapján a kötet tanulmányaiban becsült migrációs potenciál kissé (néhány százalékkal) magasabb, mint ha a kérdezettek és a háztartástagok együttes adatai alapján végeztük volna a becslést.

A MAGYARORSZÁGI LAKOSSÁG MIGRÁCIÓS POTENCIÁLJÁNAK BECSLÉSE

A magyarországi felnőtt lakosság mintája és a háztartástagjaikkal kibővített minta szociodemográfiai jellemzőit a 3. táblázatban foglaltuk össze.

Az adatokból látható, hogy a két minta nemek szerinti összetétele teljesen azonos, és kor szerint is csak kis (legfeljebb 3 százalékos) eltérések mutatkoznak az egyes korcsoportok között. Mint az várható volt, a legfiatalabb korcsoportok aránya magasabb a háztartástagokat

3. táblázat

A magyarországi lakosság és háztartásaik tagjainak megoszlása a főbb szociodemográfiai változók szerint, súlyozott minta, százalék

Szociodemográfiai változó	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik
Elemszám (N)	1011	2387
Nem		
Férfi	47	47
Nő	53	53
Korcsoport		
18–20 éves	6	7
21–25 éves	9	12
26–30 éves	10	6
31–40 éves	17	15
41–50 éves	16	19
51–60 éves	18	17
61 éves feletti	24	24
A családfőhöz való viszony		
Családfő	54	41
Házastárs	25	27
Élettárs	2	2
Gyerek	15	21
Felmenő	2	4
Egyéb és nem rokon	1	5
Településtípus		
Budapest	19	16
Megyeszékhely	17	18
Város	28	27
Község	36	39

is tartalmazó mintában. A családfőhöz való viszony esetében ugyanez abban ölt testet, hogy miközben a háztartástagokkal bővített minta esetében értelemszerűen minden nem családfő státusú kategória aránya megnő, közülük a gyerekek aránya tér el legjobban a kérdezettek mintabeli arányától. Településtípus szerint ugyancsak elhanyagolhatók a különbségek a két-féle minta között. A községbeliek nagyobb aránya a kibővített mintában nyilván a községben élők háztartásainak nagyobb létszámával függ össze.

A migrációs potenciál mértékét tekintve azt látjuk, hogy a kérdezettek mintája alapján becsült migrációs potenciál sokkal magasabb, mint a háztartástagokkal bővített minta esetén (4. táblázat).⁴ Míg a Kárpát-medencei vizsgálatban az egyes mutatók szerinti eltérés körülbelül 1,1-1,2-szeres volt, itt átlagosan 1,8-szeres. Ugyanakkor az eltérés az egyes társadalmi csoportok esetében közel azonos mértékű (többnyire 1,6-2,0-szeres). Eszerint kevés kivételtől eltekintve (például míg a nők esetében alig van különbség, addig a 18–20 évesek korcsoportjában 2,5-szeres az eltérés) az általános túlbecslés nem okoz torzítást a becslés társadalmi összetételének elemzése során.

Magyarázatra szorul, hogy miképpen lehet kisebb a háztartástagokkal kibővített mintában a migrációs potenciál mértéke, amikor ebben magasabb a fiatalok és a gyerek státusúak aránya, akiknek az átlagosnál sokkal magasabb a migrációs potenciálja. Az adatokból

4. táblázat

A magyarországi lakosság és háztartásai tagjainak kombinált migrációs potenciálja*
a főbb szociodemográfiai változók szerint,
súlyozott (kérdezettek) és súlyozatlan minta, százalék

Szociodemográfiai változó	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartástagjaik
<i>Teljes minta</i>	9	5
Nem		
Férfi	13	7
Nő	5	4
Korcsoport		
18–20 éves	36	15
21–25 éves	21	11
26–30 éves	22	13
31–40 éves	5	4
41–50 éves	6	4
51–60 éves	3	2
61 éves feletti	0	0

⁴ Az iskolai végzettség – amelynek migrációs potenciálra gyakorolt hatását erősnek, bár nem lineárisnak tételezzük – azért hiányzik az elemzésből, mert a háztartástagok iskolai végzettségét nem ismerjük. A családfő iskolai végzettségét vizsgálva a háztartástagokkal bővített minta esetében azt tapasztaljuk, hogy a szakmunkás és egyetemi végzettségű családfők háztartástagjainak migrációs potenciálja magasabb az átlagosnál (lásd László-Sik-Simonovits tanulmányát kötetünkben, 259–280. o.)

A családfőhöz való viszony		
Családfő	8	5
Házastárs	3	2
Gyerek	24	12
Településtípus		
Budapest	12	9
Megyeszékhely	11	6
Város	9	5
Község	6	3
* A rövid és a hosszú távú munkavállalás közül bármelyiket tervezők aránya		

látható, hogy a kérdezettek mintájába bekerült fiatalok (és gyerek státusúak) migrációs potenciálja sokkal nagyobb mértékben nagyobb az átlagosnál, mint a háztartástag fiatalok és gyerekek esetén (az utóbbiak migrációs potenciálja is meghaladja az átlagost, de csak kisebb mértékben). Feltételezésünk szerint ennek az lehet az oka, hogy a fiatalok körében az átlagosnál erősebben érvényesül az a tapasztalat, hogy a kérdezési situációban felerősödik a migrációs hajlam, vagyis akit megkérdeznek, az inkább hajlamos migrációs szándékról beszámolni, mint a vele azonos társadalmi csoportba tartozó háztartástag, akinek nevében másvalaki nyilatkozik.

Annak az állításnak az alátámasztására, hogy a szociodemográfiai tényezők azonosan hatnak a két mintában, nézzük meg a munkaerőmozgást magyarázó modelleket a migráció egyes típusaiban (5. táblázat).⁵ Láthatjuk, hogy a munkavállalási tervek valószínűségét mindhárom migrációtípus esetében és mindkét mintában közel azonos mértékben növeli az, ha a munkavállaló férfi, fiatal és Budapesten lakik (s valamivel kisebb mértékben, ha nagyvárosban él).

A munkaerő-migráció magyarázó modelljei akkor is hasonlóak a két mintára, ha nem csupán a legalapvetőbb szociodemográfiai változókat hatását, hanem azok szélesebb körét vizsgáljuk (6. táblázat). A kérdezettek mintája és a háztartástagokkal bővített minta alapján felállított modellek szerkezete között szinte semmi eltérés nincs (a szignifikanciaértékek esetében tapasztalt eltérések az elemszám eltéréseivel függenek össze, s ezért nem tekinthetők a két modell közötti érdemi különbségnek). Az egyetlen számottevő eltérés a modellek között az, hogy a kérdezettek körébe be nem került családfők és a gyerekek hosszú távú migrációs potenciálja igen jelentős.

Végül, ha a rövid és hosszú távú munkaerőmozgás jellemző irányait vetjük össze, akkor ismét azt tapasztaljuk, hogy alig van eltérés a kérdezettek és a háztartástagokkal bővített mintán alapuló becslés között (7. táblázat). A kérdezettekhez képest a rövid távú munkavállalás tervező háztartástagok valamivel erősebben orientálódnak Németország és az USA felé, a hosszú távú terveket fontolgatók viszont sokkal tágabb körben gondolkodnak.

⁵ Az illeszkedés mértékét nem közöljük, mivel célunk nem a lehető legerősebb magyarázó modell megtalálása, hanem a hatások szerkezetének összevetése volt.

5. táblázat

A magyarországi lakosság és háztartásai tagjai migrációs potenciáljának logisztikus regressziós magyarázó modellje a munkaerő-migráció egyes típusaiban,*
(alapvető szociodemográfiai változók), súlyozatlan minta, $N = 2471$, esélyhányadosok

Magyarázó változó	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik
	Kombinált**		Rövid távú munkavállalás		Hosszú távú munkavállalás	
Nem (1 = férfi, 2 = nő)	0,5	0,6	0,5	0,5	0,3	0,5
Kor	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Budapest	2,2	3,3	2,4	3,6	2,5	3,3
Megyeszékhely	1,3*	1,9	1,5	1,8	1,8	1,9

* A nem szignifikáns hatásokat csillag jelzi.
** A rövid és a hosszú távú munkavállalás közül bármelyiket tervezők esélyhányadosai.

6. táblázat

A magyarországi lakosság és háztartásai tagjai migrációs potenciáljának logisztikus regressziós magyarázó modellje a munkaerő-migráció egyes típusaiban,*
súlyozott (kérdezettek) és súlyozatlan minta, $N = 1011$ és 2457 , esélyhányadosok

Magyarázó változó	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik
	Kombinált**		Rövid távú munkavállalás		Hosszú távú munkavállalás	
Az illeszkedés mértéke	866	2018	835	1873	764	2054
Nem (1 = férfi, 2 = nő)	0,5	0,8*	0,5*	0,6*	0,3	0,6*
Kor	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Budapest	2,2	2,9	2,4	3,4	2,4	3,0
Megyeszékhely	1,5*	1,6*	1,4*	1,6*	1,7*	1,6*
A háztartástagok száma ⁶	0,8	0,8	0,9*	0,8*	0,9*	0,8*
Szobaszám	0,7*	0,8*	0,8*	0,8*	0,7*	0,9*
Családfő	4,5*	4,8	3,8*	3,7	5,1*	14,8
Gyerekek	4,2*	3,0	3,5*	2,5*	4,2*	8,4

⁶ További vizsgálatok esetén célszerű figyelembe venni, hogy a migrációs potenciál mértéke a háztartás-nagyság növekedésével nem lineárisan változik. Az egy- és kétfős, illetve a legalább ötfős háztartások esetében a migrációs potenciál mértéke kicsi, a három- és négyfős háztartások esetében nagy.

Házastárs	2,4*	1,9*	1,6*	1,5*	4,1*	3,1
Tartós fogyasztási cikkek száma (max. 8)***	1,0*	1,1*	1,0*	1,0*	1,0*	1,6*
Megtakarítási formák száma (max. 6)***	1,0*	1,0*	1,0*	1,2*	0,9*	1,1*
<p>* A nem szignifikáns hatásokat csillag jelzi. ** A rövid és a hosszú távú munkavállalás közül bármelyiket tervezők esélyhányadosai. *** Noha a modellben e változó hatása nem szignifikáns, a legalacsonyabb és a legmagasabb kategória esetében igen alacsony, illetve magas migrációs potenciált találunk.</p>						

7. táblázat

A magyarországi lakosság és háztartásaik tagjai munkaerő-migrációjának iránya, százalék*

Magyarozó változó	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik	Kérdezettek	Kérdezettek és háztartás-tagjaik
	Rövid távú munkavállalás		Hosszú távú munkavállalás	
Németország	34	38	33	29
Ausztria	17	18	15	9
Anglia	11	8	15	6
USA	7	10	16	8
Egyéb	31	26	21	48
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
* A három válasz összesítése után.				

Összességében megállapíthatjuk, hogy az eredeti minta háztartástagokkal való kiterjesztése – elsősorban az eltérő korösszetétel és az ezzel feltehetően összefüggő migrációs „túltervezés” miatt – csökkenti a becsült migrációs potenciál mértékét, de sem a migrációs potenciál társadalmi bázisa, sem a migráció tervezett iránya szempontjából nem torzítja az elemzést.

Irodalom

- BANCIU, DAN (1991): Estimarea fenomenului de emigrație din România în profil teritorial. *Sociologie Românească*, vol. II, no. 1–2, 17–32. o.
- BERENCSI ZSUZSA (1994): A migrációs potenciál 1994-ben. In SIK ENDRE–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *MHP Műhelytanulmányok*, 6. Tárki, Budapest.
- BERENCSI, ZSUZSA–SIK, ENDRE (1995): Intentions to Emigrate and to Work Abroad in Hungary 1993–1994. In FULLERTON, MARYELLEN–ENDRE SIK–JUDIT TÓTH (eds.): *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Institute for Political Science, Budapest, 129–140. o. /Yearbook of the Research Group on International Migration./
- BIRÓ A. ZOLTÁN (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához (Migrációs folyamatok a Székelyföldön, 1985–1989). In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 19–39. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993./
- BODÓ JULIANNA (szerk.) (1996): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. KAM–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. /Helyzet könyvek./
- BRYM, ROBERT (1993): Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja. In SIK ENDRE (szerk.): *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 9–17. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1992./
- CEORG (2001): Omnibus, May 2001, www.ceorg-europe.org; www.tarki.hu
- CLIFFORD, JAMES (2001): Diaszpórák. In SIK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 155–169. o.
- CSATA ZSOMBOR (2001): Magyarországi vendégmunka a határon túli magyarok körében. In DOBOS FERENC (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. BFI–Books in Print–Osiris, Budapest, 264–280. o.
- CSATA ZSOMBOR–DOBOS FERENC (2001): Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében. In DOBOS FERENC (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. BFI–Books in Print–Osiris, Budapest, 229–263. o.
- CSEPELI GYÖRGY–ÖRKÉNY ANTAL–SZÉKELYI MÁRIA (2000): *Grappling with National Identity. How Nations See Each Others in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÁNIELISZ ENDRE (1994): *A Szepességtől Szalontáig*. Nagyvárad.
- DIÓSI PAL (1999): A magyar fiatalok külföldi tanulási és munkavállalási szándékai. In LAKY TERÉZ (szerk.): *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*. ISM, Budapest, 143–150. o. /Európai Tükör Műhelytanulmányok, 61./

- DOBOS FERENC (2000): *Integrációs esélyek és veszélyek*. Balázs Ferenc Intézet, Budapest.
- DOBOS FERENC (2001): *Státusz-dimenziók (A határon túli magyarokról szóló törvényre várva)*. Balázs Ferenc Intézet, Budapest.
- DOBOS FERENC (é. n.): *Magyarországi vendégmunka-vállalás a határon túli magyarok körében (1999/2000)*. Balázs Ferenc Intézet, Budapest.
- FASSMANN, HEINZ–HINTERMANN, CHRISTIANE (1997): *Migrationspotential Ostmitteleuropa*. ISR-Forschungberichte Heft 15, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- GAGYI JÓZSEF–OLÁH SÁNDOR (1997): Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 106–120. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996./
- HABLICSEK LÁSZLÓ–TÓTH PÉTER PÁL (2001): Migrációs potenciál a mai Magyarországon – továbbszámítások és becslések. In LAKY TERÉZ (szerk.): *A munkaerő szabad áramlása – Magyarországról nézve*. ISM, Budapest, 23–45. o. /Európai Tükör Műhelytanulmányok, 80./
- HÁRS ÁGNES (1992): Vendégmunkások Magyarországon. In SIK ENDRE (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 33–48. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991./
- HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN–KOVÁCH IMRE (1999): A feketegazdaság (olajkereskedelem és kgst-piac) és vállalkozói Kelet-Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 3. sz., 28–53. o.
- HUNYADI ZSUZSA (1992): Vendégmunkások Erdélyből. In SIK ENDRE (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 23–32. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991./
- MASSEY, DOUGLAS S.–ARANGO, JOAQUIN–GRAEME, HUGO–KOUAOCI, ALI–TAYLOR, EDWARD, J. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In SIK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 9–40. o.
- NDB, 1998: *New Democracies Barometer V. A 12-Nation Survey*. University of Strathclyde, Glasgow. /Studies in Public Policy, 306./
- OLÁH SÁNDOR (1991): Egy falu és a kivándorlás. *Regio*, 4. sz.
- OLÁH SÁNDOR (1994): Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990–1993). In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 9–18. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993./
- OLÁH SÁNDOR (1996): „Ott a munkádnak eredménye kell legyen.” In BODÓ JULIANNA (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. KAM–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. /Helyzet könyvek./
- OLÁH SÁNDOR (é. n.): *Két székely falu vendégmunkás potenciálja*. Kézirat. Budapest.
- PORTES, ALEJANDRO–SENSENBRENNER, JULIA (2001): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In SIK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 105–126. o.

- RĂDULESCU, SORIN M. (1991): Principalele tendințe ale emigrației definitive în România postrevoluționară. *Sociologie Românească*, vol. II, no. 1–2, 3–15. o.
- RIBA ISTVÁN (2000): „A kárpátaljai magyarok nagy része a határból él.” *HVG*, február 26., 49–50. o.
- ROMHÁNYI TAMÁS (2002): Dombegyház: átjárók és betelepülők. *Népszabadság*, január 12., 8. o.
- SIK ENDRE (1992): A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle*, 1. sz., 63–73. o.
- SIK ENDRE (1993): Románia emigrációs potenciálja. In uő (szerk.): *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 19–22. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1992./
- SIK ENDRE (1994a): A migrációs potenciál állandósága 1993 és 1994 között. In uő–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *MHP Műhelytanulmányok*, 6. Társi, Budapest.
- SIK ENDRE (1994b): (Ki)Vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban. In uő–TÓTH JUDIT (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 40–49. o. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993./
- SIK ENDRE (1999a): „Emberpiac” a Moszkva téren. *Szociológiai Szemle*, 1. sz., 97–119. o.
- SIK ENDRE (1999b): Külföldiek Magyarországon és a velük kapcsolatos nézetek a helyi önkormányzatokban. *TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok*, 11. sz., Budapest.
- SIK ENDRE (1999c): Migrációs potenciál a mai Magyarországon. In LAKY TERÉZ (szerk.): *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*. ISM, Budapest, 93–118. o. /Európai Tükör Műhelytanulmányok, 61./
- SIK ENDRE (2000): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In uő–TÓTH JUDIT (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete), Budapest, 157–184. o.
- SIK ENDRE–SIMONOVITS BORI (2002): Migrációs potenciál Magyarországon 1993 és 2001 között. In KOLOSI TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–VUKOVICH GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. Társi, Budapest, 207–219. o.
- SORBÁN ANGELLA (1999): Emigrációs potenciál a határon túli magyar közösségek körében. *Magyar Kisebbség*, 2–3. sz.
- SORBÁN ANGELLA–NAGY KATA (2001): *A vendégmunka Széken*. Kézirat. Trend TM.
- SORBÁN ANGELLA–NAGY KATA (é. n.): *Elvándorlás és vendégmunka a határ menti településeken – Nagyszalonta*. Kézirat. Budapest.
- SZAKÁTS MARA (1999): Erdélyiek fehéren-feketén. *Erdélyi napló*, IX. évf., 33. sz.
- SZAKÁTS MARA (é. n.): *Az erdélyi magyarok közelmúltban történt kivándorlásának társadalmi reprezentációja*. Kézirat. Kolozsvár–Budapest.
- TIBORI SZABÓ ZOLTÁN (2001a): A kínlásba keseredtünk bele. *Népszabadság*, november 23., 6. o.
- TIBORI SZABÓ ZOLTÁN (2001b): Az erdélyi romák is nagy számban kérik majd a magyarigazolványt. *Népszabadság*, július 23., 3. o.
- TILLY, CHARLES (2001): Áthelyeződött hálózatok. In SIK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 89–104. o.

- TURNER, JONATHAN H. –BONACICH, EDNA (2001): A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In SIK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 127–140. o.
- VAJDA IMRE –PRÓNAI CSABA (2002): Romániai romák Magyarországon. In KOVÁTS ANDRÁS (szerk.): *Roma migráció*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migráció és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 34–40. o.
- VENCZEL JÓZSEF (1942): A székely kérdés lényege. *Ellenzék*, október 24.
- WALLACE, CLAIRE (1998): *Migration Potential in Central and Eastern Europe*. IOM, Geneve.

A kötetet gondozta és terjeszti a Sík Kiadó
1064 Budapest, Podmaniczky u. 65.
☎/fax: 331-6332, e-mail: sik@axelero.hu

A borítót tervezte Pap Klára
Az ábrákat rajzolta Beck Bojánka

Nyomás: Nagy és Társa Kiadó és Nyomda Kft. – 03.232 Budapest, 2002
Felelős vezető: Nagy László ügyvezető igazgató

A SOROZATBAN MEGJELENT

- Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók (1992)**
Útkeresők (1993)
Jönnek, mennek, maradnak? (1994)
Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads (1995)
Táborlakók, diaszpórák, politikák (1996)
Migráció és politika (1997)
**From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration
Politics in Hungary (1997)**
Idegenek Magyarországon (1998)
Átmenetek (1999)
Diskurzusok a vándorlásról (2000)
Diasporas and politics (2001)
Roma migráció (2002)
Roma migration (2002)